Rbl. 1.10

VALGE KIRIK

ION DRUTSE

VALGE KIRIK

ION DRUTSE

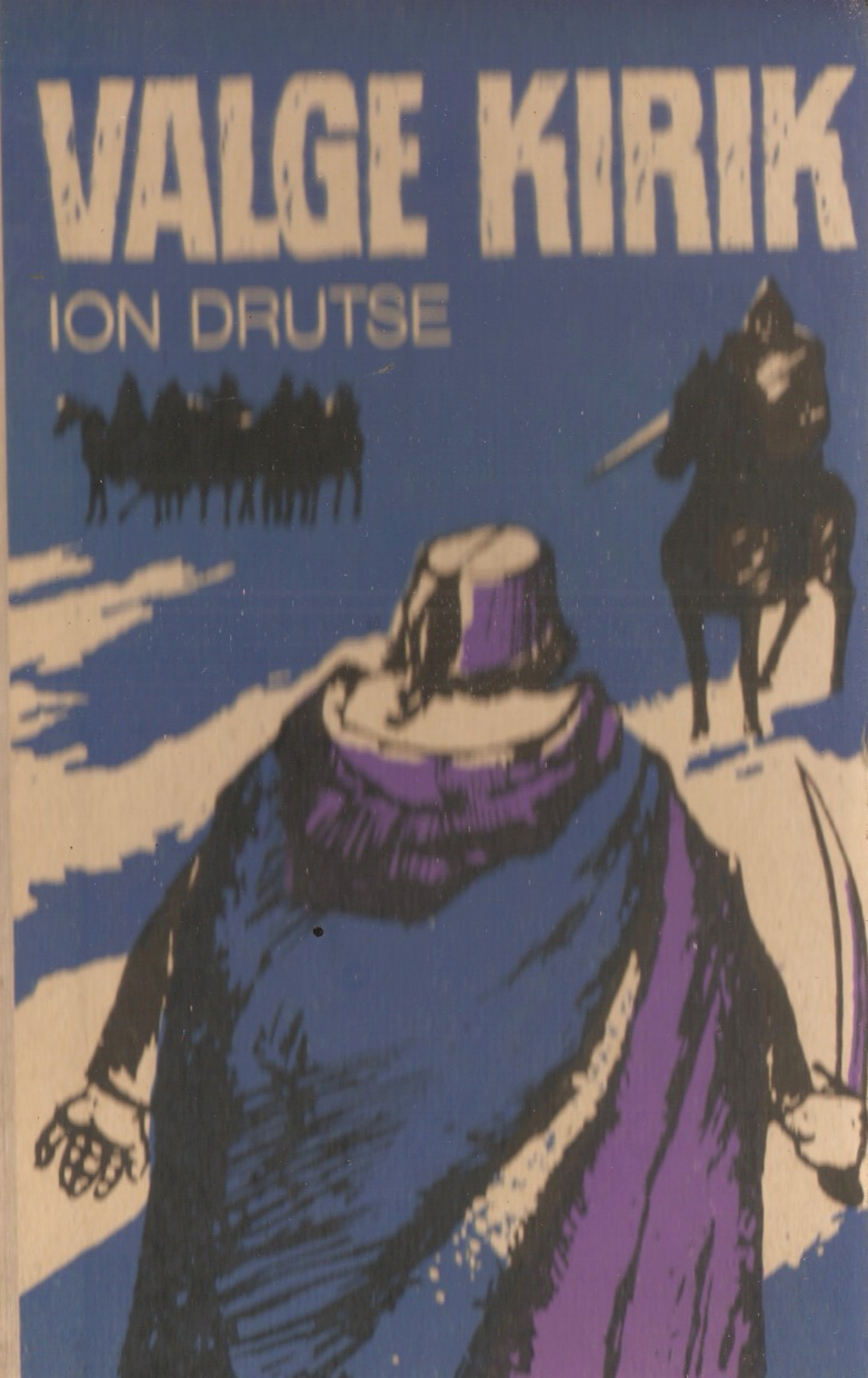

ION DRUTSE

VALGE KIRIK

ROMAAN

TALLINN
«EESTI RAAMAT»
1988

N (Moldaavia)
D 79

Tõlgitud raamatust:

Ион Друцэ
Белая Церковь
Бремя нашей доброты
Романы
Москва
«Молодая гвардия»
1983

Vene keelest tõlkinud *Ülo Tootsen*
Kujundanud *Peeter Urtson*

D 4702390200—007
901(15)—88 220—87

© Издательство «Молодая гвардия», 1983 г.
© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1988

ESIMENE PEATÜKK

MISKI POLE PÜHA

Tuleb jõuda selleni, et riik oleks oma olemuselt ähvardav ja naabrites lugupidamist äratav.

Katariina II

Kinnita minu samme Sinu teedel, et mu jalg ei väärataks.

Taavet

Aeg oli valitud õnnestunult: Jassõ oli juba igivanast ajast kuulus oma lõputute sügisvihmade poolest. Oktoobri keskpaigast alates suri Moldaavia pealinn, mis asus nagu Roomagi seitsmel künkal, täielikult välja. Ühel sellisel vihmasel sügisööl ilmusid linna neli ratsanikku. Nad olid tulnud vist väga kaugelt, sest kõik nad olid nii porised, et polnud võimalik isegi hobuste karva ega ratsanike nägusid täpsemalt seletada. Kapanud üle linna ainsa väljaku, pöördusid nad põiktänavasse, mis laskus mööda mäenõlva piki ojakallast allapoole, ja kadusid suure kivimaja kõrgete väravate taha. Selles majas asus kapudža, Moldaavia hospodari juurde saadetud sultani ametliku esindaja residents.

Arvata poole tunni pärast avanesid jälle väravad, lastes välja ratsanikud, kes endiselt kiirustades lahkusid linnast ja kadusid Sokolõ suunas, kus paiknes esindust kaitsev janitšaride salk. Seitsme künka üle laskus taas pikk lõputu sügisöö, linna kohal aga sabistas nagu ennegi peenike ja tihe võdisemapanev vihm. See ängistav meretäis märga, mis mööda õlg-, laastu- ja kivikatuseid alla voolas, tekitas nii suurt rammestust, et mitte miski maailmas poleks vist suutnud ühtegi õigeusulist kristlast sundida voodist tõusma ja akna juurde minema.

Ometi leidus selles linnas üks aknake, millest ratsanikud ei saanud märkamatult mööda kapata. Kuigi ka selles aknas, nagu enamikus teisteski linna akendes, oli tuli ammu kustunud, jälgis üks silmapaar kardina tagant teraselt aknatagust pimedust. Nagu ikka sügisniiskuse aegu, olid isand Zarzarjanil alanud podagrahood. Teravate valuhoogude ajal eelistas ta lamamisele istumist, seepärast nihutati tema punutud tugitool õhtuti akna alla, ta mässiti sooja teki sisse, ja nii istus ta ööde

kaupa valge aknakardina taga, oodates midagi naljakat, mis kas või pisutki leevendaks tema tüütut igavust.

Algul tundus talle südaööl linna tormanud ratsanikesalk ülimalt naljakana. Sellest tõotas tulla huvitav sündmus, mida oleks talvel perekonnaringis hea rääkida kui anekdooti. Mida rohkem ta aga asja kallal juurdles, seda vähem naljakana hakkas lugu paistma. Esiteks: türklased ei armasta nii hilisel tunnil üksteisel külas käia. Seda kõigepealt. Teiseks tundus imelik see, et ratsanikud lasti sisse ilma tavakohase kloppimise, küsitlemise ja ülevaatamiseta. Näis, et neid oodati seal. Aga miks siis maja on täiesti pime?! Tavaliselt paistsid õhtuti siin-seal läbi suletud luukide viltused valguskiired, sel ööl aga polnud näha ühtegi valgusetäppi ei enne ratsanike tulekut, ei nende sealoleku ajal ega pärast lahkumist. Ja lõpuks — mis hullumeelne kihutamine see oli! Nad mitte ei ratsutanud, vaid lausa lendasid väravast sisse, ja väljusid, nagu oleks neid sealt välja visatud. Kas tõesti oli see meeletu tormamine mõeldud ainult selleks, et varjata, kui palju ratsanikke sisse sõitis ja kui palju sealt lahkus?

Väljas sajab vihma, vana armeenlane aga pomiseb akna all istudes vaikselt oma palveid. Aga just tänu sellistele pisiasjadele sünnibki teinekord Suur Ajalugu. Sest tõepoolest, tolle kauge öö sündmused oleksid kahtlematult vajunud unustuse hõlma nagu paljud teisedki tähtsad sündmused, millest me mitte kunagi mitte midagi teada ei saa, kui mitte too sügis poleks olnud nii vihmane ja kui Jassõ tagasihoidlik riidekaupmees isand Zarzarjan, kes oli rentinud poekese Türgi esinduse lähedal, poleks nii rängalt kannatanud podagrahoogude käes.

Eriti vatti sai ta tollel talvel. Põlvedel Suur Ilmutusraamat, mille salmid pidid aitama vaevuste korral, istus ta ööd läbi akna all, korrutades omaette vana mungast lauliku sõnu, ise seejuures jälgides öist tänavaelu, lootes tabada midagi naljakat, kuna isand Zarzarjani arvates ei olnud elu ilma naeruta punast krossigi väärt . . .

Juhuse tõttu paistsid talle poekese peal asuva teise korruse magamistoa aknast hästi Türgi esinduse hoone ja kõik selle hoovil paiknevad ehitused. Olles sündinud Konstantinoopolis ja elanud seal tubli poole oma elust, oli isand Zarzarjan türklastega hästi kohanenud, kuigi ei tundnud nende vastu erilist sümpaatiat. Ta tundis niivõrd hästi nende keelt, kombeid ja mõttelaadi, et talle pakkus ülimat naudingut jälgida kõike, mis toimus selles osmanite pesas, et siis edasiste sündmuste käiku ära arvata.

Öised külalised ajasid ta segadusse. Ta oli valmis Ilmutusraamatu peal vanduma, et sisse oli sõitnud viis ratsanikku, välja aga kihutasid neli. Kõige järgi otsustades olid türklased

salaja toimetanud mingi tähtsa tegelase sellesse väiksesse, lõpututest sõdadest laostatud riiki. Keda nad aga olid nimelt toonud ja mis eesmärgil, see oli tõeline pähkel tõelisele armeenia nupule.

«Nii, nii, nii,» lausus isand Zarzarjan endamisi. Sündmus oli teda sedavõrd köitnud, et ta ei läinud isegi hommikul oma poekese leti taha. Andnud kangaste müümise üle väimehele, lesis ta veel kaks ööd-päeva akna juures korvtoolis ja alles kolmanda päeva lõuna paiku hüüatas vaikselt ja täis õudust omaette: «Püha neitsi, neile pole ju mitte miski püha!»

Ta oli esinduse õues lõputult sagivate teenijate hulgas ära tundnud tolle viienda ratsaniku, kes oli sinna sõitnud ja sinna jäänudki. Too oli Mahmud, sultan Abdul Hamidi kuulus timukas, paljude valitsevate dünastiate hirm, türgistunud kreeklane hüüdnimega Nuttev Kotkas. Ta oli pikka kasvu ja nii kõhn, et sarnanes pigem puuga, mille kohal pole juba tuhat aastat piiskagi vihma sadanud. Ta oli tõmmu, kühmus kotkaninaga, kuid oma julma loomuse kiuste oli tal heldinud näoilme, millest oli tulnud ka ta hüüdnimi — Nuttev Kotkas.

Tema tulek tähendas raskete aegade saabumist moldaavlaste pealinnale, kuigi näis, et hullemaks enam ei saagi asi minna. Päris sajandi alguses oli Moldaavia hospodar, kirjanik ja õpetlane Dmitri Kantemir, tundes ette Osmanite impeeriumi langust, ette võtnud meeleheitliku katse vabastada oma maa Konstantinoopoli vasallsõltuvusest. Salajasel kokkuleppel Peeter Suurega nõustus ta andma Vene vägedele vaba tee läbi oma maa ning ühendama nende vägedega oma armee, et üheskoos rünnata türklaste põhijõude, mis paiknesid Doonaul.

Nagu teada, ei olnud sellele plaanile määratud täide minna. Kellegi poolt hoiatatud türklased tulid oma vägedega vastu, õigeusuliste armeed said Pruti jõel Stanileštõ all ränga kaotuse osaliseks, Peeter ise aga pääses vaid imekombel vangilangemisest. Venemaale oli see kibedaks õppetunniks, Dmitri Kantemiril aga algas siitpeale eluaegne rändlemine mööda maailma, oma kodumaad ta rohkem enam ei näinudki. Moldaaviale aga tähendas see kogu tema ajaloo kõige julmema ajajärgu, niinimetatud fanariootide aja saabumist.

Fanar on üks Konstantinoopoli kvartaleid, kus tol ajal elasid kullassepad, kaupmehed, liiakasuvõtjad, kes olid peamiselt kreeklased. Need Fanari asukad olid salakavalad, ahned, julmad. Elatist otsides rändasid nad mööda maailma ringi. Nad oskasid paljusid keeli ning Konstantinoopoli võimud kasutasid vahetevahel nende teeneid tõlkijatena ning keelekandjatena, kes olukorra kohta siin või seal teateid edasi andsid. Ajapikku hakkasid osmanid Fanari elanikest kasvatama keskklassi ametnikke. Ja kui need olid rikkaks saanud, hakkasid Türgi

vesiirid, kes olid hirmus kasuahned, müüma fanariootidele maksukogujate ameteid vasallmaades. Siis algasidki mustad päevad neis paigus, kuhu oli maandunud Konstantinoopoli selle kvartali rohutirtsuparv. Moldaavias tegid fanarioodid end igavesti «kuulsaks» suitsumaksuga: kui kerjustunud maal polnud enam midagi maksustada, tulid nad külmade saabudes mõttele panna igale suitsevale korstnale maks peale.

Peeter Suur tegeles usinasti uue riigi ülesehitamisega, mistõttu ta võis oma senaatori ja nõuandja Kantemiri palvetele, et ta võtaks ette sõjakäigu türklaste vastu, vastata vaid sellega, et ta temale autasusid ja meelehead jagas. Riigi huvid olid nüüd mujale kandunud ja möödapääsmatu sõda türklastega lükkus ikka edasi. Möödus enam kui pool sajandit, enne kui Vene polgud ilmusid taas Dnestrile. Seekord õnnestus kindral Rumjantsevil — kuulu järgi Peetri väljaspool abielu sündinud pojal — saavutada hiilgav võit Kaguli ja Larga lähistel, kus ta andis hävitava löögi kümme korda suuremale vaenlase armeele. Lõppkokkuvõttes õnnestus tal tõrjuda Türgi väed Doonau taha, mille eest ta sai feldmarssali saua ja tiitli Zadunaiski.

Kjutšukkainardža külas sõlmitud rahulepingu järgi kinnistas Venemaa endale Azovi ja Kinburni kindlused. Krimm ja Kubanimaa said Portast* sõltumatuks, kõige tähtsam aga oli see, et Vene laevad said õiguse seilata vabalt Mustal merel. Doonau vürstiriikidele Moldovale ja Valahhiale, kes jäid edasi vasallsõltuvusse Portast, kaubeldi välja rida üsna olulisi mööndusi ja privileege. Näis, et õnn naeratas ja võinuks nagu pisut hinge tõmmata, aga näe, järsku kihutas keset sajust südaööd Jassõsse Nuttev Kotkas.

Istunud veel mõnda aega akna juures, et veenduda, kas see oli ikka Nuttev Kotkas, pani vana armeenlane ennast tütre ja väimehe abiga riidesse, sest podagra ei andnud ikka veel järele, võttis kaenlasse helesinise siidikanga rulli, haaras kätte kepi, kuna Moldaavia pealinnas oli tol ajal mustmiljon hulkuvat koera, ning suundus hospodari lossi poole. Minna polnud kuigi palju maad, kuid valitseja juurde pääseda oli üpris raske, sest et lossi piirasid igast küljest kerjuste ja näljaste munkade parved.

«Kust teid küll kokku on aetud, pühad isad?»

«Bukoviinast, vennas, Bukoviinast . . .»

Kuigi Türgi oli saanud Doonaul lüüa, oli ta veel piisavalt tugev, et jääda ikka iseendale truuks. Türklastele olid Kjutšukkainardža rahulepingus kõige alandavamateks need punktid, mis nägid ette teatud kitsendusi vasallmaade Moldova ja

* Porta — siin: Türgi.

Valahhia suhtes. Moldaavia kui Venemaa võimalik liitlane Balkanil häiris kahtlemata Konstantinoopolit, ja et kuidagimoodi nõrgestada seda maad, andsid türklased Viini õukonna visale pealekäimisele järele ning loovutasid piirijoone täpsustamise ettekäändel Austriale kogu ülemise osa Moldaaviast, niinimetatud Bukoviina, ala, mis oli eriti kuulus oma pöögimetsade poolest.

Tuhanded põgenikud lahkusid Bukoviinast, et paluda kaitset oma riigilt. Sellisele rahvahulgale talveks peavarju leida polnud kerge ülesanne, veel raskemaks aga osutus munkade majutamine. Mungad lahkusid peaaegu kõigist Bukoviina õigeusu kloostritest, oma igipõlistest elupaikadest, sest nad ei soovinud sattuda uniaatide tagakiusamise ohvriks, ja nüüd, talve hakul oli Moldaavia pealinn kodututest munkadest üle ujutatud. Põgenike majutamisega saadi veel hakkama, aga kuhu panna mungad, kelledel eeskirjade järgi pidi olema ühine eluase kas või mõne väikse pühakoja juures?

Siidikangast läbipääsuloana kasutades jõudis isand Zarzarjan lõpuks lossi siseõue ja astus hospodar Grigori Gika kabinetti. Peale valitseja olid kabinetis veel Moldaavia metropoliit Gavril ja haiglase väljanägemisega isa Paisi Velitško, Austria alla läinud Dragomirnõ kloostri ülem. Kõige järgi otsustades ajasid nad tõsist juttu sel hetkel, kui isand Zarzarjan sisse astus. Kõik kolm kõndisid vaikides mööda kabinetti. Igaühel neist olid omad mõtted, mis ei ühtinud põrmugi teiste omadega.

«Mis sul seal on?» küsis lõpuks hospodar, märganud uksel seisvat isand Zarzarjani.

«Helesinine siid.»

«Aga kui täpsemalt?»

Hospodaril oli suur, tursunud, tihedate mustade ja pisut pulstunud harjastega kaetud nägu. Valitsedes Doonau-äärseid vürstiriike juba kolmandat või isegi neljandat põlve, olid Gikad niivõrd hästi omandanud diplomaatiakunsti, et Jassõsse akrediteeritud läänеriikide konsulid kutsusid neid sfinksideks. Jumala eest, mõtles isand Zarzarjan, võta või jäta, kivikuju vaarao sarkofaagilt!

«Kui täpsemalt . . .» lausus ta juba vaiksemal häälel, «siis mul on pahad uudised, teie kõrgus. Kolm päeva tagasi saabus öösel kapudžale külaline Konstantinoopolist.»

«Ja mis külaline see selline siis on?»

«Verine Mahmud, teie kõrgus. Sultani timukas hüüdnimega Nuttev Kotkas.»

Vanake metropoliit, kes oli kõva kuulmisega, kasutas vahepealset jutuajamist armeenlasega selleks, et pisut puhata pähklipuust tugitoolis akna all, aga Paisi Velitško, kuulnud

jutuajamist, lõi õudusest tarretudes risti ette. Hospodari nägu aga jäi endiselt rahulikuks ja kartmatuks.

«Sa arvad,» küsis ta, «et see on minule paha uudis?»

«Nuttev Kotkas,» sõnas armeenlane, «ei lennanud siia juhuslikult. Ta lendas kellegi pea järele.»

«Kelle siis?» küsis Gika endiselt osavõtmatult.

«Kardan, et teie . . .»

«Milleks sultanile minu pea?»

«See pea avaldas liiga valjusti pahameelt Bukoviina hõivamise pärast.»

Gika puhkes naerma. Ta naeris mõnuga, laginal, kogu hingest, nii nagu naeravad tavaliselt erakordselt arenenud huumorimeelega inimesed, kes ei või seda luksust endale mitmesugustel põhjustel eriti tihti lubada. Koos temaga naeris ka isand Zarzarjan. Talle meeldis hospodar just selle huumorimeele pärast, ja kui tal seda nõrkust polnuks, kes teab, kuskohas isand Zarzarjan siis praegu oma kangastega oleks kaubelnud.

«Ütle varahoidjale,» lausus hospodar naermist lõpetades, «et ta ostaks sult ära selle siidikanga sinu määratud hinnaga, ning las ostab edaspidi ära kõik, mida sa pead minu ja minu koja vääriliseks . . .»

Zarzarjan seisis ja teritas kõrvu, kuid rohkem midagi ei järgnenud. Siis pidas ta vajalikuks ise täpsustada:

«Kas te peate silmas jälle siidi, või võib tuua ka villast riiet ja inglise lõuendit?»

«Igasugust riiet, millist sa aga vajalikuks pead, ja igal kellaajal.»

Diplomaatiakunst kui niisugune sarnaneb köielkõndimisega, aga see, mis toimus XVIII sajandi viimasel veerandil Moldaavias, meenutas juba rohkem tantsu kuristiku serval. Peterburi ja Konstantinoopoli nõusolekul troonile asunud Grigori Gika sai iga jumala päev tunda Kjutšukkainardža rahulepingu ebakindlust, kuna ajad olid segased ja sõda pidasid peaaegu kõik maailma riigid.

Türklased nägid selles lepingus vaid paberilipakat, mis aitas neil aega võita, et nad saaksid uut armeed kokku klopsida. Seepärast ootasid nad oma vasallilt, kes kõigele lisaks oli omal ajal olnud sultani juures dragomaniks, see tähendab tõlgiks, samasugust arusaamist olukorrast ja oma peremeeste huvide silmaspidamist.

Venemaa, kes oli lõpuks saanud õiguse sõita vabalt Mustal merel, ootas õigeusklikult hospodarilt, et see kasutaks maksimaalselt ära türklastelt saadud järeleandmised; Venemaa loo-

tis, et Moldaaviast saab tulevikus tema liitlane kokkupõrgetes Balkanil, mis näisid olevat möödapääsmatud.

Olles tõmmatud kahe suurriigi vahelisse võitlusse, balansseerides osavalt Konstantinoopoli ja Peterburi vahel, märkas hospodar äkki ehmatusega, et Austria on kogu Bukoviina ära lõiganud. Koos sellega olid kaduma läinud mitte ainult rikkad viljakandvad maad, vaid ka paljud kuulsad kloostrid, sealhulgas ka kõige väiksem, kuid kõige tuntum neist — Putna. Putnast ilmajäämist elati kõige rängemini üle. Selles pisikeses kloostris puhkasid hospodar Stefan Suure säilmed; selle hospodari nimega oli seotud Moldaavia riigi kuldne ajastu. Väikese Putna sattumine koos marmorkirstukesega, mille kohal põles õlilamp — igavene tuli — võõra valitsuse kätte, solvas ääretult mitte ainult rahvuslikke, vaid ka religioosseid tundeid, kuna Stefan Suurt peeti juba tol ajal pühakuks. Ja, oo suur jumal, mis maa see küll on, millelt igal ajal võidakse ära võtta ükskõik milline tema osa, ja mis usk see küll on, mis ei lase isegi pühakuil õlilampide all rahu saada! . . .

Peterburi vaikival nõusolekul avaldas Gika Bukoviina anastamise vastu raevukat protesti. Austria oli sellest protestist äärmiselt šokeeritud. Tundes muret selle üle, et Venemaa võib Balkanile sisse tungida, tegi Austria oma Konstantinoopoli saadikule ülesandeks öelda sultanile, et Moldaavia hospodar ei oleks iial söandanud Porta vastu häält tõsta, kui Peterburi poleks teda toetanud; Jassõst põhja poole, Venemaa pealinna viivatel teedel kihutavad alatasa kullerid, samal ajal kui Jassõst lõuna poole, Konstantinoopolisse kulgevad teed on täiesti tühjad.

Sultan Abdul Hamidil oli palju probleeme ilma Stefan Suure hauatagi. Osmanite täht oli kiiresti loojumas. Vallutanud XV sajandi keskel Bütsantsi pealinna Konstantinoopoli ning seejärel alla kugistanud Rooma impeeriumi riismed, pidi Porta kulutama nüüd tohutult energiat ja raha, et püsida oma piirides, riigi lagunemine aga ligines samal ajal nagu paratamatus. Kreeklaste ülestõusudel polnud otsa ega äärt. Nähes sultani nõrkust, kuulutas Bagdadi asevalitseja Ahmed-paša ennast Portast sõltumatuks. Põhja-Albaanias oli ülestõus, Egiptuse valitseja Mohammed-bei keeldus tribuuti maksmast. Sellises olukorras saabunud teade, et Moldaavia hospodar pidas võimalikuks avaldada nördimust oma käskija fermaani üle, mis täpsustas väikese vasallriigi piire, ajas sultani nii marru, et otsustatigi viivitamatult saata Jassõsse Nuttev Kotkas.

Oktoobri algul ilmus hospodari lossi Türgi esinduse unine virgats ja teatas ilmetul ja igaval häälel, et Mustafa-beil, kõige hiilgavama, päikeselisema, igavesti särava ja muu taolise sultani saadikul, on au kõige alandlikumalt paluda hospodari enda juurde tassile kohvile. Millal? Oo, siis, kui see hospodarile sobib! Pärast seda lahkus virgats alandlikult kummardades kahe sekretäri saatel lossist, vaevumata isegi kuulama, kas kutse võeti vastu või mitte.

«Meie Vode kannab oma viimast särki,» rääkisid bojaarid omavahel, kujutades elavalt ette, millise õudusega see kutse võib lõppeda. Kogu kõrgem seltskond eesotsas metropoliidiga soovitasid hospodaril kutset mitte vastu võtta. Vene konsul arvas samuti, et mõistlikum oleks ilma selle kohvita läbi ajada. Isegi isa Paisi Velitško, kes ei olnud veel suutnud end oma jüngritega hooletusse jäetud Sekuli kloostris korralikult sisse seada, saatis mungaga kirja, milles teatas hospodarile, et ta nägi — ta ei võinud kindlalt öelda, oli see unes või ilmsi, sest tõelist rahu ei tundnud vanake juba ammu enam, heal juhul tukastas öö jooksul tunnikese —, et ta nägi ühel sellisel tukastuse momendil õudset pilti, nimelt äraraiutud pead, ja ta palub hospodari mitte mingil juhul, mitte mingil ettekäändel . . .

Asja kainelt kaalunud, otsustas Gika kapudža kutse tagasi lükata ja tegeles oma asjadega; neid oli niigi rohkem kui küllalt. Riigis, mis oli täis kerjuseid ja kaltsakaid, otsustas ta asutada kudumisvabriku, see aga nõudis energiat ja raha. Aeg aga läks edasi, ja iga päevaga sai hospodarile üha selgemaks, et sellest tassist kohvist ta ei pääse. Üks õige valitseja ei saa ju ära öelda kutsest tassile kohvile omaenda maal, viidates ohule. Ja ka sinu kui valitseja pea kohal rippuv kirves tuletab end alatasa meelde. Ning ühel päeval, tagasiteel õnnestunud rebasejahilt sõitiski ta oma lossist mööda kapudža maja juurde.

«Teie jääge siia,» ütles ta arnautidele, kes moodustasid tema ihukaitse. «Kui ma kahe tunni pärast sealt tagasi ei tule, tungige jõuga majja ning raiuge kõik surnuks . . .»

«Ai, ai, ai!» lausus samal hetkel Mustafa-bei, kes seisis oma kivimaja trepil. «Aga kus siis jalavägi on? Kus on teie suurtükivägi? Kes siis meie ajal tuleb tassile kohvile ainult sadakonna arnaudi saatel?»

Gikal oli hästi arenenud huumorimeel. Ta teadis, et ta on vasall ja et seetõttu on selline huumorimeel talle andestamatu luksus, kuid sellisena oli ta sündinud ja sinna polnud midagi parata. Türklase ees seistes adus ta äkki kogu selle situatsiooni koomilisust: minna tassi kohvi jooma hambuni relvastatud salga kaitsel! Lasknud kaitsesalga minema, sisenes ta

vaid paari-kolme saatjaga külalislahkesse majja ja võttis pehmetel patjadel istet. Peremees ja ta külaline jõid kaua aega kohvi, tõmbasid piipu, vestlesid rebasejahist ning arutasid kudumisvabrikute ehitamisega seotud küsimusi. Hilisel öötunnil, olles kohvist, maiustustest ja tubakast pisut uimane, kuulis hospodar äkki ähmaselt mingit sagimist esinduse värava juures. Tundus, nagu oleks keegi karjatanud, seejärel kostis tume kabjaplagin.

«Lubage, vürstlik kõrgus, tänada teid külalislahkuse eest.»

Mustafa-bei eemaldus viivuks kõrvaltuppa; sealt naastes heitis ta üle külalise õla laia valge särbi:

«Meie sultani kingitus.»

«Oo, see on mulle nii suur au, millest suuremat . . .»

«Minu käskija kingib selle teile selleks, et teil oleks, mille sees kanda oma pead, kui te siit väljute . . .»

Samal hetkel kuulis Gika selja taga vaikseid hiilivaid samme. Ta jõudis veel näha tõmmut kongus nina, kõvera kinžalli välgatust, siis tundis külma terariista tungimist abaluude vahele ja veel viimsel hetkel jõudis mõelda: ei, neile pole miski püha . . .

Kesköösl nägi oma akna all vahti pidav isand Zarzarjan, kuidas trepilt visati alla kellegi keha. Hommikul võis esinduse hoovis näha maassekaevatud teivast, mille otsas pikka aega, ligi kolm nädalat, rippus ilma peata hospodar. Sissesoolatud pea saadeti tolle aja kombe kohaselt sultanile Konstantinoopolisse.

Katariina Teine oli väga nördinud, kui kuulis Moldaavia hospodari tapmisest. Ainsaks vääriliseks reageeringuks sellele kuriteole võis olla vaid sõda, mida oleks otsekohe alustatud. Kuid olles mitmesuguste asjaolude tõttu käsist ja jalust seotud, ei saanud Venemaa sõjategevust alustada. Moskvas valitses palavikuline õhkkond. Bolõtnaja väljakult polnud vihm veel jõudnud hukatud Jemeljan Pugatšovi vere jälgi ära pesta. Maa toibus suure vaevaga hirmsast vapustusest, mille nimeks oli Pugatšovi talurahvasõda. Samal ajal aga kandis tuul piiri tagant uute rahutuste sädemeid. Prantsuse parlament, vaimulikkond ja kõrgaadel rebisid omavahel otsustusvõimetut Louis XVI-ndat. Inglismaa meretagused kolooniad andsid hoope Briti kroonile ja kuulutasid välja mingisuguse deklaratsiooni, Atlandi ookeani tagant aga pistis oma nina välja uus riik. Rootsi laevad ei lasknud silmist Vene laevastikku Põhjamerel. Näis, et kogu maailma on vallanud meeletus, ja ratsaniku esmaseks mureks on sadulasse jääda. Valitsejanna soosik ja parem käsi, Novorossia kindralkuberner Potjomkin rassis palgehigis. Täie hooga käis türklastelt äravõetud maade asus-

tamine. Alustada sellistes tingimustes uut sõda näis täiesti võimatuna.

Ja siiski oli sõda türklastega möödapääsmatu, ning ühel nõupidamisel, millest võtsid osa kubernerid ja asevalitsejad, andis Katariina korralduse, et kuu aja jooksul oleksid talle toodud kõige täielikumad andmed selle kohta, kui palju mehi võib vajaduse korral püssi alla panna.

«Teie kõrgus, millisest vanusest alates suvatsete käskida loendust läbi viia?»

«Ma arvan, et kümne-kaheteistkümneaastastest alates.»

«Kas siis tõesti suudab kümneaastane nooruk tõsta relva ja koos sellega hüpata hobuse selga?!»

«Täna veel ei suuda, kuid saabub päev, mil riigi saatuse otsustavad just need kümne-kaheteistkümneaastased.»

Sama päeva õhtul lausus sõjaminister ja tulevaste tsaaride kasvataja feldmarssal Saltõkov kaardilaua taga istudes mõtlikult:

«Tulevastest aegadest arutledes, teie kõrgus, tahaksin ma hoiatada teid liiga ennatlikke otsusi tegemast.»

«Ja nimelt?»

«Mulle tundub, et me peaksime hoiduma kokkupõrgetest Balkanil, kuni me pole kindlad liidus Euroopa riikidega.»

«Oo, ei! Siis tuleks meil liiga kaua oodata. Euroopa on liitlastest vaesem kui ei kunagi varem.»

«Mispärast siis?»

«Inglismaa on liiga palju kaotanud, selleks et tema peale võiks loota; Prantsusmaa pööraseks läinud ratas oma murdunud teljel põrutab ei tea kuhu. Preisimaa rehkendab lõpmatuseni võimalikke võite ja võimalikke kaotusi. Jääb üle ainult Viin.»

«Olgu siis kas või Viin!»

«Esialgu lubab ta neutraliteeti, kuid mulle tundub, et kui Josephiga sõprust pidada, võiksime arvestada ka tema liiduga.»

«See on kõige minimaalsem, mida meile vaja läheb, et alustada suhete klaarimist türklastega. Kõige minimaalsem!» kordas veel kord feldmarssal majaperenaisega hüvasti jättes.

Samal ajal aga surus aeg peale. Keisrinna protestinooti, mille ta saatis Moldaavia hospodari tapmise puhul, suhtuti Konstantinoopolis kui Venemaa nõrkuseavaldusse. Kogunud värske sajatuhandelise armee ja varustanud oma kohmaka laevastiku uute kergete laevadega, nõudis sultan ultimatiivses vormis Peterburilt, et see tunnustaks Gruusia vasallsõltuvust türklastest. Katariina lükkas selle jultunud nõudmise tagasi. Vastuseks ultimaatumi tagasilükkamisele ründas Türgi laevas-

tik Vene eskaadrit Mustal merel, sundides seda varju otsima Kinburni sadamas.

«*Mon Dieu!*» hüüatas Katariina raevunult, kui ta seda teadet kuulis. «Neile türklastele pole tõepoolest mitte miski pühad!»

Sellistel asjaoludel algas 1787. aasta augustis teine Vene-Türgi sõda.

TEINE PEATÜKK

MÕTTEKA VAIKIMISE AEG

Ma sillutan meie munkadele teed paradiisi vee ja leivaga, mitte sterletite ja veiniga.

Peeter I

Me oleme munkadele tänu võlgu oma ajaloo eest, järelikult ka oma teadmiste eest.

Puškin

Ülal Karpaatides valitseb veel külm, eelmäestikus aga on juba tunda sula hingust. Öösiti roomab orgudesse udu, märjad puud pillavad mõtlikult piisku kokkuvajunud lumele. Südaööl, kui kõige üle laotub vaikus, vulisevad sügaval lume all veenired. Need elustunud vee arglikud helid, milledele on määratud peatselt muutuda võimsaks tulvaveeks, soojendavad hinge uute lootustega. Ja olgugi et pimedus akna taga seisab endiselt müürina, muutuvad öised ärkvelolekutunnid ikka lühemaks, mõtterikkamaks, sulnimaks. Maa ujub pimedusest välja turvalisena, pühitsetuna, ja kui hommikuhakul mägedes talvituv üksik karjus süütab lõkke, siis venib pühade mõtiskluste vine kaua mööda orge, erutades inimhingi.

«Oo, issand . . .»

Isa Paisi lööb laia kaarega risti ette, patune hall pea madalale langetatud. Olgu mis on, aga kevad on ikkagi tulemas . . . Ja veel üks hingeerutus, veel üks patt. Kuidas siis mitte patt, kui mälestuste lõõm täidab taas ta väsinud, äravaevatud hinge. Taas tõttavad sinu juurde su, kunagise paljasjalgse poisikluti lapsepõlv Poltaavamaal, süütud vallatused Kiievi vaimuliku akadeemia koridorides. Seejärel pikad rännuaastad mööda kloostreid, näguripäevad ja jumaliku tõe otsimine pühal Athose mäel. Elada tema aastais veel kord uut elu pole kerge, kuna metsiku hobusekarjana möödakapanud minevikupilt hävitas viimseni sellegi energiaraasu, mis vanameest sel hilisel tunnil oli soojendanud, ning nüüd istus tugitoolis, nagu temale endale näis, vaid hunnik nukrat abitust.

Mõelda vaid, kui ilus ja jumalikult suursugune on kevade tulek! Millise tohutu vaimuerksuse ta äkki vabastab talve köidikuist, suunates selle päikeselisse avarusse! Milline müriaad külmunud maas lebanud seemneid annavad alguse uuele põlvkonnale! Milline hulk talveunest ülesärganud issanda loomi pöörduvad taas elukeerisesse! Aga olles vaevalt ennast jalule ajanud, saavad nad seḍamaid tunda omaenda olemasolu rasket iket, sest et see maailm pole kaugeltki nii ilus, nagu ta jumalal plaanitsetud oli, ta pole kaugeltki nii õiglane, kui võiks olla.

Vanainimese napid pisarad, mis läigatavad kõhnadel põskedel, kaovad samas suurde halli habemesse. Kaks valget küünalt suurel raamatute ja käsikirjadega ülekuhjatud laual põlevad vaikselt lõpuni. Eelmäestikust kaigub mitmekordse kajana üksiku koera kähe haukumine, ööpimedus vahib kurjalt aknast sisse, ja vanakese südant pigistavad murelikud mõtted.

Tundke rõõmu, ütles jumal, teile osakssaanud hüvede üle. Soojus on võib-olla kõige suurem meile kingitud hüvedest. Aga kui sageli me laseme silmist jumala tõelised teed ja meile osaks saanud hüved! Ligi seitsekümmend kevade ahelaist vallapääsemise imet on langenud isa Paisile osaks, kuid alati on see kõik temast millegipärast mööda läinud. Ta on kogu elu külma tundnud. Pikki talveöid, täis tööd ja palveid, on ta unistanud kohtumisest selle omapärase soojuse maailmaga, kuid pisiasjad, elu tühisus on teda ikka sellest kõrvale kandnud. Vaatad ringi, aga ümberringi on kõik juba ära õitsenud, kevad on läbi, juba on suvi käes. Näib, et ta on nüüd esimest korda elus jõudnud ära tabada selle suure hetke, tal oleks aeg välja minna, väravad lahti lüüa, aga mis sellest kasu, kui vaim on väsinud ja liha nõder . . .

«Issand, ära mõista meie üle kohut meie pattude järgi, vaid ainult oma suurt headust mööda . . .»

Löönud veel kord risti ette, süvenes isa Paisi jälle pikka, tema enda loodud palvesse. Nagu alati suure erutuse hetkel, läks tema jutuajamine jumalaga, mis algas valjul häälel, pikkamööda üle sosinaks, sest vanakese hääl väsis, pärast aga vaibus sosingi, ja ainult rütmiliselt nõtkuv pea andis tunnistust palve koostamise raskest vaevast.

Lõpuks jäi vanamees päris vait ja süvenes oma mõtetesse. Aga pole kuigi kerge näha ennast seestpoolt, iseennast mõtestada. Akna taga valitses pimedus, ninna tungis udu lõhn, öövaikuses küpses kevad, vanamees aga jäi endiselt liikumatuks nagu raidkuju, vaimu väsimatust tööst aga kasvas pinge nii suureks, et tundus, nagu algaks iga hetk maavärin. Pikkamööda andis võimaliku katastroofi tunnetamine maad rahule, kuid vanamees istus endiselt liikumatult, pea alandlikult madalale vajunud. See oli mõtteka vaikimise aeg, mille Paisi Velitško tõi ristiusu kirikusse. XVIII sajandit haaranud usu langus oli isa Paisi arvates seletatav aina suureneva ilmaliku alpusega. Neis tingimustes ei toonud palved palvetajale vajalikku rahu. Suur hulk pisimuresid ei lasknud oma küünte vahelt usklikku hinge lahti, ja seepärast oli isa Paisi arvates täielikū hingerahu saavutamiseks vaja pärast palvetamist veel mõttekat vaikimist.

Ent . . . Ilmalik alpus ja andeksandmata patud viisid sellisesse rappa, et ei palved ega isegi mõttekas vaikimine ei suutnud vanamehele hingerahu tagasi tuua. Jätkata aga tööd pühade raamatute kallal ilma hingerahuta on raske patt. Küünlad põlesid lõpuni, laual lebasid võrratu Joann Damascenuse teose «Jumalikust algest inimeses» leheküljed. Õige mitmel korral oli isa Paisi asunud üha uuesti seda poeemi kreeka keelest slaavi keelde ümber panema ja nüüd oli see töö juba üsna lõpukorral, aga jälle ei leia ta vajalikke sõnu. Hingerahu oli kadunud, sest et mägedest vajus alla okaste järele lõhnav udu ning öö akna taga muutus soojemaks, mõtlikumaks, lahkemaks.

«Oo, meie patud on rängad . . .»

Kui unetu öö ja üksindus hakkasid hinge vaevama, siis jõudis järg püha neitsi Maria kätte. Seda imettegevat ikooni, mis pärimuste järgi olla Bütsantsi keisri kingitud, hoiti kloostri peatemplis. Püüdes jagu saada igavesti närivast valust, ajas isa Paisi ennast vaevaliselt jalule. Mitte ainult kuhugi minek, vaid isegi seismine tundus talle üle jõu käivat, ometi oli vaja tingimata minna. Lähenes kesköö — jumalateenistuse aeg. See toimus südaöösel, aga tema poolt juhitava kloostri kogu vennaskond magas surmväsinult, olles ära kurnatud suurest paastust ja vanadusnõrkusest.

Oo, kuidas need vanakesed on teda ära tüüdanud, kui mitu korda on ta vandunud mitte enam võtta enda kanda ülema kohustusi mitte üheski kloostris, kui seal ei ole vähemalt kolmandik noored mungad. Aga mis seal rääkida, kust neid noori munki võtta, kui maailmas valitseb meeletus ja noormehi, kellel emapiim pole veel huultelt kuivada jõudnud, õpetatakse juba mõõgaga vehklema ja püstolist tulistama.

«Kus siis minu psalter on?»

Danil, munk, kelle ülesandeks oli valvata öösiti pühade raamatute kallal töötava vanakese kambrit, norskas kõrvalruumis. Ahi, millesse ta pidi aeg-ajalt halge juurde lisama, oli jahtunud. Seepärast, mõtles vanamees, mul öösel käsi väriseski ning tähed tulid vildakad.

«Mu poeg!»

Isa Paisil oli vana psalter, mille ta oli kunagi pühal Athose

mäel ümber kirjutanud. Tol kaugel ajal oli ta suvel elatunud peamiselt almustest, talvel aga, kui palverändureid vähemaks jäi ja ainuüksi almustest polnud võimalik ära elada, tuli ots otsaga kokku viimiseks psalme ümber kirjutada. Tal oli ilus käekiri, ja mõningased kogemused, mida ta oli omandanud Kiievi vaimuliku akadeemia trükikojas, kulusid samuti asja ette, ning tema kirjutatud psaltreid haarati lennult nagu sooje saiu.

Pärast seda, kui ta prohvet Ilja skeedi oli asutanud, ta muidugi mõista enam psalme ümber ei kirjutanud, kuid need raamatud, mille kallal ta oma noorusajal poolnälgides oli töötanud, levisid kogu õigeusklikus maailmas. Hiljem, olles Moldaaviasse elama asunud, hakkas isa Paisi sageli igatsust tundma Athose jumalateenistuste, nende pühade paikade palverännurite ja kunagi ümberkirjutatud «näljapsaltrite» järele. Athose Pantokratose klooster, milles isa Paisi oli palju kordi liturgiat pidanud, kinkis talle tema kuuekümnendaks sünnipäevaks ühe sellise «näljapsaltri», mis oli suure raha eest välja ostetud.

Isa Paisi rõõmustasid kulunud leheküljed väga, otsekui oleks usu noorusaeg tema juurde tagasi pöördunud. Tõmmanud köite nahaga üle, ei läinud ta enam ei templisse ega kloostri söögisaali ilma oma psaltrita. Ja nüüd, näe... Tõstnud laual kõik asjad ringi, tuli talle lõpuks meelde, et eile lauldi söögisaalis psalme hilisõhtuni. Küllap ta sinna lauale jäigi. Mis seal's ikka, kui pea ei jaga, peavad jagama jalad. Seda vanasõna oli ta hiljaaegu kuulnud ühelt transilvaania noviitsilt, ja see hakkas talle väga meeldima. Rahvatarkus on tõeline jumalaand.

Isa Paisi võttis oma jändriku saua, millega ta tavaliselt kompis kloostri sisegaleriide kivipõrandaid, väljus oma kambrist ja suundus kloostri söögisaali. Lõputust tööst pühade raamatute tõlkimisel oli tema nägemine sedavõrd nõrgaks jäänud, et ta päevalgi nägi asju nagu läbi udu, mis siis veel ööst rääkida. Pilkases pimeduses aeglaselt edasi liikudes luges vanamees kogu aeg palveid, tänades jumalat iga kord, kui õnnestus üles leida trepiaste, ära arvata käänak, kobada käepidet.

Kloostri söögitoa ukse kõrval, sellest paremal, põles küünal. Isa Paisi tõmbas sooja, laialivalgunud küünla küünlajalast välja ning astus oma jalge ette valgust näidates piki pikka ühislauda. Paremal pool võis pimedas vaevu aimata kõrgete akende piirjooni, vasakul helendasid ähmaselt mõned hõberaamides ikoonid. Kui ta oli juba kobamisi üles leidnud oma lauakese, mis seisis suure ühislaua otsas, kostis äkki pimedusest hääl:

«Õnnistage mind, isa.»

Ootamatusest pidi isa Paisi peaaegu küünla maha pillama, siis aga kogus end, mõeldes sellele, et tema seisund teise vai-

muliku isikuna Moldaavias metropoliidi järel ei luba tal alluda hirmutundele. Tõmmanud tooli ligemale, istus ta sellele, ja leidnud kobamisi psaltri, küsis:

«Kes sa oled, mu poeg?»

«Noviits Joann.»

«Kas too, keda Mägikütiks hüütakse?»

«Toosama.»

Isa Paisi ohkas — säh sulle noorust... Aga tema oli pannud sellele transilvaania noormehele suuri lootusi. Noormees oli nendega ühinenud kaks aastat tagasi, kui nad asusid veel tagasihoidlikus naaberkloostris Sekulis. Elamine oli seal vaene, rahvast murdu koos, toitu oli napilt, ei jätkunud eluaset... Mägede tagant aga, Austriast, tuli põgenikevool. Pärast talurahva ülestõusu mahasurumist Transilvaanias olid kõik mäekurud, kõik läbipääsud Karpaatides viimse võimaluseni rahvast täis. Muidugi, kust siis peaksid veel vaesed kristlased kaitset, leiba ja peavarju otsima kui mitte oma kloostrist?...

Sekulis oli kitsikuse tõttu kogu kloostri välismüür omatehtud mungakonge täis pikitud, kuid ikkagi tuli kahe munga kohta üks koiku. Otsustati, et ei võeta enam mitte kedagi vastu. Sellele noormehele oli tehtud erand. Tal oli aus nägu ja uhke, pisut tahapoole hoidev keha, otsekui sihiks ta kogu aeg kedagi, sellest olidki mungad talle hüüdnime pannud. Ajad olid rasked, ümberringi valitses ränk masendus, aga see noormees, kes oli ilmselt viljastatud mingi transilvaania talupoegade lõbusa paganliku peo ajal, ei mõtelnudki pead norgu lasta. Otsustatigi ta jätta: olgu kas või üksainus helge kuju selle haleda koguduse hulgas.

Tõsi, vaeva nägid nad temaga ütlemata palju. Külapiigade lemmiku lõbus vile ja vabad elukombed keerasid kloostri pea peale. Pooletuhandesel vennaskonnal läks suurivaevu korda seda stiihiat taltsutada. Isa Paisi armastas poissi ta terava keele ja alati värskete ning ootamatute mõttekäikude pärast, ta luges oma pühaks kohuseks tema kaitseks välja astuda, aga näed sa...

«Mu poeg! Niipalju kui mina mäletan, pidid sa kauge lambakarja juurde minema? Kas ei saanud sa tõesti sealgi, keset kuulekaid issanda voonakesi, lihahimust võitu? Häbi öelda, pole veel möödas pooltki suurest paastust, aga juba kolmas kord taban ma siin meie vendi mahapudenenud leivakoorukesi nooIimas...»

Noviits pomises solvunult pimedast nurgast:

«Püha isa, ma ei tulnud siia koorukeste pärast. Kord nädalas vahetatakse meid välja, et me võiksime kummardada Püha Neitsi ees, ja ma tulin siia õhtupalvusele...»

«Aga millal õhtupalvus juba lõppes! Klooster magab, vära-

vad on lukustatud. Mina tulin siia psaltrit otsima, et kesköö-jumalateenistust läbi viia, aga sina oled ikka veel siin!»

«Andke andeks, püha isa, aga mul on praegu hinges nii raske, et sellise murekoormaga on võimatu jälle mägedesse minna.»

«Kas siis siin söögisaalis saadakse muredest lahti?»

«Kus siis veel?»

Isa Paisi naeratas — talle meenus järsku, et oli aeg, millal nad terve talve kogu vennaskonnaga olid ööde kaupa istunud söögisaalis, kuid siis olid hoopis teised ajad!

«Mu poeg! See oli meie suurest vaesusest! Me kõik kogunesime söögisaali ning laulsime ja uurisime psalme kuni hommikuni, et mitte lasta pattu langeda neil, kellel polnud kuskil oma pead kummardada. See aga ei tähenda sugugi mitte, et niipea, kui kellelgi hakkab hing valutama, peab kohe tingimata jooksma söögisaali! Nüüd elame, tänu jumalale, inimeste moodi, ja meil on kloostri õues kaks suurepärast kirikut . . .»

«Andke mulle andeks, püha isa, kuid jumalale mõeldes näen ma enda ees ikka rohkem meie Sekuli söögisaali kui neid kahte kirikut.»

«Miks siis?»

«Ei tea . . . Küllap olime noil vaesuse päevil hingelt rikkamad ja tõelist usku oli meis rohkem . . .»

«Hm,» imestas vanake endamisi ja jäi mõttesse.

Ta teadis seda isegi, et tema kloostris on usk nõrgenenud. Mis seal parata! Kõige eest maailmas on vaja maksta, ka katuse eest, mis on pea kohal. Millegipärast pole temal just katustega vedanud, kogu elu, niipalju kui ta mäletab, on mingi salapärane jõud teda paigast paika kihutanud. Tema rajatud prohvet Ilja skeet Athosel kasvas nii suureks, et isegi Konstantinoopoli patriarh polnud enam suuteline aitama, ja siis pakkus Moldaavia hospodar Kalimah neile tühjana seisvat Dragomirnõ kloostrit Bukoviinas. Vaevalt said nad elamise seal korda seada, kui juba Austria haaras Bukoviina endale, ning taas algas rändamine. Lõpuks jäid nad pidama tillukeses lagunenud Sekulis Karpaatide jalamil, ja isa Paisi mõtles, et siia jäävad nad nüüd juba pikemaks ajaks, kuni tema elupäevade lõpuni. Kuid tema kuulsus õigeusu eest võitlejana oli nii suur, et see ei saanud kuidagi kokku sobida vaese kloostriga, kus ta oma munkadega asus. Sekuli kitsikus ja vaesus käis riigi au pihta, ja seepärast tehti talle ettepanek üle kolida naabruses asuvasse Njametsi kloostrisse.

Isa Paisi sõdis igati selle ülekolimise vastu. Esiteks pidi ta Njametsis kloostriülema välja vahetama. Teiseks on esinduskloostris alati liiga palju toredust, rikkust, paraadlikkust. Suurte pühade ajal sõitsid Njametsisse jumalateenistusele hospodarid ise koos oma teenijaskonnaga. Pärast igat jumalateenistust on õnnitlused ja kostitamised. Kloostri veinikruuside taga aga, teadagi, lõpevad vaimulikud asjad ja algavad ilmalikud. Sel ajal sagisid mööda kloostrit ülesmukitud naised, otsides noort munka, et teha temast oma pihiisa. Leiavad nad endale sobiva pihiisa või mitte, aga ikkagi sugenes ebakindlust ja püsis munkade kõlbelise langemise oht. Mis seal veel mõttekast vaikimisest rääkida . . .

«Aga miks su süda siis valutab, mu poeg?»

«Austria ratsavägi, püha isa, tuleb üle Karpaatide.»

«On see siis võimalik, et nad tulevad üle piiri, tungivad võõrale maale?!»

«Kui on sõda, siis on võimalik.»

«Kuidas sõda?! Kes kelle vastu?!»

«Sel korral, räägitakse, Venemaa koos Austriaga türklaste vastu.»

Isa Paisi sulges silmad põletikuliste laugudega ja sosistas omaette: «Issand, ärgu jätku sinu headus meid maha sel tunnil.» Ta kattis oma kollaka, rõugearmilise näo samasuguste kollakate, rõugearmiliste kätega, kuid järsku tundus noviitsile, et nende konksus sõrmede taga sünnib midagi rõõmsat, ja ta oleks nagu kuulnud nõrka, vaevukuuldavat sõna: «Lõpuks . . .»

«Püha isa, kas pole mitte öeldud, et kes mõõga tõstab . . .»

«Olen patune, mu poeg, andesta, et tegin pattu, aga tõeline karjane tunneb alati muret oma karja pärast. Sina, näe, hoolitsed mägedes oma lammaste eest, minul aga on siin oma elavad hinged. Millest hukkuvad lambad, seda sa vist tead. Aga millest hukkuvad rahvad?»

«Noh, näljast, igasugustest haigustest . . .»

«Ei, mu poeg, rahvad hukkuvad, kui nende eest pole liiga kaua kätte makstud. Ja seepärast elabki sellel maal iga rohulible, iga võrse ainult ühes lootuses: et kohe tulevad meie usuvennad idast ja toovad vabanemise. Ja tõepoolest, kuidas seda ka ei seletaks, aga möödunud sõda tõi siiski Balkani kristlastele mõningast kergendust. Võib-olla suudavad seekord kaks suurt riiki musulmanide kõverast mõõgast üle olla?»

«Kas nad sellest üle on või mitte, see pole veel teada, aga meie saame sõja tallermaaks, ja meie rahva kannatustele ei tule lõppu.»

«Mida võid sina, mu poeg, kel mõni aasta üle kahekümne, teada rahva kannatustest?»

«Oo, ma tean rohkem, kui te arvate, püha isa . . . Ma ei tulnud ju teie kloostrisse mitte selleks, et hinge päästa. Ma põgenesin vanglast . . .»

Kõrge laubaga isa Paisi kergitas imestunult kulme. Elanud peaaegu kogu oma elu Osmanite impeeriumi poolt alistatud

Balkanil, oli ta õppinud olema äärmiselt ettevaatlik poliitilistes küsimustes ning ei lubanud mitte ainult endale, vaid ka oma vestluskaaslastele liigset avameelsust. Aga sellele pöörasele punapeale näis olevat kõik ükspuha.

«Mille eest sind siis vanglasse heideti?»

Uhke noviits tuli oma nurgast välja ning jäi seisma keset söögisaali. Ta lihaseline keha oli pisut tahapoole kallutatud, otsekui sihiks ta tõepoolest kedagi.

«Ma olin ka üks ülestõusnuist.»

«Või nii! Kelleks sa seal nende juures siis olid?»

«Algul olin koorilaulja, pärastpoole valves.»

«Misjaoks ülestõusnuile koorilauljad? Kas neile siis veel jumalateenistust ka peeti?»

«Kuidas siis ilma jumalateenistuseta! Meil olid oma vaimulikud. Pühapäeviti peeti metsas vabas õhus liturgiaid . . . Lihavõttepühade eel võeti pihile ja armulauale.»

«Aga kelle juures sa valves olid?»

«Meie juhi Horija juures.»

Rasked ajad on tulemas, mõtles vanake. Pool kloostrit on täis mägede tagant tulnud põgenikke, kes näevad Austrias oma peamist rõhujat. Nüüd astub Austria Moldaavia pinnale kui vabastaja, kuid meie vaesrahvas tunneb liiga hästi seda vabastajat . . .

«Halvasti kaitsesite oma juhti,» lausus vanake.

Noviitsile tundusid need sõnad solvavaina. Astunud vanakese laua juurde, laskus ta tema ette põlvili ja rääkis pisaraist väriseval häälel:

«Ei, me kaitsesime teda hästi, kuid meid oli vaid pihutäis, neid aga äraarvamatu hulk. Mina ise päästsin vähemalt neli korda Horija kindlast surmast, alles siis, kui ta neljaks kisti, otsustasin põgeneda üle mägede. Aga kui te arvate, et ma käitusin seal vääritult, siis ma toon siia inimesi, kes nägid mu paljastatud mõõka, nemad võivad tunnistada . . .»

Vanake naeratas.

«Ma aimasin, kes sa olid,» tunnistas ta äkki endalegi ootamatult, «kuid ma otsustasin jätta sind kloostrisse, sest su nägu meeldis mulle.»

Sirutanud käe välja, piiritles ta oma sõrmeotstega nooruki näojooni, tema nägu peaaegu puudutamata.

«Tänan, püha isa.»

«Oma palge eest, mu poeg, pole vaja tänada. See pole sinu teene.»

«Kelle siis?»

«Pale on selle sugupuu sümbol, kust inimene on pärit. Veel on seal kõigekõrgema õnnistuse jälg, kui see jälg seal muidugi on.»

Kusagilt pilkasest pimedusest kostis äkki kukelaulu. Märganud jahmatusega, et aeg on hiline, võttis isa Paisi psaltri ja küünla ning suundus ukse poole. Ta läks, kuid miski hoidis teda tagasi, mingi kirjutamata kristlik tõekspidamine ei lubanud tal lahkuda ruumist, kuhu jäi põlvitama tema pihilaps. Laialivalgunud küünal ei mahtunud kuidagi oma vanasse küünlajalga tagasi ja isa Paisi jändas temaga tükk aega.

«Mu poeg, mispärast sind ikka veel ei esitata mungaseisusesse tõstmiseks? Varsti saab juba kaks aastat, kui sa meil noviitsiks oled, aga isa Ignat ei tee sinust ikka veel juttu . . .»

Kõneaine muutmine andnuks noviitsile võimaluse lahkuda oma nurgast, kaotamata seejuures väärikust, aga kangekaelne transilvaanlane jäi endiselt põlvili.

«Vara on minul veel mungaks saada, püha isa. Ükskõik millist ebaõiglust nähes otsib minu parem käsi ikka mõõka minu vasemalt puusalt. Kulub veel tükk aega, enne kui ma suudan oma hinge vaigistada, mitte enam mõelda maistele asjadele ning suunata oma mõtted jumala poole.»

See Mägiküti tundepuhang üllatas pisut isa Paisit.

«Kristlane olla,» lausus ta mõtlikult, «ei tähenda veel, et pead olema vagur talleke. Minule meeldisid sa just sellepärast, et kogu oma heatahtlikkuse juures olid sa alati valmis enda eest seisma. «Kandke jumalat iseendas,» ütles apostel, «kuid osake ka seista selle eest, mida te endas kannate.»»

Noviits süvenes kaua nendesse sõnadesse, mida ta varem polnud kuulnud, enne kui söandas põrandalt tõustes lausuda:

«Püha isa, veetke see öö koos minuga ja seletage mulle vana vaese Sekuli mälestuseks ära kas või üksainus psalm.»

Kloostri siseõu elavnes. Mungakongide aknaavades hakkas vilkuma õlilampide nõrk valgus, oma sadakond ust hakkasid paljuhäälselt kääksuma. Vaimulike poolt ülesäratatud kloostrivennaskond venis tülpinult kesköopalvusele.

«Pean tunnistama, mu poeg, et ka minu hing nukrutseb, ja kui sind saatis püha vaim, siis sündigu issanda tahtmine.»

Tulnud laua juurde tagasi, pani isa Paisi psaltri enda ette lauale. Löönud risti ette, lausus ta:

«Sea laud palvuseks valmis.»

Võtnud nurgast raske küünlakorvi, astus noviits sellega piki pikka lauda ja asetas küünlad paigale. Seejärel käis ta veel kord mööda küünlarida ja süütas need põlema. Kui iga tühja tooli vastas põles küünal, läks ta oma nurka tagasi ja jäi seal seisma aupaklikus ootuses. Pärast väikest pausi, mille kestel oli kuulda küünalde tasast praginat ja pööratavate lehtede sahinat, pöördus isa Paisi üle pika laua üksinda seisva noviitsi poole:

«Mu vennad . . . Mitte kloostriülema õigusega, kes vastutab

maailma ees selle kloostri eest, mitte jumalasulase õigusega, kes vastutab jumala ees mulle usaldatud vennaskonna eest, vaid kui viimane patune selles patuses maailmas tulen ma sellel hilisel tunnil teie juurde, et pattu kahetseda ja koos teiega veel ja veel kord pöörduda Tema tarkade sõnade kustumatu valguse poole.»

«Aamen,» sosistas noviits risti ette lüües.

«Aamen,» vastas talle vanake ja jäi vait.

Kloostri peatornis hakkasid kellad kutsuma kesköopalvusele. Puust haamrid, mis jooksid mööda puust lauda, kutsusid esile imelise ühtlase põrina. Puuvasaratest ülesäratatuna ohkas oma ääretust sügavusest kloostri peakell. Öö kärises pooleks, võpatas lihasse kätketud pärispatt, peatus ohvri kohale tõstetud mõõk.

«Galilea kalurid,» lausus isa Paisi, «meie esimesed kristlased, tõusid südaöösiti üles ja sulgesid end oma hüttidesse ja palvetasid, et mitte kaotada jumalat iseendas. Nood olid rasked ajad. Näis, et Kristuse õpetuse valgus on kustunud, kuid seda kustuvat piisakest õnnestus siiski päästa. Seda ei päästnud mitte väejuhid, mitte kullatud kirikud, mitte vanade pühade käskude targad uurijad, vaid üksildased kalurid, kes tõusid öösiti palvetama. Meie kirik on palju võlgu noile kalureile, ja et jäädvustada nende kangelastegu, võttis ta oma kaanonitesse säilitada alatiseks kesköopalvuse, see on kohustusliku jumalateenistuse, mis peab toimuma südaööl.»

Kloostritornis tõstsid häält peakella poolt äratatud keskmised kellad. Saamata veel õieti aru, mis sünnib, olid nad seda enam truud oma valitsejale, ja sobitanud oma hääled kokku, hakkasid üksmeelselt toetama peakella selle salapärase silla loomisel, mida mööda igiammustest aegadest kõik ajutine ja maine on püüelnud igaviku, taevase poole.

«Süüria karjused,» jätkas isa Paisi, «meie esimesed kristlased, ei tundnud kirja, oma kirikuid neil polnud. Templiks oli neile päikesest lõõmav taevalaotus, palveteks aga kuningas Taaveti laulud, mida nad õppisid pähe. Nad võisid mägedes elada aasta või rohkemgi üheainsa lauluga. Seejärel, vahetanud laulu teiste karjuste käest saadud laulu vastu, läksid nad jälle mägedesse, ja jälle mitmeks aastaks. Nende süüria karjuste mälestuseks ei loe me kesköopalvuse ajal tavaliselt psaltrit kindlas järjekorras, vaid avanud raamatu, jääme kogu jumalateenistuse ajal sellesama ühe laulu juurde, mis sattus olema juhuslikult avatud leheküljel.»

Kloostri kellatornis saabus vaikus, ja ilmselt äratas just see vaikus väikesed kellad. Nad hakkasid helisema tasa, hõbedaselt, erutatult, ja et neid rahustada, tuua tagasi oma isaliku võimu alla, kõmises taas peakell.

Isa Paisi võttis kulunud köite, avas selle huupi, ja otsinud üles psalmi alguse, luges:

«Kuningas Taaveti kolmekümne kaheksas laul: «Ent mina olen nagu kurt, ei ma kuule, ja nagu keeletu, kes ei ava oma suud! Ja ma olen nagu mees, kes ei kuule ja kelle suus ei ole vasturääkimist! Sest ma pean tunnistama oma pahategu, ma olen mures oma patu pärast!»»

Pannud avatud raamatu lauale, tõstis isa Paisi sõjakalt oma halli pead, seades selle vastu igalt poolt pealetungivale pimedusele.

«Mu vennad! Jätame esialgu laulu alguse kõrvale, peatugem ning mõtisklegem korraks meie kaduva maailma olemuse üle. Millega me oma palvust alustasime? Langenud põrmu kõigevägevama ees, me tunnistasime talle, et olles küllalt elanud selles maailmas, me võtsime äkki mõistuse pähe ja laususime endale: kõik, nüüdsest peale jälgime oma käimisi, taltsutame oma keelt, sest et meie ees seisab patune. Oo, paljukannatanud inimsugu! Kui ebatäiuslik on see maailm, ja kui ürgne on see ebatäiuslikkus! See laul on loodud tuhat aastat enne Lunastaja tulekut. Siis oli jumala poeg meie keskel, oli ristilöömine, ja näete — varsti saab juba kaks tuhat aastat tema ülestõusmisest, meie aga ärkame öösiti üles ja ütleme endile — aitab! Nüüdsest peale hakkame jälgima oma käimisi ja taltsutama oma keelt . . .»

Raskelt ja kumedalt ohkas peakell. See polnud isegi helin, see oli rahva hädahüüe. Tungides kivilõhandikesse, pudenedes peenteks kildudeks, kandus ta kaugele mööda orge ja mäeharju. Võimsa valitseja oigamine kihutas keskmisi kelli talle appi ruttama; nende järel lendasid, isegi teadmata kuhu, nende nooremad vennad. Need maimukesed lendasid kaua-kaua, aga kaugel all põrisesid kumedalt puust vasarad, näidates neile maandumispaika.

Vanake pöördus psalmi alguse juurde:

««Ent mina olen nagu kurt, ei ma kuule, ja nagu keeletu, kes ei ava oma suud! Ja ma olen nagu mees, kes ei kuule ja kelle suus ei ole vasturääkimist! Sest ma pean tunnistama oma pahategu, ma olen mures oma patu pärast! Ära mind hülga, Jehoova, mu Jumal, ära ole minust kaugel! Tõtta mulle appi, Issand, sa mu päästja! Ja mu mure jäi . . .»»

«Jäi?» küsis noviits. «See tähendab, et niipalju kui oli, niipalju ka on alles?»

«Ei, mu poeg. Jäi — see tähendab, et muret sai palju rohkem, kui oli.»

«Mismoodi?»

«Oo, mu poeg, selles asi ongi. Joonud murekarika põhjani, me sundisime endas vaikima selle, mis oli kingitud meile kõr-

gemalt poolt. Vaikis taevane hääl, katkes side ümbritseva maailmaga. Noh, ja kas me sellega palju võitsime? Vaevalt küll, sest et lakanud nägemast meid ümbritsevat kurjust, me lakkasime nägemast ka seda head, mis meil oli. Aga harjutanud oma silma, et ta ei näeks enam ei halba ega head, kustutasime sellega endas ka tunnetuse tule, muutusime samaväärseks rohuga, liivaga, merega — kõige sellega, mis, olgugi jumala poolt loodud, pole saanud temalt hinge. Suur kaotus sünnitab suure nukruse, ja seepärast, olles teadlik oma langusest, tunnistame jumalale, et «meie mure jäi . . .»»

Äkki katkes kloostri kellahelin nagu lõigatult. Veel mõne viivu ekslesid mäelõhandikes äsjaste pisarate ja ohete kajakillud, siis vaikisid needki. Järele jäi vaid pikk ja pime öö akna taga, pikk rida põlevaid küünlaid.

«Ristitud makedoonlased,» jätkas isa Paisi, «meie esimesed kristlased, kartsid kõige enam lõpuni lahti mõtestamata sõnu. Pärast iga ebaselge sõna arutamist alustasid nad palvust otsast peale. Ärme hindame meiegi üle oma nõrku võimeid suuri tõdesid meeles pidada, ja alustame otsast peale oma kolmekümne kaheksandat psalmi . . .»

Kaua, väga kaua vaikisid kellad kloostritornis, ja alles siis, kui öövaikus muutus neile juba päris väljakannatamatuks, alles siis häälitses peakell. Seda ei saanud isegi helinaks nimetada. Tundus, nagu oleks pimeduses tuulepuhangust haaratud kell vaikselt, niisama, omaette millegi üle ohanud.

«Mõtleme selle üle,» rääkis isa Paisi, «kui targalt on kõigevägevam küll loonud inimese, kui sügavale meisse on ta istutanud oma taevase anni, et me seda kogu oma madalusele ja alatusele vaatamata ei ole suutnud hukutada. Tõsi, alguses me summutasime oma sisehääle, kuid ka noil aegadel, kui me elasime rahulikumalt, paremini, rikkamalt, ka siis hõõgus meie rahulolukesta all mahasurutud jumalaand. Taevas ei lasknud meil hukkuda, ja saabus päev, suur päev, mil süda lõi leegitsema, mõtetes lahvatas tuli. Me muutusime jälle iseendiks, kuid, oh issand, kui palju kallist aega sellest napist ajast, mis meile on antud, me raiskasime oma nõmedusele ja tuimusele! Ja seepärast, olles muutunud jälle iseendiks, me tulime taas kõigevägevama ette, et saada teadust meile antud päevade ja meie aja kohta.»

Jälle, nagu juba tuhandeid kordi sellel patusel maal, sündisid mitte millestki — pimedusest, mäelõhedes hääbuvast ähmasest kõminast, okaste järele lõhnavast udust, karjuselõkke üksindusest, kevadiste veepiiskade sulnist mõtlikkusest — puuvasarakeste helid. Üksteisest ette tõtates ja kokku sulades sibasid nad mööda puust astmekesi ikka ülespoole ja ülespoole. Käsi kobas pimeduses, leidis nööri ja rebis seda enda

poole. Võimukalt kaikus püha kellahelin, ja selle ülevus kandus kõigi nelja ilmakaare poole. Ei, mis ka ei öeldaks, aga kuni elab hing ja elab sõna, ei saa meiega mitte midagi parandamatut juhtuda.

«Rooma agulite vaestel juutidel, kes elatusid klaasijäätmete kogumisest,» rääkis isa Paisi, «nendel meie esimestel kristlastel, kes tõusid oma Tiberi-tagustes vaestekvartalites öösiti üles, et palvetada, — neil tuli kallilt maksta oma suhtlemise eest jumalaga. Mõnikord maksis see neile elu, kuid nad uskusid oma pääsemisse, uskusid taevariiki, ja seepärast, kui öösiti kloppisid nende onnide ustele jumalasõna tagakiusajad . . .»

Äkki lakkas noviits püha isa sõnu kuulamast. Ta tuli oma nurgast välja ning läks isa Paisi juurde, kuid ta astus millegipärast varvastel, lühikeste sammudega, kogu aeg midagi kuulatades. Lõpuks kuulis ka isa Paisi ligineva ratsaväe müdinat. Armaada kõmin aina kasvas ja kasvas, kuni selle järsku lõikas läbi kloostri kivimüür. Mõni sekund tõmbasid inimesed ja hobused hinge tagasi, seejärel karjuti mõned türgikeelsed sõnad ja hakati nõudlikult taguma vastu raudseid väravaid.

«Püha isa,» lausus noviits erutusest värisedes. «Meil on üks eelis: kõrgus! Ma võtan noored mungad kaasa, me ronime müüriharjale otsa väravate kohal ja kallame neile kaela . . .»

«Mu poeg,» lausus liigutatud püha isa, «sa oled unustanud, et oled kloostris, mitte taplusväljal. Meil on tõesti olemas eelis, kuid meie eelis on palved, aga mitte kõrgus. Rahune, mu poeg, ja kasutame oma tõelist eelist . . .»

Kummaline, mõtles noviits, rasked ajad mõjuvad vanakesele alati rahustavalt. Ja mida võimatum on olukord, seda sügavam ja täielikum on teda valdav rahu. Ka nüüd läks kirgastunud näoga, selle lõputu öö pingest vabanenud isa Paisi hõberaamides helendavate ikoonide juurde ja laskus nende ette põlvili. Ta ei palvetanud enam, ei löönud risti ette, ei teinud kummardusi, kuid temast kiirgas sellist imelist sära, et teda vaadates pidid tahtmatult mõtlema: näe, kus on tõeliselt õnnelik inimene, kes on elanud tõeliselt õnnelikku elu.

Korraga, avanud silmad, märkas ta ikka veel enda kõrval seisvat noviitsi.

«Mu poeg, kas siis sina ei tahagi osa saada sellest suurest õndsusest, mille nimeks on mõtteka vaikimise aeg?»

«Mis vaikimisest saab juttu olla, püha isa, kui iga silmapilk tehakse klooster maatasa!»

«Mu poeg, ära rabele, kui sinu hinges sünnib palve.»

«Aga kui nad väravad maha murravad ja kloostrisse tungivad?»

«Ilma kõigevägevama tahteta ei sünni midagi.»

Veidi mõelnud, tuli noviits lähemale ja laskus põlvili. Lak-

kamatu melu tegi teda hulluks, ta võpatas igast löögist vastu raudväravat, aga samal ajal sosistasid ta huuled «Meie isa» palvet. Aastatuhandete jooksul pühaks saanud lihtsate sõnade rida, mis muutus jumala poole pööratud lihtsaks kõneks, pühkis pikkamööda minema ümberringi valitseva ärevuse. Tasapisi ta rahunes, ja siis hoovas neist tavalistest, juba lapsepõlves päheõpitud sõnadest tõepoolest toda unustamatut rahu, mille järele nii väga igatseb meie maine ihu ja ilma milleta ei leia hing uut vaimujõudu.

KOLMAS PEATÜKK

KAKS KATARIINAT

Minu selja taga on kuueteistkümne tuhande versta suurune maa ja kakskümmend miljonit truualamlikku inimest.

Katariina II

Pilved kaovad,
pilved vaovad...

Puškin

Põuast kõrbenud lagendiku kohal laotuv hiiglaslik tolmupilv roomas aeglaselt idast läände. Needes oma saatust ja neelates tolmu, läksid keskpäevases kõrvetavas kuumuses grenaderide ja musketäride polgud. Jalaväe kannul tulid väsinud, pikast rännakust märgadel hobustel kürassiiride, tragunite ja husaaride eskadronid. Armeed tiibadelt kattes sõitsid kujuteldamatus segapudrus vabadusest joobunud Doni, Uurali ja Zaporožje kasakad.

Esimese laine kannul, laskmata tolmul maha vajuda, tuli teine laine. Aeglaselt veeresid härgade ja hobuste rakkes raskerelvad kindluste piiramiseks. Suurtükiväe järel tuli moonavoor — pikkadel veovankritel kõikusid kotid soldatite toiduainetega, hobusemoon ja palju igasuguseid muid koormaid, mis saadavad armeed pealetungi ajal.

Ihutoidu koormate taga tulid mõningase vahemaa taga vaimutoidu koormad — suurte, kuidagimoodi vankrile kuhjatud telkide näol, mis olid ette nähtud rännakul peetavate palvuste jaoks. Nende järel, jälle aupaklikus kauguses, venisid oma joovastava kraamiga koormatud markitandid, ja juba nende taga jalgsi, rongkäiku lõpetades need, keda sõjaajal nimetatakse tavaliselt soldatite sõbratarideks, rahuajal aga märgistatakse palju labasema, kuid seda täpsema sõnaga.

«Jumal kaasa!» ütles keisrinna oma manifestis, alustades

sõjakäiku Türgi vastu, ja Ukraina armee, mis oli jaotatud neljaks kolonniks, liikuski nüüd läbi Podoolia, et jääda pärast Dnestri ületamist laagrisse ning oodata kohtumist vaenlase peajõududega.

See oli põrgutee. Bugi ja Dnestri vahel laius rohtukasvanud stepp. Sellel Türgile kuuluval maal liikusid rahuajal Krimmi tatarlastest rändkarjused, kuid alates sellest ajast, kui Krimm läks Venemaa kätte, osutus see ala Vene valduste vahele surutuks ja tühjenes inimestest. Liikuda sellel pooleldi metsistunud maal oli raske ja rusuv. Ei ühtegi suitsevat korstnat, ei kuke kiremist ega koera haukumist. Kõikjal vaid juba õitsemise ajal põuast kõrbenud sulgrohi, orashein ja koirohi. Seljad auravad higist, hammaste all krigiseb liiv, päike aga kõrvetab halastamatult. Hommikul küpsetab ta selga, keskpäeval põletab pealage, lõunast loojumiseni aga säratab silma.

«Hinge võtab välja, põrguline, asja ees, teist taga,» kaebasid soldatid üksteisele, heites õlalt õlale kuivikukotti, kümne päeva toiduvaru, mida igaüks pidi kaasa tassima. Need olid põlised pärisorjadest talupojad, kellede kohta polkovnikud laususid oma kaptenitele: säh, siin on sulle kolm nekrutit, tee mulle neist üks korralik soldat. Nüüd venisid need kolmest kokku vorbitud soldatid paksus tolmupilves vaevaliselt edasi, sest lage stepp, päike ja janu olid teinud oma töö.

Alles kolmanda päeva lõuna paiku nägid kolonnid viimaks pika liugja mäeveeru jalamil päikeses helklevat elustavat veeriba. «Mehed-vennad, Dnistr!!!» pistsid kasakad tiibadel kõigest kõrist kisama, ja tohutu tolmupilv, mis künka harja kohal korraks otsekui imestusest peatus, hakkas jagunema ja mööda künkanõlva laiali vajuma otsekui laialivalguv tainas. Marsikolonnid veeresid üksteise järel künkanõlvast alla, kuni sumatasid otse vette.

«Nonoh,» torises feldmarssal Rumjantsev-Zadunaiski ja vedas kaarikust välja ronides oma lihava ninaga õhku, otsekui midagi haistes. Ta oli sündinud väepealik, ja intuitsioon oli peamiseks kompassiks, mille järgi liikus tema armee. Märganud valmiva ülekäigu lähedal tühja vaati, läks ta sinna, upitas sellele oma koguka kere ning nõudis adjutantidelt pikksilma. Kuigi ta esialgseks kavatsuseks oli olnud lähemalt silmitseda valmivat silda, tundus talle miski seal teisel kaldal kahtlasena ja ta hakkas pikksilmaga paremat kallast tähelepanelikult uurima. Seal, teisel kaldal, algas Moldaavia, aga kuivõrd too oli vasallsõltuvuses Portast, algas seal, tollel kaldal, iga sõduri jaoks sõda.

«Kas on midagi huvipakkuvat, teie hiilgus?»

Feldmarssal ei vastanud. Ta rääkis üldse vähe; sageli, olles hõivatud mingist näiliselt tühisest tegevusest, võis ta oma

lõputu vaikimisega teda ümbritsevad inimesed kimbatusse ajada. Pealegi, mis jutuajamisi siin veel nii kuuma ilmaga . . .

Vahepeal oli tolm maha vajunud ja feldmarssalit ümbritsev staap sattus ärevusse: neljakümne tuhande mehelisest armeest polnud enam jälgegi järel. Kogu vasakul kaldal, nii kaugele kui silm ulatus nägema — jõe alamjooksuni välja —, vedelesid täielikus kaoses, nagu pärast rasket lahingut, kahurid, vankrid, mundrid, veest aga paistsid jumalikus õndsuses meeste ja hobuste pead.

«Niimoodi, teie hiilgus, võib ootamatu rünnaku puhul kanda kõige rängemaid kaotusi,» arvas keegi adjutantidest.

«Las suplevad,» lubas feldmarssal, ja võis arvata, et seni kui ta istub tühjal tünnil ja vahib läbi pikksilma ümbrust, ei julge keegi tema armeed rünnata. Keha, tõsi küll, jäi liikumatusest pisut kangeks. Kerekas väepealik muutis veidi oma asendit ja asus jälle vastaskallast uurima.

Staabiohvitserid nohisesid vaikides halastamatult kõrvetava päikese all. Nad said aru, et see kõik ei ole sugugi nii lihtne. Miski asi pidi väejuhatajat rahutuks tegema, ent kuidas nad ka silmi ei pingutanud, ei suutnud nad mitte midagi märkimisväärset teisel kaldal avastada. Erinevalt vasakust laugjast kaldast oli parem kallas kõrge ja järsk. Kriidist ja teokarpidest kaljunukid seisid ühte ritta rivistunult nagu kari salapäraseid eelajaloolisi loomi, kes on tõtanud vee äärde janu kustutama. Pruunika samblaga kaetud, vihmadest uhutud valendavate lõhandikega hiiglased jõid lõputult vett. Mägede jalamil, otse vee piiril mustendavad vaevu eristatavad koopad meenutasid millegipoolest hiiglaste ninasõõrmeid ja jätsid mulje, nagu oleks nende janu kustutamatu.

«Võite supelda, kui kellelgi on tahtmist,» lubas äkki vürst.

Ainult tema üksi suutis vaadata pikksilma ning näha seejuures, kuidas su ümber inimesed palavuse käes vaevlevad. Ja kuigi keegi ei riskinud kasutada saadud luba, tõstsid väepealiku sõnad staabimeeste meeleolu, mis kippus juba langema, ning pärast seda asusid kõik sekund- ja premjäärmajorid uue usinusega feldmarssalit abistama vastaskalda uurimisel.

See oli aga endiselt inimtühi. Kaljuhiiglaste tippudel olid kidurad kirsipuud põuast longu vajunud. Üksikute puude vahelt paistsid siin-seal silma mõned valgeks lubjatud, õlgkatusega majakesed. Mõnes kohas, kus kõrge kallas orusälguna jõeni laskus, oli näha mahajäetud põlde, eemal aga paistis tume tammikuviirg.

«Ega mõnda kaunitari pole näha?» küsis lõbusalt kindral Elmpt, kolmanda diviisi komandör, kes pidi esimesena jõe ületama.

«Tulevikku vaatan, Ivan Karlovitš. Mustlanna ennustas

mulle kunagi, et mulle saab osaks lõpetada oma elupäevad moldaavia savionnis. Otsingi nüüd, kus ta võiks olla, see minu onn . . .»

Staabiohvitserid vaatasid vaikides üksteisele otsa. Väikevenemaa kuberner feldmarssal Rumjantsev-Zadunaiski oli üks oma aja rikkamaid inimesi. Räägiti isegi, et seda neljakümne tuhande mehelist armeed peab ta üleval osalt oma kulu ja kirjadega, mistõttu keisrinna on temale tänu võlgu, ning oli lausa võimatu ette kujutada seda ülirikast meest lõpetamas oma elupäevi õlgkatusega savionnis.

Kindral Elmpt aga nägi asja teisest küljest.

«Aga mis te mõtlete, teie hiilgus! Poleks paha istuda sellise palavusega kuskil varjulises kohas muldrikul, kann külma veini ees . . .»

«Kui jumal annab, istume teisel pool Pruti jõge,» turtsatas Pjotr Aleksandrovitš. «Seal on majad suuremad ja muldrikud laiemad, ja vein parem.»

Siiski oli ta ilmselt tujust ära. Kümme aastat tagasi, esimese Vene-Türgi sõja ajal oli talle osaks saanud olla Venemaa esimeseks sõjameheks, tema karistavaks mõõgaks. Temal õnnestus esimesena panna Türgi impeerium põlvili. Tema võitude kuulsus oli nii suur, et valitsejanna tegi ettepaneku võtta teda pealinnas vastu triumfikaarega, nagu võtsid kunagi roomlased vastu oma võitjatest väepealikuid. Rumjantsev ütles hiilgavatest auavaldustest ära ning sõitis oma Väikevenemaa mõisatesse, jäädes ootama, millal teda jälle lahinguväljale kutsutakse ning isamaa usaldab tema kätesse oma saatuse. Ent . . . päikese all pole midagi igavest!

Katariina oli noor valitsejanna. Ta armastas hiilgavaid balle, luksust, teatrietendusi, tal oli eriline nõrkus sõjaväemundrite vastu, aga kõigi nende lõbude eest tuli maksta. Veel tolle sõja ajal saatis ta sageli oma noori soosikuid Rumjantsevi juurde, vihjates delikaatselt, et talle oleks ülimalt meeltmööda, kui tema hoolealused saaksid olla Venemaale kasulikud.

Rumjantsev suhtus nendesse valitsejanna palvetesse isaliku arusaamisega ja arvas valitsejanna ühe või teise lemmiku oma staabi hulka. Kui tuli ette mitte eriti raske lahinguolukord, andis ta kellelegi neist mõne ülesande ega unustanud pärast selle täitmist esitamast teda autasu saamiseks, et teha valitsejannale meelehead. Üks tema lemmikuist, tõsi küll, valmistas mõningast meelehärmi. Noor kindral Grigori Potjomkin oli pea jagu üle teistest favoriitidest, kuid paistis seejuures silma sellise kuulsusejanuga ja autasude ihaldamisega, et pani ülemjuhataja lausa hämmelduma. Kes oleks võinud arvata, et kümme aastat hiljem surub ta Rumjantsevi hoopiski kõrvale

ja keisrinna määrab just Potjomkini alanud kampaania peakangelaseks!

Tõsi, kuulsat feldmarssalit välja tõrjuda polnud sugugi lihtne. Kui uues kokkupõrkes Türgiga polnud enam vähimatki kahtlust ning oli sõlmitud pakiline liit Austriaga, moodustas Sõjakolleegium, kellele oli tehtud ülesandeks koostada eeloleva kampaania plaan, kaks armeed. Ühe juhatajaks sai Potjomkin, teist pidi juhatama Rumjantsev-Zadunaiski, kuid Potjomkini armeesse kuulus ligi sada tuhat meest, Rumjantsevi armeesse aga vaevalt nelikümmend tuhat. Austerlased piirasid kuulsat Hotini, Potjomkinil oli kästud vallutada Otšakovi kindlus, Rumjantsevi armee aga oli tõmmatud reservi. Ületanud Dnestri, pidi feldmarssal lööma laagri üles Kuboltõ jõe ääres ning ootama sündmuste edasist arengut. Tema tegevus oli pandud sõltuvusse kahe kindluse piiramise edust või ebaedust. Sõjakolleegiumi reskriptis oli, tõsi küll, öeldud, et Ukraina armee, seistes Kuboltõ ääres, seob türklaste peajõude, mis asuvad Doonaul. Kuid see oli öeldud ilmselt selleks, et säästa möödunud sõja kangelase väärikust, sest mis pagana sidumisest saab siin juttu olla! Kus on Kuboltõ, kus Doonau! Mõni teine poleks ehk seda määramist vastu võtnudki, kuid Rumjantsev-Zadunaiski oli veel ka tõsine riigitegelane, kes pidas ennast vastutavaks riigi saatuse eest, ja seepärast ta istuski selle palavuse käes tühja tünni otsas ning uuris paremat kallast.

«Põgenevad millegipärast,» imestas keegi vaikselt.

Feldmarssalit ümbritsevad ohvitserid olid juba tüki aja eest märganud kummalist sagimist, mis oli alanud paremal kaldal. Külakeste servas hakkasid üles pahvima tolmupilvekesed, mis seejärel pikemaks venides kadusid lääne poole nagu rebaste sabad.

«See ongi kõige mõistlikum,» lausus äkki feldmarssal. «Las lähevad oma Kodrõsse, patust kaugemale.»

«Imelik siiski,» arvas Elmpt. «Meie toome neile vabaduse, aga nemad põgenevad meie eest.»

«Nad põgenevad mitte meie, vaid türklaste eest.»

«Ja kus need türklased siis on?!»

«Meie ees, Ivan Karlovitš, on märtrid, pantvangid. Meie tulek üle Dnestri annab türklastele ettekäände oma mõõk paljastada, ja siis see neil juba kauaks tegevuseta ei jää.»

«Mis siis ikka, sel juhul vaatame ülepääsu üle.»

«Vaatame,» nõustus feldmarssal, ise aga jäi ikka oma tünnile istuma ega lasknud paremat kallast silmast. Samal ajal asus veest välja roninud neljakümne tuhande meheline armee laagrit üles lööma. Hobused söövad rahulikult rohtu, välisköögid suitsevad. Kasakad, kes on ametis pesu pesemisega, püüa-

vad naeru rõkatades kinni jalarätte, mida Dnestri vool kipub minema viima. Insenerikorpuse soldatid on valmis seadnud pontooni ning valmistuvad seda vette laskma. Oli kõige sobivam aeg vaadata üle tulevane jõe ületamise koht, aga tüse feldmarssal aina istub oma tünnil. Pole enam «rebasesabasidki» näha, külad on täiesti tühjaks jäänud, aga tema aina vahib oma torusse. Seejuures ei uuri ta enam kallast ennast, vaid selle alumist osa, täpsemalt — noid urbseid koopaid, mis võlvuvad vee kohal. Mõni minut tagasi hakkasid need suitsu välja ajama ning jäi mulje, nagu oleksid need eelajaloolised hiiglased ärritatud.

«Lubage, teie hiilgus, välja selgitada . . .»

«Olge hea . . .»

Veerand tunni pärast ronisid kaks ohvitseri väikese kasakasalga saatel juba teisel kaldal veest välja. Teine kallas oli tegelikult kahekordne. Kõigepealt oli madal, niinimetatud väike kallas, selle taga tuli kitsas, umbes saja sammu laiune takjaid ja maltsa täis kasvanud orulamm, ning alles seejärel ajasid end tagumistele jalgadele «eelajaloolised hiiglased». Kitsal maaribal sõid kellegi kitsed ning kellelgi oli õnnestunud siin lohus kokku plätsida isegi väike onnike. Maja see just polnud, aga ikkagi eluase, kodused seinad ja katus pea kohal.

«Noh, mis seal on?» küsis adjutant, kelle hoolde oli usaldatud operatsiooni läbiviimine.

Kaks kasakat, kes olid välja roninud äärmisest, paksu suitsu väljaajavast koopast, seisid sügavas hämmelduses.

«Mitte midagi, teie kõrgeausus . . . Sügav auk, mis on pehkinud kände täis aetud, ja nendele on millegipärast kivid peale laotud . . . See põrgusigitis suitseb vähemalt kolm päeva . . .»

«Ära kustutada!»

Vaevalt olid kasakad asunud hõõguvaid kände liivaga üle puistama, kui teisest koopast tuli välja tugevate näojoontega naine. Laubal ja põskedel ilutsesid tal mustad tahmakriimud. Viltuvajunud rätik ja sõjakas tõtlikkus tegid ta pisut koomiliseks, kuid ta head, lahked ja targad silmad ei lubanud temasse solvavalt suhtuda.

«Kes sa oled?»

«Kes . . . Naine . . .»

«Selge see . . . Mis su nimi on?»

«Katariina.»

Naisel oli madal, erutav rinnahääl. Sõjamehed muutusid süngeks. Kui su valitsejannat kutsutakse Katariinaks ja sina, noor ohvitser, kes unistad kuulsusest, kohtad võõral maal säärast peletist, kes, lubage öelda . . .

«Tead sa ka, mis on meie keisrinna nimi?»

«Tean. Kõigil Katariinadel on vedanud.»

Ta naeratas laialt ja avalalt, aga kuna sõjamehed ei kavatsenud üldsegi ta suurt rõõmu tema «vedamise» üle jagada, kadus ta kähku teise koopasse. Natukese aja pärast tuli ta uuesti välja. Seekord polnud tahmast jälgegi järel. Juuksed olid korralikult sätitud, rätik ilusti pähe seotud. Peale selle tõi ta koopast suure valge kivitüki, mille ulatas ühele ohvitserile.

«Lubi,» ütles ta otsekui ennast õigustades.

«Milleks sulle lubi?»

«Valgendamiseks.»

«Mille valgendamiseks?»

«Kiriku.»

«Missuguse kiriku?»

«Seal, üleval . . .»

Ta osutas peaga äärmise õlgkatusega maja poole, mis seisis järsaku servale nii lähedal, et näis, nagu võiks ta sealt iga hetk alla paiskuda. See oli kõige tavalisem külamajake, ja ainult õige tähelepanelikul vaatamisel võis märgata peenikese ridva otsas rippuvat risti.

«Teie kirik või?»

«Lunastaja pühakoda.»

Kasakad kukkusid naerma. Ohvitserid aga, pidades meeles valitsejanna läkitust, et nad lähevad sõbralikku õigeusklikku riiki, hoidsid ennast tagasi. Muide, Katariinat huvitas vähe, kuidas keegi tema pühakojasse suhtub. Pööramata silmi tillukeselt õlgkatusega majakeselt, lõi ta laia kaarega risti ette ja tegi maani kummarduse ülal nende kohal lösutava majahüti poole.

«Milleks tühjaksjäänud külale valgendatud kirikut vaja läheb?»

«Mispärast tühjaksjäänud?»

Naine kuulatas ärevalt. Tõepoolest, mägedest kostis kuiva klõbinat; löödi puunuiaga vastu teist puud ja see klõbin kutsus naises esile sügava erutuse.

«Ii-raa!» plaksutas ta käsi ning lippas tollesse ainsamasse lohus asuvasse hütti, tuli aga sealt peagi joostes tagasi. Käigu peal teist, täiesti puhast rätikut endale pähe sidudes jooksis ta mööda järsku teerada üles. Kasakad neelatasid sülge, vahtides, kui nõtkelt liigub pleekinud sitsseeliku all noor ja tugev naiseihu.

«Eh, kuidas silkab! Kõige magusamas eas noorik!»

«Noorik küll, aga vahi, kui palju ta neid on kokku treinud!»

Kõrge takjapõõsa tagant vahtis välja terve viirg sasipäid.

«Noh, kui noorest peast teha endale majakene orgu, külast eemale, siis võib neid rohkemgi vorpida.»

«Neil naistel on kõlav hääl, ja armastuse peale on nad maiad.»

«Kahju, et aega pole — ega jumal mindki hääle poolest nöökinud ole!»

Mäkke jooksnud, jäi Katariina rabatult seisma. Kiriku kõrval akaatsia otsas rippus suur puulaud, mis täitis kirikukella aset, ja vastu seda lauda tagus raske puunuiaga vahetpidamata üks naine, istudes ise igasuguse koluga täidetud vankril. Nähtavasti oli tal olnud nii kiire, et ta oli vankriga akaatsia alla sõitnud; liiatigi polnud kiriku ümber aeda ega olnud kirikul väravat. Kivistunud, osavõtmatu näoga lõi naine vahetpidamatult lokku, mida oli kuulda kogu ümbruskonnas, ning oli näha, et kui keegi teda ei peata, taob ta järgmise hommikuni.

«Emakene, kas te mind kutsute?»

«Mida sa veel ei taha,» lausus naine vankril pead pööramata, «hakkaksin ma küll sinu pärast käsi vaevama . . . Isakest ei saa kuidagi kirikust välja . . . Kasakad on juba Dnestrisse roninud, aga tema kohmitseb ikka veel, vana kana . . .»

Papi nimi oli Geine, see tähendab «kana», ning külaelanikud hüüdsid teda seljataga tõepoolest vanaks kanaks, aga et seda oleks teinud emand ise . . . Katariina seisis, teadmata, mida arvata, pühakoja uksed aga seisid pärani lahti, justkui kutsuksid appi. Sealt hoovas mingit ärevust, mingit õnnetust, ja Katariina lõi risti ette ja astus kirikusse.

Tegelikult, mis kirik see oli! Savist põrand, kolm vildakat akent, mis lasksid nii vähe valgust sisse, et silmad pidid kaua aega harjuma, enne kui hämaruses midagi seletama hakkasid. Veidi pikerguse ruumi keskel seisis post, mis toetas allavajuvat lage. Et aga talupojad ei lase midagi asjata kaotsi minna, siis oli tulba ülemise osa külge löödud põikpuu, nii et see oli samal ajal ka rist, mille poole võis palvetada.

Ruumi tagumises osas oli väheldane, inimese kõrgune laudadest kokku löödud, lubjaga valgendatud ja sinega värvitud altar. Aeg-ajalt paistis altari tagant väga mureliku vanakese pea. Ta kohmitses ikka veel, kogudes midagi kokku, ning hingas raskelt. Õues vankril istuv naine kiirustas teda vahetpidamata takka. Kui kloppimine muutus juba väljakannatamatuks, pistis hingeldav isa Geine pea altari tagant välja ja hüüdis avatud ukse poole:

«Tulen, tulen, kohe tulen!»

Vaevalt üle läve astunud, suundus Katariina kohe püha nurga poole, et teha kummardust pühale heategijale Nikolaile, talunaiste kaitsjale. Kuid jõudnud püha paigani, jäi ta ahhetades seisma: vaeste tööorjadest naiste kaitsepühaku asemel

haigutas seinal hall, tolmune ja ämblikuvõrkudega kaetud laik!

«Isake, olete arust ära või! Te olete templi täitsa paljaks röövinud! Andku jumal mulle mu sõnad andeks, aga isegi türklased, isegi tatarlased oma kallaletungide ajal . . .»

Vana, rahmeldamisest äravaevatud vaimulik tuli ja embas risti-tuge, sest, nähku jumal — see ainult veel puudus! Väljas ajab sind üks hulluks, nüüd ilmus siia teine . . .

«Oled ikka rumal,» lausus ta võimalikult rahulikult. «Kas sa siis ei näe, kui palju väge on Dnestri äärde tulnud ja valmistub üle jõe tulema? Kas sa arvad, et julmad janitšarid istuvad Doonau ääres ja tõmbavad piipu? Homme-ülehomme lõõmab tuli üle kogu selle maa! Ja mis jääb siis raskel ajal väikesel rahval muud üle, kui pageda mägiradadele ja paksu metsa?»

Katariina seisis mornilt ja mõtles tollele suurele põhjapoolsele keisrinnale, kelle nime ta saatuse tahtel kandis.

«Aga räägitakse, et Vene keisrinna palvetavat sama jumala poole mis meiegi! Mis siis välja tuleb: nemad, õigeusulised, tulevad meile appi, aga meie, samuti õigeusulised, laseme jalga? See on ju sama hea, kui kutsud endale inimese külla, ise aga paned ukse lukku ja teed näo, et lähed laadale!»

Õues taoti vastu akaatsia külge riputatud lauda, püha isa polnud enam suuteline seda lärmi välja kannatama.

«Ma tulen juba, kohe tulen!»

Siis meenus talle, et midagi tähtsat on veel vaja kaasa võtta. Ta läks altari külguksest sisse, kuid jõudis juba vahepeal unustada, mille järele oli tulnud.

«Näed sa nüüd,» halises ta pead altari tagant välja pistes Katariinale. «Sina riidled minuga, ja emake kiirustab takka. Vahepeal aga on kogu küla lahkunud, inimesed läksid metsa ning mina kui karjane ei või mitte oma karjale järgnemata jätta. Ma pean ikoonid ja kirikuvara kaasa võtma, sest sõda võib venida sügiseni, seal metsas aga võib kõike juhtuda — küll sündimisi, küll hingeheitmisi ja matuseid. Millega siis kiriklikku kombetalitust läbi viia, kui kõike seda kaasa ei võta?»

Katariina seisis keset pühakoda ja ta sõstrasilmad läksid pikkamisi märjaks nagu stepiallikad.

«Mis siis nüüd saab?» küsis ta. «Kas kogu suve, kuni külmade saabumiseni ripub kiriku ukse ees lukk?»

«Ja ripubki. Võib-olla, andku jumal, ei varastata paljaks.»

Katariina ümmargune nägu, ta raske mehelik laup muutusid pikkamööda trotslikuks ja see ei ennustanud vanamehele midagi head.

«Aga kas pühakirjas on öeldud, et kui kogudus jookseb

metsa, siis peab ka hingekarjane tingimata oma pühakoja maha jätma ja nendele järele jooksma?»

«Linnu aju on sul! Mõtle ise, mis on issandale tähtsam: kas sajad elavad hinged või see õlgkatusega hurtsik?»

«Aga näe, naaberkloostri mungad ei põgene kuhugi.»

«Napp on su aru! Kivist kloostrid just sellepärast ongi kindluste moodi ehitatud, et hädaohu korral võiks väravad sulgeda ja võtta sisse ringkaitse. Aga mida võime meie teha sellel künkanukil?»

«Noh, esiteks,» vastas Katariina, «pole see mingi küngas, vaid järsak, kõrge järsak jõe kohal. Kloostrid võivad naba ära katkestada, et endile sellist müüri ehitada. Teiseks on küla lääne poolt varjatud metsaste mägedega, ja kuigi meil erilisi kindlustusi pole, võiksime vajaduse korral . . .»

Isa Geine puhkes naerma, aga see polnud naer, vaid pigem mingi närvipingest vabanemine, mille kutsus esile inimese nõmedus. Seejärel, märganud oma pattu, lõi ta risti ette, paludes jumalalt andestust, ning omadega lõplikult segi minnes lausus häälel, mis ei lubanud vastuvaidlemist:

«Pane oma lapsukesed minu vankrile ja — aidaa! On viimane aeg.»

«Kuidas soovite, isa, aga mina jään oma pühakoda kaitsma.»

«Sa pikajuukseline kõlupea! Et sa minu juuresolekul seda hurtsikut enam pühakojaks ei nimeta! Vaesus on meid alandanud, nüriks teinud, aga meie usk elab veel! Kas sa tõepoolest pole kunagi näinud, millistes suurepärastes kullatud kuplitega templites asub tõeline jumal? Mis siis meie jumalast jääb, kui me teda igavesti hoiame sellises hurtsikus?»

Lüües risti ette, et oma kaheldamatut pattu andeks paluda, hakkas Katariina pikkamisi ära minema.

«Hea küll, ma ei vaidle vastu,» tunnistas ta, «meie kirikut oleks ammu aeg saviga üle siluda ja valgendada. Neil päevil kavatsesin ma just valgendama hakata, tegin selle jaoks uue ahjugi, et head lupja põletada . . .»

«Varblase ajud on sul! Kuipalju sa seda hurtsikut ka ei valgendaks, lagi jääb ikka kummi ning auklik katus laseb ikka vett läbi!»

Katariina seisis hämmeldunult, süüdlaslikult, kuid ta oli endas kindel.

«Rääkige, mis tahate, aga ikkagi on see kirik. Siin me laulatame, siin ristime omi lapsi, siin saadame omakseid viimsele teekonnale ja me ei või, jumala eest ei või jätta teda saatuse hooleks! Jumal ei anna meile seda andeks.»

Isa Geine taipas järsku, et ta on asjatult kaotanud hulga aega.

«Kas su lapsukesed on seal orus või siin, mäel? Memm saa-

tis mind juba eile sinule järele — sa oled ju ikkagi mu ainuke koorilaulja, ilma sinuta ei saa pidada ei liturgiat ega õhtupalvust. Korja oma pesakond kokku ja too siia, enne kui ma pole ära sõitnud.»

Raske komps ühes, rauast tabalukk teises käes, suundus ta ukse poole. Katariina aitas tal kotti ukseni tassida, lävel aga võttis temalt luku ja lausus:

«Kui teil on nii vähe usku, et te iga väiksema asja puhul jalga lasete, siis jään mina nimme . . .»

«Kätsataja harakas oled sa,» sosistas vanamees hirmuga. «Oled sa ka mõelnud, mis sind ootab, ainsat naisterahvast külas, pealegi veel noort, kui too armaada tuleb üle Dnestri?»

«Pole viga, mul on kuus lapsukest, nemad kaitsevad mind.»

«Ja millega need väetikesed sind kaitsevad?»

«Oma puhtuse ja rikkumatusega.»

«Aga kui ei suuda?»

«Kui ei suuda, siis kaitseb mind see pühakoda . . .»

«Kui sa veel kord nimetad seda hütti pühakojaks, lähen ma minema ega anna sulle isegi oma isalikku õnnistust . . .»

Naise silmad, puhtad stepiallikad, täitusid pisaraist.

«Kuidas ma ei peaks teda pühakojaks nimetama, kui siin on nii palju kordi talvetuisus meie endi silme all lapsi ilmale tulnud! Kui palju kordi on sellelt altarilt kõlanud jumalasõna! Kui palju kordi oleme siin ristilöödu kuju ees olnud meeleheite tundidel ja kui palju kordi oleme õnnest liigutatud olnud, kui surnuist üles tõusnud Jeesus ilmus sealt valges rüüs . . .»

«Kustkohalt ilmus?»

«Sealtsamast külgmisest uksest . . .»

Isa Geine seisis oma koti kõrval, suu ammuli: seesugust asja polnud temaga veel juhtunud, et tema jumalateenistusest osavõtja oleks kinnitanud, et nägi oma silmaga . . .

«Mu kallis tütar . . . Raskeil päevil pole meie rahva saatuse üle otsustanud mitte pea, vaid jalad.»

«Teie arvate, et me oleme põgenemise läbi suutnud endid päästa?»

«Mille läbi siis veel?»

«Selle läbi, et me oleme kinni hoidnud sellestsamast savist ja sellestsamast ristist.»

Emand õuel ei tagunud enam lokku, ta röökis kõigest väest.

«Ma tulen juba, näe, siin ma olen, ukse peal! Ei tea,» lisas vaimulik pisut häält madaldades, «ei tea, mu tütar, võib-olla pole mul päriselt õigus, valides koguduse, aga mitte pühakoja, kuid valik on juba tehtud, nii et jää jumalaga, mu rumal laps. Kaitsku jumal sel raskel ajal sind, sinu kollet, sinu maad, ja seda vaest . . .»

«Ja seda pühakoda.»

«Olgu pealegi. Ja seda pühakoda.»

Katariina jõuline, suur nägu säras õnnelikult.

«Aga kui see on pühakoda ja te jätate meid nii pikaks ajaks maha, miks ei võiks te siis jätta meile kas või osa kirikuriistadest?»

«Mu armas marjakene, mida ma võiksin siia jätta, kui kogu varandust on ainult pool kotitäit!»

«Jätaksite kas või evangeeliumi. Mis pühakoda see on ilma jumalasõnata!»

«Aga seda sa ei tea, et meil on üksainus evangeelium, mille eest ma tunamullu andsin ära mära koos varsaga, ja et sestsaadik sõidan ma setukaga. Häbi ja teotus!»

«Aga psalter?»

«Psaltrit pole meil eluilmas olnud!»

«Aga seal lebasid mõned lehed?»

«Seal oli ainult kolm psalmi, mis ma kunagi nooruses ümber kirjutasin, kui käsi veel ei värisenud. Ma olen neid hoidnud kui tõendeid oma kirjaoskuse kohta, ehk tuleb mõni kontrollimine. Aga kui sa juba nii väga palud, ma jätan need, palun, sulle. Ainult hoia neid tule ja niiskuse eest ning ära luba lastel nendega mängida.»

Saanud lehed enda valdusse, pani naine nad sinna tagasi, kus nad alati olid olnud, ning jäi tagasi tulles uksele seisma, sulgedes oma kehaga väljapääsu.

«Aga . . . valgustada?»

«Mida valgustada?»

«Ma räägin, et õhtuti, kui me koguneme palvusele ja rahvas laskub altari ette põlvili ning mina lähen kliirosele laulma . . .»

«No mis laulmisest saab siin juttu olla?!»

«Kõige tavalisemast. Oleme ikkagi ristirahvas, ja kui päike hakkab loojuma ning kloostri poolt kostab õhtupalvusele kutsuv kellahelin, koguneme meie, allesjäänud külaelanikud, siia, ma löön enda ees lahti need lehed, aga kuidas ma siis ilma küünlata hakkama saan?»

«Vaha mul pole,» tunnistas isa Geine.

«Milleks te siis need lehed kinkisite? Kuidas ma neid pimedas loen?»

«Mu tütar, milline küünal suudab aidata seda, kes kirjatarkust ei tunne?»

«Kuidas ei tunne? Kui palju kordi olen ma siin kliirosel tähendamissõnu lugenud?»

«Kuna sa oled loomu poolest andekas, siis sa õppisid palveraamatust kõik pähe ja lasksid siis mälu järgi.»

«Aga äkki ühel ilusal päeval jumal halastab mu peale ning tähed mu ees avavad oma saladuse? Kuidas ma sellesse saladusse tungin, kui kirikus on pime!»

Isa Geine lõi risti ette, heitis pea selga ja tunnistas kõigevägevamale:

«Issand, kui palju piina valmistab mulle see tobuke, kui palju piina!»

Pisut mõelnud, soris ta kotis ja tõi sealt nähtavale mõned nartsu sisse mähitud küünlajupid.

«Vaha ei saa sa elu sees näha, seda on mul vaid natuke ning praegu, selle põuaga, pole teada, kas mesilased seda koguvad või mitte. Säh, võta need küünlajupid. Kodus sulatad neist küünla. Pole vaja mu käsi suudelda, need on mul tolmused ja patused . . .»

«Me palvetame sinu eest.»

«Jää hüvasti, rumal lapsuke, ja kaitsku teid jumal . . .»

Saatnud preestri minema, laskus Katariina nõos seisva üksiku maja juurde. Ta süütas ahjus tule, kogus oma lastekarja kokku, kasis ja kammis neid ning pesi riided puhtaks. Kuni ta oma mudilastele inimliku väljanägemise andis, sulas savinõus olev vaha tule paistel tasapisi. Pannud lapsed kenasti riidesse, voolis Katariina pehmest vahast üheainsa küünla, noogutas vaikides lastele ja hakkas mööda rada mäkke tõusma. Ise läks ees, lapsed hanereas järel. Rongkäigu lõpetas terane ja truu koer Ružka.

Igas endast lugupidavas külas on kohakene, kus hing leiab kosutust. Okolina oli kuulus järsaku servalt, millel seisis kirik, avaneva vaate poolest. Kirikusse tulles varusid inimesed tavaliselt ikka minutikese-teise, et pisut seista ja imetleda siit ülalt avanevat vaadet jõele, jõetagusele tasandikule ja eemal sinetavatele kaugustele, mis, nagu tundus, olid su hingesugulased, mistõttu sa igatsesidki nende järele ning ka nemad vaevlesid ilma sinuta . . .

Katariina oli arukas ema. Ta hoolitses selle eest, et ta lapsed ei tunneks nälga, kuid ta ei jätnud neid ilma ka looduse ilust. Ta polnud vist kordagi lastega kohe kirikusse lipsanud; ikka nad seisatasid kõrgel kaldal ja imetlesid Dnestrit. Tavaliselt ei pääsenud siit õhtupalvuse eel läbigi, praegu aga olid nad päris üksi. Hingekarjase ja külaelanike poolt maha jäetuina seisid nad seal kaua ning vaatasid võlutult vasakule kaldale, sinna, kus loojuva päikese kiirtes lasti tõtates silda vette.

See pontoonidest, tünnidest ja kokkuseotud parvedest koosnev hiigelsisalik kõigutas veeni jõudes kaua ja jonnakalt oma pead, otsekui midagi nuusutades. Soldatid, suurtükid, hobused. Kisa, karjumine, sõim. Siis äkki kõik vakatas. Sild ujus põiki üle jõe, ning tonksanud ninaga vastaskallast, hakkas ennast sirgu ajama. Kõik läks hästi, sild oli juba valmis, juba hakati esimest suurtükki üle veeretama, kui äkki, ei tea millest, hak-

kas hiigelsisalik kapriisitsema. Kord tõmbab ennast küüru nagu vihane kass, siis jälle vajub nagu nurru lüües keskkohaga vee alla. Lõppude lõpuks ei pidanud kogu see kaadervärk vee survele vastu. Mitu lahtirebenenud pontooni koos tünnidega kandusid kukerpallitades allavoolu, mere poole. Kriiskav hääl karjus kogu jõust:

«Pü-üüa!»

Käänaku taga püüti pontoonid kinni ja tiriti kuivale. Nende ette rakendati hobused ja nad lohistati tagasi, et kõike otsast alata. Aega aga oli ülimalt napilt. Sünge ja rahulolematu feldmarssal vaatas sillajäänused üle ja tegi inseneriteenistusele säru. Luure kandis ette, et Orgejevi poolt läheneb mööda paremat kallast ülesvoolu Türgi ratsavägi, tõtates tõenäoliselt appi ümberpiiratud Hotini kindlusele. Jõe ületamist ei saanud edasi lükata, Rumjantsev laskis kolmanda diviisi üles rivistada ja käskis pidada jumalateenistuse.

«Ii-iira!» vehkis Katariina kätega, kui polgu preestrid tulid oma kullatud rjassades viimaste loojangukiirte paistel polkude ette. Õhtupalvus oli juba lõpule jõudmas, aga nemad istusid ikka veel, vaadates võlutult üle jõe, nende selja taga aga ootas tühi kirik.

Vaevalt üle läve astunud, tormasid lapsed mööda nurki laiali, kuhu nad tavaliselt peitu pugesid, et teisi mitte segada. Kuid see oli siis, kui kirik oli rahvast täis! Nüüd, tänu jumalale, oli ruumi küllalt. Veelgi enam, tühi ruum tekitas nukrust, ja kuivõrd need kuus lapsukest olid ainsad, kes olid otsustanud koos temaga pühakoja eest seista, kogus Katariina nad nurkadest kokku, tõi altari ette ja pani üksteise kõrvale põlvitama.

Nüüd tuli järg küünla kätte, sest mis õhtupalvus see on ilma küünlata! Pisut mõelnud, vajutas Katariina küünla aknalaua külge. Ta süütas selle ning jäi siis küünla kohale kummardunult seisma, vaadates võlutud silmadega, kuidas tibatillukene valguseterake sulatab vaha, voolides seda servadest ning samas kuumi piisku maha pillates. Lõhnas mesitarude, kevade, metsade ja selle ebamaise õndsuse järele, mis hõljub äsjaloodud maailma kohal.

Löönud risti ette, pöördus Katariina tagasi oma laste juurde, laskus nende selja taga põlvili, pani nende õlgadele oma soojad käed ja laulis:

«Püha Jumal,
Püha Tugev,
Püha Surematu,
heida meile armu.»

Algul arglikult, kobamisi, seejärel aga üha ladusamalt ja ladusamalt hakkasid lapsed kaasa laulma ning lõpuks kõlas laul ehtsa koorina. Küünal, sõna, hääl, elav püha hing — miks

ei peaks see siis olema pühakoda, miks ei peaks see siis olema õhtupalvus? . . .

Samal ajal aga tuli kindral Elmpti diviis üle Dnestri. Tihedas pimeduses viskus vette hiigellaviin ning ujus risti üle kiirevoolulise jõe. Ujusid hobused, soldatid, mingid koormad parvedel. Neelasid vett, vandusid, vajusid vee alla, jätsid juba eluga hüvasti, tõusid aga jälle vee pinnale, tagasi ellu.

Pimedusest ujus neile valgete uhutud lõhangute helenduses ikka lähemale ja lähemale parem, kõrge kallas. See oli üleni udus ja ainult kõige kõrgemas tipus vilkus tuluke. Too tibatilluke valgusepiisake väreles, oli iga hetk kustumas, siis aga hingitses jälle pimeduses.

Inimarmaada ujus mööda tormitsevat jõge, ja kirikuküünla nõrk tuluke tundus igaühele neist õnnetähena. Aga kes ei väreleks õnnest, nähes oma tähte, kes ei ujuks talle vastu?

NELJAS PEATÜKK

KEELATUD VILI

Naturalia non sunt turpia.*

Ajalugu annab hinnangu, milline oli tema valitsemise mõju kombekusele . . .

Puškin

1790. aasta veebruaris tähistas Peterburi pidulikult Otšakovi vallutamist. Selle lahingu kangelast vürst Potjomkinit, kes oli hoidnud türklaste garnisoni ligi poolteist aastat raudses rõngas, võeti vastu feldmarssali väärilselt. Kaks mereväepataljoni ja kürassiiride polk, mis kandis tema nime, läksid kaugele linnast välja, et vürstlikku hiilgust vastu võtta. Helisesid katedraalide ja kirikute kellad, kärgatasid aupaugud Neeva suudmes seisvate laevade suurtükkidest ning kogu Nevski prospekt kuni Talvepaleeni välja oli pidurüüs.

Valitsejanna oli õnnelik. Ta oskas asju nii seada, et inimesed surid, tema nimi huultel, aga kui järg jõudis austusavaldusteni, oskas ta sedagi korraldadà nii, nagu mitte ükski teine monarh. Praegu seisis ta akna all, silmitsedes tohutut rahvahulka, mis täitis Paleeväljakut, ja küsis oma kammerteenrilt Zahhar Zotovilt, kelle teeneid ta vahel kasutas, et teada saada, mida mõtlevad ta truualamlikud alamad:

* Loomulik ei saa olla häbiväärne (lad. k.).

«Kuidas on, Zahhar, kas rahvas väga armastab vürsti?»

«Ei, teie kõrgus,» vastas Zahhar rahulikult. «Keegi ei armasta teda.»

«Kuidas nii?» oli valitsejanna imestunud. «Sa tule parem akna juurde ja vaata, mis väljakul sünnib!!!»

«See on tühiasi, teie kõrgus. See kõik on igavusest, soovist osa saada millestki pidulikust. Tegelikult armastavad teda ainult teie ja jumal.»

«Mis siis ikka,» lausus Katariina pärast mõningat mõtlemist. «Jumal ja mina — seda polegi nii vähe.»

Õhtul korraldati Talvepalees ball vene relvade võidu auks. Lääneriikide saadikute silmad vilasid. Katariina ja tema õukond hiilgas enneolematult, tõele au andes oli see tõepoolest üks Euroopa peenemaid. Valitsejanna kulutas oma õukonna ülalpidamiseks umbes sama palju kui Vene-Türgi sõdade peale. Olles suurepäraselt kursis riigi siseolukorraga, ei olnud keisrinnal midagi selle vastu, et teistele riikidele prügi silma ajada, seejuures, mida komplitseeritum impeeriumi olukord oli, seda rohkem prügi käiku läks. Õukond aga oli selles asjas tema esimene abiline. Seepärast ehitas Katariina kogu oma elu jooksul õukonna jaoks losse, jagas autasusid, tegi kalleid kingitusi, lõbustas.

Keisrinna õukond, mis oli tema kätega loodud ja tema vaimus kasvatatud, oli muidugi temale truu. Õukond mõistis suurepäraselt, kelle rahadega ja kelle jaoks ta loodud on. Asjata ei kirjutanud Suvorov, Katariina ajastu üks väljapaistvamaid väepealikuid, et ta sai haavata kuus korda sõjas ja kakskümmend korda õukonnas. Kõlvatus lausa õgis seda hiilgavat õukonda, ja Katariina, igati teda soosides, muidugi aimas, mis viljad ta aias kasvavad.

Muide, suurte pidustuste ajal, pealegi veel lääneriikide saadikute juuresolekul, käitus õukond laitmatult ja keisrinna oli tõesti õnnelik. Noil külmadel veebruaripäevadel pühitses ta kahekordset võitu: türklaste üle ja oma õukonna üle, õigemini öeldes — Potjomkini kadedate vastaste üle. Peaaegu kolm aastat, sellest ajast alates, kui Katariina oli määranud vürstliku hiilguse sajatuhandelise armee etteotsa, oli õukonnas valitsenud rahulolematus ja olid käinud lakkamatud vaidlused selle üle, kuidas sõda pidada. Isegi sõjaminister feldmarssal Saltõkov ja kogu tema Sõjakolleegium arvasid, et Venemaa esimene sõjamees on Rumjantsev-Zadunaiski. Temale oleks pidanud üle andma kõik väed ja temale pidanuks kuuluma täielik tegevusvabadus.

Katariina ei saanud nende argumentidega nõustuda, sest et ta armastas Potjomkinit. Ta võlgnes tollele tubli poole oma kuulsusest, ta arvas Potjomkini peamiste sõjakangelaste hulka

ega tahtnud kuulda võtta mitte mingisuguseid vastuväiteid. Kui peas on kroon, pole raske olla ainuõige, sest ikkagi saabub päev, kus kõik faktid nii või teisiti pöörduvad sinu kasuks.

Nüüd keisrinna võidutseski. Ta oli valmis andestama feldmarssal Saltõkovile ja tema lähikonnale nende eksiarvamused, rahulolematuse ja väikesed torked enda aadressil. Ainus, mis tema tuju rikkus, oli Potjomkin ise. Juba mitmendat päeva käis too ringi kuidagi rahutult, nukrana, mõtteisse vajununa, pidustuste kulminatsiooni ajal õukonna teatris aga, kus esietendati valitsejanna kirjutatud «Hädakangelast», läks vürstlik hiilgus nii tujust ära, et istus pool õhtut, pea norus.

«*Mon cher,*» küsis kõrval istuv keisrinna vaikselt, «mis teiega lahti on?»

«Veri . . .» sosistas Potjomkin raskelt ohates.

«Mis veri?»

«Liiga palju verd sai valatud Otšakovi vallutamisel . . .»

«Hämmastav inimene,» mõtles Katariina. «Vallutab kindlusi, lööb puruks mitmed vaenlase armeed, aga tavalist inimese verd ei suuda rahulikult näha . . .»

Viiendal või kuuendal päeval pärast Potjomkini saabumist oli otsustatud pidada Nikolai Morskoi katedraalis pidulik jumalateenistus nende sõjameeste auks, kes langesid Otšakovi vallutamisel. Keisrinna ise soovis kohal olla, aga see tähendas, et kohal pidi olema ka kogu õukond. Jumalateenistust pidas metropoliit Serebrjannikov, Potjomkini armee peavaimulik — uus ametikoht, mille vürst valitsejannalt oli välja kaubelnud.

Katedraal oli külm ja sünge. Tol talvel olid kõik Peterburis end ära külmetanud, köha segas ühtelugu jumalateenistuse ilu ja suursugusust. Katariina, kes samuti oli end külmetanud, piilus silmanurgast vürstliku hiilguse vastaste leeri poole, vaatas niisama, et rahuldust saada. Näe, seal nurgas seisab, tehes näo, nagu palvetaks, too igavene iriseja Saltõkov. Pole midagi, las palvetab. On, mille eest palvetada. Tema kõrval on seesama, kuidas teda nüüd . . . No mis see siis olgu!!! Saltõkovi lähedal, paremalt äärmise samba kõrval märkas valitsejanna äkki ilusat noort rittmeistrit, kes tõmbas endale tähelepanu selle poolest, et olles suurepärast keskmist kasvu, oli ta veel ka neiulikult sihvakas. Õrn nahk oli kuidagi neitsilikult läbipaistev, juuksed aga olid karmid ja ronkmustad, nii et hallist marmorist samba taustal näis ta hetkeks kui Firenze ikoon, mis kujutab kaitseinglit.

«Ah!» hüüatas prantsuse romaanide kirglik austajanna omaette, sest et nõrkus magusate patustamiste järele ei andnud talle isegi nüüd, kuuekümneselt, rahu. Kes teab, võib olla just

sellisest inglikesest oligi ta unistanud oma pikkadel lohututel valitsejanna üksindusöödel, aga mis seal enam . . .

Tundes endal kellegi uurivat pilku, laskis ta selle võrgutava kuju kohe oma vaateväljast. Mõni aeg kuulas ta leinatalitust, seejärel rändas ta pilk jälle kena noormehe poole. Huvitav, mõtles ta, kes küll riputas mu silme ette selle magusa keelatud vilja ja mis võiks olla tema hind? See, et nägus rittmeister seisis Saltõkovi kõrval, justkui viitas sellele, et ta on feldmarssali eestkoste all, kuid kas on võimalik, et see eeskujulik perekonnapea, tema lapselaste kasvataja, inimene, kelle kombed mitte kunagi, mitte kuskil, mitte kellegi poolt . . .

Ja siiski . . . Kunsti seisukohast lähtudes oli midagi rabavat selles, kui oivaliselt elus nahk harmoneerus külma marmoriga. See oli nii ilus, et valitsejanna, riskeerides sattuda omaenda nõrkuse küüsi, pöördus ikka ja jälle selle ingelliku rittmeistri poole. Midagi pole öelda, ilus! Ta võiks tekitada furoori igas Euroopa pealinnas, igas õukonnas, kuid ometi — see noormees polnud tema maitse, kaugeltki mitte tema maitse . . .

Et see asi huvitas teda rohkem, kui seda võiks endale lubada keisrinna, siis sellest kõigest vabanemiseks küsis Katariina veel samal õhtul oma sõbrannalt Narõškinalt: kas jumalateenistusele polnud kutsutud protokolliväliselt mõnda võõrast isikut? Narõškina, kelle käes olid peaaegu kõik õukonna armuintriigide niidid, vastas põiklevalt, et tema arvates polnud mitte ühtegi kõrvalist isikut, aga kui see on tähtis, siis ta võib seda kohe teada saada õuemarssalilt vürst Barjatinskilt, kes vastutab protokolli eest.

«Pole mingit vajadust, mu kallis!»

Seda enam oli tollel noorel iludusel jultumust ilmuda tolsamal ööl valitsejannale unes. Ta seisis katedraali marmorsamba kõrval kõrgel kindlusemüüril. Igast küljest ründasid teda türklased, aga tema oli üksinda, ja valitsejannal oli temast nii kahju, ta oleks nii väga tahtnud teda kaitsta! Järgmisel päeval pärast pikka nõupidamist Potjomkiniga riigi välisasjade üle istus ta kirjutama uut komöödiat, kuid asi ei tahtnud kuidagi edeneda, sest valitsejanna mõtles jälle noormehele. Teda huvitasid kaks asja: kelle idee see oli, ja mis seisis selle taga. Oma pika valitsemisaja jooksul oli ta jõudnud kogeda, et juhuslikult satuvad valitseja silma alla ainult kanad ja pilved, kõik muu aga on hästi organiseeritud juhused.

Tema hoolitseb õukonna eest, õukond aga hoolitseb tema eest. Oma veerand sajandi pikkuse valitsemisaja jooksul oli ta juba harjunud sellega, et kui tema järjekordne kiindumus oli hakanud teda ära tüütama, ilmus kohe silmapiirile uus inimene, kes oli võimeline köitma valitsejanna tähelepanu. Kuid Katariina oli omamoodi kombekas, ja ta poleks kunagi

õukonnale andestanud, kui see oleks niisama, ajaviite mõttes, püüdnud äratada tema tähelepanu.

Selle ilusa rittmeistri ilmumine tema vaatevälja võis tähendada veel ühe peatüki lõppemist tema elus, aga uue alustamiseks polnud tal enam jõudu. Kuuekümneaastaselt ei igatse keegi enam muudatusi. Tema armastas oma tasast ja hella Saša Mamonovi, või Mamonit, nagu teda õukonnas hüüti, ja milliseid intriige see ka poleks tema või vürstliku hiilguse vastu punu nud, ta ei pööranud neile mingit tähelepanu. Aga see noormees marmorsamba kõrval — ei, kuidas soovite, aga see polnud lihtsalt niisama. Siin oli mingi saladus, mingi saatuse vihje.

Samal ajal nõudis suvekampaania alustamine vürstliku hiilguse tagasipöördumist tegevväkke. Saatnud ta mai alguses ära, kolis valitsejanna juba mõne päeva pärast Tsarskoje Selosse. Kuigi ilmad olid veel jahedad, teadis ta, et looduse keskel on tal kergem üle saada nukrusest, mis teda alati haaras pärast vürsti ärasõitu. Pealegi, olgugi et ta oli keisrinna ja kogu Venemaa isevalitseja, teadis ta suurepäraselt ülekolimisega seotud pisiaskelduste hinda. Esialgu näib sulle, et sa oled lausa uppunud nendesse ning ei suuda sealt enam kunagi välja ujuda, kuid siis saabub päev, mil nad su vabaks annavad ning oma imestuseks sa märkad, et koos nende pisiaskeldustega oled ka ise rahunenud ja paljugi sellest, mis tundus olevat lahendamatu, võib päris lihtsalt joonde ajada.

Mai keskpaiku läks järsku soojaks. Ühe nädala jooksul puhkesid pungad, muruplatsid lossipargis hakkasid haljendama, ning ükskord keskpäeval koos oma lemmikbulonniga alleedel jalutades sattus valitsejanna taas ilusa rittmeistriga silm silma vastu. Seekord ei paistnud küll sedamoodi, nagu oleks kohtumine kellegi poolt organiseeritud. Rittmeister tõttas kuhugi oma teenistusasjus ning pidi kiiruga valitsejanna peaaegu jalust maha jooksma.

Noormees andis ähmiga au ja läks siis näost nii punaseks, et näis iga hetk rabanduse saavat.

«Andke andeks, teie kõr . . .»

«Pole viga, tühiasi,» lausus valitsejanna, jätkates rahulikult oma teed, ent ta oli jõudnud siiski imetleda noormehe ripsmeid. No milleks küll talle, riviohvitserile, nii pikad ripsmed! On see siis mehelik, kas siis ripsmed kaunistavad tõelist sõjameest?! Muidugi, mõnes teises õukonnas oleks sellistel ripsmetel kahtlematult edu, kuid tema maitse see pole, oh ei . . .

Jalutuskäigult tagasi tulles pööras valitsejanna Narõškina poole sisse; Narõškina oli alles äsja Tsarskoje Selosse kolinud.

Valitsejanna tahtis korraks vaadata, kuidas vana sõbranna on ennast sisse seadnud. Anna Nikititšna, kes oli külaskäigu üle ülimalt rõõmus, kostitas Katariinat teega, ning tundes kohe vana intrigandi ninaga, mida temalt soovitakse, alustas kaugelt:

«Oh, mis küll ümberringi sünnib, teie kõrgus, mis küll sünnib! Esialgu ei uskunud ma oma kõrvu! Seejuures oleks vähe öelda, et ta on nooruke, roheline — ta on ju alles päris laps! Me isegi tõtt-öelda imestasime omakeskis, kui teie oma headusest tegite temast nii noorelt õuepreili. Kes võis siis arvata, et see hirvesilmadega liblikas . . .»

«Kellest te, mu kullake, nüüd siristate?»

«Vürstinna Štšerbatovast.»

«On siis temas märgata midagi laiduväärset?» küsis valitsejanna rahulikult, kuid tema puuderdatud ninasõõrmed hakkasid juba sõjakalt õhku tõmbama. Pikad keerdkäigud, mis Narõškina oli ette valmistanud, lendasid hetkega tuulde, ja Anna Nikititšna tõmbas end pisut küüru, nagu kavatseks ta astuda väga õhukesele ja rabedale jääle, ning ütles võimalikult magusalt:

«Tõsi küll, ma ise pole näinud, aga räägitakse, et nad koos teie hoolealusega pargi kaugematel alleedel hommikust õhtuni . . . Räägitakse,» lisas Narõškina päris vaikselt, «et tüdruk olla tema pärast täitsa arust ära!»

Katariina puhkes järsku naerma, kusjuures ta naeris nii nakatavalt ja valjusti, nagu seda võivad endale lubada ainult valitsejad oma pealinnades ja karjused kaugel mägedes.

«Noh,» lausus Katariina, «lõbustasid mind toredasti, tõesõna, lõbustasid . . .»

«Aga, teie kõrgus,» jätkas Narõškina endisel toonil, «räägitakse, et ka hoolealune ise pole ükskõikne . . .»

«Mille suhtes ükskõikne?» küsis valitsejanna rangelt.

«Noh, ma ei tea, igal juhul räägitakse . . .»

«Selleks, et mitte olla ükskõikne,» lausus valitsejanna rahustavalt, «peab kõigepealt olema objekt, kelle vastu võiks oma mitteükskõiksust välja näidata.»

Joonud tee lõpuni ning ähvardanud anda perenaist õukondliku keelepeksu levitamise eest Šeškovski kätte, jättis valitsejanna hüvasti ja lahkus. Kuigi ta väljus heas tujus ning minna polnud kaugele, jõudis ta oma ruumidesse väsinult ja mõtlikuna. Saša Mamonovi, omal ajal täiesti tundmatu majori, oli Potjomkin ise tegevväest välja koukinud. Ta oli valinud noormehe peamiselt tolle kena välimuse ja laheda iseloomu pärast. Valitsejanna armus temasse, ning peaaegu et järgmisel päeval pärast esimest lähenemist tegi temast kindrali. Kuid mees hakkas üsna kiiresti tema vastu jahenema. Mingisugu-

sed kahtlused olid tal endalgi, ajuti tundus talle, et ta jagab seda head hinge kellegagi, kuid ei, ja tuhat korda ei! Kui kõiges tuhnima hakata, kui kõike uskuda, siis tuleb kord päev, mil enam elada ei tahaks. Lõppude lõpuks — mees on mees. Loodus ise on talle suurema tegevusvabaduse andnud kui naisterahvale.

Järgmisel hommikul kutsus valitsejanna enda juurde vürst Barjatinski ja andis talle korralduse lasta suveresidentsi ülekolimise puhul kõik meeshinged kolmeks päevaks tänuavalduse korras erakorralisele puhkusele. Raske on ette kujutada seda vaimustust, mida korraldus esile kutsus. Oli see hea või halb, kuid kogu tolleaegse Peterburi kõrgkiht tundis vastupandamatut kiindumust kõrtside vastu.

Laupäeviti oli reegliks, et niipea, kui ametist vabaneti, tõtati lõbutsema, alates kõige madalamast kantseleirotist ja lõpetades kõige võimukamate aukandjatega. Isegi sellised ühiskonna alussambad nagu Bezborodko või toosama Potjomkin tõmbasid laupäeviti lihtkodaniku riided selga, läksid oma lossidest, sada rubla taskus, kõige viimastesse urgastesse, kus nad viibisid esmaspäevani. Seal nad jõid, mängisid kaarte, liiderdasid, kaklesid, esmaspäeval aga jõudsid koidikuks koju, võtsid vanni, tõmbasid oma kullast sätendavad mundrid selga ja läksid oma tähtsaid ametiasju täitma.

Tuli ette, et ka valitsejanna lähikonda kuuluvad inimesed — tema kammerteenrid, abilised, sekretärid — olid sellest nõrkusest nakatatud. Katariina sekretärist Hrapovitskist kõneldi, et kord olla ta mingis kõrtsis ühe sohitegijaga kaardilaua taga kaklema läinud, kusjuures ta osutus kannatavaks pooleks ja pidi kõrtsist lahkuma, «latern» parema silma all. Kuid tahestahtmata tuli järgmisel esmaspäeval sellise väljanägemisega teenistusse minna. Milline oli aga mehe imestus, kui esimeste külastajate hulgas ilmus tema juurde üks Volga-äärne kuberner, kelles Hrapovitski tundis ära oma eilse solvaja! Õised ulajad naersid oma seikluse üle, ja Hrapovitski auks peab ütlema, et ta lahendas kuberneri küsimuse positiivselt, andmata mingit tähendust sellele, et oli eile kaotajaks pooleks osutunud.

Järgmisel päeval pärast valitsejanna poolt lubatud erakorralist puhkust Tsarskoje Selo tühjenes. Meeshingedest olid jäänud ainult staabi valveohvitserid, kammerteenrid, kiirkullerid ja vahiroodu soldatid. Õuedaamid olid ärevuses, silmad aina vilasid, sõnu lausuti huupi. See tegi valitsejannale koledal kombel nalja, kuid pärast lõunat jooksis ta juurde jälle toosama Narõškina, teatades, et osa mehi ei kasuta puhkuse-

luba. Valitsejanna hoolealune eelistanud kohale jääda, ta jalutavat kaugematel alleedel tolle hirvesilmadega liblikaga...

«Nõndaks,» lausus valitsejanna muutunud näoilmel, ja läks vaikides oma apartementidesse.

Mõni päev hiljem osutas keisrinna tervise järele valvav arst Rodgers tähelepanu asjaolule, et valuhood, millede all keisrinna kannatas, võivad korduda ning selle vältimiseks soovitas ta igapäevaseid liikumisharjutusi.

Ühel pikemal ennelõunasel jalutuskäigul pargis, kui ta kaaslaseks oli vana sõbranna Narõškina, kohtas valitsejanna jälle toda nägusat rittmeistrit. Sel korral noormees enam pead ei kaotanud ega tõtanud eemale. Kelleltki julgust saanuna tegi ta uskumatuid pingutusi, et näida külmaverelisena, lõppude lõpuks aga läks siiski ähmi täis, andis au ja langes samas ühele põlvele.

«Andke mulle andeks mu saamatus, teie kõrgus...»

«Pole viga, tühiasi...»

Vaevalt olid nad eemaldunud, kui Narõškina hakkas jälle siristama:

«Oh, teie kõrgus, kuidas ta küll teid armastab, kui te teaksite vaid, kuidas ta teid armastab! Ta lausa jumaldab teid!»

«Ütelge mulle siis lõpuks, kes on see rittmeister?»

«Platon Zubov, teie kõrgus. Palee vahiroodu komandör. Kas pole lausa ingel!»

«Ei tea... Kuidagi kummaline on see rittmeister...»

«Mis temas siis kummalist on, teie kõrgus?»

«See plikalik saledus, need ripsmed... Tõepoolest, mitte mees, vaid nagu mingi keerub...»

«Oo, ärge kiirustage, teie kõrgus. Mõnikord kooruvad taolistest keerubikestest sellised põrgulised, sellised põrgulised, et hoidku jumal...»

«Oh sind, vana patust,» noomis teda valitsejanna. «Vaat kui võtan kätte ja toon kõik teietaolised oma uues komöödias publiku ette...»

«Oo ei, teie kõrgus! Kõike muud, mida soovite, ainult mitte seda!»

Nõustunud sellega, et ei hakka keelepeksjaid avalikult välja naerma, pöördus valitsejanna oma töökabinetti tagasi ning andis korralduse kutsuda enda juurde kindral Dmitrijev-Mamonov ja õuepreili Štšerbatova. Õukond jäi lausa keeletuks. Lähenes äike.

Nad astusid sisse surmani ehmunutena, langesid tsaarinna ette põlvili ja anusid ühel häälel:

«Halastage, teie kõrgus!»

Katariina võttis neid vastu seistes. Lastes neil põlvili olla, sammus ta ise kabineti kaugemasse nurka, võttis ümmarguselt marmorlaualt tubakatoosi, millel oli Peeter Suure portree. Nuusutas tubakat ja heitis vilksamisi pilgu talle koduseks saanud Peetri kujule. Aevastas. Liikus aeglaselt ja mõtlikult kabineti ühest nurgast teise, ja koos temaga sammus kabineti seinu kaunistavates hiiglaslikes Veneetsia peeglites lõputu rida mõtlikke Vene keisrinnasid.

«Kulla vürstinna,» alustas valitsejanna rahulikult ja heasoovlikult, «ligi aasta tagasi pöördus teie isa, tuntud ajaloolane ja kirjanik, meie poole alandliku palvega leida tema armsale tütrele koht meie õukonnas, et ta meie silma all saaks väärilise kasvatuse. Ütelge, mu sõber, oli selles palves ainult sellisel juhul loomulik vanemate hoolitsus oma võsukese eest või langes see mingil määral kokku ka teie isiklike soovidega?»

Vaene vürstinna, juba see fakt, et valitsejanna tema poole pöördus, pani teda niivõrd hirmust värisema, et ta näis iga silmapilk minestusse langevat. Olles põlvili, vaatas ta abitult ringi, sest suurest erutusest ei suutnud ta kuidagi tabada temale esitatud küsimuse mõtet. Aleksandr Dmitrijev-Mamonovil kulus tükk aega, et rahustada oma sõbrannat ning aidata tal mõista, mida temalt küsiti.

«Oo, ei, teie kõrgus!» vastas vürstinna lõpuks. «Mul endal oli see soov enne kui vanematel, ja ma ei leia siiani sõnu, et väljendada seda õnnetunnet, mis mind haaras, kui ma esimest korda . . .»

«Kui see õnn oli tõepoolest nii suur, nagu te siin räägite, siis millega seletada, et kuigi te pole veel aastatki minu õukonnas teeninud, olete minu ees põlvili?»

«See on sellepärast, et me armastame teineteist, teie kõrgus.»

Katariina mõtles, et selle tütarlapse mustad, pisut viltused silmad meenutavad tõesti millegipoolest hirve silmi. Ta jalutas veel kord üle saali. Koos temaga peeglites astuvate keisrinnade rodu jälgides meenus talle, et Prantsuse saadik veenis teda neil päevil muutma oma soengut. Kõrge juuksekahl, kinnitas saadik, muutvat näo raskeks, rõhutades tema iseloomu mehelikke jooni, samal ajal kui allalangenud juuksed lisaksid naiselikkust. Tõsi mis tõsi, Séguieril on õigus, aga ta ei arvesta seejuures, et soengut muutes kaotab valitsejanna kasvus. Kahest alternatiivist — kas ilu või pikkus — valiks iga naine ilu. Valitsejanna pidi valima pikkuse.

«Krahv,» küsis ta järsku üle õla, jõudmata nurgani astuda, «kolme aasta jooksul, mis te olete viibinud minu õukonnas, on teil olnud hääleõigus kõige tähtsamate riigiküsimuste arutamisel. Te ilmutasite seejuures väljapaistvaid võimeid, mille

eest, mulle näib, olete saanud peaaegu kõik autasud ja aumärgid, mis meil üldse olemas on, kuid ütelge, krahv . . . Võib-olla te olete millegi üle solvunud ega söanda oma pehme iseloomu tõttu . . .»

«Oo, teie kõrgus, kuidas te võite niimoodi mõelda! Teie headus ja heldus on minu tagasihoidlike teenetega võrreldes piiritu. Veelgi enam, puhtast südamest öeldes olen ma ikka mõelnud, et ma pole väärt kõiki neid mulle osakssaanud erakorralisi hellitusi ning ma hakkasin mõtlema, kas poleks õigem paluda mind saata tegevväkke, et seal, lahinguväljal, kas või osaliseltki õigustada kõiki neid aunimetusi ja autasusid . . .»

«Kui te kavatsete lõunasse minna, et lahingutest osa võtta ja sellega kinnitada oma ustavust minule, siis mispärast olete te praegu minu ees põlvili koos selle rohelise lollikesega?»

«Sellepärast, et me armastame teineteist, teie kõrgus.»

Ta kordab meelega plika sõnu, mõtles valitsejanna. Tahab oma mehise häälega vähendada tüdruku suust kõlanud sõnade totrust. Küllap on hirm selle ees, et ma võin nad Siberisse saata, teinud nad kalgiks, mistõttu nad ilmutavad sellist kindlameelsust, milleks nad eile poleks iial suutlikud olnud. Peab neid esmalt rahustama, muidu ei saa ma seda asja lõpule viia.

«Armas vürstinna,» lausus valitsejanna võimalikult lahkelt, «kas te peate õigeks, et tänulikkus on suur tunne, mis teeb inimese kõigist teistest elusolendeist ülemaks, või arvate, et see on vaid tühipaljas sõnakõlks?»

«Oo, teie kõrgus, see on suur, püha, igavene sõna . . .»

«Sellisel juhul — miks te siis . . .»

«Sellepärast, et me armastame teineteist, teie kõrgus.»

Mööda kabinetti sammudes mõtles Katariina, et need tilgad, mis Rodgers talle eile välja kirjutas, vaevalt küll kasulikud on. Võib-olla on nad isegi vastunäidustatud. Neist tekkis kogu kehas imelik luuvalu, jalad on muutunud raskeks — on selline tunne, et kohe algavad valuhood. Armas jumal, saaks kuidagi selle tobeda loo ära lõpetada, ja siis kohe voodisse.

«Aleksandr Matvejevitš,» lausus ta piiritu kurbusega, «kas te teate ka, et valitsejad on kõige üksikumad inimesed maailmas?»

«Oo, teie kõrgus, kellele siis veel, kui mitte mulle . . .»

«Jah,» lausus Katariina hoopis energilisemalt ja kindlamalt, kui oli rääkinud seni, ja pärast seda lühikest sõna lisandus ta häälde iga sammuga üha rohkem tsaarilikku võimukust. «Aga on sulle ka see teada, Saša, kui raske on olnud see aasta, mil ma pidin pidama korraga kahte sõda, kusjuures kogu aeg ähvardasid siserahutused, kui majandus oli täie-

likult laostunud ja olukord selline, et ma pidin juba peaaegu ise hakkama nekruteid värbama, suurtükke valama ning hankima sööta loomadele ja toitu sõjaväele?»

«Mulle on kõik teada, teie kõrgus.»

«Aga kui sulle see kõik teada on, siis, luba küsida — mispärast vedeled sa sel raskel ajal siin minu jalge ees, selle asemel et seista minu kõrval ja mind aidata?!»

«Sellepärast, et me armastame teineteist, teie kõrgus.»

Pikk Veneetsia peeglite rida tuhmus hetkeks ja valitsejannale näis, et tal hakkab paha. Tänu jumalale, läks üle. Kõige enam elus vihkas ta lihtsate asjade tõde ja ausate inimeste kindlameelsust. Ta oli veendunud, et kõik inimesed mõtlevad üht ja räägivad teist. Talle näis see isegi andekusena, mis on kõrgemalt poolt antud, ta oli vaimustuses neist, kes seda annet täiuslikult valdasid, ja kui siis keegi tema juuresolekul rääkis kindlal häälel sellest, millest tõepoolest mõtles, sattus ta ummikusse, sest ta osutus järsku mängust väljas olevaks. Et rääkida seda, mida ta mõtleb, pidanuks Katariina uuesti ilma sündima.

Põlved aga annavad siiski endast märku. Ta vaatas ringi, kuhu istuda. Siinsamas kõrval oli ta armastatuim helesinine sohva, millel ta tavatses istuda, jalad enda alla tõmmatud ja salliga kaetud; silmad vidukil, koostas ta siis oma tulevaste komöödiate repliike. Silmapilgu vältel käis tal peast läbi mõte, et mis oleks, kui ajada nad välja, istuda sohvale ja katta jalad salliga... Aga kroonil on oma seadused. Istunud diivani servale, ajas ta selja sirgu nagu noores eas ning jäi mõttesse. Muidugi, kuuekümneselt on raske hoida selga niisama sirgena kui kuueteistkümneselt, kuid tema rivaal piilus teda oma viltuste silmadega, ja Katariina pidi teda maha suruma mitte ainult võimuga, vaid ka oma rühiga.

«Armas vürstitar... Teile peaks olema vist teada, et mul tuleb kogu aeg sõdida. Me peame sõjakangelastegudeks andma oma paremaid poegi, sest, nagu väga targalt ütles Peeter Suur — kangelasteod viisid meid inimeste hulka, ja praegu peetakse suureks auks istuda meiega, keda varem Euroopas tundagi ei tahetud, ühe laua taga.»

«Tean seda, teie kõrgus.»

«Kahjuks on sõdadel ka oma pahupool: nad viivad peaaegu alati kombelõtvusele. Ja mitte ainult riigi või sõjaväe enda piires. Isegi pealinna ülikute, isegi meie õukondlaste hulgas on kõlblus kohutavalt langenud.»

«Ka see on mulle teada, teie kõrgus.»

«Samuti peaks teile teada olema, et olles hõivatud tähtsatest riigiasjadest, olen ma pööranud neile flirtidele vähe tähelepanu. Mis seal's ikka, inimesed on noored, see on nii loomulik.

Armuvad, sepitsevad intriige, tülitsevad, lepivad. Sellest pole lugu, kui mõni kirglik tragun magabki mõne liiga tulise õuedaami juures — kui sellest ainult liiga suurt keelepeksu ei teki. Mis seal's ikka, patustavad pisut ja kahetsevad hiljem — maksab mul sellesse tungida?»

«Ma tean, et te just nõnda sellesse suhtute, teie kõrgus.»

«Kui seegi teile teada on, siis mispärast, lubage küsida...»

«Sellepärast, et me armastame teineteist.»

Katariina tõusis helesiniselt sohvalt, läks töölaua juurde ja ta käsi tõusis juba valget kellukest tõstma, mida kõik kartsid nagu surma. Valge kelluke tähendas Šeškovski, valitsejanna kodutimuka, väljakutsumist; selle mehe nuudi all on Venemaa väärikus palju kordi valust krimpsu tõmbunud. Katariina üle oli võimust võtmas hetkeline nõrkus, ta oleks tahtnud näha, kuidas neid noori oleks siinsamas, tema silme all, nuudiga nuheldud, kuni nad valust meelemõistuse kaotavad, kuid mõistus sai siiski võitu. See oleks olnud liiga tühine kättemaks solvamise eest, mis oli temale osaks langenud.

«Saša,» lausus ta vaikselt, «ütle, kas on veel mingit võimalust asjad endisesse seisu viia?»

«See on võimatu, teie kõrgus.»

«Mispärast siis võimatu?»

«Sest me armastame teineteist.»

«Mis siis ikka,» lausus valitsejanna, «sellega lõpetamegi. Minge ja jääge oma ametikohtadele, kuni teie üle langetatakse kõige kõrgem otsus...»

Pühapäeval pärast jumalateenistust laskis valitsejanna korraldada suure lõunasöögi, millel teatas kindral Dmitrijev-Mamonovi ja vürstitar Štšerbatova eelseisvatest pulmadest. Nädal hiljem peetigi pulmad. Valitsejanna kingitused olid tõeliselt kuninglikud: kaks ja pool tuhat hinge ja sada tuhat rahas, kuid noorpaarile oli tingimuseks seatud, et pärast pulmi peavad nad kohe lahkuma alatiseks pealinnast ja sõitma Moskvasse, kus neile oli määratud alaline eluase.

Peaaegu kogu suve elas valitsejanna üksi, «poissmeheelu», nagu õukonnas räägiti. Aga selle suve jooksul töötas ta palju ja impeeriumi asjad hakkasid justkui laabuma. Lõunast tuli lõpuks häid teateid. Septembris saavutas Suvorov, kes oma korpusega oli austerlastele appi tõtanud, kaks hiilgavat võitu. Focşani ja Rîmnici muutsid sõja käigu Venemaa kasuks, ja ainult varakult alanud sügisvihmad päästsid türklased täielikust lüüasaamisest. Nagu teada, peeti tol ajal sõdu kampaaniatena — kevadest sügiseni.

Sellel suvel kirjutas valitsejanna sagedamini kui tavaliselt, mõnikord kaks korda nädalas lõunasse Potjomkinile. Kõigil nendel kirjadel lasus mingi ärevuse pitser. Nainud oma favo-

riidi Mamonovi, nõrgendas ta tahes-tahtmatult Potjomkini positsiooni õukonnas, kuna riigi poliitilise stabiilsuse hapral tasandil oli väga tähtis, kelle inimene on favoriit ja millisesse parteisse ta kuulub.

Vürstlikku hiilgust häiris see vähe, ta teatas oma kirjades, et tegeleb praegu valitsejannale uue hoolealuse otsimisega. Ta ei teadnud, et hoolealune on juba leitud ja et tark Katariina, kes oli oma veerand sajandi pikkuse valitsemisaja jooksul kogenud, et ei tohi mitte midagi võõrastest kätest vastu võtta enne, kui need käed pole muutunud omadeks, lihtsalt ootas oma tundi.

Ja see tund saabus. Ükskord õhtul, esitades ohvitseride nimekirja järjekordsete aunimetuste andmiseks, lausus feldmarssal Saltõkov äkki sõnakese tagasihoidliku rittmeistri, palee vahiroodu komandöri kasuks.

«Ma olen ka ise jõudnud tema püüdlikkust märgata,» lausus keisrinna, «aga kui teil midagi selle vastu pole, siis räägime sellest homme pärast Nõukogu istungit.»

Järgmisel päeval toimunud Nõukogul tõi Katariina lagedale juba ammu ettevalmistatud projekti kahe lõunaarmee liitmiseks üheks armeeks, mida hakkab juhatama Potjomkin. See tähendas möödunud sõja peakangelase Rumjantsev-Zadunaiski errusaatmist ning vürst Potjomkini edutamist. Kaua aastaid ei tahtnud Saltõkov sellest kuuldagi, nüüd aga pakkus valitsejanna tehingut: ta annab Potjomkinile kogu lõunaarmee, et saada ise Saltõkovi käest too noor keerub. Sõjaministrile tundus hind vastuvõetav, ja plaan kinnitati.

Septembri lõpus, enne tagasipöördumist Talvepaleesse võttis Katariina, kes polnud endaga veel kunagi nii rahul olnud, ette pika jalutuskäigu pargis koos oma vana sõbranna Narõškinaga. Sellel jalutuskäigul kohtasid nad jälle noort iludust. Nüüd ta enam ei punastanud nii tugevasti. Suve jooksul oli ta veel nägusamaks muutunud, mehistunud ja andis au, nüüd enam kohmetumata.

«Teie kõrgus, andestage mulle minu ebadelikaatsus,» lausus ta äkki, kui naised olid temast juba peaaegu möödumas.

«Ja milles te siis oma ebadelikaatsust näete?»

«Liiga pikas pilguheitmises sellele, kes särab nagu, nagu . . .»

«Ohoo, ta on ju meil ka veel poeet!» mõtles valitsejanna.

Samal ajal laskus iludus jälle ühele põlvele ja langetas oma patuse pea, mis polnud suutnud lõplikult omandada poeetiliste metafooride loomise saladust. Aga juuksed olid tal tõepoolest toredad, ronkmustad, mis lausa ahvatlesid neid käega katsuma . . . Katariina suutis suurivaevu sellest kiusatusest võitu

saada; ta hakkas juba edasi minema, aga Narõškina, kes tal käe alt kinni hoidis, sosistas:

«Halastage talle, teie kõrgus . . . Näete ju, millises seisundis ta on. Võtab kätte ja heidab veel hinge meie silma all . . .»

«Ei tea, millest ta peaks nii äkki meie silma all hinge heitma?»

«Armastusest, teie kõrgus! Kas te siis tõepoolest ei näe, kuidas ta on ära piinatud sellest, et suur tunne ei leia väljapääsu?!»

«On see tõsi?!»

Teinud paar sammu ikka veel põlvitava Zubovi poole, võttis Katariina oma parema valges kindas käega sellel lõua alt kinni nagu tavaliselt võetakse väikestel lastel, ja pööranud ta näo oma luitunud siniste silmade poole, vaatas kaua noormehele otsa. Tolle nägu oli ilus, peen, närviline, pisut-pisut naiselik, kuid mustad mustlase läikega silmad vaatasid julgelt, mehelikult, ja näis, et nad olid pühendatud juba paljudesse maistesse patukestesse.

«Lubage, teie kõrgus, teie andeksandmise märgiks kas või puudutada . . .»

Zubov surus oma huuled ta sõrmeotste vastu; tundes läbi kinnaste noormehe kuuma hingust, mõtles Katariina sellele, et see on saatus, aga saatuse eest, nagu teada, pole pääsu.

«Oo, teil on ju palavik, rittmeister . . . Minu arvates olete te haige. Ma saadan veel täna tingimata teie juurde oma doktori . . .»

«Ei, ma olen täiesti, teie kõrgus, see tähendab täiesti . . .»

«Ma ei taha sellest kuuldagi! See ainult tundub teile nii teie nooruse tõttu, Rodgers aga teab paremini . . .»

Valitsejanna hakkas edasi minema. Zubov läks jooksujalu oma valvetuppa, nagu oleksid tal tiivad. Narõškinalt, kes ka tema eest hoolt kandis, oli ta kuulnud, et valitsejanna arsti külaskäik on tema kõrgusele lähenemise alguseks. Pärast Rodgersi külaskäiku läks favoriidikandidaat õuedaamide kätte — nood õpetasid talle peenemaid maneere, õukonna etiketti. Ettevalmistusperioodi lõpetas keegi Perekussihhina, keda õukonnas tunti Proovidaami hüüdnime all.

Platon Zubovi edasiliikumine favoriidiks kulges ülimalt edukalt. Igal etapil näitas ta üles erakordseid võimeid, ja peaaegu kohe pärast õukonna naasmist pealinna toimus lähenemine. Valitsejanna näis olevat väga armunud; ta silmad särasid vahetpidamata, hea tuju lausa otsis väljapääsu, peaaegu iga päev kutsus ta külalisi ja korraldas õhtusi koosviibimisi. Pärast kärarikkaid etendusi ja luksuslikke õhtusööke istuti kaarte mängima, kuid päevatööst väsinud valitsejanna jät-

tis alati kella üheteistkümne ajal — mitte kunagi hiljem — külalistega hüvasti. Kõigi juuresolijate rõõmuks järgnes noor kahekümneaastane Zubov alati vapralt valitsejannale tema apartementidesse.

Aga mis sai tollest armunud paarist, kes lendas armastuse tiibadel teise pealinna? Olid nad õnnelikud, elasid pikka ja õnnelikku elu? Oo ei, sest valitsejanna kättemaks oli tõepoolest hirmus. Uimastena vastastikusest kiindumusest tundusid nad endile ääretult puhastena, kuid valitsejanna teadis suurepäraselt, et olles elanud õukonnas, olid nad juba küllalt jõudnud maitsta sealseid paradiisiõunu, või kui nad ise polnudki veel jõudnud maitsta, siis olid kuulnud igal sammul nende magusat raginat hammaste all.

Moskvas noor Štšerbatova igavles, sest tuli välja, et Saša polnud üldse võimeline asendama õukonna sära ja hiilgust. Ei mingeid balle, teatrietendusi, keelepeksu. Nooruke naine hakkas ennast oma tuppa luku taha peitma, nuttis päevad läbi. Tema käitumisest nördinud abikaasa hakkas samuti mõtlema, kas ei mänginud ta selle abiellumisega lolli? Alles hiljuti oli ta ju avaldanud otsustavat mõju riigiasjadele! Tema poolehoidu taotlesid välisriikide saadikud, ta külvati üle kingitustega, tema teravmeelsused olid käibel kogu Peterburis. Kubernerid tegid maani kummardusi, poeedid lõid sünnipäevaks oode — ja mille kõige vastu ta selle vahetas? Pika hommikumantli, toatuhvlite ja lõputute sõneluste vastu, mis tal ühtelugu olid selle tõepoolest rohelise lollikesega!

Juba mõni kuu pärast pulmi hakkasid liikuma kuuldused, et noored elavad halvasti, riidlevad ja isegi kaklevad. Seejärel hakati rääkima, et endine favoriit kirjutanud valitsejannale kirja, milles palunud pisarsilmil tuua ta endise armulikkuse juurde tagasi. Katariina ei vastanud; noormees ootas pisut ja kirjutas uuesti; tema õukonda jäänud sõbrad hoolitsesid selle eest, et see kiri jõuaks aadressaadini kõige sobivamal hetkel, kui tema kõrgus on kõige paremas tujus.

Ent kõik oli asjata. Valitsejanna viskas ta kirjad läbi lugemata kaminasse. Tal oli palju tegemist riigijuhtimisega, ta oli hõivatud uute komöödiate loomisest. Kogu oma vaba aja pühendas ta Platon Zubovile, kes osutus targaks, südamlikuks, mehiseks ja muidugi, ja muidugi, ja muidugi...

VIIES PEATÜKK

PETLEMMA TÄHT

Minu kurbuse maa, minu armastuse maa...

Eminescu

Sa ei pea härja suud kinni siduma, kui ta pahmast tallab.

5. Moosese raamat

Mets, sa minu roheline metsakene, tahaks leida sinu rüpes endale rajakest... Peaaegu pool kogu Moldaavia rahvaluulest on pühendatud Kodrõ mägedele, ta tihedatele tammemetsadele, mis sõdade ajal andsid pelgupaika rahvale, päästsid teda mitmel korral täielikust hävingust. Lihtsa südame tänulikkus ei tunne piire: tihe padrik, roheline metsake, kuidas kullakesed, elate?

Kodrõ — mis sünnib sinuga? Puud kasvavad võimsalt, kindlalt, igavesti, kuid ometi... Saabub päev, tund, üks hetk, ja siis, vaikselt oma oksast-emakesest eraldudes hõljub kolletav sakiline leheke aeglaselt keereldes läbipaistvas helesinises sügisõhus. Heljumisest väsinud, langeb ta alistunult maapinnale, mattes iseennast. Nüüd lamab ta vaeseke lapiti maas, abitu, hingetu, ning tema peale võib astuda igaüks, kes tahab, millal iganes tahab, kuhu tahab...

Langevad lehed ja saabuv sügisööde jahedus ajab hiiglasliku põgenike leeri liikvele. Nüüd on laagripaigad lagedad, mitme versta takka on näha, kus keegi suve mööda saatis. Kogu selle järsu mäeveeru oli näiteks enda alla võtnud Petreštõ. Jõeäärses orus elas Štefaneštõ, teisel kaldal aga oli end sisse seadnud Varzareštõ. Oo, need vaesed, meie paljukannatanud külad... Meil pole siiani olnud, ja paistab, et ei saagi olema kas või ühegi küla täielikku kroonikat, et oleks võimalik jälgida, milliseid kannatusi on tulnud taluda neil Karpaatide mägielanikel, keda on kunagi assimileerinud roomlased ja keda ühendab puust rist koduküla kiriku kohal ning kellede hädad ja viletsused peegelduvad juba nende külade nimedeski.

Jälle andis saatus endast märku, jälle rakendati hobused ette... Rahmeldati oma kasinate kimpsude-kompsudega kogu öö ning saadi alles koidiku eel sõba silmale, ent juba varasel hommikutunnil jättis külarahvas Kodrõ mägedega hüvasti. Vagura vaesrahva pikad voorid voolavad nagu ojakesed mööda mäekülgi, mööda tühermaid, käigu pealt jätavad hüvasti küla külaga, inimene inimesega ja lähevad laiali — kes itta, kes läände, kes vankril, kes jala. Taevas kattus pilvedega, päikest pole enam üldse näha, ning arvates aega vaid vaistu järgi, inimesed aina tõttavad. Pikkade rahutuseaastate jooksul on

hakanud põldudel vohama umbrohi, nad on muutunud võõraks ja okkaliseks. Pole näha teid, kaevusid ega muid tähiseid, ainult üksikud võimsad pähklipuud kõrguvad orasheina täis kasvanud põldude kõrval, meenutades rahvale ta minevikku, ning üksikud kuivanud allikate kohale viltu vajunud ristikujud, meenutades rahvale ta usku.

Läbilõikavalt kägisevad ammu määrimata vankrirattad, milledel pole ammu olnud vajadust kuhugi sõita. Majakraamikoorma otsas hällivad arvukate kompsude keskel neli lapsepabulat. Algul, kui sõideti alles metsast välja, magasid nad üksteise kõrval nagu notid, kuid siis tungis nende unenägudesse lagedate väljade avarus, äratas nad, ning suutmata veel päriselt ärgata, vahivad nad lõputult ringi. Nad on kahvatud, suve jooksul kõikvõimalikud haigused läbi põdenud, nad pilgutavad silmi ega suuda taibata, kas nad tõepoolest pöörduvad koju tagasi või viirastub see tee neile ainult unes.

Hobuse kõrval sammub, piits kaenla all, mõttessevajunud perekonnapea, hospodar, nagu ta ennast ise nimetab. Ta astub aeglaselt, süngelt, sest ainuke asi, mida ta elus oskab, ainuke asi, mille nimel ta elab, on künd, külv ja viljakoristamine. Aga nüüd pole ta juba neli aastat ei kündnud, külvanud ega saaki koristanud. Pere on näljas, maa on käest lastud, raisku läinud, sõjal pole aga ei otsa ega äärt. Ja kuna tema kui inimese võim enam millegi peale ei hakka, enam millelegi mõju ei avalda, siis hakkab ta iseenda silma all juhmiks muutuma. Alalõpmata õnnetu inimesena, käpardina ja hädavaresena on ta iseendale vastik. Hobuse kõrval sammuv hospodar ja hobune kokku moodustavad piibellikult nukra paari.

Vankripärasse on seotud kits — ainus loom, mis neile peale hobuse on jäänud. Kitse järel astub, teda oksaraoga ergutades, hospodina. Ta pomiseb omaette mingit palvet, vaatab sageli tagasi eemalduva metsaviiru poole, peab silma peal, et koormast midagi maha ei pudeneks, ning näib, et ta on iga hetk nutma puhkemas. Külanaistele on sellised äraminekud ja tagasipöördumised tõeliseks piinaks. Jumal neid teab, kas on asi selles, et naised tavaliselt kiinduvad igasse paika, kus nad üle ööpäeva on olnud, või vaevab seda vaest hospodinat see, et vankril on ainult neli last, kevadel aga, kui metsa põgeneti, oli neid kuus... Sinna, üksildasse paika, jäi vana tamme alla kaks hauakest, ning metsa maha jättes ta arvatavasti tõotas, et ta tuleb igal aastal, surnute mälestamise päeval oma maimukeste hauale.

Aga võib-olla tegi teda härdaks metsatukast kostev südantlõhestav koerte ulgumine. Selles lõppematus koerakurbust väljendavas kooris on kindlasti ka Grivei hääl, kes kevadel sibas nende vankri taga. Suve jooksul koerad metsistusid, kogu-

nesid karjadesse, ei vastanud enam kutsumisele, lakkasid oma peremehi tundmast. Nüüd aga uluvad. Küllap said aru, et neid maha jäetakse. Tuli meelde, et kaugusse kaduvad inimesed on ikkagi omad. Oli aeg, kus need inimesed olid jaganud nendega viimast koorukest. Nüüd nad lähevad minema, aga nemad jäävad siia. Kuigi nad on metsistunud, ei lähe selle ilma mured nendestki mööda, ja nii nad istuvad metsaservas, koonud taeva poole, ja uluvad läbilõikava häälega, südantlõhestavalt, ebamaiselt, otsekui oleks see saatuse enda hääl.

Sügisene päev on lühike, tee aga pikk. Voorid lähevad päeval ja öösel, siis hakkavad jagunema. Vaevatuna liikumisest teedeta põldudel, otsib igaüks oma rada, lootes vaid setukale ja jumalale. Veel verst, veel metsatukk, veel öö, ja hakkavadki varahommikul udust välja ujuma kodused künkad. Veel üks langus, veel üks, viimane tõus, ja kodukatuse asemel näeb silm kingu tagant paistmas vaid tahmunud korstnat... Süda seisatab, hing jääb kinni. Vankrirattad ei kägise enam. Hobune hingab raskelt, lõõtsutades, kits on uudistades midagi vaatama jäänud, lapsed vankril upitavad õieli oma peenikesi kaelu.

«On's tõsi?! Maha põlenud?» küsib hospodina väriseval häälel, julgemata silmigi tõsta, sest siis vajuks ta siiasamasse teeserva surnult maha.

«Tõsi...» pillab hospodar hingevaluga, ja laksanud käega hobusele kaelale, jätkab teed.

Oo, neid meie lihtsaid, savist, ülelubjatud majakesi! Milliseid kannatusi, milliseid piinu on nad küll üle elanud! Talupojad on nad kokku plätsinud omaenda näo ja kuju järgi: valgendanud fassaadil uksed — nina asemel, kaks aknaauku — silmade asemel, õlgkatus — kübara asemel. Said nemadki, põllumehe kaksikvennad, neil aastail vatti näha. Kui algasid segadused, lasksid peremehed mägedesse jalga, nende savihütid aga jäid saatuse hoolde. Surnud, tühjad külad vapustasid nii lahkujaid kui pealetungijaid. Külasid kaitsmas polnud kedagi, ja praktiliselt oli see võimatugi, kuna mingisugust rinnet tookord polnud. Peamised lahingujõud olid tookord koondunud kindlustesse, nende kindluste vahel aga sõelusid kogu suve janitšaride salgad ning kogu suve lõõmasid tulekeeled Moldaavia küngaste kohal.

Püüame nüüd endale ette kujutada, mismoodi nägi välja kodutare tol sügisel, kui meie esivanemad pöördusid koju oma pikkadelt eksirännakutelt. Ära oli põlenud õlgedest katus, sest kustutamas polnud kedagi, põlenud olid aknad, uksed — kõik, mis majas oli. Kustutamas polnud kedagi, ja põlesid laut ning talveks varutud puud, põletussõnnik, mullu lõigatud viinamarjaväädid. Ikka ei tulnud keegi kustutama, ning põlesid punutud tara, värav, põlesid kaks kirsipuukest ja murel. Siis,

kui polnud enam midagi, mis võiks põleda, hakkas soojale tuhale kallama suvist paduvihma. See leotas lae läbi ning too varises sisse, nii et nüüd tungivad päikesekiired vabalt läbi põlenud katuse ja sissevarisenud lae otse majja.

Pärast vihmasadusid tulid soojad, head kasvuilmad. Niiskusest küllastunud maa auras ning tulekahjust lausa ime läbi terveks jäänud seemned elustusid. Ja nüüd ole lahke ning arva ära, kus on miski terveks jäänud, kus miski kasvab. Teelehtedele ja võililledele ei tähenda midagi ei sõda, ei türklased ega tulekahjud. Majaümbruse teerajad on täis kasvanud leedripuid ja takjaid, muldril vohavad karuohakad, üksik koirohupuhmas aga, ajanud end kikivarvule, upitab aknast sisse vaadata. Mida seal vaadata, kui niigi on kõik pärani, lävel seisab aga nagu peremees ilus sihvakas, hilja tärganud ja seepärast ka hilja õitsema hakanud päevalill.

Nii on lood. Kuidagiviisi oli see seemnekene esikus ellu jäänud, pärast vihmasadusid hakkas idanema ning nüüd naeratab päevalill tagasijõudnud hospodarile ja hospodinale ning kogu nende perele rõõmsalt vastu, sest olgu küll ihnsalt, aga päikesevalgust ikkagi jätkub. Kaugelt tulnud pererahvas aga seisab kivistunult õitsva päevalille ees ning tundub, et enne möödub aastatuhandeid, kui nad suudavad sammukese edasi astuda või ainsamagi sõna lausuda.

Oo, need meie esivanemad, need meie kangelased, need meie märtrid... Meil jääbki teadmata, kuidas nad jõudsid mõne päevaga, kui talv oli juba ukse ees, uue lae teha, katuse katta, seinad saviga ära parandada ja valgendada. Meil jääbki teadmata, kust ilmusid äkki uksed, millega asendati aknaid, millistest peiduurgastest leiti maisiseemne varud, aga veskikivid jahvatasid ja korstnad suitsesid. Käbedad perenaisukesed keetsid õhtuhämaruses mamalõõgat, kutsusid selle ümber, nagu oleks see päike, kokku kogu pere, ning selle maise õndsuse aroomiga ja hea naeratusega andsid oma lähikondseile tagasi usu elu armulikkusesse ja lootuse parematesse päevadesse.

Tundus uskumatuna, lausa mõeldamatuna, et see maani maha põlenud küla võiks kunagi veel ellu ärgata, aga ometi ei möödunud nädalatki, kui juba hommikuti kires kuskil allesjäänud kukk, kuskil haukus oma pererahvale truuks jäänud kutsikas ning hommikuti kaevu äärde tõtanud perenaised jäid hetkeks kikkiskõrvu kuulatama — kuskilt kostis nagu juba küla keelepeksu.

Lõuna paiku hakkavad vaiksetesse, päikesest soojendatud nurgatagustesse kogunema küla lapsed. Veidi mänginud, kogunevad nad ringi, pistavad pead kokku ning peavad kaua sosinal mingeid plaane. Saladused, aina saladused, siis aga, kui õhus hakkavad keerlema esimesed lumehelbed ning saabub kauaigatsetud päev, täidavad nad oma kampadega terve küla.

Tulnud kellegi õue ning palunud peremehelt luba, võtavad nad akende alla ringikestesse ja hakkavad peente lastehäältega laulma jõulusantide laulu* kolmest targast, kes tulid kaugelt hommikumaalt kummardama sõimes sündinud lapsukest.

«Teed näitas neile
Petlemma täht...»

Isa Paisi, kes lapsepõlves oli samuti jõulusandiks käinud, kirjutas vanas eas: aga kas oled sina, armas lugeja, ka mõelnud selle üle, miks Kristuse sündimise päev langeb talve algusele ning me pühitseme seda esimeste talvekülmade aegu? Oled sa mõelnud, miks kõigevägevam, kes lõi nii imekauni maailma ta külluslike värvide, lõhnade ja õnnistusrikkusega, valis oma ainsamale, kõige armsamale pojale meie juurde tuleku ajaks just selle aastaaja, mil maa on surnud ning kõik elav külmast ahistatud ja inimhing vaevleb iseennast otsides? Oled sa mõelnud, inimlaps, miks rahva terve mõistus valis just lapsed selleks, kes oma lauludega kuulutasid maailmale selle suure pidupäeva saabumisest?

Laste jõulusanditamine on ju tõepoolest üks suurimaid maailma imesid. Selle kaja tõuseb mööda paksu lumega kaetud lääneküngast üles, siis aga põrkub tagasi. Selline järsak pole laululegi jõudumööda, kuid ka alla anda pole tulevastele meestele kohane. Tõmmanud veidi hinge, tõttavad lapsed edasi, ja juba on nad jälle peatunud kellegi akna all. Nende tugevahäälne laulukaja tõuseb sõjakalt üles juba teiselt, idapoolselt künkalt, kust, nagu räägitakse, võivat kogu maailma näha.

Mäed, millest on jutt, olid tõepoolest ülestõusmiseks rasked. Need olid nagu kaks hiigelelevanti, mis lebasid iidsetest aegadest teineteise kõrval. Tulvil suurt õrnust teineteise vastu, keerasid nad ükskord, pikaajalisest lebamisest tüdinud, oma pead teineteise poole ning oleksid selle ettevaatamatu liigutusega äärepealt täielikult sulgenud nende vahel oleva õdusa kitsa oru. Väike läbipääs pärast nende õrnuseavaldust siiski jäi — täpselt nii suur, kui on vaja väikesele ojakesele, et tõtata avaruste poole, täpselt nii suur, kui on vaja pisikesele teele, et seda mööda võiksid kaks vankrit teineteisest mööda sõita, säilitades seejuures vastastikuse lugupidamise, enesevääri kuse.

* Jõulusandid — meie mardisantide taoline rahvakomme Ukrainas ja Moldaavias. (*Tõlkija.*)

Neid igale rahvale igiammu tuntud põhitõdesid — vastastikune lugupidamine ja eneseväärikustunne — on vaja meenutada sellepärast, et all orus paiknes jõekallast palistavas tihnikus väike külake sulni nimega Salkutsa*. Tõenäoliselt kasvasid selles orus kunagi leinapajud. Aja jooksul need kadusid, nagu kaob kõik siin maailmas. Nende asemele ilmusid majad, aga pajudki ei kadunud lõplikult, vaid kinkisid külale oma nime. Armunud elevantide poolt varjatuna elas Salkutsa külluses ja rahus. Mäenõlvad olid haruldaselt viljakad, peale selle avaldasid nad head mõju külaelanike vaimule, laiendades igakülgselt nende silmapiiri, kuna idapoolselt mäelt paistis kõik kätte kuni Dnestrini, läänepoolselt aga võis selge ilmaga näha teiste küngaste taga Pruti-äärseid jõeluhtasid.

Nende küngaste kõrgust ja asukohta panid muidugi tähele ka võitlevad pooled, ning seepärast polnud midagi imelikku selles, kui talverahu sõlmimisel otsustati Salkutsa küla kohal välja panna kaks valveposti: idapoolsel mäel — Vene oma, läänepoolsel — Türgi oma.

Esialgu laabus kõik vaikselt ja rahulikult. Kindlaksmääratud ajal valvurid vahetusid, orus asuv küla elas oma elu. Näis, et siin kasvanud leinapajud andsid peale oma nime külale edasi ka veel mõned iseloomujooned, kuna raske oleks leida siin ilmas veel teist nii vaikset küla. Hommikuhakul suitsevad pisut korstnad, kägisevad kaevuvinnad, kuskil haugub mõni kutsikas — ja juba valitsebki kõikjal vaikus. Õhtu eel jälle suitsevad pisut korstnad, haugub koeranäss, ning taas on vaikne, nüüd juba kuni hommikuni. Pidupäevadel lüüakse kella väikeses kirikus, mis asub teisel pool jõekest, väikesel kõrgendikul silla taga. Tema kutse peale lähevad üle silla üksmeelse perena kirikulised. Tõusevad mööda jalgradu oma pühakojani, palvetavad ja tõttavad tagasi, ning jälle valitseb vaikus.

Siis aga saabusid jõulud, ning jõulud, nagu teada, ei saa vaikselt mööduda. Korstnad suitsevad vahetpidamata, kaevuvinnad kägisevad, koerad hauguvad. Kirikuuksed on avatud hommikust õhtuni, mööda küla aga kappavad lastekambad, kes akende all peatudes kuulutavad kolme targa tulekust. Nende laulukaja, nagu juba öeldud, tõuseb üles nii mööda ida- kui läänepoolse künka nõlvu. Valvurid aga kuulatavad, teritavad kõrvu.

«Nutavad,» oletavad türklastest valvurid, «kedagi maetakse.»

«Sanditavad!!» hõiskavad kasakad idapoolsel mäel. «Vennad, järelikult jõulud on käes, järelikult häid jõulupühi, vennad!!»

Tolkneda päev otsa tuule käes ja vahtida valget tühjust on igav, kõle ja tüütu. Seda enam, kui sa oled kristlane ja all

* Salkutsa — leinapaju (mold. k.). *(Tõlkija.)*

külas peetakse jõulusid. Selle õndsa päeva meenutamine viib külmetava sõduri mõttele laskuda alla orgu ning tervitada inimesi pühade puhul. Seal saab end soojendada, suitsu teha ja kes teab... Räägitakse, et mõni oskavat keeta metsamarjadest sellist põrgujooki, et ühest kruusitäiest juba aitab...

Türgi janitšare ajas äärmisse segadusse venelastest valvurite käitumine, kes heast peast laskusid oma mäelt alla, läksid külasse ega tulnud oma postile lubamatult kaua aega tagasi. Türklased külmetasid tuule käes ja sõimasid kogu maailma seakünaks, sest kui nii võtta, siis kummal kahest valvepostist olnuks suurem õigus laskuda külasse ja ennast soojendada? Venelased, olgugi õigeusulised, on siin ikkagi võõrad, samal ajal kui türklased on oma vasallvaldustes, teiste sõnadega — oma kodus. Kuhu see kõlbab — külalised pidutsevad, aga peremehed külmetavad. Kas tõesti keeldutakse neile leiba ja sooja andmast, kui nemadki otsustaksid mäelt alla laskuda?

Soov tõde välja selgitada, samal ajal aga ka sooja saada, tõukas Türgi tunnimehi oma õnne proovima. Ja nii laskusidki õhtuhämaruses külasse, kus kasakad juba pidu pidasid, ka türklased. Nende suureks imestuseks võeti ka neid hästi vastu, sest olid ju jõulud, pühitseti rahu ja headuse kuulutaja ilmalesündi.

Pärast seda läks valveteenistus päris käest. See tähendab, et päeval see veel mingil määral oli olemas, öösiti aga olid mõlemad künkad tühjad. Juhtus nii, et ühes majas istuvad venelased, teises türklased. Juhtus ka nii, et samas majas soojendasid ennast täna venelased, homme türklased. Võttes vastu nii neid kui teisi, kostitasid inimesed neid kõigega, mida kellelgi parajasti oli, ja kutsusid võmaluse korral jälle sisse astuma, sest jõulupühad kestavad kaua, kuni kolmekuningapäevani välja. Vaestele salkutsalastele ei tulnud pähegi, millisesse surmaohtu nad endid oma külalislahkusega seavad. Ka sõjamehed ise ei paistnud tagajärgede üle muret tundvat. Paljukest sõdurile vaja — süüa, soojendada ennast, ja asi kombes. Samal ajal aga oli Salkutsa küla tulevik juba saatuseraamatus kirjas...

Jõulupüha esimesel nädalal, kui mäekuplite kohal möllas tuisk ning külm näpistas nii, et hingata oli raske, koputati küla äärmise onni uksele. Majas soojendasid end parasjagu janitšarid. Peremees, heasüdamlik kristlane, avas ukse. Sisse astusid neli vintis kasakat, kes oma ülemeelikus tujus olid otsustanud kõik küla majad läbi käia, et häid jõulupühi soovida. Ei jõudnud nad aga õieti üle lävegi astuda ega suud lahti teha, kui janitšarid neile kallale kargasid, nad kinni sidusid

ja õue tassisid. Seal viskasid nad vangid põiki üle sadula ning kappasid Benderõ kindlusse, mis oli tol ajal nende käes.

Kindral Kamenski, kelle garnison paiknes Kišinjovis ja kes pidi vastutama vaherahukokkuleppe täitmise eest, sattus seda teadet kuuldes marru. See oli karm mees, kes suhtus despootlikult isegi omaenda poegadesse, alluvatest rääkimata. Kutsunud enda juurde polkovnik Golovatõi, kelle kasakad pidasid Salkutsas vahiteenistust, tegi ta sellele juhtunu eest korraliku peapesu ning käskis seejärel varitsuse korraldada ning võtta vangi täpselt sama palju türklasi, kui oli ära viidud kasakaid.

«Kuulen, kõrgeaulik pan!»

Golovatõi otsustas seda operatsiooni ise juhtida. Kui tema sotnja Kišinjovist teele asus, märatses ümberringi tuisk. Tuulemoorid haarasid allavajuvaid lumesülemeid maapinna lähedal oma haardesse, kihutasid neid kaua mööda madalikke ja orge, enne kui paiskasid nad rammetuina hangedesse kokku. Nagu kõik vanad inimesed, olid tuulemoorid väga tujukad: jõudmata veel korralikke hangesid kokku ajada, hakkasid nad neid samas laiali pillutama. Selles lumekarussellis oli raske aru saada, kus on taevas, kus maa, kas on hommik või õhtu.

«Minu järel! . . .»

Võtnud vangid kaasa, ei tõtanud türklased millegipärast vahiteenistuse jätkamisega. Oodanud kaks ööpäeva, otsustas Golovatõi Salkutsa sinnapaika jätta ning minna kindlusele lähemale. Lahkunud öö varjus külast, võttis ta sotnja mööda mäenõlva ahelikku, kuid ei lahkunud veel tihnikust. Ootamatult tuisk vaibus. Tumesinisest taevast ujus välja hiiglaslik kuu, kallates muinasjutulise valgusega üle kogu selle hiiglasliku valge lumemere, mis oli järsku poolelt sõnalt vait jäänud. Mingisugune vaist hoiatas Golovatõid kiirustamast. Ta aina tiirutas ja tiirutas oma sotnjaga mööda tihnikut, kuni üks luurajaist tõi teate, et Benderõ poolt liigub ratsasalk. Paistis sedamoodi, et tulevad tunnimehed kaitsesalga saatel.

«Poisid, minu juurde!»

Golovatõil oli ammu välja töötatud oma plaan. Kõik sõltus sellest, kui palju türklasi ilmub ja millisest küljest. See, et neid polnud üle paarikümne, sobis tema plaanidega kokku; ka see, et nad tulid Benderõ poolt, klappis tema arvestustega. Jaganud oma sotnja kähku kolme ossa, möödusid nad oru kaudu läänepoolsest künkast ning seadsid sisse varitsuse, et lüüa türklasi selja tagant ja tiibadelt, lõigates samal ajal neil taganemistee ära. Tähtis oli üks: saaks vaid lipsata selles kuuvalguses märkamatult türklaste nina alt läbi.

Türklased tulid muretult ja endaga rahulolevalt, nautides veel kindluse soojust ja täis kõhtu. Puhtatõulised araabia traavlid korskasid valjult külmas öös, meeste vöödel kõlkusid

ähvardavalt kõverad jataganid, ning türklased ise, nagu arvata võis, tundsid ennast ääretult uljastena. Jõudnud valvepostile, leidsid nad, et Salkutsa on täielikult lumme mattunud ning nägid selles taeva õiglast karistust.

Et varitsussalgalt tähelepanu kõrvale juhtida, süütasid Vene tunnimehed vastasasuval künkatipul lõkke. Soldatid soojendasid end käratsedes tule ümber; seda nähes tärkas türklastes tige kahjurõõm: kuidas on, löömamehed — kas nüüd tuleb endile ise sooja teha? Kas ei ole enam isu mööda mäenõlva külasse silgata häid pühi soovima? Ei ole enam teie jaoks veini ega kreeka pähkleid! Oo, ammu oleks juba nõndamoodi pidanud tegema! Järgmine kord liigutate enne veidi ajusid, kui tagumiku peal alla orgu lasete, kuradi koore sisse kastetud seasabad. Türklased ajasid kahjurõõmsalt hambad irevile, kuni äkki märkasid, et nii tagant kui külgedelt tormavad nende poole Golovatõi kasakad.

«Oo, Allah! Oo, Allah! Oo, Allah!»

Kas lollist peast või suurest ehmatusest hakkasid türklased selle asemel, et püüda läbi murda oma kindlusse, mööda mäekülge alla, lumme mattunud küla poole laskuma. Seda Golovatõile just vaja oligi, et neid täie hooga alla orgu paisata ja seal nad lõmastada. Keset laskumist aga näisid janitšarid taipavat, et toimivad valesti. Nad jäid pidama mingisuguste kidurate põõsaste juures, mis vaevalt lumest välja paistsid, ning võtsid ringkaitsesse, otsekui asudes lahingut vastu võtma.

«Raiu neid, uskmatuid!» karjus Golovatõi oma ratsut kannustades.

Janitšarid ootasid vaikides. Hobused hingasid, aurupilvi üles paisates, heledas kuuvalguses sätendasid paljastatud mõõgad. Kasakad tormasid edasi ühe hingetõmbega — veel viisteist, kümme, viis sekundit, oo, suur jumal, ja kohe puhkeb kähmlus. Kuid siis äkki, viimasel sekundil kadus Golovatõi sotnja, nagu oleks maa selle alla neelanud! Üles paiskus tohutu lumepilv, laviini alt paistsid läbisegi vaid kasakate mütsid ja puristavate hobuste pead . . .

Jaa, selle lahingu nad kaotasid. Lumega kaetud mäenõlv varjas endas sügavaid järsakuid ja tühimikke. Taiplikud türklased oskasid seda asjaolu ära kasutada. Orienteerudes üksikute harvade põõsaste järgi, jäid nad peatuma seal, kus hobuste kapjade all oli veel kindel maa, arvestades nii, et varem või hiljem kukuvad kasakad lume all olevaisse lõhandikesse.

Ja nad kukkusidki. Hiiglaslikud lumepilved matsid enda alla ärajäänud lahingu paiga. Suure vaevaga rabelesid lahingurivist väljalangenud inimesed ja hobused sellest segapudrust välja. Raske oli aru saada, kus on kellegi hobune, kus kellegi müts, või mis üldse oli toimunud? Saanud niimoodi vajaliku hinge-

tõmbeaja, jätkasid türklased ettevaatlikult laskumist mööda mäenõlva, otsekui plaanitsedes täide viia oma esialgset kavatsust külasse minna. Küla servas nad äkki peatusid, pöörasid ringi ja kihutasid siis läbi kitsa mäekuru tagasi Benderõ kindluse poole.

«Järele neile, võtaks neid saatan!!»

Need Golovatõi vihased hüüded aga ei aidanud enam midagi, sest hetk oli käest lastud. Kuni tiriti välja hobuseid, kuni rahuneti, kuni korrastati varustust, kuni hüpati sadulasse, paistsid türklased vaid vaevalt mustendavate täpikestena naaberkünka harjal. Mööda jälgi järele kihutada oli mõttetu, otsustati neil tee ära lõigata, aga kohtumisnurk oli valesti arvestatud ning jälle, teab juba mitmendat korda, pääsesid türklased minema.

Leppinud ebaõnnestumisega, peatas Golovatõi sotnja hobused, oodates tagasipöördumise käsku. Ainult vana veidrik Kresalo, taltsutamatu ja tagasihoidmatu kasakas, kihutas üksinda vaenlasele järele. Türklased kadusid juba naaberkünka taha, tema aga, tulipea, ei kõhelnud sekunditki, vaid kihutas neile aina järele. Mõnda aega polnud temast kippu ega kõppu kuulda. Juba näis, et ta on otsa saanud ning paras aeg talle hingepalvet lugeda, kui äkki ta mära kihutas mäeharjale ning vanamees hakkas kileda falsetiga kriiskama:

«Uppu-usid!»

«Minu järel, saatanahinged!!»

Teisel pool mäeküngast siplesid janitšarid samasuguses hiigelkausis, millest Golovatõi kasakad hiljuti olid välja rabelnud. Piiranud janitšarid sisse, ei rutanud hiljutisest kibedast kogemusest õppust saanud kasakad lahkuma kindlalt pinnaselt, kus hobused kapjade all maad tundsid. Türklased, nähes oma hukku, rahustasid hobuseid ning koondusid neid neelanud augu keskele ja ootasid vaikides, millega asi lõpeb.

Golovatõi käsutas mehed lahingusse, kuid tema käsk jäi õhku rippuma, sest et hobused ei tahtnud mingi hinna eest veel kord ronida sellesse lumekatlasse. Aeg aga töötas türklaste kasuks, hommik oli liginemas. Siinsamas künka taga on kindlus. Nähes, et kaitsesalk ei tule tagasi, saadavad türklased sellele kindlasti uue salga appi. Äkki tuli tollelesamale uljaspeale Kresalole pähe üks mõte: hüpanud oma mära seljast maha, võttis ta selle päitsed vasemasse kätte, paremaga aga haaras mõõga ja niimoodi oma hobuse kõrval sammudes läks rünnakule.

«Raiuge neid, jumalasalgajaid!»

Kasakad olid silmapilk hobuste seljast maas, haarasid neil ratsmetest ja paljastasid mõõgad. Janitšarid võtsid lahingu vastu. See oli raske, verine, oma julmuselt ennekuulmatu

lahing. Vaikse öötaeva hiigelkupli all, neitsilikult valgel, kuuvalgusest üleujutatud lumel segunesid inimesed ja hobused, närisid, raiusid, kägistasid üksteist, keereldes suures lumekatlas. Maa kadus korduvalt jalge alt. Terase helin, meeste karjed; lumetolmust pimestatud hobused hirnusid ja püüdsid pageda.

See oli raev, mis sarnanes hullumeelsusega. Haavatuid ei näinud ega kuulnud keegi, komistati laipadele ja auravatele hobusesisikondadele, tambiti mööda verist lund ja aina raiuti, raiuti, raiuti. Kus on omad, kus võõrad, kes on tapetud, kes jätkab võitlust — see kõik selgub hiljem, praegu aga on vaja ainult raiuda! Raiuda, et ellu jääda, raiuda, et võita, ja sumades rinnust saadik lumes, sõdurid aina ründasid ja ründasid uskmatuid, vehkides veriste saablitega ja hoides vasakus käes ammu lumme trambitud hobuse ratsmeid.

Türklased hakkasid taganema, aga oli juba hilja. Ja, tõtt öeldes, polnudki enam kellelgi taganeda. Paarikümnest oli järele jäänud ainult viis. Hajutanud selle viisiku, paiskasid kasakad neli meest lumme ja sidusid kinni, sest et oli kästud nad elusalt kinni võtta. Vaid üks mees jätkas võitlust, ja just too üks, viies, põrguline, oli otsustanud lõpuni võidelda.

Kasakate imestuseks oli too viimane haruldaselt vapper mees. Üksinda terve sotnja vastu, aga ei mõtelnudki alla anda. Osav nagu metskass, relvastatud jatagani ja kinžalliga, tungis ta kord peale, kord taganes, ja võimatu oli aimata, milline on tema järgmine liigutus. Ajuti kasakad lausa imetlesid teda: kui tugev ja vapper oli see koerapoeg! Siis tuli enesearmastajal polkovnikul tahtmine teda üksinda vastu võtta.

«Ärge puutuge!» karjus ta kasakaile. «Las ma ise võtan! Las see olla minu türklane!»

Ta juhtis oma hobuse tugevamale pinnasele ja kannustas selle siis täiele galopile, et türklane jalust maha paisata. Kuni ta aga hoogu võttis, oli väikest kasvu türklane äkki mitme pea jao pikemaks kasvanud, nii et kasakad arusaamatuses üksteisele otsa vaatasid: millest ta siis järsku nii pikaks venis? Tuli välja, et kogu aeg siia-sinna hüpeldes oli türklane samal ajal tasapisi nihkunud augu serva poole, et sellest välja ronida. Ja roniski. Oleks tal nüüd veel ka hea hobune, võta siis veel teda kinni! August välja rabelenud hobused seisid siinsamas kõrval, oodates peremeest. Türklane haistis pääsemisvõimalust. Veel ainult üks hüpe, jõuaks vaid hobuse lakast kinni haarata . . .

Kuid ei, vist ei pääse. Juba tormab Golovatõi oma sälul täie hooga talle otsa. Karje, ulgumine, mütsatus ning järgmisel hetkel oli türklane kadunud Golovatõi sälu alla. Ta oleks kahtlematult hukka saanud, kui ta oleks püüdnud löögi eest

kõrvale põigata. Kuid taibukas türklane sukeldus hobuse kõhu alla. Polkovniku sälg korsatas metsikult ja vajus siis äkki abitult tagumistele jalgadele.

«Ah sa saatan! . . . Minu ustavat sõpra . . .»

Golovatõi kargas sadulast, rabas türklasest kinni ja tahtis teda otsemaid kägistama hakata. Türklane aga oli tugev, ei andnud kergesti alla, ja sel hetkel kui Golovatõi käed küünitasid ta kõrisõlme järele, lendas polkovnik ise äkki lumme selili ning türklase käes välgatas kinžall. Nendeni oli kolm sammu, aga nende kolme sammu tegemiseks kulunuks rohkem aega kui kinžallilöögiks. Kasakaile näis, et sotnikut ei suuda enam miski päästa, kuid järsku kasvas tema kõrvale otsekui maa alt välja toosama Kresalo, ülestõstetud mõõk käes, ja mõõk, teadagi, lööb kiiremini ja täpsemalt kui kinžall.

«Ära tapa!!!» röökisid vangid. «Ta on khaani poeg! Tapa parem meid!»

Räägitakse, et Kresalo oli kõva kuulmisega, ja lisaks oli tal oma reegel: lahingu ajal mitte kedagi kuulata peale jumala ja omaenda käe. Ja lamabki lumel noor türklane, pea lõhki löödud . . . Vangid kukkusid ühel häälel halama, aga Kresalo ronis lumest välja ning hakkas peremehelikult oma mära sadulat kohendama, sest et hommik on veel kaugel ja sõita on palju maad.

Sellel suure võidu hetkel, sellel kibeda kaotuse tunnil valdas millegipärast kõiki nukrus. Vakatasid vangid, rahunesid hobused, tardusid paigale kasakad. Suure kurbuse reekviem hõljus võitlusvälja kohal. Oli olemas üksnes külmas hanguva vere ning sõjameeste ja siin-seal segitambitud lumest paistvate hobuste laibalõhn. Igavene kuulsus ja igavene rahu ulatasid teineteisele käe, maa kohal aga säras endiselt kuu ja ta sinakas valguses sätendasid lumised väljad. Taevas oli pisut tumedamaks läinud, kuu oli iga hetk peitumas kaugete küngaste taha, alt orust aga tõusis mööda mäekülge aeglaselt ülespoole laste laul, mis jutustab tuhandeaastast lugu kolmest targast, kes olid tulnud kaugelt hommikumaalt kummardama vastsündinut.

«Sest et kütkes hoidis
Petlemma täht . . .»

Oma jõulumärkmetes küsis Njametsi kloostriülem: oled sa, armas lugeja, mõtisklenud selle üle, miks see lapsuke sündis talvel, teel olles, rahutu põgenikeelu ajal? Oled sa mõtisklenud selle üle, et mitte keegi ei tahtnud majutada noid talviseid põgenikke? Lisaks toimus samal ajal Juudamaa rahva üleskirjutamine. Petlemma sissesõiduhoovid ja kõik majad olid sissesõitnuist tulvil. Suure vaevaga leidsid Joosep ja Maria hea

inimese, kes oli nõus neile ulualust andma, aga kuna majas enam ruumi polnud, pani ta nad ööseks lauta. On siis mõeldav, et jumal, kes on oma õnnistuse andnud nii paljude imetoredate templite ehitamiseks, määras oma ainsa poja maise ilmaletuleku paigaks lauda?!

Kuulanud ära ettekande öisest lahingust, soovis kindral Kamenski isiklikult näha Kaušanõ khaani poja surnukeha, mille Golovatõi oli võitlusväljalt kaasa toonud. Kahekümneaastane nooruk lamas õlgedega kaetud talupojareel, ta noor ilus nägu väljendas ikka veel otsustavust viia võitlus lõpuni.

Peakorterisse tagasi jõudnud, võttis kindral paberilehe ning kirjutas sinna mõned read, mis jäid kaunistama kogu toda nelja-aastast sõda: «Mitte kui Vene kindral,» kirjutas ta Kaušanõ khaanile, «vaid kui isa, kellel on kaks poega selles sõjas, saadan ma teile, kõrgeauline khaan, teie poja surnukeha ning langetan oma halli pea tema mehisuse ees.»

Veel samal päeval saadeti nooruki surnukeha polgu preestri saatel Benderõ kindlusesse. Päev hiljem tuli preester tagasi vastusega: «Suur on inimese mure, kes on kaotanud oma ainukese poja. Mind lohutab vaid see, et minu poeg hukkus väärikalt, kaitstes ennast ja oma seltsimehi . . .»

Pärast nende kirjade vahetamist võtsid mõlemad pooled edasiste arusaamatuste vältimiseks oma valvepostid Salkutsa kohal kõrguvatelt küngastelt maha, kuigi erilist kokkulepet polnud. Ent paraku oli juba hilja. Liisk oli langenud ja selle külakese saatus oli otsustatud.

Osmanite impeeriumi on piisavalt kirjeldatud, raske oleks midagi olulist lisada tema maailmakirjanduse kaudu tuttavale portreele. Kaotanud kahekümnemehelise rühma, matnud auavaldustega maha Kaušanõ khaani poja ning lugenud veel kord üle kindral Kamenski kirja, hakkasid türklased lõpuks toimunu üle järele mõtlema. Venelased, ütlesid nad enestele, talvituvad kenasti oma korterites, neile poleks pähegi tulnud vaherahu rikkuda, kui poleks olnud noid näruseid intriige tolles väikeses Salkutsas. Mis see siis olgu, oo Suur Muhamed, et nad võtavad ühtmoodi hästi vastu nii ühtesid kui teisi! Noh, heakene küll, nad on õigeusulised, peavad jõulupühi ja kõik muu taoline värk, aga pidu lõpeb, kuid külaskäigud jätkuvad? Näib, et oleks juba aeg aru saada, et seal, kus ennast soojendab türklane, pole venelasel midagi teha, nii nagu pole türklasel asja sinna, kus võetakse vastu venelast. Aga kui keegi sepitseb kurje plaane ja külvab vaenuseemneid, siis langegu kättemaks tema peale!

Vaesed salkutsalased ei suutnud tükk aega pärast seda katastroofi toibuda, ja andes sosinal põlvest põlve edasi üksikasju neid tabanud õnnetusest, vihjasid nad alati sellele, et kõik oleks võinud ehk ka olemata jääda, kui neil oleks olnud tõeline hingekarjane.

Mis seal rääkida, preestriga polnud neil tõepoolest vedanud. Isa Nikandru, kes oli kogu oma elu selles orus preestriks olnud ja oli liigse viinamarjamärjukese armastamise tõttu saanud hüüdnimeks isa Kann, laskus vanaduspäevil nii madalale, et käis mööda küla, tühi plekk-kruus vööle kinnitatud. Sest mõnikord tahtis keegi sind kostitada, aga polnud, kuhu kallata — majas oli ainult üks kann. Sellisel juhul võttis isa Nikandru oma vöö külge kinnitatud kruusi . . .

Teda armastati külas, ta oli kõige heasüdamlikum inimene, liiatigi oli tal nii võimas bassihääl, et pühade ajal tuldi naaberküladestki tema jumalateenistust kuulama. Mis seal salata, vanas eas oli ta joomisega juba nii põhja läinud, et oleks ehk parem olnud, kui teda oleks välja vahetatud, kuid salkutsalased olid temaga harjunud. Nii et kõik läks vanaviisi, kuni ükskord ringsõidul olev piiskop sattus kirikusse just sel ajal, kui purjus isa Nikandru püüdis jumalateenistust pidada.

Sealsamas, oma koguduse silma all heideti ta vaimulikuseisusest välja. Temalt võeti isegi suur vasest rist, hingekarjase ametisümbol, kuid jumalateenistusel viibinud koguduseliikmed astusid tema kaitseks välja, kinnitades, et see rist on preestri isiklik omand. Saanud tagasi oma risti, mida ta kogu elu oli rinnal kandnud, mähkis ta selle valgesse rätikusse ning hulkus kibedaid pisaraid valades mööda küla, sest tal oli turjal juba kaheksas aastakümme ning tal polnud jõudu oma kirikut ja oma kogudust maha jätta.

Uus vaimulik, kelle piiskop oli saatnud, oli noor munk, rahvuselt valahh. Tõsi küll, tal ei olnud erilist häält, aga see-eest oli ta haruldaselt osav mees, ning näis, et ta oskas kõike maailmas. Jumalateenistust pidas ta kirikuslaavi keeles, ja kuigi salkutsalased ta jutlusest halvasti aru said, armastasid nad noort preestrit ta sõnaahtruse ja majandusliku taibu pärast. Mõne aastaga ehitasid nad kiriku ümber, tõstsid selle katuse kolme arssina võrra kõrgemale, panid peale uue katuse, hankisid väikese kirikukella ning nüüd oli pühapäeviti ja pühade ajal mõnus kuulata, kuidas kogu org helises ta kõlavast häälest.

Üks asi oli halvasti — uus preester oli pärit Valahhiast, ja niipea kui saabusid segased ajad, jättis ta kogudusega hüvasti ning läks oma kloostrisse tagasi. Kui algas sõda, haaras salkutsalasi õud: sellisel ajal on nende kiriku uksed suletud! Pidanud omavahel nõu, läksid nad kogu külaga metsaservas

asuva madala onnikese juurde, mis uppus viinamarjaväätidesse. Viinamarjad olidki ainsad, mis isa Nikandru aias veel kasvasid ning aitasid tal ses ilmas hinge sees hoida.

Tulnud välja külarahva juurde, keeldus isa Nikandru koguduse preestriks hakkamast, kuna olles vaimulikuseisusest välja heidetud, polnud tal õigust isegi altari juurde minna, aga mis jumalateenistusest saab ilma altarita juttu olla? Külaelanikud aga vastasid talle: tühja sellest altarist! Jätame ta paremaid aegu ootama. Meie palkame teid selleks, et laulda. See tähendab — kuidas laulda? Lihtsalt. Te seisate altari ees, meie kõik tuleme ka sinna. Teie ütlete: minu lapsed, laulge koos minuga. Ja me laulame kõik koos, ning tasume teile selle eest nii nagu kellelgi võimalik on.

Vanake andis alla. Ta riputas kaela vaskristi, kuna see oli ta isiklik omand, ning läks oma koguduse saatel üle silla kirikusse, milles oli möödunud kogu ta elu.

Oli kolmekuningapäev, kui see suur õnnetus neile kaela sadas. Isa Nikandrule oli kolmekuningapäev üks armastatumaid pühasid. Keset jumalateenistust, innustunud oma laulmisest, unustas ta ennast sedavõrd, et läks altarisse, tõmbas endale selga kullatud preestririüü ning sammus selles riietuses oma koguduse eesotsas jõe äärde. Seal, jäässe raiutud aukude juures, pidas ta veel ühe liturgia, õnnistas kogudust, piserdas teda pühitsetud veega, kallas seda ka igaühele anumasse, niipalju kui keegi soovis, ning alles pärast kõiki neid kombetalitusi tuli ta äkki mõistusele ning nägi ennast kullatud preestririüüs . . . Issand, anna mulle andeks ja heida armu! Lasknud kogudusel laiali minna, läks ta tagasi kirikusse, pani preestririüü korralikult oma kohale tagasi, ja laskunud altari ette põlvili, palus kaua pisarsilmil jumalalt andeks, et ta oli raskesti patustanud . . .

Kas sellepärast, et oli selge, külm ilm ning kõik olid all jõel tugevasti külma saanud, või sellepärast, et pärast kolmekuningapäeva kisub nii või teisiti kevade poole ja künnimehel on vaja jõudu koguda, panid salkutsalased ahjud tavalisest varem küdema, õhtustasid ja heitsid magama. Kui saabus videvik, magas kogu küla juba sügavat und, ainult pisikeses kirikus silla taga põles veel küünal ning raskesti patustanud vaimulik nuttis, tegi altari ees kummardusi.

Äkki ta jäi vait. Talle viirastus mingi kõmin, igalt poolt hoovas mingit arusaamatut ärevust. Tõusnud põrandalt püsti, läks ta akna juurde ja tardus paigale: teisel pool jõge oli kogu küla tules. Ratsajanitšarid aga kihutasid mööda küla, põlevad tõrvikud käes, ning panid kõik põlema, kuhu tuli ise polnud

veel jõudnud. Isa Nikandru läks eeskotta, kobas pimedas kellanööri ning hakkas kõigest jõust kella lööma.

Need, kellel õnnestus see tragöödia üle elada, meenutasid hiljem, et neid ei äratanud unest mitte kabjaplagin ega suits, ka mitte tulepragin, vaid just häirekell, mis kostis jõe tagant. Hirmust hullunud inimesed tormasid tänavale, nii nagu nad magamast olid tõusnud. Paljajalu, ilma riieteta tõttasid nad pakase käes mööda krudisevat lund kellahelina suunas, nagu lendavad liblikad lõkkevalguse poole. Mõne minutiga oli kirikusse kogunenud nii palju rahvast, et võimatu oli hingata, aga isa Nikandru aina helistas, helistas, helistas . . .

Südaööl hakkas tuli raugema. Lumi, mis oli hakanud põlevate majade ümber sulama, kattus jälle jääkoorikuga. Siin-seal suitsesid teele langenud puust ristikujud, punutud jalgväravad, läbi suitsuvine aga paistsid sünged söestunud majakarbid. Piki jõekallast, järgides kõiki ta käänusid, kulges valgete majade asemel vaid totrana näiv korstnate rivi. Issand jumal, milliseks küll pidi saatus need leinapajud muutma!

Kui küla oli maani maha põlenud, läksid janitšarid laisas hanereas üle silla ja suundusid mäenukil seisva kiriku poole.

«Mu lapsed,» müristas altariesiselt isa Nikandru, püüdes halamisest üle karjuda, «mu lapsed! Ärge langege meeleheitesse, ärge unustage kõigevägevamat, mitte üheks hetkekski ärge unustage kõigevägevamat ning laulge koos minuga: issand, heida meile armu! Issand, heida meile armu! Issand, võta meid kuulda ja heida meile armu!»

Hirmust, õudusest ja meeleheitest täidetud kirik üürgas üksmeelselt taeva poole. Pisikese aknakese klaasid värisesid. Kirikuseinad vappusid, aga perekonnapead, kirikus olijate lihased isad ja mehed, kes olid peitnud naised ja lapsed kiriku kaitsva katuse alla, jäid ise poolalasti välja, kiriku seinte äärde seisma. Olles ümber piiratud ratsajanitšaridest, kössitasid nad külma käes, näost sinised.

Oo, kuidas nad ei tahtnud surra, kuidas nad nutsid, need mehed, kuidas kiristasid hambaid pühas vihas. Siis aga hakkas äkki mingi imelik unisus nende üle võimust võtma. Millegipärast muutusid nad kuidagi leebemaks, hakkasid haigutama ning vajusid kirikuseina äärde üksteise kõrvale maha ja suikusid igavesse unne.

Piiranud need õnnetud inimesed sisse, istusid janitšarid soojades kasukates oma rammusate hobuste seljas, ajasid laisalt juttu ning vaidlesid omavahel, kui kaua üks või teine talumees vastu peab: kes sureb varem, kes hiljem, aga kes peab võibolla hommikuni vastu. Maa kisendas taeva poole, väike ristiusu kirikukene kutsus appi, aga polnud ei halastust, armu ega pääsemist . . .

Järgmisel päeval leidsid öisest luureretkest tagasi jõudnud Semjonovi kasakad kiriku seinte äärest ligi sada laipa. Naised ja lapsed halasid ikka veel kirikus, aga teisel pool jõge mustendasid küla varemed. Tassinud kohale hunniku hagu, süütasid kasakad kiriku õuel suure lõkke, sulatasid üles tükikese maad ning kaevasid sinna suure ühishaua.

«Mu lapsed,» lausus isa Nikandru, kui kasakad olid ära sõitnud. «Täna on meie pühakoja katus ainus terveks jäänud katus kogu külas. Ma mõtlen, et jumal andestab meile ja võtab meid oma varju alla, kuni me uut elujõudu saame ja jälle leiame end. Seadke ennast sisse, elage siin. Ja hoidke altarit: sinna ärge minge mitte mingil juhul. Valige endi hulgast välja mõned tugevamad naised, võtke seintelt ikoonid ja saatke need naised ümbruskonna küladesse armuande paluma. Võtke vastu kõik, mis teile antakse, ja kui pisuke see ka poleks, tooge kõik kirikusse ja jagage omavahel ära Kristuse nimel.»

«Kas te siis tõesti jätate meid maha?» pistis üks kräbe vanaeit töinama. «Me saame ju ilma teieta hukka!!!»

«Kui jumal tahab, ei saa,» vastas isa Nikandru, ning lausus pärast seda, kui oli pisut mõelnud: «Ma pean teid kas või mõneks ajaks maha jätma, sest et me pole jääpurikad, mis räästast ripuvad, ega leinapaju põõsad, ega viljatust savist mäekünkad. Meie oleme rahvas, ja peale jumala on meil ka veel Vode. Ja kuigi me oleme vaesed, oleme siiski riik, ja ma lähen meie valitseja juurde, meie hospodari juurde, kummardan ta jalge ette ning ütlen: «Teie kõrgus! Hukkunud küla kutsub kätte maksma . . .»

Ta vantsis neli ööd ja päeva mööda lumiseid välju, mööda metsi, mööda orge. Ta läks üksinda ning hirmu ja üksindustunde peletamiseks laulis täie rinnaga üle laiade lagendike katkendeid jumalateenistustest, psalme, akatiste.

Viienda päeva lõuna paiku, kui talle jõudsid järele mõisnik Movile sulased, polnud see enam inimene, vaid viirastus. Üleni härmas, räbalais ja peast segasena komberdas ta vaevu edasi ning püüdis iga hinna eest laulda kähiseval häälel toda lastelaulukest:

«Sest et neile säras,
sest et kütkes hoidis . . .»

Kaugemale laul ei jõudnud: kas olid sõnad meelest läinud, või ei kuulanud külmunud huuled sõna. Talumehed vedasid õlgi kaugematest külatest härrastemaja juurde. Kuus koormat, härjad ees, roomasid aeglaselt mööda lumist välja, kui äkki nende ette kerkis see kummaline ilmutis.

«Minu arust on see papp,» lausus üks külameestest, silmanud võõra rinnal räbalate vahel suurt ristі.

«Mis papp see on, kui ta peast segane on!»

«Misjaoks segane, tal on ju palavik! Vaevalt seisab jalul!»

Nad pidasid härjad kinni ning kogunesid teelise ümber.

«Isa, kust tuled ja kuhu tee viib?»

Vanake silmitses neid pikalt, kõik nad muutusid ta silme ees kahekordseks, ja suutmata neid korralikult vaadata ning lahti mõtestada, mida temalt küsiti, alustas ta jälle oma lõpetamata laulukest:

«Sest et kütkes hoidis,
sest et teed neil näitas . . .»

«Ta kõngeb,» lausus külamees, kes oli pandud teiste üle vanemaks. «Kui me ta siia väljale jätame, siis saab ta otsa, ja meie hingele langeb suur patt . . .»

Viimasel koormal veeti õlgede all kottides mõisarahva jaoks kartuleid. Kuna seal oli õlgi vähem ja sinna oli kergem ronida, ronisid mehed sellele koormale, tegid õlgedesse pesa ja tõstsid sellesse teelt leitud papi. Pisut sooja saanud, jäi ta sealsamas nende silma all magama; erutatud külamehed hakkasid juba kartma, et äkki ta enam ei ärkagi. Peaks teda miskitmoodi ärkvel hoidma, aga kuidas teda sellest hukust päästa?

«Gitse-taat,» lausus nooruke voorimees, «ehk sobrad veidi oma märsis, äkki leiad veel midagi . . .»

Möödunud nädalal, kui neid teele saadeti, oli neile kange külma puhul härraste keldrist kann veini pikale teele kaasa pandud. Teel aga oli vein ära külmunud ja kann lõhkenud. Omavahel nõu pidanud, andsid voorimehed lillakad jäätükid hoiule koonerist Gitse-taadi kätte, kes oli selle kohe oma märssi peitnud, ning tuli suurt vaeva näha, et tema käest tükike jääd välja lunida, et seda siis suus üles sulatada.

Kahjuks lõppes seegi lõbu üsna varsti otsa. Juba kolmas päev vastas Gitse-taat nende palvetele kategoorilise keeldumisega, kuigi polnud ka nõus kõigi silma all torbikut pahupidi pöörama. Nüüd, tänu erakordsetele asjaoludele hakkas Gitse-taat veel kord tuhnima oma tühjas märsis ning tõsiste ponnistuste järel leidis sealt tõepoolest veel pisikese tükikese lillakat jääd. Oh, seda meie legendaarset ihnsust . . .

Isa Nikandru magas juba sügavalt ega tahtnud kuidagimoodi külakosti vastu võtta. Pisut nõu pidanud, kangutasid voorimehed tal vägisi suu lahti ning pistsid sinna veinikillukese. Mingi hingenatukene paistis vanas preestris ikkagi veel hingitsevat, sest veidi aja pärast hakkas see jääkilluke suus sulama. Peenike punane veininire hakkas aeglaselt üle paistetanud sinaka alumise huule alla voolama, ja oh imet! — miski selles huules tuksatas.

Küllap see huul mäletas tolle jumaliku joogi maitset. Nüüd tal aga polnud jõudu seda väärtuslikku märjukest kinni hoida, kuid selline kallis asi ei tohi ometi kaotsi minna! Nii ruttaski ülemine huul talle appi. Ning kuigi vein polnud veel suus täielikult ära sulanud, liikusid sinakad ülespaistetanud huuled otsustavalt teineteise poole. Veel üks jõupingutus, ja sulgunud nad olidki.

«Aga omal ajal oli see papp vägev joomamees,» lausus Gitse-taat nagu kadedustki tundes.

Seda väga solvavat lauset kuuldes isa Nikandru toibus. Ta vaatas ringi ning mõistis kõike. Ta tahtis neid häid inimesi kuidagimoodi tänada, kuid suu oli täis kallihinnalist vedelikku, mida ta polnud suuteline alla neelama, kuid mida välja lasta samuti ei tohtinud. Tal tulid pisarad silmi. Vanake pilgutas tänulikult, kuid millegipärast voolas kummastki silmast vaid üks pisar ning needki kadusid ei tea kuhu.

«No olgu terviseks,» lausus Gitse-taat.

Pannud talle veel veidi õlgi peale, ronisid voorimehed koorma otsast maha, ajasid härjad liikvele ning hakkasid omavahel elavalt arutama, et kui jumal annab, siis jääb papp kahtlematult elama, aga kui tal on määratud surra, siis on ikkagi parem surra õlgedel kui lagedal lummetuisanud väljal.

Edasi sammusid nad vaikides, ergutades vahetevahel lahke sõnaga härgi, ning kuulatasid kogu aeg avaruse vaikust, sest neid pani imestama, et kähiseval häälel, mingis palavikulises jampsis kostnud jõulusandilaul elustus nende hinges ning neile tundus, otsekui oleks üle väljade, kuskilt kaugelt lapsepõlvemaalt kostnud nendeni tuttav viis:

«Sest et teed neil näitas,
sest et kütkes hoidis,
sest et neile säras
Petlemma täht . . .»

Oma elus palju näinud isa Paisi küsis nondessamades jõulumärkmetes: kas oled sina, hea lugeja, mõelnud sellele, et tol kaugel külmal talvel soojendasid sõimes lebavat vastsündinud lapsukest härjad oma hingeõhuga? Kui palju imeilusaid, hoolitsetud, toredaid loomi on kõigevägevam loonud! Millise suurepärase ja kallihinnalise karvaga on loodus neid õnnistanud, aga kui Lunastajal oli külm, siis ei soojendanud teda mitte ilu ja täiuslikkus, vaid need heasüdamlikud, rumalad, kannatlikud ja kohmakad härjad . . .

Härjad, pea madalal raske ikke all, hingasid valjusti oma igapäevast koormat vedades. Mõtlikuks jäänud voorimehed lonkisid aeglaselt oma vankrite taga ning neid valdas mingi nukrus, sest ei väljal ega mälestustes polnud enam kuulda jõulusandilaulu. Ja mis seal rääkidagi — jõulud on juba ammu möödas! Suur paastuaeg on ukse ees, ja see on tõepoolest nii suur, et kuue nädala tagant vaevu terendub suurnädal, mille järel tuleb helge ülestõusmine.

KUUES PEATÜKK

ATSKOO

Hirm võib ära hoida kuriteo, aga võib ka tappa, ja võib ka head teha.

Katariina II

Kantslerist kuni viimase protokollistini kõik varastasid ja kõik olid müüdavad.

Puškin

Katariina armastas õhtuti istuda mõne tunnikese kaardilauas, mis oli tema sõnade järgi asendamatu tegevus riigiasjadest lõdvestumiseks. Ta mängis kiirustamata, kontrollides hoolikalt oma emotsioone, ei tormanud iga hinna eest võitma, kuid pigistas välja iga kopika, mida tema kaardid lubasid. Vanad õukonnakelmid, kes olid kaardilauas terveid varandusi maha mänginud, nägid valitsejannas sündinud mängijat ning neil oli väga kahju, et ei õnnestunud teda meelitada mängima suurtele panustele. Katariina aga ei pannud panka kunagi üle rubla, aga keelitada teda summat suurendama oleks olnud etiketi rikkumine.

Kulla võlu ei seisne tema hulgas, vaid tema säras, ütles Katariina, kuid tema truud alamad olid ilmselt teisel arvamusel, ning Katariina valitsemise ajal võttis kullajaht Venemaal niivõrd maad kui ei kunagi varem. Aasta ringi õhtu õhtu järel läksid need, kellel kas või kross taskus, oma õnne proovima. Mängiti kodus, mängiti külas, mängiti teel olles. Isandatest nakatusid teenrid, teenritest talumehed. Mängiti trahterites, postijaamades, kasarmutes, laevadel, vanglates. Suurimad Lääne-Euroopa trükikojad ei jõudnud täita vene kaupmeeste tellimusi värvikirevatele mängukaartidele; kui võimud püüdsid piirata nende sissetoomist tolli kaudu, hakati neid sisse vedama salakaubana veelgi suuremal hulgal.

Ning saabus päev, mil valitsejanna avastas, et see süütu meelelahutus polegi nii süütu. Maa majandus laostus silmanähtavalt. Nälgisid Põhi ja Volgamaad. Alatasa ei jätkunud

sõjaväele söögimoona, seda tuli osta välismaalt, viljakandvad maad aga olid lagedad, sest polnud kedagi, kes nende eest hoolt kannaks, kuna isandad istusid kaardilaua taga, mõisad aga käisid käest kätte. Sõjaväge ähvardas täielik korralagedus, sest kui ülemus istub ühes kaardilauas alluvatega, kaotab teenistusmäärustik mõtte ning jõusse astuvad kaardimängureeglid. Sunnitöölised mängisid oma konvoeerijatega, ametnikud aga tegid kaardimängust oma peamise sissetulekuallika, kuna kaardimänguõhtutel oli raske jälgida, kes kellele kaotas või kes kellele altkäemaksu andis.

Lõppude lõpuks oli Katariina sunnitud välja andma oma kuulsa manifesti, mis keelas hasartmängud, sealhulgas ka kaardimängu. Kiusatuse vältimiseks konfiskeeris politsei ligi sada tuhat kaardipakki ja põletas need avalikult, kuid ei manifest ega degradeeritud emandate ja soldatite avalik põletamine andnud soovitud tulemust. Karmus karmuseks, aga samal ajal oli kogu riigis teada, et õhtuti armastab valitsejanna ikka mõne tunnikese kaardilauas veeta. Venemaal olid samuti oma närvid, mis vajasid lõdvestamist, ning seepärast jätkati samas vaimus. Niipea kui hämaraks läks, süüdati küünlad, tõmmati kardinad akende ette ja hakati kaarte jagama. Õnneseentele ja sulidele algasid õnnelikud tunnid, suurele enamikule aga tiksus kell paratamatu katastroofi lähenemist . . .

Porutšik Barjatinski jõudis Jassõsse alles kesköösk. Lasknud saatesalga vabaks, suundus ta üle tee oma polkovniku majja, et saabumisest ette kanda. Selle mitte eriti kerge ettekandega oleks võinud muidugi ka veidi oodata, kuid vaesel porutšikul olid närvid viimseni üles kruvitud ning ta otsustas heita saatusele väljakutse: kui jaa, siis jaa, kui ei, siis ei.

Polkovniku majatrepil jalgu lumest puhastades kuulis ta majast kapriisset ja hüsteerilist falsetti, ning see polkovniku hääl võttis Barjatinskilt viimse lootuseraasu. Porutšik tegi aruka otsuse, ta hiilis majast mööda ning jõudis seitsmel künkal paikneva sümpaatse või, nagu moldaavlased ütlevad, «magusa» linna peatänavale.

«No mis nöök see olgu, sa mu jumal, mis õudne nöök!»

Väsinud näo ja ajamata habemega Barjatinski tundis end, olgugi et ta oli vaid kahekümne kahe aastane, saatuse poolt täiesti mahasurutuna. Sellises olukorras, arutas ta, on tegevväe ohvitseril kõige mõistlikum endale kuul pähe kihutada, kuid ei saa ju siinse maailmaga hüvasti jätta ja teise ilma minna enne vähemalt palvetamata, hea oleks, kui saaks palvetada mõnes pühakojas.

Ekselnud mööda äärelinna ja sakutanud mitme kiriku uksi,

mis olid ööseks suletud, tuli talle järsku meelde ühe soldati, kirgliku suitsetaja jutustus, kes rääkis, kuidas ta kord südaööl suitsule tuld otsides oli sattunud Golija kloostrisse. Kloostrikirikus peetavat jumalateenistust ööpäev läbi... Porutšik kahtles selle jutu tõepärasuses, kuid igaks juhuks astus läbi kitsa jalgvärava kloostri õue ning lükkas õlaga hiigelsuurt rasket ust...

Kirik oli avatud. Ripplambid ikoonide ees hingitsesid vaevaliselt, kasin küünlavalgus jõudis vaevalt pühakute nägudeni, keset kirikut aga seisis alusel kirst. Ümberringi polnud näha ühtegi hingelist. Liikudes piki seinu ning pingsalt pühakuid silmitsedes avastas Barjatinski äkki, et ta ei saa palvetada, ja sel lihtsal põhjusel, et talle ei tulnud meelde ühtegi palvet. Ei «Meie isa», ei «Taevaisa» ega «Usutunnistus», mitte ainsamatki püha sõna... Issand, mõtles ta, kui vanaema näeks, kui madalale ma olen langenud, ta sureks murest...

Äkki talle viirastus mingi liikumine altaris. Ta kõhatas ettevaatlikult paar korda. Mõne hetke pärast avanes üks altari külgustest ning sealt väljus kõhn noor munk, kes oli Barjatinskiga üheealine.

«Ma kuulan teid, mu poeg...»

Misasja... kas ta naerab minu üle või? Mis poeg ma talle olen, ise on ta võib-olla minust nooremgi.

«Mulle oleks vaja palveraamatut...»

«Teil on mure?»

«Ma ei tulnud siia pihile.»

«Mille puhuks teile palvet vaja on?»

«Kuidas mille puhuks?»

«Noh, on olemas haige inimese, üksildase, meelt heitva inimese palved...»

Porutšik jäi mõttesse.

«Mulle on vaja saatuse poolt ärapõlatu palvet...»

Munk vaatas teda tähelepanelikult ning naeratas vaevumärgatavalt, sest Barjatinski oli nii noor ja nii ilus oma süütus puhtuses, et tema järgi oleks võinud ikoone maalida, tema aga vajab ärapõlatu palvet... Kuid munk surus naeratuse maha ja andis talle märku järgneda. Altarist paremal, kliirose kõrval, seisis nurgas ristilöödu kuju. See igivana puust kuju oli tehtud võib-olla küll mitte eriti kunstiosava, kuid tõelise uskliku käega. Ristile oli naelutatud nii kurb, nii piinatud Lunastaja, et tema kõrval tundusid kõik teised hädad tühistena. Ristilöödu kuju kõrval oli väike pult, puldil aga lebas ühestainsast küünlast valgustatud palveraamat, üleni vahapiisku täis. Porutšik kummardus raamatu kohale, ja pannud sõrme väljavalitud kohale, luges: «Kooriülemale. Ära saada hukka. Taaveti laul.»

«Ei,» ütles Barjatinksi enesele, «pole mulle antud täna palvetada.» Ristilöödud Lunastaja kannatused tegid kõik ta mured olematuks. Keset kirikut lebav surnukeha mõjus samuti rusuvalt. Lisaks kõigele veel see kummaline koht palveraamatus: «Kooriülemale. Ära saada hukka...» See salapärane «ära saada hukka» justkui lubas midagi...

«Kui hästi järele mõelda,» ütles porutšik endale altari ees seistes, «siis peab tingimata mõni väljapääs leiduma! Noh, ütleme, et polkovnik on näru, et ta annab kohe kohtu alla, kuid on ju, meie õnneks, olemas ka «kooriülemad», ja veel kõrgemal! Iga ohvitser teab, et kui pääseda Mavrokordatose lossi, milles asub Peakorter, ja langeda vürstliku hiilguse jalge ette ning rääkida talle puhtast südamest kõik ära, ükskõik milles sind ka ei süüdistataks, siis võib vürstlik hiilgus ka andeks anda. Potjomkinil sõltub kõik tujust, tähtede salapärasest seisust, ja kui tabada õige moment, siis võib ka kõige mustem lugu võtta silmapilk hea pöörde.»

Jätnud kiriku sinnapaika, läks porutšik jälle hulkuma mööda öist linna. Väljapääs oli justkui leitud, aga kuidas pääseda ülemjuhataja jutule — vaat see oli probleem. Porutšikul on raske pääseda feldmarssali juurde, eriti aga siis, kui ta on kõigi silmis süüdlane ja ka ise tunnistab oma süüd. Külma lume kriuksumine saabaste all kajas pimedatelt ja kõveratelt põiktänavatelt teravalt vastu. Öisest pimedusest ja külmast ahistatud linna nukker masendav välimus tekitas taas norutunde.

Siin on midagi viltu, mõtles Barjatinski. Tema äraoleku ajal peab olema midagi erakordset juhtunud. On siis mõeldav, et nii varasel tunnil linn juba magab? Kaks nädalat tagasi algas alles sel tunnil Jassõs elu. Saanid ja tõllad, kuus hobust ees, kihutasid igas suunas, eelseisvad ballid ja peoõhtud andsid kõigele oma ilu ja võlu. Kõigil seitsmel künkal särasid kivist eramute aknad pidutuledes, suurtükiväelased korraldasid ilutulestikke, tänavaid täitis kõige kirevam logardite kari. Praegu on alles esimene öötund, aga teed on tühjad, saanid ja tõllad mustendavad lume alla maetud hoovides, ja vaid harva vilksatab pimedas aknas küdeva ahju helk.

Ülemjuhataja Peakorter, see alalõpmata peomöllust rõkkav kahekorruseline loss, oli sedakorda samuti vaikne, uppudes oma igaveste väljamõeldistega ööpimedusse. Ainult neli akent olid valgustatud — kaks esimesel, kaks teisel korrusel. Esimesel korrusel põles tuli valveadjutandi akendes, teisel korrusel aga, mõtles porutšik, peaks olema ülemjuhataja magamistuba.

Mis siis lahti on, kas jälle raskemeelsushoog?

Oma lühikese teenistusaja jooksul oli porutšik jõudnud juba harjuda sellega, et aeg-ajalt kannatas Potjomkin nukrameelsushoogude all. Siis lesis feldmarssal nädalat kaks-kolm nahk-

diivanil, ei võtnud kedagi vastu, ei tahtnud midagi kuulda, ei tundnud millegi vastu vähimatki huvi, ja siis laskus kogu armeele ja Moldaavia pealinnale selline tusk, et hakka kas või ulguma. Kõige hullem oli see, et mitte kunagi polnud võimalik ette arvata põhjusi, mis võisid vürstliku hiilguse nukrameelsuseni viia. Mingi tühine teade, mõne rumala naisterahva kapriis, kauge, mitte mingisugust tähtsust omav lapsepõlvemeenutus — kõik võis ühe hetkega pea peale pöörata selle suurmehe meeleolu.

Aga kui astuda õige kreeklaste poolt läbi, uurida milles on asi?

Siinsamas, kloostri taga on mäenõlva sees pikk rivi keldreid, kus ööd läbi voolas vein, küpsetati liha ja laulsid mustlased. Need keldrid kuulusid kreeklastele, kes olid ka enamasti pärit Konstantinoopolist. Need suure ninaga sulid, mõtles porutšik, nülivad külaliselt mitu nahka, kuid nende juurde minnakse ikkagi heameelega, sest et seal saab hästi juua ja korralikku suupistet, ja edasi juba kõike, mida süda himustab, kui ainult rahakott vastu lööb.

Kui imelik see ka polnud, aga linnas valitsev üldise loiduse õhkkond oli nakatanud ka kreeklasi. Ja kuigi suitsenud kivivõlvide all põlesid endiselt küünlad ja vein voolas vulinal savikannudest, kuigi ümberringi lõhnas friptuura*, praetud liha ning suurepärase terava kastme järele, oli rahvast vähe ja polnud mitte ühtegi tuttavat. Alles kolmandas või isegi neljandas keldris sattus Barjatinski nurgas istuvale oma polgu vistrikulise näoga intendandile.

Purjus jupijumal istus eraldi laua taga ja vahtis võlutuna noore mustlanna liigutusi, kes kandis laiali veini ja suupisteid. Kui mustlanna jõudis päris lähedale, naaberlaua juurde, kus käratses kamp traguneid, läks intendant endast täiesti välja.

«Noh, kas pidutseme, kapten?» küsis Barjatinski, istudes tema lauda.

«Kuidas võtta,» vastas intendant põiklevalt, ta oli pahane, et külaline tema kirgastumishetki segas.

«Kuule,» meenus äkki Barjatinskile, «sa pole mulle ju kaardimänguvõlga ära maksnud. Seda on sada rubla!»

Intendant vidutas silmi, meenutades, millal ja millistel asjaoludel porutšik komandeeringusse saadeti. Siis muheles mingite omaenda mõtete üle, otsekui tahtes öelda: kas ma ei öelnud, et nõndaviisi see asi lõpeb?! Ta vastas pisut üleolevalt ja õpetlikult:

«Kreeklaste juurde ei tulda selleks, et võlgu maksta.»

«Aga ma ei nõuagi sinult seda. Või tead mis? Kümme kuldset — ja kurat sinuga.»

* Friptuura — sütel küpsetatud liha. (*Tõlkija.*)

«Oled hädas?» küsis intendant.

«Väga.»

«Kuldse võtad?»

«Rubla saja asemel?»

«Rubla saja asemel.»

Porutšik vaatas intendandile raevuka pilguga otsa, kuid teha polnud midagi.

«Anna siia.»

Saanud uhiuue Katariina profiiliga kuldmündi, mis oli vermitud Vene vägede Moldaavia pinnale astumise auks, tellis Barjatinski kannu «Kloostri koirohtu», friptuurat ja rõngassaiu, öeldes suuremeelselt ära nii tagasisaadavast rahast kui ka võimalusest õige ligidalt silmitseda noore mustlanna lopsakaid kehavorme.

Oo, kui kaua polnud ta joonud veini, kui kaua polnud söönud liha! Iga lonksuga, iga suutäiega pöördus ta pikkamisi ja nagu süüd tundes tagasi kuskilt ääretust kaugusest. Ta maitses neid maiseid hüvesid nii, nagu oleks see esimene püha õhtune söömaaeg tema elus. Tagasipöördumise uudsus oli nii meelikõitev, nii kallis, et ta, justkui soovides endas mitte varjutada seda pidulikkust, ei söönud kõike liha ära ega joonud veinikruusi tilgatumaks.

Barjatinski tahtis hakata juba ära minema, kui järsku köitis tema tähelepanu kõrvallauas istuv lärmakas tragunite seltskond. Läbi robustse sõdurimelu hakkas vormuma mingi omapärane lugu, millest porutšik küll midagi ei teadnud, aga mis kõige järgi otsustades näis olevat Moldaavia pealinnas üldiseks kõneaineks. Jutt käis mingi kaunitari uskumatutest armuseiklustest. Porutšik mõtles juba, et need on krahvinna Sofia Witti, ilusa kreeklanna tembud, kes hoidis Jassõt juba teist aastat pinge all, kuid siis hüppas tragunite lärmakast seltskonnast püsti noor major, side laubal.

«Härrased!» lärmas ta üle kogu keldri. «Kõik nad on litsid! Nad anduvad igaühele, kes aga ette juhtub. Kuid, härrased, selles metsikus bakhanaalis leidus siiski üks, kes ei olnud nõus anduma ilma armastuseta. Tähelepanuväärne on see, härrased, et see naine on Venemaa kauneim tütar, mees aga, kellele ta ära ütles, on selle maailma vägevamaid ja rikkamaid. Joogem siis, härrased, selle naise terviseks, kelle väärikus ei jää alla tema ilule!»

«Kellest on jutt?» küsis Barjatinski vistrikuliselt intendandilt.

«Jäta!» nähvas too, pööramata silmi noorelt mustlannalt.

Kõrvallauas istuvad tragunid karjusid «hurraa!» ja laulsid «Palju aastaid». Edust tiivustatud tragunimajor vaatas keldris ringi, et näha, millist mõju tema toost avaldas. Märgates kõr-

vallauas kahte igavlevat ohvitseri, kes ei paistnud üldse tema vaimustust jagavat, tuli ta kähku oma laua tagant välja ning astus nende juurde.

«Kas teie, härrased, ei hinda kaunite daamide väärikust?»

«Vabandage,» lausus Barjatinski, «ma ei tea, kellest jutt on.»

«Vürstinna Jekaterina Dolgorukovast.»

«Oo, vürstinna terviseks ma joon!»

Ta hüppas püsti ja kuulutas:

«Palju aastaid talle, härrased!»

Vistrikulise näoga intendant istus unisena laua taga — külap ta oli tüütust igavlemisest tülpinud — ega ilmutanud mingit huvi ei majori ega Jassõ viimase aja õukonnasündmuste vastu.

«Aga teie, härra kapten?»

«Mina ei poolda tooste, mida kas otse või kaudselt võib pidada lugupidamatuse tunnistuseks minu ülemuste vastu . . .»

«Eh sina, veskirott! . . .»

Porutšik Barjatinski ei hakanud ennast kaklusse segama — talle piisas sellestki, mis tema pea kohal juba rippus, ja seepärast suundus ta keldrist väljudes kohe Peakorterisse. Kui põleda, siis juba suurel tulel, aga mitte vanadusest juhmistunud polkovniku külmas ahjus.

Trepi ees seisis kellegi luksuslik saan. See oli ilmselt juba nii kaua oodanud, et kutsar oli katnud hobused tekiga; tekk oli juba paksu lumega kaetud, kuid saan ootas ikka veel. Mõned ratsakullerid tukkusid sadulas, oodates kiirkäske, aga valgustatud on ikka vaid nood neli akent — kaks esimesel, kaks teisel korrusel.

Mis siis ikka, ütles porutšik endale, jänes kaarte ei mängi. Tormanud valvetuppa, nägemata suure erutuse pärast mitte midagi enda ees — ei valveadjutandi nägu ega aukraadi —, ajas ta ennast määrustiku kohaselt sirgu ja pahvatas mingi võõra häälega:

«Härra adjutant! Palun viivitamatult teatada vürstlikule hiilgusele, et täiesti erakorralise, isikliku ja kiire asja pärast, millest sõltub võib-olla . . .»

Oma suureks imestuseks kuulis ta tavapärase kuiva, kroonuliku: «Milles on asi, porutšik?» asemel:

«Aljoša, kullake, mis sinuga lahti on?!»

See hääl, oo, mu jumal, see hääl on ju ammuse sõbra hääl, kuid kust küll võis siia sattuda Tšižikov, ja kas see ikka tõepoolest on tema? Teinud mõne sammu nõrgalt valgustatud toa tagaseina poole, nägi ta oma sõpra, ratsakaardiväe polgukaaslast.

«Voldemar,» lausus ta vaikselt ning ta lõug värahtas süüdlaslikult ja lapselikult. «Ma olen kadunud, Voldemar. Kui ma olin komandeeritud Podooliasse hobuseid ja sööta ostma, mängisin ma kõik minu kätte antud raha maha.»

«Oo, issand . . . Miks sa siis ei proovinud tagasi võita?»

«Palju kordi proovisin. Ma mängisin kõik maha, mis mul oli, kõik, mis oli mind saatvatel soldatitel! Olles juba tagasiteel, sattusin ma Dnestril kokku türklaste konvoiga, võtsin nad vangi ja müüsin vangid maha, pöördusin Podooliasse tagasi ning mängisin jälle kõik maha. Mul ei vea põrmugi, Voldemar, kaks nädalat jutti mängin kaarte, ja ikka mööda!»

«Talle on veel vähe kroonu varast, ta kaupleb veel ka vangidega! Kellele sa nad siis ärisid, sa hullpea? Kust sa leidsid ostjad sellise õudse külmaga?»

«Keegi arhierei siitsamast, Jassõ lähedalt, ostis . . .»

Valveadjutant seisis rabatult. Potjomkin ei sallinud silmaotsaski eestkostmist. Feldmarssali deviis oli: igaüks peab seisma ise enda eest. Tarvitses vaid kellelgi pisutki midagi paluda . . .

«Aljoša, sõber, sa sattusid kõige ebasobivamal ajal. Sa kuula, mis meil siin sünnib . . .»

Teiselt korruselt kostis kauge kõnekõminana kellegi mõmisemist. Vürstlik hiilgus oigas tõepoolest, lamades oma kabinetis diivanil. Õigupoolest ta ei oianudki, vaid ohkis, justkui vaigistades oma muret, aga Potjomkini võimsa kehaehituse ja tema sügava bassi tõttu muutusid need ohkamised süngeks möirgamiseks, mis ajas kogu lossile hirmu nahka.

Kabinet, mis oli tavaliselt kärarikas, oli nüüd nukker ja tühi. Peatsis põlesid rasketes kullatud küünlajalgades kaks küünalt, heites vastasseinale imekena kaunitari silueti, kes istus vürsti jalutsis põetajana. See oli kuulus krahvinna Sofia Witt, nagu teda kõikjal kutsuti. Temast räägiti legende, ja tõepoolest, tal oli ette tulnud kõige uskumatumaid seiklusi.

Ta oli päritolult kreeklanna, oli sündinud ja üles kasvanud Konstantinoopoli äärelinnas, tollessamas Fanaris. Kolmeteistkümneaastaselt paistis ta silma nii võrratu iluga, et teda ei saanud üksi tänavale lasta, aga kuivõrd ta ema oli hõivatud oma asjaajamistega, pidas ta auasjaks müüa oma tütar Konstantinoopoli Poola saadikule, kes kollektsioneeris noori kaunitare oma kuninga, Stanislaw Poniatowski jaoks.

Tol meeletul, mitte midagi pühaks pidaval kaheksateistkümnendal sajandil osutus aga võimatuks toda imekaunist olendit Konstantinoopolist Varssavisse viia. Teel ostis tema tuhande kuldrubla eest ära Kamenets-Podolski komandandi poeg Jossif Witt. Abiellunud neiuga, viis ta tema kohe Pariisi, kus fanarioodist kaunitar, kes peale ilu paistis silma ka arukuse poo-

lest, sai sedamaid kõrgema seltskonna lemmikuks. Pariisist tagasi tulnud, avaldas kaunitar soovi, et teda esitletaks Potjomkinile. Selle tutvuse tulemusena sai Jossif Witt Harkovi komandandi koha, kuid tema kaunitarist abikaasa ei soovinud mehele tema uude teenistuskohta järgneda ning Potjomkin jättis ta oma õukonda.

Naiste ilust küllastunud Potjomkin jahtus krahvinna vastu üsna ruttu, kuid hoidis teda ikkagi enda juures, kasutades tema teeneid Euroopa õukondadesse pääsemiseks. Muide, Potocki lähikonda, kellega ta hiljem abiellus, tungis krahvinna samuti Potjomkini ülesandel, just viimasele oli krahvinna tänu võlgu, et ta läks ajalukku krahvinna Sofia Potockana.

Vabal ajal, kui tal polnud vaja salajaste ülesannetega tegelda, rabas krahvinna Jassõt oma tavatute armuseiklustega, fantaseerimisega, oma lõbusa meele ja terve mõistusega. Hinnates neid tema omadusi, saatis Potjomkin oma raskemeelsushoogude ajal ikka tema järele.

«Pole vaja, teie hiilgus,» lausus kreeklanna madala rinnahäälega, kui vürstliku hiilguse ohked muutusid väljakannatamatuks. «See naine ei vääri teie kannatusi . . .»

«Tõsi, ei vääri, aga ometi — kuidas ta julges?! Ta on ju minule kõige eest tänu võlgu! Ta polnud veel kaheteistkümneaastanegi, kui ma panin tähele seda Tsarskoje Selo alleedel silkavat plikatirtsu. Juba siis ennustasin ma talle Venemaa esimese iluduse kuulsust. Ma seisin selle eest, et tema isa, õuemarssal, tühine ja piiratud mõistusega mees, saadaks selle kitsekese kaheks aastaks Pariisi, oma onu, meie saadiku Barjatinski juurde, et see teemant saaks seal õige lihvi ning kordumatu sära . . .»

«Pariis rikkus ta ära.»

«Ei, hoopiski mitte! Seda, millisena ta Pariisist tagasi tuli, on võimatu kirjeldada! Kui ta kuueteistkümneaastaseks sai, korraldasin ma Anitškovi lossis, selleks, et säherdune kaunitar jõuaks väärikalt suurilma seltskonda, grandioosse maskiballi. See läks mulle maksma pool miljonit. Ma ajasin kokku kogu pealinna koorekihi, välisriikide saadikud, andsin talle kordumatu võimaluse . . .»

«Minu ema rääkis ikka: kõrgest hinnast alustada tähendab ise oma äri ära rikkuda.»

«Ei, seda ei või öelda. Tema oma suurt võimalust mööda ei lasknud. Olles sealsamas kuulutatud õuedaamiks, läks ta mehele kindral Dolgorukovile, kuid minul oli temast juba raske lahkuda. Ma vedasin toda mühakat kindralit endaga igale poole kaasa, kuna ma ei suutnud loobuda noore kaunitari seltskonnast. Ma andsin sellele loodrile oma parima diviisi, olen kandnud teda kõigisse autasustamislehtedesse, vürstinnat

ennast ei väsi kingitustega üle külvamast — ja mis on tasuks mu hoolitsuse eest? . . .»

«Lööb oma hinda üles.»

«No millisest hinnast saab siin juttu olla, mu kullake! Keisrinna nimepäeva tähistamise sildi all tähistan ma igal aastal vürstinna Dolgorukova nimepäeva! Sel aastal puistasin ma daamidele lusikaga briljante oma pokaalist; temale kui nimepäevalapsele kallasin ma kõik, mis oli pokaali jäänud, seal oli kolmesaja tuhande eest, mitte vähem. Ja tema? Kas ta oli liigutatud, lõi ta nägu leegitsema? Mitte sinnapoolegi. Kui ma kutsusin teda vaatama minu magamistuba, ta keeldus, öeldes, et kui ta kord teebki pattu, siis üksnes tavalises sõduri muldonnis . . .»

«Oleksite siis võinud ta viia mõnda muldonni . . .»

«No ei, muldonnini ei lasku ma iialgi! Kuidas sobiks see kokku, et ülemjuhataja, feldmarssal, Püha Rooma Impeeriumi krahv . . .»

Äkki lõi mõlema küünla leek vilkuma. Feldmarssal tõstis pea padjalt ja jäi ootavalt vaatama pisut avanenud ukse poole. Valveadjutant Tšižikov jõudis vaevalt pea ukse vahelt sisse pista ja hädiselt lausuda:

«Teie hiilgus, väga kiire, erakorraline . . .»

«Vä-älja!»

Kuna adjutant viivitas veel, kummardus Potjomkin üle voodiserva, haaras toatuhvli ja virutas selle korrapidaja pihta. Tuhvel oli veel õhus, kui uksepooled sulgusid, ning tuhvel potsatas vastu ust ja jäi läve ette lebama. Krahvinna Witt, nõtke ja sale, tõusis voodilt, et tuhvlit ära tuua. Liigutatud Potjomkin suudles ta paljast käsivart.

«Oo, mu kaunitar, vääris siis see tuhvel teie tähelepanu . . .»

«Vääris küll, sest teie toatuhvel on briljantidest tikandiga . . .»

«Kurat nendega, nende briljantidega. Mul on neid palju.»

«Kui palju neid ka poleks, ei maksaks neid ikkagi loopida, enne kui te pole välja selgitanud oma väljavalitu tõelist isu.»

«Te arvate, et kõik on veel võimalik? Usute, et ta tuleb tagasi?»

«Miks ta ei peaks siis tulema? Dubossarõ on Jassõga võrreldes urgas. Peale selle on see ju peaaegu külje all, ööpäevane teekond.»

«Jaa, kuid ööpäev — seda on palju. Kõik minu sisemuses põleb, saad aru, põleb . . .»

«Ärge ärritage ennast ilmaasjata. Saabub päev, ja ta tuleb tagasi. Naise ilu ilma rikkuseta on nagu teemant ilma raamita, ja mis muldonnidest ta ka ei lobiseks, talle jääb igaveseks vii-

rastuma kuldraam ning ta pöördub kindlasti teie juurde tagasi, sest et temal on teemant, aga raam on teie käes.»

«Millal?» küsis vürst.

«Kuidas — millal?»

«Mul on vaja täpselt teada tema tagasipöördumise päev ja tund. Minu õlul lasub hiiglaslik armee, minu õlul lasub ka lõpetamata sõda, minu õlul lasub kogu riik, ja ma ei või, mul lihtsalt pole õigust jääda pikemaks ajaks teadmatusse. Selle tõttu võivad riigi asjad kannatada!!»

Kesköö paiku, rahustanud vürstliku hiilguse maha, lahkus krahvinna paleest. Laskudes teise korruse laiast marmortrepist alla, märkas ta oma suurilmadaami terava tiigripilguga välisukse juures seisvat sihvakat porutšikut, tema piklikku, närvilist, peente joontega nägu. Lähemale jõudes märkas ta aga, et porutšikul on habe ajamata ning ta kaotas kohe tema vastu huvi. Ajamata habemega mehed olid temale vastikud. Kuid näis, et porutšik oli just teda oodanud. Avanud ta ees raske välisukse, sosistas ta krahvinnale tasakesi:

«Krahvinna, te lubasite mulle kunagi oma armastust...»

Mustaripsmeline kreeklanna vuhises oma sooblinahkses kasukas temast uhkelt mööda. Porutšik aga ei jäänud maha. Tänaval, jõba saani istudes, heitis krahvinna veel kord pilgu porutšiku peenele profiilile ning küsis samuti sosinal:

«Millal ma seda sulle lubasin?»

«Oo, see oli muidugi nali, kuid see oli tõepoolest lausutud kaks aastat tagasi Peterburis Razjezžajal, minu onutütre pool...»

«Vürstinna Dolgorukova pool või?»

Porutšik noogutas vaevumärgatavalt pead, kuid sellest oli libeda fanariooditari teravale pilgule küllalt. Nihkudes pisut kaugemale, tegi ta enda kõrvale ruumi, kutsudes noormehe istuma. Nad sõitsid kaua mööda uinuvat linna. Tundes noorele porutšikule kaasa, viis krahvinna ta enda juurde koju, sundis teda habet ajama, pakkus süüa, pani põleva kamina ette istuma ja lausus seejärel:

«On ainult üks väljapääs: kirjuta vürstinnale, et ta viivitamatult, otsekohe pöörduks Jassõssе tagasi.»

«Te tahate,» küsis porutšik, keda pani värisema juba üksnes mõte alatusele, millele teda ilmselt taheti tõugata, «te tahate, et ma oma onutütre tiriksin omaenda kätega selle vana satraabi voodisse?! Ennem ma lasen enese maha!»

«Ära ole rumal,» ütles krahvinna. «Milleks teda tirida, kui ta juba lapsepõlves istus tema põlvedel! Talle meeldib vaid esialgu veidi piinata oma tulevast armukest. Tal on selline

kapriis — tahab piinata inimest, et viia teda musta meeleheiteni. Maksab siis sellepärast, et tal selline kapriis on, lasta endale kuuli pähe?»

«Ei,» lausus porutšik. «Annab ta järele või mitte — see on tema asi. Mina ennast sellesse ei sega.»

«Oota nüüd,» sõnas krahvinna, kui oli pisut mõelnud, «kui sa nii väga tõrges oled, siis hoolitsen mina ise selle eest, et ta tagasi tuleks. Aga mõne sõna võid sa talle ikkagi kirjutada?»

«Millest?»

«Noh, et sa oled elus, et armastad teda, et oled tema üle uhke...»

«Oo, sellest võib küll, niipalju kui kulub...»

Võtnud porutšiku mittemidagiütleva kirjakese enda kätte, läks ta kõrvaltuppa ja kirjutas seal porutšiku ridade alla prantsuse keeles: «Vürstinna! Aljoša pea kohal ripub surmaoht. Ainult meie, see tähendab mina ja sina, võime teda päästa. Sõida kiiresti siia!» Pitseerinud kirja kinni, kirjutas ta peale: kiire, kulleriga, Dubossarõsse, kindral Dolgorukovile, tema abikaasale vürstinna Jekaterina Fjodorovnale edasiandmiseks.

Kirja teele saatnud, tuli ta tagasi kaminasaali, astus tule ees roidunult istuva porutšiku juurde ja lausus kudrutaval häälel:

«Mis puutub minu kunagisse lubadusse, siis ma pole kunagi oma sõnadest taganenud...»

Kogu öö ja seejärel veel järgmise päeva kappasid kullerid Dubossarõsse. Kesköösl oli kiri juba vürstinnal käes, järgmisel päeval aga sõitis Jassõsse vürstinna Dolgorukova helesinine kinnine saan. Kogu päev kulus läbirääkimistele. Krahvinna Witti saanid kihutasid nagu tuli takus ülemjuhataja staabi ja bojaar Stamati maja vahet, kus krahvinna Dolgorukova tavaliselt peatus.

Päeva lõpuks oli kokkulepe saavutatud ning Moldaavia pealinn võis lõpuks täiel rinnal hingata. Jälle tuuakse keldritest lagedale vein, jälle keedetakse kapsarulle. Tänavad on rahvast täis, kirikutes ja templites käib jumalateenistus, pidulikult säravad aknad kõigil seitsmel künkal ning igast tänavast kostab tamburiinide tagumist.

Mõni päev hiljem märkas ülemjuhataja staabi juurde arvatud porutšik Barjatinski Mavrokordatose lossist väljudes hallis öötaevas hiiglaslikku Golija kiriku kuplit ning muutus millegipärast kohmetuks. Tema ja selle kiriku vahel oli mingi salaside. Seal, kliirose kõrval nurgas asus puust ristilöödu kuju, kes teadis seda, mida keegi teine ei teadnud. Teda mitte

külastada, mitte tänada, mitte palvetada ta ees olnuks ebakristlik, ja et asja mitte edasi lükata ning kuna kirik oli ööpäev lahti, suundus porutšik kahe kivisamba vahel asuva kitsa värava poole . . .

Sel korral oli kirik rahvast täis. Kogudus laulis psalme; tehes endale teed läbi arusaamatus keeles laulva inimsumma, jõudis Barjatinski lõpuks·iidse ristilöödu kuju juurde, kes oli jäädvustatud kujuna ülima kannatuse hetkel. Palveraamat lebas vanas kohas. Löönud risti ette, asus porutšik valima vaha täispritsitud lehekülgedelt pühi sõnu, et siduda neid lauseiks, kujundeiks, mõtteks, kuid samal ajal, kui ta palvet koostas, ihkas tema noor hing kaartide järele. Ta nägu leegitses õnnest, ja keegi, kes oli tõusnud kikivarvule, kordas nende vahaga piserdatud lehekülgede tagant tema enda häälega vahetpidamatult: «Tänu jumalale! Lõpuks ometi atskoo!»

SEITSMES PEATÜKK

VULKAANIPURSE

Usaldage ainult neid, kellel on mehisust teile vastu rääkida, kellele on tähtsam teie hea nimi kui teie armuannid.

Katariina II

. . . tema pikas armukeste reas, kellele saab osaks järelpõlvede põlgus, märgitakse ka veidra Potjomkini nimi ära ajaloo käe läbi.

Puškin

Vürst Mavrokordatose loss säras üleni eelseisvate pidustuste ootuses. Noored, alles äsja Pariisist toodud tantsijatarid tõttasid mööda kõrgeid marmortreppe viimasele proovile, aga nende balletikingakesed kippusid üha jalast kaduma. Nad sidusid paelad uuesti hoolikalt kinni, aga kingakesed tulid jälle jalast ära, seda pealt nähes, laususid staabiohvitserid raugelt:

«Lubage, *mademoiselle*, andke selline harv võimalus . . .»

«Ah, olge nii lahke, musjöö . . .»

Teisel korrusel lamab vürstlik hiilgus tollelsamal nahkdiivanil, seljas too kuulus kullaga tikitud kirsipunane hommikumantel. Temaga on ametis korraga viis teenrit: nad masseerivad, lõikavad juukseid ja küüsi, puuderdavad, passivad riideid selga. Popov, vürstliku hiilguse abi, kes on ilmunud igapäevasele ettekandele, lehitseb akna all staapide viimaseid raporteid, ukse juures aga seisab noruspäi kõhnuke munk Palermost.

«Ei, milline lurjus!» hüüatas äkki Potjomkin, vaadates kullipilgul oma abi poole. «Kas sa näe, või temal ei ole vastavat tuju, kas sa näe, või tema läheks heameelega ära!»

Seejärel pöördus äkki raevukalt munga poole:

«Aga mina küsisin sinult, lontruselt, kohe alguses: kas sa oled valmis õpetatud dispuudiks minuga kolmainsuse — Isa, Poja ja Püha Vaimu — dogma üle? Sellest, kuidas seda mõistavad katoliiklased ja kuidas seda tuleks mõista õigeusu kiriku vaimus?»

«Mis dispuut, mis kolmainsus, kui ma ootama teid kaks kuud! Ma ei või puuduma oma karjast pikk hulk aega!»

Vastus meeldis Potjomkinile. Selles oli oma mõte. Aga ikkagi, milline jultumus! Kuidas ta julgeb niimoodi rääkida ülemjuhatajaga?

«Aga mida sina siis tahaksid? Et ma jätaksin sõdimise türklastega ja istuksin sinuga siia kirikudogmasid arutama? Kuigi sa oled munk, peaks sul olema ettekujutus, peaksid vähemalt aru saama, et ma olen väga hõivatud inimene. Minu õlul on hiiglaslik maavägi, Musta mere laevastik, kõik Lõuna-Venemaa alad, Kaukaasia kaitsmine, lisaks sellele on mul veel see maks, olgu ta neetud.»

«Kui teie rääkima oma maks, minul hakkama naer.»

«Mis see tähendab — sinul hakkama naer? Kas siis mina ei või sinu arvates oma tervise üle kurta?»

«Teil oli raskemeelsus, aga mina ei saab sellepärast, et teil raskemeelsus, oodata terve elu.»

Vürst tõstis oma suure salkus juustega pea, mis polnud peale viie sõrme tunda saanud mingit muud kammi, ja vaatas pikalt ning imestusega munka.

«Aga see pole enam sinu, koerapoja asi, millest ja kuidas ma haige olin. Sinu asi on oodata staabis minu väljakutset. Või ehk söödeti sind halvasti?»

«Minu toiduks on ainult jumal ja tema sõna.»

«Jumal jumalaks, aga mulle räägiti, et sa olevat need kaks kuud õginud kahe eest ning polevat isegi veinikest ära põlanud.»

«Üks kord mina oli külmetus ja siis mina palus veidi veini.»

«Noh, pole tähtis, mille jaoks, tähtis on, et palusid. Tuleb välja, et sõid minu leiba, jõid minu veini, aga kui ma lõpuks tahan alustada sinuga õpetatud dispuuti, tuled sa minu kabinetti ja ütled mulle näkku selliseid jõledusi, mille eest sind, lurjust, peaks üles pooma, ja sedagi oleks vähe!»

Solvatud munk ajas end äkki sirgu nagu küünal. Nüüd ei olnud ta mitte ainult oma kühmukesega nina ja ideaalselt ümmarguse pea poolest, vaid kogu oma olemuselt pealaest jalatallani uhke roomlane.

«Kristlase kohus,» lausus ta, «on alati ütlema tõde ja mitte kedagi, peale jumal, mitte kartma. Teie võib mind nende

sõnade pärast kihutama, teie võib mind hukkama. Igal juhul lubage jumalaga jätma.»

«Aga,» müristas Potjomkin ähvardavalt, «kui hästikasvatatud inimene saad sa muidugi aru, et pärast seda, mida sa oled öelnud, ei saa sa siit niisama lihtsalt ära minna?»

«Kuidas mul tuleb siis sel juhul minna?»

«Ainult väljaviskamise teel. Mine istu sinna kaugemasse nurka.»

«Milleks?»

«Kuidas milleks? Oh sind veidrikku! Mis lõbu pakub mulle sind välja visata, kui sa niigi seisad ukse all? Ei jõua sul kraestki kinni haarata, kui su haisugi enam pole. Ei, sina istu, näe, sinna kaugemasse nurka, et ma saaksin sind läbi kogu saali tirida . . .»

Solvamise tõttu näost tulipunane, sammus munk sellele vaatamata uhkelt temale näidatud kohta.

«Aga tal pole, muide, vigagi,» mõtles Potjomkin. «Vähemalt pole arg.»

«Vassili Stepanovitš,» ütles ta kuuldavalt oma abile, «mine ja viska ta välja. Ma ei taha hommikul oma käsi määrida.»

Pannud ettekandeks mõeldud paberid lauale, haaras Popov jõhkralt mungal kraest ja tiris teda üle kogu saali, kuid põrkas uksel oma ebamugava kandamiga kokku staabikapten Tšižikoviga.

«Teie kõrgus, bojaar Movile palub kiiresti audientsi.»

«Kuidas?!» hämmeldus Potjomkin. «See häbematu, see reetur julges välja ilmuda ja palub veel kiiresti audientsi?!»

Popov lükkas munga uksest välja.

«Grigori Aleksandrovitš,» lausus ta võimalikult rahulikult, «Movile oli ja jääb meie üheks kõige ustavamaks liitlaseks. Peale selle on ta erakordselt mõjukas kuju Moldaavia bojaaride hulgas.»

«Ka mina ise armastan teda,» ütles Potjomkin, «aga mis sellest kasu, ta ju reetis mind! Kas saab siis olla selline eesel, et just siis, kui emake-valitsejanna liitis mõlemad armeed ja määras mind ülemjuhatajaks, et just siis toosama Movile ei leidnud targemat, kui pakkuda väljavahetatud Rumjantsevile maja Jassõ lähedal, pannes sel kombel tolle vana ruuna mulle külje alla.»

«Ja siiski, teie hiilgus, tuleks ta vastu võtta. Gribovskil on salajasi andmeid, et Moldaavia bojaaride deputatsioon otsib Peterburis võimalusi valitsejanna vastuvõtule pääsemiseks.»

«Mis põhjusel?»

«Tahavad paluda keisrinnalt, et kiiresti sõlmitaks rahu türklastega.»

«Mis-mis-mis? See on ju löök selga! Andke neile edasi, et

rahu ei tule enne, kui Osmanite impeeriumi varemeil ei tärka uus Bütsants!»

«Väga võimalik,» jätkas Popov, lastes oma ülemjuhataja oraatorliku pateetika kõrvust mööda, «väga võimalik, et see deputatsioon sai teele kaasa feldmarssal Rumjantsevi õnnistuse.»

«Ta pakub temale praetud tuvisid,» meenus äkki Potjomkinile. «Ei! Anda sellele Movilele võmm kuklasse, ja asi tahe.»

«Teie hiilgus,» lausus Popov, «kardan, et mu käsi ei tõuse bojaari sama lihtsalt välja viskama kui tavalist munka.»

«Ja miks siis?»

«Eks ikka ainult põhjusel, et samast tüvest on võrsunud ka pühamaist püham Pjotr Mogila, Kiievi vaimuliku akadeemia asutaja . . .»

«Kas siis tõesti too Mogila ja see Movile . . .»

«. . . on üks ja seesama hospodari suguvõsa.»

«Välja!!!» möirgas äkki feldmarssal, ning paisanud endast eemale tema välimuse eest hoolitsevate teenijate kohordi, kohendas hommikumantlit, pani paljaste jalgade otsa oma briljanttikanditega tuhvlid ning ütles valveadjutandile: «Palu sisse.»

Tüse, korrektne ja põhjalik Movile tegi lävel vööni kummarduse ning alustas pikka ning värvikat tervitust, mille kuulamisest feldmarssal loobus. Tõusnud diivanilt üles, lõi ta oma tugevad kämblad laiali ja läks külalisele vastu, embas teda ja suudles põsele.

«Rõõm näha sind, *merija ta.** Nii teil vist tituleeritakse? Vabanda, et mu moldaavia keele õppimine on jäänud pidama neil kahel sõnal, kuid mis parata — sõda! Egas midagi, me purustame türklaste väe, sinu emand, andku jumal, saab järjekordselt lapsega maha, sina kutsud mind vaderiks, mina aga võtan kogu su mudilaspere oma põlvedele, ja nuhelgu mind jumal, kui ma ei räägi nendega kõige ehtsamat moldaavia keelt!»

«Selle päevani on veel vaja elada,» lausus Movile, ja tema hääl värahtas.

«Sa tulid mu juurde halbade uudistega?»

«Ei mingeid uudiseid peale selle, et Salkutsa on hävinud.»

«Salkutsa, kas see on mõni teie vürstitar?»

«Salkutsa on küla.»

«Ja mis siis selle külaga juhtus?»

«Teda pole enam, ta on maa pealt ära pühitud.»

Potjomkin kallutas oma suure kammimata pea viltu ning uuris pikalt, nagu mõnda kunstiteost, kurvastavat bojaari. See

---

* Merija ta — teie kõrgus (mold. k.). (*Tõlkija.*)

asi ei tulnud tõepoolest sobival ajal — ees ootab ball, ees ootab Venemaa esimene iludus, tema elu unistus, siin aga jälle need neetud riigiasjad . . .

«Vastavalt olemasolevale kokkuleppele,» lausus ta, «garanteerib tema keiserlik kõrgus kõigi kahjude hüvitamise.»

Movile naeratas nukralt.

«Jutt ei ole sellest, teie hiilgus. Tagasi saab tuua kopika rubla juurde, sõna laulu juurde, lapse ema juurde, kui on olemas see, kelle või mille juurde tuua. Aga kui on purustatud juur, kui alus ise on purustatud . . .»

«Mu sõber, külasid müüakse ja ostetakse nagu muudki kaupa, kas pole nii?»

«Müüakse ja ostetakse — nii see on, kuid teise ilma saadetud külasid tagasi ei saa.»

«Küsige staabist järele,» ütles ülemjuhataja pisut häält madaldades Popovile.

«Selleks pole vajadust, Grigori Aleksandrovitš. Alles äsja ma tutvusin siinsamas, teie silma all, ettekandega selle loo kohta.»

«Ja miks sa siis ei teatanud sellest punkti all «erakorraline»?»

«Mitte midagi erakordset ma selles ei näinud. Türklased võtsid ühe meie valveposti vangi. Kindral Kamenski karistas türklasi, lüües puruks terve konvoi. Kuna mõlemad operatsioonid toimusid Salkutsa küla lähedal, kahtlustasid türklased külaelanikke nendevastases tegevuses. Rünnanud öösel küla, panid nad selle põlema, hävitades seejuures küla meessoost elanikud, keda, muide, polnudki teab kui palju.»

«Oo, kui kõik olnuks nii lühike ja lihtne,» ohkas Movile.

«Rääkige siis pikemalt ja keerulisemalt,» pakkus Potjomkin.

Movile alustas teisest otsast. Ta rääkis, kuidas tema sulased olid leidnud väljalt poolkülmunud papi, kuidas nad, olles pappi soojendanud ja jootnud, said sellelt teada, et tegelikult algas kõik jõulusanditamisest . . . Potjomkin kuulas, kallutanud oma hiiglasliku kere tahapoole, kuulas silmagi pilgutamata, hinge kinni pidades, ja vaid ta ainus nägev silm vilas mingis meeleheitlikus palavikus siia-sinna, justkui tahtes järele jõuda ja veel mõjutada juba toimunud sündmusi. Kahjuks sada inimest hukkusid, surutuna külmast ja janitšaride poolt vastu oma kiriku seina, ning üksik papp eksles nädal aega mööda lumiseid välju . . .

«Mis siis ikka,» ütles feldmarssal, «ma andsin tõotuse purustada see impeerium, ja ma ei sure enne, kui ma pole seda purustanud.»

«Kas see ongi teie resolutsioon?» küsis Movile.

«Kas sulle on seda vähe?»

«Praegusel ajal on vähe.»

See viis Potjomkini endast välja. Milline häbematu!

«Ja mis võib siis olla kõrgemat sellest võidust, sa rumalpea?!»

«Kõrgemal igast võidust on rahu, teie hiilgus.»

«Ei, mu sõber, rahu unustage ära! Liiga palju verd on valatud, et rahulduda mittemidagitähendava rahuga. Sõda lõpuni, ja suur, ajastu suurim võit!»

«Kardan, et selle suure võiduni minu maa ei pea vastu ning võib juhtuda, et jagab Salkutsa saatust . . .»

«Unusta hetkeks see Salkutsa,» lausus Potjomkin, «ja vaatame korraks, mis sünnib ümberringi. Külm, tuisk, ja sellises põrgukülmas talvituvad mu sõdurid telkides. Prooviti muldonnides, kuid kitsikusest ja aurudest sugenesid ainult haigused. Tõime armee tagasi telkidesse. Noh, lumega kaetud telgil pole veel vigagi, aga kuidas sa selles talve üle elad tühja kõhuga? Poola aadlikud reetsid, ei taha enam toidukraami müüa. Me ei ole suutelised isegi kord päevas oma sõjameestele sooja lobi andma. Anname päevas veidi kuivikuid ja peotäie kruupe lootuses, et ehk sõdur ise nuputab, kuidas endale putru keeta. Aga kuidas sa seda keedad, kui ümberringi tuiskab, igal pool lõõtsub tuul! Ja nii ta seisabki, mu vaene nekrut, vööst saadik lumes, kateloki ja paari oksaraoga. Seisab ja arutab, kuidas küll saaks nõnda teha, et tuul kruupe minema ei viiks ja iilid tulesädet ei kustutaks ning oksaraod ilusasti põleks. Sinu inimesed elavad siiski talve üle savist majades, kas hästi või halvasti, aga sa mine vaata, kuidas talvitub minu armee!»

«Ma olen seda näinud,» sõnas Movile.

«Oled näinud — ja siis?»

«Pani võdisema.»

«Nõndaks,» lausus Potjomkin, rahul suunaga, mille võttis nende jutuajamine. «Aga kui sa nägid minu armee kannatusi ja hakkasid võdisema, miks sa siis tuled minu juurde oma valuga, selle asemel et võtta, nagu tõelisele kristlasele kohane, kõigepealt minu valu südamesse?»

«Teie valu kannan ma ammu endas.»

«Noh, siis võtan ka mina sinu valu endale südamesse.» Emmanud ja suudelnud külalist kolm korda, kurtis ta Popovile: «Näed sa, ei tea isegi, miks, aga ma armastan teda. Ta reetis mind, aga mina ikkagi armastan teda!»

Saatnud bojaari ära, tuli Popov ettekandeks valmispandud paberitega Potjomkini juurde, kuid too läks äkki paksu jäämustriga kaetud akna alla, kuulatas kaua nõrga tuisu ühetoonilist kaeblikku ulgumist akna taga.

«Eh, Vasja, mis oleks, kui õige saata see kõik siin kuradile ja minna kloostrisse? Ma ju olin juba ligi aasta aega munk, ja kui hea meelega ma meenutan seda aega . . .»

«Mis seal's ikka,» vastas Popov, «ega te kahju ei kannataks. Teie toetute jõule, aga mungad on samuti jõud, seejuures üsnagi suur . . . Nad elavad oma kivist müüride taga nagu Kristuse selja taga! Lobi on oma, vein, ja seejuures kõige valitum, on oma, nunnad, omamoodi toredad, on samuti omad, kuld, ja seejuures üsna palju, on samuti oma . . .»

Potjomkin muutus süngeks. Ta oli andnud mingi korralduse kloostri kulla asjus, et selle hulka välja selgitada, mingi väga tähtsa korralduse . . .

«Kas on välja selgitatud, kellele porutšik Barjatinski vangid müüs?»

«Kuidas siis! Huši piiskopile Stamatile.»

«On siis Stamati nii rikas, et võib endale lubada raha tuulde loopida?»

«Rumal vanamees on ta, teie hiilgus. Ostnud vangid ära, ta lõpuks taipas, et tal pole nendega keda kuraditki peale hakata, ja mõelnud veidi, otsustas nad kinkida Türgi sultanile ja saatis nad koos oma eriläkitusega Konstantinoopolisse.»

«Et ta loll on, selles pole kahtlust, aga kui seejuures arvesse võtta, et Moldaavia bojaaride deputatsioon otsib valitsejanna juures vastuvõtu võimalust, et kallutada teda rahu poole, siis võib osutuda, et piiskop pole üldse loll, vaid tark, ja võib-olla isegi üleliia. Kelle inimene ta on?»

«Ma arvan, et selle kohta on kõige parem pärida armee peapiiskopilt metropoliit Amvrosilt.»

«Saatke talle järele,» lausus vürstlik hiilgus, «ja viivitamatult.»

Vaevalt oli Popov väljunud, kui esimeselt korruselt kostis kume mütsatus, mida saatis purunenud klaasi klirin. Juba eakas sõdur seisis raske palgi all lookas. Ta tassis seda valveruumi, ning olles kandami raskusest kurt ja pime, ei näinud ta midagi ümberringi ning lõi palgiotsaga sisse klaasustega riidekapi, milles tavaliselt rippusid korrapidajate riided.

Staabikapten Tšižikov oli meeleheitel:

«No kuhu sa trügid, tahumata tümikas!»

«Aga kästi, et tuleb siia tuua.»

«Mida kästi siia tuua?»

«Noh, seesamune, mida te ise ütlesite — tahumata tümikas . . .»

Sellel teineteise täielikul mittemõistmise hetkel sisenes valveruumi sünge insenermajor, ja näinud, et palki kandev soldat on takerdunud mingisse diskussiooni, küsis karmilt:

«Milles on asi?»

«Ta lõi kapi puruks,» vastas korrapidaja.

«Kurat temaga, selle kapiga. Meil on käsk: lõunaks olgu vürstliku hiilguse kabinetti ehitatud loomulikus suuruses sõdu-

rite muldonn. Seinad tehke tammepalkidest. Põrandakate — tammest. Põrandale laduge ahjus kulvatatud mättad. Mätastele pange kuivad tammelehed, lehtede peale pärsia vaibad. On öeldud — lõunaks.»

«Oleksite siis vähemalt palgid ära koorida võinud!»

«Mitte mingil juhul! On kästud isegi kabinetist suurde saali viivad uksed asendada jämedalt tahutud laudadest kokku löödud ustega, sellistega, mis on tavaliselt sõdurite muldonnide ees.»

«Ja kõik selle kannate te läbi minu valveruumi?!»

«Tingimata. Ja palun mitte segada, vaid igati kaasa aidata.»

Järsku, märganud enda ees soldatit, kes ikka veel nohises palgi all, ta röögatas:

«No mine siis, tümikas!»

Potjomkini palvelaks oli kahe aknaga piklik tuba, mis meenutas pisut mungakongi, kui muidugi mitte arvestada sisustust. Tegelikult oli asju siin vähe. Toa tagaseina lähedal oli lauakesel väike kokkukäiv ikonostaas, mis koosnes kolmest kullatud ikoonist. Neist eraldi oli õnnistava Kristuse ikoon. See oli valitsejanna kingitus sel päeval, mil Potjomkin määrati Novorossia kindralkuberneriks, ja seda ikooni kandis ta endaga kõikjal kaasas, uskudes tema imetegevasse jõusse.

Rasketes pronksist küünlajalgades põlesid mõned küünlad. Kõrgel puldil lebas avatud evangeelium. Kogu põrandat kattis hiiglasuur helesinine vaip, millel olid kujutatud valged lendavad inglid. Vaibal oli atlasspadjake, mida võis palvetamise ajal põlvede alla panna.

«Õnnistage,» lausus Potjomkin sisse astudes teda ootavatele hingekarjastele.

«Las ainus jumal . . .»

«Nõndaks. Nüüd öelge mulle, püha isa, kas ma peaksin ründama Benderõ kindlust või mitte? Kas ma peaksin Akkermani ära võtma või mitte? Kas saata laevastik Mustast merest Doonau suudmesse? Kas alustada tormijooksu Izmailile või mitte?»

Metropoliit Amvrosi jumaldas oma tulist ülemjuhatajat. Sõja-aastate jooksul oli ta harjunud tema kõikide kapriisidega, kuid selline algus lõi päriselt tummaks.

«Teie hiilgus, kuna me oleme vaimulikud . . .»

«Aga mina küsingi teilt kui vaimulikelt. Ja mitte lihtsalt kui vaimulikelt, vaid kui peavaimulikult, Moldaavia kiriku eksarhilt, küsin ma: kas Moldaavia vaimulikkond on valmis toetama minu otsustavat läbimurret Doonaule?»

Segadusse sattunud metropoliit heitis pilgu oma vikaari, piiskop Banulesko poole.

«Meie ülesandeks on,» lausus ta lõpuks, «paluda jumalalt võitu teie kuulsusrikastele relvadele. Palvetes oleme alati teie kõrval. Mis puutub ülejäänusse, siis ma arvan, et kui väejuhatus võtab vastu otsuse, siis sõjavägi hakkab liikuma talle näidatud suunas.»

«See kõik on nii, selles pole küsimustki, kuid minule kui ülemjuhatajale on äärmiselt tähtis teada, enne kui otsust vastu võtta, mida mõtleb Moldaavia vaimulikkond sellest asjast. Ülalloetletud kindluste vallutamise järel viin ma oma väed Doonau taha. Ees seisab Konstantinoopol, minu elu unistus. Kuid enne, kui vallutada Konstantinoopol, pean ma kindlustama oma tagalat. Aga minu tagalaks pole enam Venemaa, ei, ma olen temast liiga kaugele eemaldunud. Nüüd on minu tagalaks Moldaavia ja Valahhia. Eesmärgiga kindlustada oma tagalat kavatsen ma kohe pärast seda, kui armee on ületanud Doonau, kuulutada sellel territooriumil välja uue riigi ning tõsta selle riigi krooni Euroopa kohale. Ning mitte kui sõjaväelaste, vaid just kui vaimulike käest küsin ma: kas on mõlema riigi vaimulikkond valmis teenima uuestisündinud Daakiat?»

«Sõda kestab liiga kaua,» lausus metropoliit pärast mõningast vaikimist põiklevalt. «Need väikesed riigid on peaaegu täielikult ära kurnatud ning ei maksa oodata neilt liiga suurt vaimustust . . .»

«Aga kirik?»

«Nii nagu kogu kaasaegsel kristlikul maailmal, nii on ka Moldaavia kirikul praegu sügav languse periood. Sõda on alati inimkonda tagasi paisanud, siin pole midagi parata. Muidugi, kohaliku vaimulikkonna hulgas valitseb mitmesuguseid meeleolusid . . .»

«Seda te nimetate meeleoludeks?!» pahvatas äkki Potjomkin. «Teie silme all ostab Huši piiskop minu kürassiiridelt vangivõetud türklasi ja saadab need siis oma eriläkitusega Türgi sultanile kingituseks, teie aga nimetate seda «meeleoludeks»?!»

«Mis seal siis ikka,» lausus metropoliit rahulikult, «kui piiskop Stamati just sedamoodi saab aru oma kristlasekohusest . . .»

Palvela kõrval saalis käis koori peaproov. Grigori Aleksandrovitš, kes oli kõigi oma lossis toimuvate etenduste hing, kuulatas metropoliidiga vaieldes kogu aeg laulmist. Mõningad koori esitatud fragmendid talle justkui meeldisid, teised aga, kuigi polnud eelmistest mitte millegi poolest halvemad, viisid teda lausa endast välja.

«Milleks järsult katkestada, milleks basse järsult katkestada?» karjus ta kellelegi teisel pool seina. «Bassid peavad vaikselt hääbuma kaugusse nagu suvine loojang!» Aga kuna polnud käepärast kedagi, keda kõrvalruumi saata, siis pöördus

ta tagasi poolelijäänud jutuajamise juurde: «Kristlus kristluseks, aga mind häirib mõte: kas ei peitu selle kristluse taga kaval poliitiline arvestus? Venelastel, mõtleb Stamati, ei õnnestu arvatavasti selgi korral murda türklaste vastupanu. Pärast rahulepingu sõlmimist ripub Türgi poolkuu taas Karpaatide kohal. Aga kui see nii on, kas poleks siis parem juba aegsasti avada lõunaväravad . . .»

«See pole muidugi ka välistatud,» nõustus metropoliit.

«Kui seda mõttekäiku jätkata, siis pole raske arvata, et piiskop ise poleks kunagi söandanud sellist jultunud sammu astuda, kui tal poleks tugevat seljatagust . . .»

Metropoliit vaatas küsivalt oma vikaari poole, kes, olles päritolult transilvaanlane, pidi arvatavasti paremini kursis olema moldaavia vaimulikkonna keskel valitsevate salajaste hoovustega. Potjomkin ootas pingsalt vastust.

«Nagu teada,» lausus vikaar, «on piiskop Stamati Njametsi kloostri ülema Paisi Velitško lemmikõpilane. Räägitakse, et ta on mitmeid kordi sõitnud Paisi läkitusega Konstantinoopoli patriarhi juurde.»

«On siis Paisi niivõrd lähedane patriarhile, et seisab temaga kirjavahetuses,» imestas vürstlik hiilgus.

«Nad on suured sõbrad,» lausus metropoliit. «See on üks kristliku maailma legende. Patriarh ise tuli oma pühaduse poolest kuulsa munga juurde, kummardas ta ees ja pesi tema jalgu. Hiljem pidasid nad mitu korda üheskoos liturgiaid Pantokratose kloostris Athose mäel. Sellest ajast palvetavad nad iga päev teineteise eest ja kirjutavad teineteisele.»

«Ohoo!» hüüatas äkki Potjomkin. «Aga miks minule pole seniajani esitletud seda Paisit?»

«See pole võimalik, teie hiilgus. Vanaduse tõttu ei lahku Paisi enam kloostrist.»

«Kas siis sinna, nendeni, pole sõda veel jõudnud? Kas siis nemad seisavad eemal sellest suurest võitlusest, mida peame meie?»

«Ei, miks siis,» lausus piiskop, «eemal nad ei seisa. Kloostri kivimüüride ääres keeb aastaringselt, päevast päeva suurtes kateldes mamalõõga ja oasupp põgenike jaoks.»

«Mamalõõga ja oasupp on muidugi head asjad, aga kas sellest ei jää siiski väheseks? Meil on õigus oodata Njametsi kloostrilt palju suuremat abi, seda enam, et kloostri eesotsas on poltaavalane. Ja kui nõdrukeseks ta vanadusest ka poleks jäänud, ma arvan, et otsustaval hetkel võtab slaavluse hääl, kodumaa hääl, temas võimust!»

Vürstlik hiilgus lausus seda otsekui tulistades. Ta pööras pead ja puuris oma ainsa nägeva silmaga metropoliiti, mis

tavaliselt tähendas, et ta on öelnud peamise, kogu vestluse põhituuma, ning ootab nüüd vastust.

«Teate, Grigori Aleksandrovitš,» lausus metropoliit leebelt, mõneti isegi süüdlaslikult. «Paisi Velitško on nii kaugele jumala poole läinud, et maised asjad temale enam . . .»

«Kas siis mungal polegi oma sünnimaad ja päritolu?»

«Ei, muidugi on. Kuid, nagu öeldud, tõelisele kristlasele ei ole olemas ei helleneid ega juute . . .»

«Jah, aga kui käib sõda, kui kõmisevad suurtükid ja voolab veri!!»

«Tõeline kristlane,» lausus metropoliit põiklevalt, «peab jumala kaitsva tiiva all olema alati sõltumatu, olgu rahu või käigu sõda . . .»

Sügavalt usklik feldmarssal kõndis kaua mööda palvelat, püüdes kokku sobitada kristlikke dogmasid oma isamaa huvidega. Ei, taevane arm on püha, seda puudutada ei tohi.

«Ah, kui vajalik on praegu mulle see kloostriülem koos tema suure autoriteediga, tema mõistusega, tema lähedusega patriarhile . . . Kuulge,» elavnes Potjomkin äkki, «aga võib-olla on ta meie peale solvunud? Võib-olla oleme talle midagi andmata jätnud? Me oleme helde riik, heldetel aga on üks mure — võid andmisel mõne kahe silma vahele jätta . . .»

«Talle andmata jätta on võimatu, kuna ta nagunii midagi vastu ei võta.»

«Kui ei võta maist, tellige midagi kiriklikku. Kullatud evangeelium, vaimuliku rist suurte briljantidega. Mingi tiitel . . . Siduge teda minu armeega nii, et see oleks igavene. Kas tal on valge klobukk?»

«Mis klobukk?» küsis vikaar. «Viis aastat veendi teda vastu võtma kõrgemat vaimuliku tiitlit. Räägitakse isegi, et ka Athose mäele läinud ta sellepärast, et põgeneda kõrgema vaimuliku tiitli eest. Kui ta vastupanu lõpuks murti, nuttis ta nagu väike laps . . . Minul, rääkis ta, on jumala ees isegi omaenese hinge eest raske vastust anda, kuidas suudan ma siis veel teiste patte enda peale võtta? . . .»

«No aga hiljem sai ta patriarhilt ikkagi kingitusi ja aunimetusi!»

«Missuguseid kingitusi, missuguseid aunimetusi, kui tal siiani pole isegi ametisse õnnistamise õigust!»

«Kuidas — kas ta pole siis isegi mitte arhimandriit?»

«Kustkohast ta siis arhimandriit on!»

«Popov! Viivitamatult saata kuller Pühasse Sinodisse . . .»

«Teie hiilgus!» erutus metropoliit. «Esialgu oleks vaja saada tema nõusolek. Kujutage ette, millisesse olukorda me satume, kui anname talle mingi tiitli, tema aga sülitab selle peale . . .»

Potjomkin sammus veel kord edasi-tagasi mööda palvelat.

«Aga teate,» lausus ta, «surume vanamehe nurka! Millal neil kloostri aastapüha on?»

«Taevaminemispühal,» ütles vikaar.

«Suurepärane. Taevaminemispühal võtame ka meie pidustustest osa. Meie armeed esindate teie, püha isa. Teie peate koos Paisiga jumalateenistuse, mille järel teatate altariesiselt kogudusele kloostriülemale arhimandriidi nimetuse omistamisest. Vanakesel pole kuskile pääsu.»

«Kuidas teie arvate, mu poeg?» küsis metropoliit piiskopilt.

«See võib korda minna,» lausus vikaar, «kui asjaga mitte kiirustada . . .»

«Kiirustama me ei hakka,» sõnas Potjomkin, «aga teid, isa vikaar, kui kohalikku inimest, kes tunneb keelt ja kombeid, palun ma hoolt kanda selle eest, et kogu Moldaavia koorekiht, kõik, mis sellest veel alles on jäänud, oleksid taevaminemispühal Njametsis. Mis te mind nii üksisilmi vahite?» küsis ta äkki.

«Teil lasub mingi mure, teie hiilgus.»

«Mis te nüüd! Vaadake ringi — loss lausa kihab, mul on täna grandioosne ball!»

«Ja siiski, ma näen teid sellel nädalal juba kolmas kord, ja kogu aeg näib teil olevat mingi mure . . .»

«Isa vikaar, kuulake minu heasoovlikku nõuannet,» lausus Potjomkin pisut häält madaldades. «Ärge kunagi püüdke oma ülemuse laubalt välja lugeda rohkem, kui seda lubab teie ametikoht.»

Palvela uks avanes just niipalju, et lasta sisse tuntud itaalia helilooja Sarti pikka artistlikku nina. Sarti kaunistas oma kunstiga paljude Euroopa losside elu ning oli kutsutud oma elupäevade lõpul Venemaale.

«Teie hiilgus, kas te ei soovi viibida viimasel, nii-öelda peaproovil . . .»

«Jaa, ilmtingimata, mu sõber, sellist võimalust ei tohi kasutamata jätta! Pühad isad, tulge koos meiega, tõesõna, te ei kahetse . . .»

«Mis te nüüd, Grigori Aleksandrovitš, kuidas võib teha sellist ettepanekut vaimulikus seisuses inimestele . . .»

«Noh, siis õnnistage — ja jumal teiega!»

Õnnistamist ära ootamata tormas ta palvelast välja ning kadus läbi esinemisvalmis tantsijannade kireva summa pika koridori hämarusse.

Esimesel korrusel istusid selle päeva askeldustest lõplikult äravaevatud staabikapten Tšižikovi ees kaks polkovnikut.

«Minule on vaja, et oleks instruktsioon,» ütles jalaväepolkovnik.

«Missugune instruktsioon?»

«Mina olen valmis,» jätkas polkovnik vihaselt oma mõttekäiku, «olen valmis karreesse rivistama ükskõik kui palju soldateid, kuid mulle peab olema kindlalt kätte näidatud koht ja rivistuse kord. Ei maksa arvata, et mitmekordset «hurraad!» võib hüüda ükskõik kus ja ükskõik kuidas.»

«Teie loal,» sõnas palju rahumeelsem suurtükiväepolkovnik, «tahaksin ka mina saada selgitust. Kui jalavägi vajab instruktsiooni, siis minul on vaja vähemalt teada saada kahurite asetuse skeem ja signalisatsiooni süsteem. Kakskümmend kuus suurtükkide kogupauku — see on ju ikkagi väike kanonaad . . .»

«Milleks mitmekordne «hurraa!»? Kellele on vaja kanonaadi?»

Polkovnikud vaatasid teineteisele otsa: mis see siis tähendab, on ta kuu pealt kukkunud või?

«Olen valmis selgitama,» lausus suurtükiväepolkovnik. «Kogupaukude arvu määrab selle isiku vanus, kelle auks ball korraldatakse. Ilma täpse signalisatsioonita ei saa me alustada kanonaadi täpselt, siis kui on õige aeg, otsustav moment . . .»

«Missugune otsustav moment võib olla balli ajal?»

«Ta on ju hoopis roheline,» kurtis suurtükiväepolkovnik jalaväepolkovnikule.

«Teate, härra staabikapten,» sõnas jalaväepolkovnik, kes näis olevat visama loomusega, ent selgitas üksikasju meelsamini, «olemasoleva plaani järgi peavad selle balli ajal kaks isikut, jätame nende nimed nimetamata, eralduma teatud muldonnitaolisse ruumi. Muldonni uksel peab valvet Bour, feldmarssali üks asjasse kõige rohkem pühendatud adjutantidest. Otsustava hetke saabumisel peab ta välja märku andma, ja sellele järgneb mitmekordne «hurraa!», mida saadab kakskümmend kuus suurtükkide kogupauku . . .»

Tšižikovi nägu läks valgeks ja venis pikaks. Selline teadmatus võis talle ametikoha maksma minna!

«Oodake üks hetk. Ma jooksen üles ja selgitan kõik välja.»

Vaevalt oli ta lahkunud, kui vahtkonnaruumi sisenes vurrudega kapral. Tunnistanud mõlemat polkovnikut, pöördus ta lõpuks selle poole, kes istus talle lähemal.

«Härra polkovnik, lubage ette kanda! Tõin vennad Kuzminid Kaukaasiast siia, nad ootavad edaspidiseid korraldusi.»

«Vennad Kuzminid?» kordas jalaväepolkovnik. «Mis auastmes nad on?»

«Mõlemad on jalaväelased, kuid kuulsad selle poolest, et tantsivad mustlastantsu võrratult.»

«Lubage, lubage, kuidas nad saavad tantsida mustlastantsu, kui mõlemad on mehed?»

«Sellest pole lugu. Üks neist seob rätiku pähe ja paneb seeliku selga ning mustlanna ongi valmis. Neil on kõik kaasas — nii rätik kui seelik.»

«No lubage,» ei jätnud polkovnik järele, «kui lähemalt uurida, kas siis pole aru saada, et ta pole mingi mustlanna, vaid ümberriietatud soldat?»

«Kui lähemalt uurida, siis on muidugi arusaadav, kuid milleks lähemalt uurida?»

«Toreda asja pakute küll välja — vaadata mustlannat, objekti ennast uurimata!»

Leplikum ja seetõttu ka huumorimeelsem suurtükiväepolkovnik küsis:

«Ja kas siis nende kahe tantsija pärast te sõitsitegi Kaukaasiasse?»

«Just nende pärast. Kuus nädalat teel: kolm sinna ja kolm tagasi.»

«Ja kellel neid siin Jassõs vaja läheb?»

«Täpselt ei või ette kanda, aga räägitakse, et vürstlikul hiilgusel on üks kaunitar, kes jumaldab mustlastantse. Räägitakse, et mida talle ka ei näidata — ikka pole rahul. Siis aga, kuulnud staabitohtritelt, et Kaukaasias olevat sellised vennad Kuzminid, andis vürst käsu jalamaid nendele järele sõita.»

Samal ajal tuli teise korruse marmortrepist lausa lennates alla staabikapten Tšižikov. Kõik läks korda, ta võib oma teenistust jätkata!

«Härrased, siin on sõdurite paigutamise skeem, siin aga kohad suurtükkide jaoks. Signalisatsioonisüsteemist saate täiendavalt teada õhtul. Kuulan sind, kapral.»

«Härra staabikapten! Vennad Kuzminid on minu poolt kohale toimetatud . . .»

«Lõpuks ometi!» rõõmustas Tšižikov. «Lõpuks ometi! Vürstlik hiilgus on nende kohta juba teab mitmendat korda päri-nud . . .»

Täpselt kell kümme astus fanfaarihelide saatel külalistest tulvil saali vürstlik hiilgus. Teda tervitati nagu kroonitud isikut. Külalised, kes olid piki seinu kahte ritta rivistunud, olid just kui kivistunud sügavas kummarduses, tema aga sammus piki moodustunud koridori, peatades aeg-ajalt kellelgi oma ainsa silma terava pilgu, kuid ei — ta eksis, kui arvas, et see naisolend, kelle ta on välja valinud, ootab teda külaliste hulgas.

Kui ta oli jõudnud saali keskele, ilmus lõpuks vürstinna

Dolgorukova. Ta tuli vastassuunast. See oli ennekuulmatu jultumus — siseneda pärast balliperemeest, kuid vürstinna oli nii ilus, nii graatsiline, vürstlikule hiilgusele nii kättesaamatu, et isegi siis, kui ta oleks laest alla sadanud, oleks ta teda vastu võtnud hardalt, avali kätega.

Vürstinna sammus aeglaselt, ta oli riietatud nagu kreeka jumalanna; kirsipunane kitoon langes õlgadelt vabalt põrandani. Sirge, peene joonega nina, roomlanna uhke profiil ja paksudest mustadest juustest keerutatud sõlm kuklas harmoniseerusid imepäraselt tema kirsipunase kitooniga. Seejuures oli kitoon teatud mõttes tinglik riietusese, kuna astumisel paistis küljelõhikust odaliski suitsukarva kostüüm.

«Mu jumal!» hüüatas vürstlik hiilgus, naiseilu parandamatu ori. «Kummardada, ja siis surra!»

Hakkas mürtsuma orkester ja kauaoodatud pidu algas. Üle neljasaja pillimehe, kes olid vürsti ülalpidamisel, näitasid oma kunsti. Siin olid ungari viiuldajad, moldaavia vilepillimängijad, juudi- ja mustlasorkestrid. Ball sai kiiresti sisse potjomkinlikult ulja hoo. Vein voolas ojadena, trupp noori Pariisi tantsijatare esitas ülimalt julge divertismendi, viies joobumuse veinist hariastmeni.

Kogu õhtu tantsis Dolgorukova ainult vürstliku hiilgusega. Sagedased esinemised õueteatri laval olid õpetanud teda kaua ja peenelt ülal hoidma üldist tähelepanu. Ta silmad särasid hasartselt, uljalt, tagamõttega. Ta oli alles hoogu sattunud, kui järsku märkas, et tüsedal, pärast haigust mitte veel päris tervel feldmarssalil läheb järjest raskemaks tema noorusliku hasardiga kaasa minna.

Vürstinna, kes oli kuulus mitte ainult oma ilu, vaid ka mõistuse poolest, oskas tabada õiget momenti üldises lõbutsemises ja küsis Potjomkinilt valjusti, nii et kogu saal kuulis:

«Vürst, ärge kütke üles meie uudishimu! Ütelge lõpuks, mis teil seal rohmakalt kokkulöödud laudadest ukse taga on?»

Talle meeldis seltskonda rabada, või, nagu tookord öeldi — frapeerida. Kuid ka Potjomkin oli sel alal meister. Võtnud pakutud mängu vastu, vastas ta samuti valjusti, üle saali:

«Minu kullake, selle ukse taga asub see, mida te soovisite näha minu majas — loomulikus suuruses sõdurite muldonn. Üks neist, millistes möödub meie sõjameheelu.»

«Võin ma sinna ühe silmaga piiluda?»

«See on teie oma!»

Vürstinna astus ukse juurde ja vaatas läbi pilu.

«Brr! See ajab ju hirmu peale, ja siin on ju pime! Põleb ainult üks küünal.»

«Mis teha,» lausus vürst, «muldonnidesse kandelaabreid ei riputata, neil ei ole seal määrustiku järgi kohta.»

«Aga äkki hakkab mul seal igav või hirm?» ei andnud vürstinna alla. «Kas ma tohin sinna kedagi endaga kaasa kutsuda?»

«Ma arvan,» lausus vürst teda ründavate tunnete tõttu raskelt hingates, «ma arvan, et sellest, kellele langeb teie valik, saab kõige õnnelikum inimene . . .»

«Sellisel juhul võtke see õnn endale.»

Ei tea, kas mõjus joodud šampanja või lõi keema noor veri, aga vürstinna avas otsustavalt ukse ja kadus selle taha. Ball vakatas, külalised pidasid hinge kinni. Sündmused arenesid uskumatu kiirusega. Vürstlik hiilgus astus laua juurde ja võttis kätte klaasi šampanjaga. Ka ligemale viissada külalist tõstsid vaikides oma klaasid, justkui õnnitledes ülemjuhatajat selle uskumatu võidu puhul.

Feldmarssali adjutant Bour, kes valvas muldonni ukse juures, andis õue esimese signaali, ja külma talveööd rebestas polgutrummide põrin. Hinganud sügavalt sisse ja sirutanud välja oma vägilasõlad, heitis uhke ja õnnelik saatuse hellik oma kotkapilgu üle külalistest tulvil saali, üle kogu riigi, üle kogu maailma, jõi mõne lonksu veini ja suundus muldonni poole.

Kui ta oli jõudnud juba peaaegu ukseni, ilmus äkki ei tea kust tema ette Tšižikovi rohmakas kogu. Ta seisis niivõrd totakalt, niivõrd juhmilt, et võis jääda mulje, nagu kavatseks ta vürstlikule hiilgusele sulgeda tee muldonni.

«Eest ära!» lausus vürst vaikselt, ainult huultega.

«Teie hiilgus,» lalises Tšižikov, «ma palun teid väga, ainult üks hetk, teie hiilgus . . .»

Ta rääkis ja vahtis ise kogu aeg kuhugi saali teise otsa. Potjomkin vaatas samuti sinnapoole ning nägi tema juurde sibavat Popovi.

«Teie hiilgus,» lausus erutatud Popov, «kiirsaadetis Peterburist.»

«Leidis, lollpea, aja ettekandeks. Välja!»

«Teie hiilgus, saadetisele on kirjutatud valitsejanna käega: «Kättesaamisel viivitamatult avada!»»

«Ei tea, kas tungisid rootslased kallale,» mõtles vürst, «või kuulutas Preisimaa sõja. Igal juhul meeldivat on vähe.»

«Noh, vürst, mis teiega on?» küsiti muldonnist.

Väljas on külm. Trummid põrisevad, mitmest tuhandest inimesest koosnev rahvahulk seisab lossi lähedastel tänavatel ootusärevuses. Külalised seisavad, ülestõstetud klaasid käes, kreeka jumalanna ootab erutusega rohmakalt laudadest kokkulöödud ukse taga, vürstlik hiilgus aga, hoides oma suurt pead viltu, ainus silm pilukil, on vajunud mõttesse.

«Viige saadetis palvelasse. Ma tutvun sellega, niipea kui vabanen.»

«Aga seda on samuti võimatu teha,» lausus Popov vaikselt.

«Saadetis on valitsejanna kulleri käes ja ta nõuab, et te selle isiklikult vastu võtaksite . . .»

«Kes too selline on?»

«Porutšik Zubov.»

«Ja sina ei saa porutšik Zubovi käest saadetist ära võtta?!»

«Seda on raske teha, teie hiilgus, sel põhjusel, et juba mõnda aega on porutšik tema kõrguse üks kõige usaldusväärsemaid . . .»

«Mis ajast peale on Zubovite nimi saanud üldtuntud nimeks?!» kõmistas Potjomkin üle saali.

«Teie hiilgus,» soigus Popov päris vaikselt. «Teie haiguse ajal on toimunud tähtsaid sündmusi, millest teile haiguse tõttu pole õigeaegselt teatatud.»

Potjomkin seisis võimsana, raevukana, valmis oma abi aknast välja viskama. Kuid ta hoidis ennast vaos. Olgu pealegi, et ta oli ülemjuhataja, kõikvõimas aukandja, valitsejanna sõber ja, nagu paljud kinnitavad, abikaasa, aga Potjomkin mõistis väga hästi, et maailmas pole midagi, mis kaoks kiiremini kui võim. Ja mida enam sa oled teda enda kätte kogunud, seda suurem on tõenäosus seda kaotada, sest et võimu kogumise protsess iseenesest on juba selle kaotuse algus.

«Kui minu haiguse ajal,» lausus Potjomkin igat sõna raiudes, «on toimunud mingisugused erakorralised sündmused, millest minule pole õigeaegselt ette kantud, siis tehke seda jalamaid!»

«M-m-m . . .» püüdis Popov alustada, kuid Potjomkin katkestas teda:

«Lühemalt.»

«Vürst Dmitri-Mamonov, valitsejanna sõber ja hoolealune, saadeti teatavasti erru.»

«See pole mulle uudis. Tühine vennike oli. Nüüd otsin ma ise meie emakesele sobiva sõbra.»

«Hilja, teie hiilgus. Sellel vanal rebasel, Saltõkovil, õnnestus läbi suruda oma soosik.»

«Kellest on jutt?»

«Valveroodu komandörist rittmeister Zubovist.»

«Kuidas?! On siis võimalik, et rittmeister . . .»

«Kindral, teie hiilgus, tema kõrguse kindraladjutant.»

«Mis — juba kindral?»

«Kindraliaukraad pole veel midagi. Räägitakse, et talle näidatavat üles sellist usaldust, räägitakse, et temast on saanud selline favoriit, et ta plaanitsevat muuta kogu riigiasjade suunda. Ega ta siis juhuslikult läinud oma nahaalsuses nii kaugele, et saatis oma lihase venna ettekandega teie juurde . . .»

«Porutšik saadetisega on siis tema lihane vend? Hm. Saadetis tuleb vastu võtta.»

Staabikapten Tšižikov hüüdis:

«Porutšik Zubov siia!»

Teine adjutant, kes oli valves marmortrepi juures, kordas käsklust, ja nüüd tuli üle kogu saali roosapõskne ilus porutšik, kes säras külmast, noorusest ja eelseisva hiilgava karjääri eelaimusest.

«Teie hiilgus! Porutšik Valerian Zubov kõrgeaulise keisrinna isikliku läkitusega!»

Võtnud läkituse vastu, andis Potjomkin selle samas ilma lahti tegemata Popovile. Ta oli juba lahti lükkamas ust, mille taga ootas teda Venemaa kauneim naine, aga porutšik puuris teda nii anuvate silmadega, oodates kas või ainsat kiitvat sõna tasuks nii pika teekonna eest Peterburist Jassõsse. Külalised jälgisid hinge kinni pidades seda jultunud noorukit.

«Õelge,» lausus feldmarssal meelega üleolevalt, «kas te olete sellesama rittmeister Zubovi sugulane, kes, nagu ma mäletan, kamandas palee valveroodu?»

«Just nii, teie hiilgus! Kindraladjutant Platon Zubovi lihane vend.»

«Kellele ta siis kindraliks saades oma valveroodu üle andis?»

«Valveroodu juhtimine on, teie lahkel loal, tehtud ülesandeks minule.»

Vürst silmitses pikalt roosapõselist nahaalt.

«Ja on's teid,» küsis ta lõpuks, «on's teid, Zuboveid, palju?»

«Neli venda, arvestamata isa, kes on veel teenistuses, ja kujutage ette, ta avaldas samuti soovi saada esitletud tema kõrgusele.»

«No muidugi, muidugi . . . Kui pojad juba kord sellised kanged mehed on! Hea küll, porutšik,» ütles ta lõpuks, «puhake teekonnast, homme varahommikul aga ootab teid vastus keisrinnale.»

«Teie loal, vürstlik hiilgus, tahaksin ma jääda teie armee juurde. Muide, ka valitsejanna palub sedasama.»

«Või nii! Teil on siis juurdepääs tema kõrguse kirjadele?»

«Keisrinna hellitab mind,» tunnistas porutšik punastades. «Nad hellitavad mind õudsel kombel. Minu ärasõidu päeval oli harukordselt külm ilm, ja erilise suhtumise märgiks minusse laskis valitsejanna . . . Jätke mind, vürst, oma staabi juurde. Te ei kahetse.»

«Tahate välja teenida kõrget aukraadi tegevteenistuses?»

«Kõrge aukraadini ma vaevalt jõuan, sest et, nagu teada, siin lõunas pole erilisi sündmusi oodata.»

«Kust võite teie, porutšik, teada, on siin lõunas suuri sündmusi oodata või mitte?»

Nüüd ajas see noor tibupoeg oma kõhnad tiivanukid püsti ning muutus korrapealt võimsaks kotkaks.

«Oma kirjas,» lausus ta mõnevõrra manitsevalt, «nõuab keisrinna tungivalt, et türklastega tuleb võimalikult kiiremini rahuleping sõlmida ning sõjavägi tuleb tagasi tuua tema endisesse asupaika.»

Kuna feldmarssal seisis, oskamata sellise jultumuse peale musta ega valget lausuda, läks porutšik, olles pisut hinge tõmmanud, veelgi kaugemale:

«Riigiasjad, teie vürstlik hiilgus, võtavad nüüd teise suuna.»

«Juba?»

«Juba.»

Vürstlik hiilgus sikutas pahameelega muldonni ust, aga ta ise seisis ikka veel mõtteis. Ei. Oli vaja paljude asjade üle järele mõelda, enne kui sinna siseneda, ja seepärast lükkas ta ukse korralikult kinni ja toetus kahvatuna ja väsinuna hetkeks selle najale, sest korraga hakkas tal pea ringi käima. Haigus, nagu näha, polnud veel päriselt järele andnud. Peaks viskama ühe klõmaka hinge alla ja midagi peale hammustama, et rahustada närve. Pool tuhat inimest on tal külas, aga kellelegi ei tule pähe ulatada talle klaasi, sest et kõigil on nii lõpmata mõnus vaadata, kui kõikvõimas Potjomkin äkki vankuma lõi. Eh, müüdavad hinged . . .

Pikkamisi, vastu tahtmist tuli ta tagasi laua juurde. Külalised olid ta tagasipöördumisest hämmingus ning tõstsid igaks juhuks klaasid. Potjomkin mõtles, et tõenäoliselt pidutseksid nad samasuguse valmidusega, nagu praegu klaase tõstavad, homme Zubovite ballil. Ja see aeg läheneb ning selle vastu pole võimalik midagi ette võtta. Ta tundis ammu ette muudatuste möödapääsmatust ja, võiks öelda, isegi aitas sellele kaasa, aga et nii järsku . . .

Vürst oli veendunud, et epohhiloojateks on isiksused, sest ta oli ju kogu oma elu palgehigis loonud seda, mida hiljem hakati nimetama Katariina ajastuks. Häda on vaid selles, et mitte ainult suured isiksused ei loo ajastuid. Tugevad isiksused tuginevad reeglina sellele, mis on tugevat rahvamassides; hallus imeb endasse kogu ajastu halluse, tühisus liugleb laineharjal, tuginedes tühisusele, mis on peidus inimloomuses.

Nüüd siis on jälle vahtkonna vahetus . . . Kõige enam kartis vürstlik hiilgus, et Venemaa taevasse ilmub mingi kõlupea, kes käärib käised üles ja asub agaralt asja kallale, ning kogu tema, Potjomkini töö ja vaev ja plaanid lendavad kuradile. Kes võis arvata, et see kõik saabub nii kiiresti, ja et tema väljavahetajateks osutuvad nood lurjused Zubovid . . .

Tegelikult asi polegi nendes. Praegu on peamine — võita aega, võita kas või veerand tundi, et teha oma käik. Külalised

ei lasknud temalt oma silmi. Ja selleks, et vabaneda pingsast tähelepanust, otsustas vürstlik hiilgus nendega järsku avameelitseda.

«Kes teist võiks mulle selgitada,» kõmistas ta üle kogu saali, «mida kujutab endast inimese elu?! Võtkem näiteks mind. Ma tahtsin kuulsust — ja mul on kõik aumärgid, mis üldse olemas on. Tahtsin võimu — ja mind võetakse kõikjal vastu nagu valitsejat. Tahtsin rikkust — ja mu kullal ja valdustel pole otsa ega äärt. Tahtsin, et mind alati ümbritseksid kunst ja ilusad naised, ja siin nad on, minu ümber, nad kõik on minu omad. Aga ütelge, miks siis kõigil neil võidupäevil, heaolu ja rahuldatuse päevil närib mu hinges vahetpidamata miski, korrates alalõpmata, et see kõik on tühi töö ja vaimu närimine? Ma rassin ööd kui päevad, ma ehitan uut maailma, minu kätetööst on see maailm saanud oma näo ja hinguse, mulle aga karjutakse vahetpidamata mõlemasse kõrva, et see kõik on ikkagi vaid tühi töö ja mitte midagi rohkemat!!!»

Seda öeldes haaras ta äkki laualt hiiglasuure puuviljavaagna, tõstis selle pea kohale ning virutas kõigest jõust vastu põrandat. Kristallikillud lendasid kilisevate piiskadena üle kogu saali. Akna all olev korrapidaja taipas, et ülejäänud osa programmist muudetakse ära, ja andis tänavale märku, et saluut ära jäetaks, kuid tänaval seisev valvekorraohvitser, kes oli oodanud hoopis teist signaali, andis automaatselt käskluse võidusaluudi alustamiseks.

Pimedas külmas talveöös üürgas terve polk mitmekordse «hurraa!», seejärel hakkasid kloostrimüüride tagant saluteerima suurtükid. Pea kaotanud ballikülalised ei mõistnud midagi targemat teha, kui hakata valjul häälel loendama kogupauke. Neid oli tõepoolest kakskümmend kuus. Ja kui kanonaad oli vaikinud, kägises laudadest kokkulöödud uks ning saali astus suurest valgusest silmi kissitades pidustuste peasüüdlane, kes oli tõesti impeeriumi kauneim naine.

«Mis juhtus, teie hiilgus?» küsis ta erutatult. «Millega selgitada nii varajast «hurraad!» ning mitte millegagi põhjendatud kogupauke?»

Potjomkin astus vürstinna juurde, vajus raskelt ühele põlvele, suudles ta kirsipunase kitooni serva ning toda salapärast suitsuvärvilist riideriba.

«Mu arm, siin on otsekui saatuse käsi mängus! Mind on kogu elu süüdistatud venitamises, otsusekindluse puudumises kindluste piiramisel ja ründamisel. Näib, et ka sel korral annan ma oma vaenlastele põhjust mind laimata, kuid uskuge, mu arm . . . Rünnaku edasilükkamine ei tähenda veel võitjaloorberitest loobumist.»

«Noh, need pole veel kuhugi kadunud,» vastas vürstinna.

«Aga mina mõtlesin algul, kui kuulsin neid kogupauke: kas tõesti leidis vürstlik hiilgus teel minu juurde endale kellegi teise?»

«Mu arm, lase mind natukeseks ajaks eemalduda, las ma löön põrmuks selle Osmanite impeeriumi, ja siis ma mitte ainult ei ehita sulle muldonni paleesse, vaid vastupidi, ehitan sulle muldonni palee . . .» .

Järsku tekkis piinlik vaikus. See hiilgav ball näis millegipärast muutuvat talvekampaania alguseks, selline perspektiiv aga ei meeldinud mitte kellelegi põrmugi. Ainult Bour, Potjomkini lemmikadjutant, kes teadis kõigist paremini, millal vürst naljatab ja millal räägib tõsiselt, astus tema juurde ja jäi tema ette tikksirgelt seisma:

«Käskige, teie hiilgus.»

«Ajada garnison lahinguhäire korras jalule. Sõduritele välja anda kolme päeva toidunorm ja plaskutäis viina. Jätta Jassõssse üks pataljon poodide ja laatsarettide kaitseks. Kerge- ja raskesuurtükivägi, kogu hobumoon, toidu- ja mürsuvarud — kõik laadida aega viitmata peale, rivistada väed rännakukolonnidesse ja . . .»

«Teie hiilgus,» püüdis sündmustesse sekkuda Popov, «see on sama hea kui talveperioodiks sõlmitud vaherahu rikkumine. Kas me võime võtta enda peale sellise vastutuse, kooskõlastamata . . .»

Ainult need sõnad veel puudusid, et paisata välja kogu feldmarssali rinda kogunenud laava:

«Me ei või lubada endale mõnusat äraolemist, samal ajal kui meie vennad kristuses surevad oma pühakoja seinte vastu surutuna piinarikast surma! Kõigekõrgem ei anna meile seda andeks. Sõja alguse puhul pöördus valitsejanna moldaavia rahva poole läkitusega, kirjutades: «Saabub see päev, saabub see tund!» Olgu teile teada, härrased, et need sõnad olid määratud mitte ainult moldaavlastele. Nende sõnadega pöörduti ka meie, venelaste poole, ja kogu õigeuskliku maailma poole, ning seepärast, võttes täna vastu otsuse alustada tormijooksu viimastele Türgi kindlustele Doonaul, kordan ma meie valitsejanna sõnu ja ütlen teile: «Härrased! Saabub see päev! Saabub see tund!»»

Pärast liiga pikale veninud pausi küsis vürstinna:

«Ja kuidas siis jääb? Kui mitmendat korda juba puhuvad sõjakäigud ära meie peoküünlad?»

«Mitte mingil juhul!» ütles vürst. «Pidu jätkub.»

«Aga mismoodi? On ju välja kuulutatud lahingukogunemine! Mehed lahkuvad, aga ball, kus on ainult naised, muutub kiiresti igavaks laadaks, kus kõik kõike müüvad, aga keegi midagi ei osta.»

«Mis igavusest saab siin juttu olla, mu arm! Mul on selline üllatus valmistatud, et te lakute sõrmed ära! Korrapidaja, kus need vennad Kuzminid on? Sarti, põruta neile mustlastele paar tulist mustlasviisi . . .»

Talveöös puhusid fanfaarid lahinguhäiret. Hobused hirnusid, kullerid kihutasid igas suunas, polgud rivistusid rännakukolonnidesse. Suurtükiväelased laadisid saanidele mürske, lõputud moonavoorid läksid vaevaliselt, suure kriginaga liikvele. Sünge, külmast ahistatud armee liikus oma saatust needes kuhugi öösse, Mavrokordatose lossis aga vihtusid kaks Kaukaasiast toodud soldatit kõigi imetlevate pilkude all kergelt ja tuliselt mustlastantsu.

KAHEKSAS PEATÜKK

MAISED HÜVED

Igal rahval on oma mõte.
Jõudu tööle,
minu sõbrad . . .

Katariina II — Puškin

Külmad kestsid kogu talve, vastu kevadet aga jäid Katariina kuus last raskesti ja kauaks põdema. Eriti raskesti põdes kõige väiksem. Suurnädalal näis, et nüüd on siis kõik, ta annab hinge issandale, pisike keha oli juba päris külm. Pisaraisse uppudes surus Katariina oma põse lapse peakese vastu ja aina anus: ütle midagi, soovi endale midagi, ma püüan su palve täita. Poisikese siniseks tõmbunud huuled sosistasid: tahan magusat marjakest . . .

Katariina viskus põlvili püha neitsi ikooni ette: ta suhtles temaga nagu elava naabrinaisega, emandaga, käskijannaga. Katariina armastas nii väga oma kõige nooremat last, et oli tema aitamiseks valmis kõigeks, kuid selles häda oligi, et tema ettekujutust mööda ei sobinud jumalalt paluda maiseid asju. Jumal on meie isa, aga taevane, mitte maine isa. Ja ikkagi . . . Issand, saada oma õnnistus meie maale, aedadele, viinamarjapõldudele . . .

Ajad olid rasked, jumalalt paluti igast ilma otsast kõike, ja alles sõja lõpu poole naeratas saatus paljukannatanud külapõgenikele. Pärast lämbet, põuast suve saabus pehme, nukkermõtlik sügis ning mööda tammemetsi levis kuuldus enneolematult suurtest viinamarjasaakidest. Vaesed inimesed! Oma igavese rändamise tõttu olid nad isegi unustanud mõelda sellele,

et maailmas on olemas niisugune ime nagu viinamarjaväät, mis on täis magusaid marjakobaraid, ja nüüd siis . . .

Koos isamajaga hüljatud, koos kodupõldudega hooletusse jäetud, koos unistusega paremast elust unustusse vajunud viinamarjaväät leidis määratud ajal endas jõudu end sirgu ajada, õitseda, vilju kasvatada ning oli nüüd oma magusa, joovastava viljakoorma all õnnelikult lookas. Koos temaga tuli elu sisse ja naeratus huulile ka selle maa töörügajatele. Soojades loojangukiirtes särasid silmad mõtlikult ja hellalt, täitumata jäänud unistused uitasid taas vanadele, unustussevajunud radadele . . .

Külad ärkasid ellu. Nüüd läks tõepoolest täide rahvatarkus, mis ütleb, et isegi hukkudes kannab viinamarjaväät vilja. Pidades seda taevaandi oma esivanemate tarkuse kinnituseks, hakkasid põgenikud sel korral varakult enne tammelehtede langemist oma kodukollete juurde tagasi pöörduma. Nad kiirustasid, sest viinamari on varmas igal tühisemalgi põhjusel maha pudenema. Nad tõttasid ka veel sellepärast, et ükskõik mida ka ei räägitaks, aga igaühel on oma elu, ja see on ainuke ja nii lühike ning väheste rõõmudega, et kui lasta mööda ka see jumala poolt antud juhus, siis milleks üldse ilmale tulla ning pärast kõigevägevama ette ilmuda?

Koputage, ja teile avatakse, küsige, ja teile antakse . . . Okolinlased läksid esimestena Dnestri äärde oma tõrsi pesema ja hakkasid esimestena saaki koguma ning nende küla kohal hõljus esimesena magus viinamarjamahla lõhn. Kordumatu, jumalik viinamarja kogumise aeg! Hospodinad, kes olid endile lastepere appi võtnud, korjasid viinamarjakobaraid. Hospodarid, kellede kehakaal oli suurem, surusid, püksisääred põlvini üles kääritud, mahukates tammetõrtes marju puruks. Vanemad pojad kandsid ja kallasid seda purukstambitud lõdi vaatidesse ning vaiksetel kuupaistelistel öödel täitis valmiva veini hapukasmagus lõhn Dnestri-äärsed külad uute lootustega.

Pea püsti, ütlesid viinamäed, ning elustasid Dnestri orge. Isegi vaga Katariina, kes oli vanematelt päranduseks saanud majakese all orus ja keda külaelanikud «põllukaks» hüüdsid, kuna seal, jõe ääres, viinamari eriti hästi ei kasvanud, — isegi tema kogus oma viielt-kuuelt põõsalt paar-kolm ämbritäit viinamarjakobaraid. Andnud lastele niipalju marju, kui nad süüa jaksasid, et nad hiljem võiksid terve talve meenutada, kuidas nad tol päeval olid magusaid marju söönud, muljus ta ülejäänud kobarad kätega puruks ning jättis siis paariks päevaks käärima. Niipea kui magus mahl hakkas keeleotsa kõditama, kogus ta oma lastepere kokku ning seletas neile vaiksel häälel, otsekui käiks jutt jumal teab millisest saladusest, et see ongi kuulus «tulburel», see tähendab noor vein. Palju seda

juua ei tohi, see on patt, ja ka pea hakkab hiljem valutama, aga kui võtta paar lonksu vaimu värskendamiseks, siis võib . . .

Kostitanud lapsukesi, tuli ta mõttele, et oleks hea pisut veini hoida ka kiriku tarbeks. Kevadel tuli tal mitmel korral joosta mööda küla. Kirikuleiba küpsetas ta ise, aga head veini armulaua jaoks polnud kuskilt võtta, sest kuigi külas on palju viinamarjapõlde, juuakse veini kolme lonksu kaupa, seda aga, mis vaadipõhja jääb, on häbi kirikusse tuua.

Head nisu tal pisut oli. Juba sõja alguses oli isa Geine andnud tema kätte hoiule paar kausitäit teri, ja ta oli neid igal aastal maha külvanud ning saaki koristanud, kuid tarvitada neid ei söandanud, kuna pidas neid kiriku omandiks. Nüüd oli tähtis varuda sügisel head veini. Mitte eriti lootes omaenda veinivalmistamise oskusele, võttis Katariina tühja pudeli ning hakkas käima mööda maju, et paluda pisut veini kiriku jaoks . . . Jumal on nende vastu nii helde olnud, kas nad siis tõesti ei täi pisut pühakoja tarbeks anda? . . .

«Mis pühakojast sa räägid,» vastasid talle purjus külamehed. «See meie kirikukõkats on ju päris kokku vajunud! Tead mis, hakkame tantsima! Räägitakse, et sina tantsivat kõige paremini. Aga mitte paremini mi-inust! Ja tead veel mis? Armasta mind. Sa ei kahjatse, ma olen korralik inimene, näe, löön risti ette . . .»

Viinamarjakasvatajail on üks suur rõõm — noore veini, nagu nad ütlevad, sündimine. Elanud selle toreda päevani, vajus Okolina pikkamisi magusasse joovastusse, ja kas viinast või suurest rõõmust olid okolinlased nagu poolsegased. Jommis mehel, nagu juba ammu tähele pandud, muutub keel kangeks ning inimene püüab väljenduda võimalikult lühidalt, ligilähedaselt. Selles suhtes oli Okolina läinud nii kaugele, et, nagu Katariinale näis, vahetasid nad mõtteid mingis imelikus, arusaamatus murdes. Igal juhul ei suutnud nad kõigile pingutustele vaatamata mõista, mida see vaene naine neilt palub, niisamuti nagu Katariina ei suutnud aru saada, mida nad talle vastasid. Kaotanud pool päeva, tuli Katariina tühja pudeliga rusutult koju tagasi.

Okolina ei olnud ainuüksi küla, kus Katariina elas. Okolina oli tema elu mõte. Kui talle oleks antud valida, kas kolida teise külasse või viskuda Dnestrisse, oleks ta sekunditki kõhklemata heitnud end voogudesse. Okolina ja tema kiriku pärast jäi ta oma kuue lapsega kevadest kuni hilissügiseni jõe äärde. Pikkadel piinarikastel üksindusöödel, kui kogu küla oli mägedesse peitu pugenud ja okolinlased seal kodututena ringi hulkusid, tundis ta ennast sõdalasena, kes kaitseb koduseid Okolina järsakuid, esivanemate haudu, kirikut, mahlast pungituvaid viinamarjakobaraid. Vaene Katariina! Mitte kunagi, ka kõige

süngemail päevil poleks ta võinud endale ette kujutada, et tuleb kord päev, mil ta käib oma lastega mööda küla nagu mööda lõputut kõrbe . . .

«See kõik on meie süü,» kurtis Katariina oma kuuele lapsele. «Meie ei oleks tohtinud taevaisalt paluda maiseid hüvesid. Maised hüved tuleb kõigepealt ära teenida, aga kui nendele metslastele sajab kaela selline küllus, siis pole see enam jumalast . . .»

Lapsed olid temaga täiesti ühel meelel, ning Katariina koristas kiiresti maja, pesi lapsed Dnestris puhtaks, võttis siis väikese püha neitsi ikooni, ainsama, mis oli säilinud nende küla kirikus, ja hakkas käima mööda küla. Meeleheitehood asendusid tal reeglina mehisusehoogudega.

Kõige ees sammus pidulikult, oma missiooni tähtsust teades Katariina ise, kandes ikooni, mille pale oli pööratud kõigi vastutulijate poole. Tema järel, pisut tagapool, astus oma väheldase kasvu pärast mossitades — nagu Katariinale näis — Maritsa, tema vanim tütar, heledapäine, arukas ja vaikne; ta oli iga hetk valmis Katariinale appi tõttama. Nende kannul tulid kaks tõmmut ja häbelikku lobisejat. Nad astusid teineteisel käest kinni hoides; kõike, mida nende silmad nägid, lobisesid nad vadinal teineteisele edasi. Latatarade taga astusid kaks kõhna poisikest. Nad astusid üht jalga ja olid nii sarnased nagu kaks tilka vett, kuid oli näha, et nad olid omavahel pahuksis.

Rongkäigu lõpetas iseseisva käitumisega poiss — Okolina praeguse külluse peasüüdlane, nelja-aastane jõmpsikas, kes kandis tavaliselt neid riideid, mis vanematele lastele olid juba väikseks jäänud. Vastavalt parajasti seljas olevatele riietele muutus ka selle põngerja nimi: kord oli ta Nitse, kord juba Anitsa. Tema soo muutlikkus aga ei häirinud teda ennast karvavõrdki ning praegu astus ta rõõmsal meelel, silmitsedes peremehe pilgul mööda mäenõlva laialipillatud maju. Vahtides mingisugust kutsikat, jäi ta lobisevate plikade suureks meelehärmiks alatasa teistest maha, ja need pidid siis iga kord, kui ta silmist kadus, mõneks minutiks oma magusa jutuvada katkestama ning talle järele jooksma.

«Ma tulin siia püha neitsi Maria ikooniga, ainsa pühapildiga, mis on meie kirikus säilinud, ja kelle poole palvetasid teie vanaisad ja vaarisad . . .»

Okolina rahval olid käed-jalad tööd täis. Magusast ja joovastavast mahlast pungil viinamarjakobarad lebavad korvides, rasked korvid kõiguvad raskusi kandma harjunud õlgadel. Roosades mahlapritsmetes jalad litsuvad marju tündrites puruks, hiiglasuurest vaadist aga, mis on käärimise salajõudude võimuses, voolavad üle serva tumedad mahlanired. Heal

peremehel aga ei lähe ka need nired asjata kaduma. Kust nad ka üle ei ajaks, lõppude lõpuks satuvad nad ikka renni, mis on rajutud kivisse, mille peal vaat seisab. Renni mööda voolavad nired suurde savikaussi, ning viinamarjakasvatajate vana tava järgi võib igaüks, kes juhtub mööda minema, sisse astuda, tõsta kaussi ja saada osa selle maja töödest ja rõõmudest.

Pererahvale on see kauss ülevoolanud mahlaga väga vajalik asi: selle järgi saab endale enam-vähem täpse ettekujutuse vaadis toimuvatest salapärastest protsessidest, peale selle aga — kui magus ta on! Teinekord pole lihtsalt jõudu sellest kleepuvast kausist mööda minna, seda suu juurde tõstmata, sest et temas näib olevat kõik, mida sa elus oled tahtnud, kõik, mida oled saavutanud . . .

«Ma tulin siia püha neitsi Maria ikooniga, viimase ikooniga, mis on meie kogudusele jäänud, et paluda teid alandlikult tulla homme hommikul varavalges meie kiriku juurde ja aidata teda varemetest püsti upitada, et tema omakorda võiks aidata meil jalgele tõusta . . .»

Pannud raske kausi käest ja pühkinud varrukaga lillakad huuled puhtaks, sattusid enneolematult heasüdamlikuks muutunud okolinlased tema küllatulekust vaimustusse. Ei, te ainult vaadake, kui arukas ta on, kui ilusasti ta räägib. Kas tolles vanas kirikus tõepoolest ainult toosama ikoon ongi järele jäänud? Hea, et sedagi jõuti hoida, see oleks samuti võinud kaotsi minna. Tema hoidiski ju selle alles — tark naine, lihtsalt tubli. Ja kas te arvate, et see, et ta kogu selle aja, mil käis sõda, oma lastega all orus elas, asjata oli? Arvate, et jumal ei näinud teda, ei kuulnud tema palveid? Arvate, et see taevamanna oleks meile kaela sadanud, kui ta poleks oma pisikestega tolles pooleldi lagunenud kirikus psalme laulnud?! Katariina, meie kullake, pane ikoon rohu peale, ei temaga juhtu seal midagi. Võta see kruus ja ammuta sellega, näe, tollest äärmisest vaadist — seal on kohe nii maitsev, et pole enam jõudu . . . Mispärast sa ei taha? Noo, kui sa veel tõrksust üles ka näitad, siis jääd sa igavesti oma kirikust ilma. Ole sa lahke, meie oleme tema vastu kogu hingest heasoovlikud, tema aga turtsub! Lühidalt, kui jood pool kausitäit ära, tuleme homme. Kui ei joo — sega ise toda neetud savi, kas me veel vähe oleme seda oma elus seganud või, jalad puha korpas . . .

Kahel korral pidi ta siiski järele andma. Esimese kruusitäie jõi ta ära vana Pasere majas, nähku jumal — pääsu sellest polnud. Vanal Paserel, kelle tegelik nimi oli Kruntu, oli juba seitsekümmend aastat turjal. Tal olid juba ammu kõik hambad suust langenud, alumine lõualuu käis peaaegu vastu teravat ninaotsa, aga kilavad silmad vaatasid endiselt nooruslikult ja vilavalt, millest ka tema hüüdnimi Pasere — see tähendab

lind. Ta oli salakaval mees ning mõistlikum olnuks temaga mitte tegemist teha, kuid tal oli kolm tugevat poega, kes elasid temaga ühe katuse all. Ja kuigi ka pojad olid, nii nagu isagi, pooltobedad, olid nad kuulsad jõu ja osavuse poolest. Ilma nende abita poleks tasunud kiriku taastamisele mõeldagi.

«Ma tulin siia püha neitsi Maria ikooniga, viimase ikooniga, mis on meie kogudusele jäänud, ja palun teid alandlikult . . .»

«Mida-mida-mida?»

Vana Pasere, kellel oli Okolina parim viinamarjaistandus, surus parajasti maja taga tõrres marju puruks. Kuigi ta oli vanas põlves peaaegu täiesti kurdiks jäänud, oli tal see-eest peaaegu looma haistmine, kui asi tema varasse puutus; tarvitses vaid varjul langeda tema tarale, ja juba oli ta kohal.

«Mida ta seal räägib?»

Pojad istusid muldril, kruusid värske veiniga ümberringi maas, ning puhastasid oma soldativarustust. Koos Vene armeega võtsid lahingutest osa ka mõned moldaavia vabatahtlike polgud, niinimetatud arnautid. Vana Pasere pojad olid ka arnautid. Peale lahingutrofeede said nad Vene keisrinnalt igaüks rubla kuus, prii lobi ja hobusemoona. Talvisel ajal, kui võitlevad pooled olid vaherahu sõlminud, pöördusid Kruntu pojad tagasi koju isa juurde ning logelesid ja lõõpisid veini juues talv läbi kuni järgmise suvekampaania alguseni.

«Mida ta tahab?»

Kuigi vanamees oli kurt, sai ta mingil kombel suurepäraselt aru kõigest, mida rääkisid pojad, ning ta kasutas tavaliselt nende abi, kui oli vaja kellegagi suhelda.

«Rahvast ajab kokku,» ütles vanem poegadest. «Tahab kirikut parandada.»

«Mida tast parandada, kui ta kokku vajunud on?»

«Ilma kirikuta ei saa,» andis Katariina talle poegade kaudu edasi.

«Selge see, et ei saa. Aga see pole meie asi. See on papi asi.»

«Meil ei ole vaimulikku,» vastas Katariina endisel toonil.

«Mida ta räägib?»

«Ütleb, et pappi ei ole.»

«No aga kui pappi ei ole, milleks meile siis kirik?»

«Et pattusid kahetseda.»

«Mis ta ütles?»

«Ütles, et pattusid kahetseda!!»

«Ja mis pattusid saab olla sõja ajal?» kihistas vanamees naerda. «Sõja ajal vastutab ainult kapten jumala ees, kõik teised aga lasku laulu või löögu lusti!»

Nende sõnade juures meenus vanale Paserele, et tal pidi siin kuskil veel üks vaat olema, mille ta täiesti kahe silma vahele oli jätnud, aga see on ju kurjast . . . Esimesed lonksud viisid

ta suurde vaimustusse. Ammutanud kruusi täis, astus ta Katariina juurde.

«Mis te nüüd, nii ei tohi . . .»

«Mispärast ei tohi?»

«Sellepärast, et minul on kaasas lapsed ja püha neitsi ikoon.»

«Ja mis siis sellest? Vein, kui tahad teada, on kõige puhtam asi. Kas siis issand pole öelnud: jooge, see on minu veri . . .»

«Ta ütles esmalt: sööge, see on minu ihu, ja alles pärast seda rääkis veinist.»

«Leiba küsi naaberkülast, põlluharijate käest, meie sellega ei tegele.»

«Kas te siis tulete homme appi?»

«Jood ära — tuleme.»

«Neljakesi?»

«Kui jood põhjani, tuleme neljakesi.»

Ja Katariina jõi. Vaevaliselt, lämbudes ja läkastades. Lapsed, kes ta ümber olid kogunenud, jälgisid teda hirmunult pärani silmi, sest et kruus oli hiigelsuur, hapukas-sogases vedelikus ujusid marjakestad, tumedad seemned ja jumal teab, mis veel. Sellest käärivast massist inimene purju ei jää, aga ta jalad muutuvad nõrgaks, otsekui vatiseks. Mööda küla edasi liikuma polnud Katariina pärast oma pattulangemist enam võimeline, ning jõudnud Okolinast välja, läks ta kaua aega mööda Dnestri järsku kallast metsa poole.

Teine kruusitäis tuli tal juua kellegi Taika, vana Pasere sugulase pool. Tolle mehe nimi oli samuti Kruntu, kuid külas keegi õigeid nimesid ei tunnistanud, aeti läbi hüüdnimedega. See Taika elas külast kahe versta kaugusel, metsa ääres. Saatus ise sundis Katariinat pendeldama nende kahe Kruntu vahet, sest et kui esimesel, hüüdnimega Pasere, oli kolm tugevat poega ning vanamees ise ka oli veel jõus, siis teine Kruntu, hüüdnimega Taika, oli rikas. Mil viisil ja kust õnn ta juurde oli tulnud, seda ei teadnud õieti keegi, kurjad keeled aga kinnitasid, et just sellepärast ta kolinudki metsaserva, et see jääkski alatiseks saladuseks.

Tegelikult siin suurt saladust polnudki, sest et kui Paserel oli nina terav, siis Taikal oli see võimas ja lihav ning alati tegevuses. See nina pidi paljude kinnitust mööda isegi maa alt välja nuhkima kõik, mis vaja, ning Katariinale, kes oli nõuks võtnud kirikut kas või kuidagiviisi parandada, polnud vaja mitte niivõrd Taika varandust kui tema suurt lihavat nina . . .

Taika juurde minek võttis palju aega. Esiteks olid jalad nagu võõrad, teiseks jäid lapsed kogu aeg maha, kolmandaks oli Taika talle suureks mõistatuseks. Too ei austanud üldse kirikut, ei käinud seal kunagi, isegi lapsi tõi ristimisele naine üksinda, vihjates sellele, et mees on sõidus. Aga kogu oma

jumalakartmatuse juures austas Taika mingitel salapärastel põhjustel sügavalt Katariinat, ei astunud kunagi mööda, vahetamata temaga kas või paari sõna. Katariina oli kindel, et ükskõik mida ta temalt ka ei paluks, ei ütleks see mees temale ära, aga usklikuna pidas ta suureks patuks võtta midagi paganalt, nagu ta tavatses nimetada inimesi, kes jumalat ei tunnistanud. Ta poleks ka nüüd miski hinna eest sinna läinud, kui poleks olnud toda kruusitäit veini . . .

Ainus, milles Katariina veendunud oli, oli see, et seal ei sunnita teda kindlasti jooma sogast praagat, kuna Taika aias ei kasvanud ühtegi viinamarjalehekest. Kogu oma aia oli Taika täis istutanud ploome. Ploomipuud kasvasid maja ees ja maja taga, ja kaugel majapidamishoonete taga. Igale poole, kuhu oli vaid võimalik ploomipuid istutada, oli neid ka istutatud, kusjuures need polnud mitte tavalised Moldaavias kõikjal levinud mustad ploomid, vaid teistsugused — lihavad, orgude omad; need madalad puud oli ta Valahhiast toonud . . .

Sügisel, kogunud terved mäed ploome, laskis ta neil pisut mädanema minna ja hakkas neist siis ajama erilist viina, mida kutsuti tsuikaks. Nädalate kaupa hõljus majade kohal suitsuvine, seejärel maeti tsuikavaadid maa sisse, et lõhna kaotada; talve keskel või vastu kevadet kaevas Taika vaadid uuesti välja ja hakkas veel kord tsuikat läbi ajama ning kaevas siis jälle vaadid maa sisse.

Peale ploomide ja tsuika oli Taikal veel üks kirg — intriigid. Tema hiigelsuur pea, mis sarnanes küpse, oma mahladest pakatava kõrvitsaga, näis justkui meelega selleks loodud olevat, et arutada, keda kelle vastu ässitada. Ta teadis juba lapsest saadik, kes kellega ei klapi, kuid ikkagi läbi saavad, või kes kellega sõbrustavad, aga pikkamööda surmavaenlasteks saavad. Viieteistkümneaastaselt oli talle Okolinast juba vähe ja ta hakkas kondama mööda naaberkülasid, pärastpoole aga oli talle isegi Dnestri orgudest vähe ning ta, nagu kinnitasid kurjad keeled, hakkas piiluma üle aia naabermaadesse.

See näis tõsi olevat, sest aeg-ajalt kadus ta tõepoolest ära. Need olid kummalised, mõistatuslikud kadumised. Ja kuigi ta läks tühjade kätega ning tuli tagasi samuti tühjade kätega, kasvas tema jõukus mingil moel pärast igat sellist reisi. Tõenäoliselt just selleks, et varjata neid oma kaugeid reise, oligi ta ennast sisse seadnud külast eemal ja elumaja ümber ehitanud majapidamishooned ning kõige selle ümber ehitanud kõrge kiviaia, mille ta hiljem saviga üle määris, mistõttu kogu seda hoonestikku metsaservas kutsutigi savikindluseks.

Sõda oli Taikale kõige palavam aeg. Ta ei küsinud kelleltki midagi, ei püüdnud kelleltki midagi välja uurida, aga kui ta lihav nina ütles talle, et on aeg teele asuda ja just tolles suunas, siis veeretas ta tsuikavaadid vankrile, rakendas hobused ette, ning kõigi sõja-aastate jooksul polnud vist ühtegi suuremat lahingut, mida ta oleks mööda lasknud.

Trofeed, nagu teada, mängisid nondes sõdades suurt rolli; saavutanud võidu vaenlase üle, hakkasid soldatid sealsamas lahinguväljal saadud sõjasaaki jagama ja müüma. Peamiseks valuutaks oli kange viin, ja kuulu järgi rikastus Taika sel ajal ennekuulmatult. Ühelt eriti õnnestunud reisilt tõi ta endaga kaasa isegi noore, ilusa nunna. Tõsi, Taika naine oli veel noor ja tugev, ent oli ju kombeks, et jõukates majades elasid ka veel mingisugused teised naised mingisugustes õigustes, ja kui see oli teistes jõukates majades niimoodi, miks ei võiks see siis nõnda olla ka Taika majas?

«Ma tulin siia koos neitsi Maria ikooniga, viimase ikooniga, mis on meie kogudusel säilinud, et paluda teid tulla homme appi meie kirikut varemeist üles upitama, et tema omakorda . . .»

Taika paotas oma savikindluse värava; ning olles oma töödest-tegemistest tublisti hõivatud, kortsutas ta kulmu, kuna ei suutnud kuidagi aru saada, mida see naine temalt tahab. Oma pika, peaaegu maani ulatuva räpase põllega sarnanes Taika sepaga, ainult ta hiiglasuured tugevad karvased käed olid ploomimehused. Neli pöörast õuekoera püüdsid ta jalge vahelt läbi pugeda ning Katariina ja ta lastekarja kallale tormata. Taika peksis neid jalaga õue tagasi ning vihastas selle peale, et kaotab siin oma kallist aega, aga ära minna, ilma et oleks sotti saanud, mida Katariina tahab, ta ka ei saanud, sest mingisugune ähmane instinkt nõudis lugupidamist selle naise vastu.

«Ma tulin siia püha neitsi Maria ikooniga paluma teilt abi . . .»

«Aga too kirikukökats on ju ammu ära lagunenud,» lausus Taika.

«Selles asi ongi, et on ära lagunenud . . .» ohkas Katariina. «Sellepärast me käimegi majast majja.»

«Aga mida siin käia!» sõnas Taika tõsiselt. «Kui ta kord juba lagunenud on, las ta siis olla . . .»

«Aga ta pole ju päriselt ära lagunenud,» vaidles Katariina vastu. «Seinad seisavad veel püsti, ja katus ka. Ning ma mõtlesin, et kui teie tulete, ja kui vennad Kruntud ka tulevad . . . aga nad lubasid tulla, eks te siis üheskoos mõtlete kindlasti välja, kuidas teda parandada.»

«Nendega sa mõtled jah!» vastas Taika, kes põlgas oma sugulasi sedavõrd, et ei käinud nendega üldse läbi. «Niipaljukest nad ainult teavadki, et aasta läbi imeda toda va haput laga . . . Millest sinul huuled sinised on? Kas nad tõesti sind ka võrgutasid tolle lakkega?»

«Kostitasid.»

«Millega nad küll tegelevad, molkused... Joodavad inimesi täis... Ja ise veel vihjavad, nagu oleks nende sugu Okolina asutanud... Nad on selle lagastanud, aga mitte asutanud!»

Taikal oli oma nõrkus: enne surma tahtis ta olla millegi asutajaks. Ta oli sugulastega tülis Okolina asutamise aja ja põhjuste pärast. Lõppude lõpuks andis küla talle hüüdnimeks Taika, see tähendab isake, justkui selle tunnustuseks, et ta kunagi tõepoolest on midagi asutanud. Seda teadmata poleks mõtet ennast siin näidatagi, ja Katariina, kes tuli külast siia, soovides kõigest hingest kirik üles ehitada, oli sunnitud oma jutus mööda minnes vihjama, et kuigi ta laskis Pasere-taadil ennast kostitada, teavad tõelised okolinlased väga hästi, millal ja kuidas asutati...

Olles enesega rahul, kadus Taika natukeseks ajaks oma õue teise otsa ja tuli kohe tagasi.

«Säh,» lausus ta, ulatades Katariinale plekk-kruusi mingisuguse sooja vedelikuga, «esivanemate mälestuseks, kes, niiöelda, asutasid...»

Vaene Katariina, juba ainuüksi selle vedeliku nägemine ja lõhn ajasid teda iiveldama, aga ta teadis ka väga hästi, et kui ta keeldub, siis katkeb too salapärane niidike, mis sidus teda selle inimesega, aga ees seisis veel nii pikk elu, ja lapsed olid veel nii väikesed...

«Kõigi meie omade mälestuseks,» ütles Katariina, võttis kruusi ja vajus koos sellega kuhugi olematusse. Ta peaaegu ei mäletanud, kuidas ta koju sai. Hommiku eel ajas teda nõnda iiveldama, et näis — nüüd on lõpp, kõik on läbi, aga vaevalt oli järgmisel päeval hahetama hakanud, kui talle meenus, et küla on kokku aetud. Ta tegi ennast kiiresti korda ning tõttas koos uniste laste ja truu Ružkaga mööda järsku teerada üles. Kuni Dnestri taga koitis, tassis ta vett, leotas hulga savi, mis oli otse kiriku keskele kantud, pistis undrukuserva vöö vahele ning ronis jalgupidi sellesse külma lögasse. Tund kadus tunni järel, ta sõtkus savi aeglaselt, hoolega, pea vajus aga järjest madalamale, et lapsed ei näeks teda nõutuna, et lapsed ei näeks teda kurvana, et lapsed ei näeks teda nutvana...

Jaa, nutvana, sest et päike paistis Dnestri tagant juba kõigisse akendesse, aga tema rabas endiselt üksinda. Ta sõtkus savi ning mõtles endamisi: issand küll, kes võis neli aastat tagasi arvata, kui ta jättis isa Geinega hüvasti, et ta näeb teda siis viimast korda! See oli tookord, kui isake vankrile ronis. Tolsamal suvel, saanud külma oma vanadele paisehaavadele, suri ta seal kuskil metsades. Kirikuvara, mis ta endaga kaasa viis, olid teda metsa matnud ilma koguduseta papid omavahel ära jaganud. Esialgu, tõsi küll, räägiti, et nad võtnud kõik selle

endi kätte ajutiselt, justkui hoiule, aga mine sa nüüd otsi, kus on kraam, kus papid.

Evangeeliumi, mille eest isa Geine oli omal ajal andnud mära koos varsaga, vahetas üks lesestunud naine, kellel olid väikesed lapsed, kotitäie maisijahu vastu, kuna ta tahtis minna elama oma õe juurde naaberkülla, aga sinna ei saanud ju minna tühjade kätega. Lõpuks oli kogu Okolina kirikust järele jäänud vaid püha neitsi ikoon, mille Katariina oli oma koju viinud, et seegi kaduma ei läheks. Samal ajal aga käis sõda ning külakirikud jagasid põldude ja külade saatust, jagasid oma rahva saatust, kes neis palvetasid...

Naabermetsadest ilmusid metstuvid. Nad olid varemgi tulnud, need metstuvid, ja kadunud isa Geine, rahu tema põrmule, oli päevad läbi istunud kirikutrepil ning tuvisid minema peletanud, et nad ei laskuks kiriku katusele. Ta oli neid isegi kividega loopinud, ja mitte halvemini kui külapoisikesed, nii et külas oli selle üle naerda kihistatud. Katariina ise oli, patulugu küll, isakest selle eest hurjutanud: kes on seda enne kuulnud, et tuvisid kividega loobitakse, pealegi kui pühakirjas on öeldud, et püha vaim lehvis Lunastaja kohal tuvi kujul?!

Pärast isa Geine surma oli tuvidel vaba voli ööd ja päevad läbi jalutada Okolina kiriku õlgkatusel. Neid oli katusel nii tihedalt, et hakkasid pilude vahelt pööningule tungima, punusid seal endile pesad ja haudusid välja pojad. Katariina rõõmul polnud piiri — terved pilved sinkjashalle tiibu lendlesid kiriku kohal, jalutasid oma lõbuks katusel. Aga pikapeale olid nad katuse oma roosade varvastega nii peeneks jahvatanud, et kui algasid suured vihmasajud, langes kiriku katus koos tühjaks jäänud metstuvide pesadega sisse.

Kogu järgneva suve puhastas vaene Katariina kirikut prahist. Ta tassis oma turjal palke, savikamakaid, lohutades ennast sellega, et niikaua, kui püsivad seinad, altar ja aknad, annab kõike veel parandada. Naaberkülades on, näe, peaaegu igal teisel majal lagi sisse vajunud, ja mis siis sellest? Hakkavad siis inimesed sellepärast uut maja ehitama? Kui jumal annab, tuleb sõjale lõpp, ja siis kutsutakse Okolinas kokku klaka — see tähendab, et kogu rahvas tuleb korraga appi, et ühe ropsuga mingi suur töö ära teha. Kui aga Okolinas tullakse kokku klakale heas tujus ning kui veel võetakse üles vana hea lõpmatu pikk laul, siis võib ühe päevaga mitte ainult et lae parandada, vaid terve kiriku uuesti üles ehitada!

Sõda aga aina kestis. Endiselt tulid hilissügiseti põgenikud tagasi oma poollagunenud, tulest laostatud küladesse. Pole naljaasi elada talv üle ilma akendeta ja usteta majades. Siin peab midagi välja mõtlema. Külamehe silm on juba nõndamoodi loodud, et ta paneb kõike tähele, jätab kõik meelde, ja kui siis

külm hakkas liiga tegema, tuli meelde, et naaberkülas, mitte kordagi veel tulekahju üle elanud Okolinas on küll kirik poolenisti purustatud, kuid uksed-aknad on seal terved.

See tagasihoidlik Okolina kirik oli muutunud kõlbmatuks, aga Katariinale tundus elu külas, kus pole kirikut, mõeldamatuna, ettekujutamatuna. Vajadus kas või kaks kordagi päevas laskuda ikooni ette põlvili, et puhastada oma hinge patukahetsusega, oli talle niisama orgaaniliselt vajalik nagu vajadus leiva ja õhu järele. Iga päev tegi ta ettevalmistusi kiriku parandamiseks. Ta kogus kõige paremat savi, mida iganes oli võimalik leida, tassis tasapisi kokku õlgi ja hobusesõnnikut, et oleks, millega savi segada. Ta arvestas oma elupäevi tolle päevani, mil kogu küla kokku tuleb, et kirik uuesti korda teha, ja nüüd see päev on käes, aga tema segab savi ikka üksinda, pea kummargil maas...

Kuus lapsukest kükitavad maharahunenult seina ääres ning püüavad kaela painutades näha altpoolt ema nägu: kuidas ta tunneb ennast — on ta väga läbi, või hakkas juba kergem? Tundes endal laste ainitisi pilke ning leidmata enam jõudu oma mure talitsemiseks, laskis Katariina pea veelgi madalamale vajuda, kuni ta äkki ootamatult võpatas, ennast sirgu ajas ning ta aval pisaratest kaetud nägu imestusest tardus.

«Ingel ülendamas si-i-ind...»

Mingi ime läbi äkki kõik elustus, muutus helgemaks, sai mõtte. Kirik on varemeis — no ja mis siis? Milleks meie oleme? Küla ei tõtanud appi — no ja mis siis? Milleks meie oleme? Lasksite vaimul väsida? Aga milleks vaim? Kõige selle ja palju muud mahutas endasse imeilus ja puhas hääl, mis äkki pääses valla pooleldi kokkuvarisenud kiriku viltuvajunud katuse alt. Seistes keset savihunnikut, hakkas Katariina kiiresti risti ette lööma. Lapsed asusid samuti usinasti oma parema käekesega tööle, ja alles siis märkas Katariina ühes aknaavas, mis nüüd teise ukse aset täitis, ilusat noort nunna.

Ta ei laulnud nii, nagu tavaliselt külakirikutes lauldakse — seistes ükskõik mismoodi, kokkupandud käed kõhul risti. Tema käed olid ette sirutatud, peopesad ülespoole, otsekui hoiaks ta mingit hiigelsuurt nähtamatut nõud. Hoides seda nõud, oli ta pilk suunatud sünge taeva poole, mis paistis läbi aukliku, viltuvajunud katuse. Ta laulis ühtlaselt, ilusasti, pidulikult, ning ta hääl, millele meloodia ja sõnad andsid ülevuse, tundus juba iseenesest templina.

Katariina seisis põlvini märjas savis, undrukusaba vöö vahele torgatud, suu lahti, sest veel mitte kunagi polnud jumalik ime ja jumalik arm näidanud end nii ilmselt ja nii lähedalt. Nunn aga aina laulis. Tume undruk ja samasugune jakk

katsid ta tugevat noort keha, millele laulmine pakkus rõõmu, ja ainult kõige kõrgematel nootidel heitis nunn pisut selga oma noore, alles lapselikke jooni säilitava pea, ning ta pikal kaelal tulid nähtavale psalmi taktis värelevad peened soonekesed.

«Issand,» mõtles Katariina, «ta peaks ju laulma kõige suursugusemates katedraalides, aga mitte neis varemeis... ja mina tolknen sellise jumaliku laulu ajal nagu lollakas siin savi sees...»

Ta jooksis õue, pesi jalad kaevu ääres puhtaks, sidus rätiku pähe ja pöördus tagasi, valmis kas või kogu igaviku kuulama seda imepärast laulmist, aga kui ta kirikusse tagasi tuli, polnud nunnast enam jälgegi.

«Kuhu ta kadus?»

Lapsed kehitasid õlgu.

«Seisis, näe, seal, aga nüüd enam pole...»

Lõpuks leidis Katariina ta üles. Noor nunn läks mööda kõrget Dnestri kallast allapoole, metsaäärse savikindluse poole. Küllap see oligi toosama nunn, kelle Taika oli kusagilt kaasa toonud ja kelle kohta külas räägiti igasuguseid jõledusi. Issand, kelle kohta küll külas jõledusi ei räägita! Samal ajal tolknevad nood vagad okolinlased hommikust õhtuni oma veinivaatide ümber ega pista ninagi välja, aga just see nunn, olgugi võõras inimene, tuli ja ülendas oma jumaliku lauluga neid varemeid...

Isa Geinelt oli Katariina kuulnud, et kui kuulsad lauljad külastavad kirikuid ja laulavad seal, siis tasutakse neile selle eest heldelt. Jah, nende kirik oli küll vaene ja hoopis ära lagunenud, aga ta oli siiski kirik ning tema hea nimi ja väärikus ei lubanud, et pärast sellist laulmist oleks inimest niisama, ilma mingisuguse tasuta ära lastud.

«Lapsukesed, lähme koju...»

Tol aastal oli «kirikunisu» õue põllulapil head lõikust andnud, ja Katariinal oli täielik õigus seda kasutada. Pikemalt mõtlemata võttis ta oma väikesest salvest mõõdutäie teri, jahvatas need ära, sõtkus taina valmis ja tegi ahju tule. Hilja öösel, kui lapsed magasid, võttis ta ahjust välja imetoreda pruunika rõngassaia; selle, et rõngassai seekord nii isuäratav oli, kandis ta samuti kõigekõrgema õnnistuse arvele.

Lapsed visklesid kogu öö unes, neid erutas värskeltküpsetatud saia lõhn, maise elu püha lõhn. Et neid mitte piinata, mähkis Katariina, seni kui lapsed veel magasid, rõngassaia puhtasse käterätikusse ja sidus selle otsad sõlme, väljus majast ning hakkas astuma piki Dnestrit tolle üksiku savikindluse poole. Mida lähemale ta sellele jõudis, seda enam haaras teda mingi kummaline erutus. Midagi näis seal metsaservas sel

varasel hommikutunnil toimuvat. Tagaõuest ei tule enam suitsu, koerakari on vaikinud, väravad on pärani lahti...

Mingi sisetunne käskis tal mitte kiirustada, ja ta nõjatus vastu väravat ning piilus sellest varjupaigast, et saada selgust, mis seal toimub. Seal aga ei toimunudki midagi erilist. Lihtsalt lihavnina asutas kuhugi suure kiiruga minema. Keset õue seisis reisivalmis allalaștud kattega plaanvanker. Peale etterakendatud hobuste oli teine paar seotud veel vankripära külge. Taika naine ja mõlemad tütred seisid muldril, nagu seda naised tavaliselt ikka teevad, kui saadavad kedagi oma perest pikale teekonnale, ilusa häälega noor nunn aga seisis keset hoovi ja vilistas nagu poisike, andes voli oma heale tujule. Tal oli seljas toosama jakike ja undruk mis eilegi, aga — oh heldust! — eilsest pühalikkusest polnud jälgegi järel! Nüüd sarnanes ta pigem lihava ja tobeda märaga, kes millestki muust peale hea rohumaa ja joogikoha ei oska mõeldagi.

Seistes keset õue, laskis ta vilet ning hööritas seejuures väljakutsuvalt puusi, nagu seda teevad naised, kui nad tahavad selgust saada, kas undruk ei ole mitte liiga pikk. See rütmiline puusade hööritamine oli niivõrd nakatav, et Taika, vaatamata oma suurele kiirustamisele, ei suutnud temast kord mööda minnes end tagasi hoida ja laksas märale peopesaga vastu sapsusid. Inglihäälega neiu võttis laksu vastu nagu teenitud tasu ja peremehe poolt äramärgitud sapsukoht võbises veelgi hasartsemalt, otsekui öeldes: proovi veel...

«Emake, see on ju neid patuseid, keda polegi nii vähe!» mõtles Katariina omaette õudusega, ning hakkas hiljukesi, et keegi ei märkaks, selg ees, savikindlusest eemale hiilima. Kui ta oli juba küllalt kaugel, sõitis Taika lõpuks väravast välja. Tema kõrval istus nunnaplika kompanjoni õigustes. Vaate täiskuhjatud vanker mulksus lohkudest läbi sõites, aga ilmselt väga kiirustav Taika ajas otse üle põldude läände, sinna, kuhu teda juhtis edu ja õnne otsinguil tema lihav nina.

Saatnud nad pilguga minema, pöördus Katariina ringiga tagasi. Ta läks läbi küla nii üksildasena, nii hajameelsena, et kõik ta silme ees paistis otsekui läbi udu. Lisaks sellele andis lõplikke hoope ninna tungiv hästiõnnestunud rõngassaia võrratu lõhn.

«Kust sina tuled nagu õnnetusehunnik?»

Vennad Kruntud istusid muldril ja märkisid järjekordset soldativarustuse puhastamist suure kruusi veiniga, mis käis käest kätte. Nende peale solvunud Katariina oli alles eile vandunud, et ta ealeski enam nendega rääkima ei hakka, aga nüüd oli ta sellises hingeahastuses, et iga inimnägu, iga hääl oli talle suureks toeks ja rõõmuks.

«Kui te vaid teaksite, kust ma tulen...»

Vennad Kruntud kuulasid rõngassaia küpsetamise lugu ning naersid täiest kõrist.

«Oled ikka loll küll! No miks ta siis ei peaks plikat reiele patsutama, kui ta temaga kokku elab?»

«Kuidas kokku elab?»

«No kas sa siis ei tea, kuidas mees eidega elavad? Mõlemad heidavad pikali...»

«Aga ta on ju laulatatud!»

«Too on naine. Aga see on manuline.»

«Mida see tähendab — manuline?»

«Noh, söödad eite, pead teda üleval, selle eest aga elad temaga kokku.»

«Kas siis nii võib?»

«Kui kellelgi on liiast raha, miks siis ei või.»

«Kuid see on ju patt!»

«Pole midagi, ei jää Taika ka teises ilmas hätta! Ta võttis endale nunna sellise arvestusega, et enne seda, kui hakata käima käest kätte, jõudis ta kloostris kindlasti kas või pisutki palvetada...»

«Te ütlesite: enne seda, kui hakata käima käest kätte?!»

Suurest naerust oleksid vennad Kruntud peaaegu kruusi maha pillanud.

«Nad kauplevad ju mõlemad paaris! Niipea, kui lihavnina haistab, et kuskil läheb jälle märuliks, pannakse kohe kolid vankrile. Vanamees läheb oma kaubaga, plika omaga, ja suure rutuga, et lahingu lõpuks kohale jõuda...»

«Kas te arvate, et ka täna, kui nad hoovist välja sõitsid...»

«Kuidas — välja sõitsid?» ajasid vennaksed kõrvad kikki. «Kas ta asutab siis kuhugi minema?»

«Asutab? Ta on juba jumal teab kus!»

Vennaksed kirusid mõttes — saatana koerapoeg, jälle tõmbas neil naha üle kõrvade.

«Sa kuulsid, papi? Lihavnina lipsas minema. Just praegu.»

Kogu Okolina teadis, et Kruntu-taadil ja tema poegadel oli peale viinamarjapõllu ja sõjakäikude ainult üks mure — pidada kogu aeg Taikat silmas. Orienteerudes oma sugulase peene haistmise järgi, korraldasid nad küllalt edukalt ka oma isiklikke asju, kuid juhtus ikka, et see suli neid üle trumpas ning kadus neil silmist.

«Mida me teeme?» küsis vanem vendadest.

«Sadulasse!» kamandas vanamees. Ta aitas neil kiiresti teele valmistuda, saatis neid teeni ning pärast paljusid nõuandeid hüüdis veel takka järele: «Ilma minu nunnata ärge tagasi tulge!» «Issand ole armuline — ka see sihib sinnasamasse! Issand,» pistis Katariina äkki omaette ulguma, «pööra meist ära, kui me veel tuleme sinu ette maiseid hüvesid paluma...»

ÜHEKSAS PEATÜKK

VÕIMATU SAAB TEOKS

Oo, kui mul ometi oleks loomulik õigus kanda kõigi nende seelikute asemel pükse!

Katariina II

Kirjandus tõrgub tema kannul käimast, nii nagu rahvaski...

Puškin

Pärast nelja aastat kestnud veriseid lahinguid oli Vene-Türgi sõda jõudnud sellesse dramaatilisse staadiumi, mida ei saanud nimetada ei sõjaks ega rahuks. Nelja aasta jooksul oli vallutatud Türgi tähtsamad kindlused, mis sulgesid tee Osmanite impeeriumi põhjast — Hotin, Benderõ, Akkerman —, aga mööda Dnestrit ei tulnud ikka veel armee jaoks praame sõjavarustuse ja toidumoonaga. Peterburis väljatöötatud esialgse plaani kohaselt pidi eelpoolnimetatud kindluste vallutamine avama veetee sajatuhandelise armee varustamiseks. Väljunud Dnestri limaanide kaudu Mustale merele, pidi veostevool sisenema Doonau suudmesse, et kindlustada Bulgaaria territooriumil oleva armee varustamist, kuid see kõik ei läinud nii, sest et Izmail oli ikka veel türklaste käes, selle kindluse strateegiline asend aga oli selline, et kelle käes oli Izmail, selle käes oli ka Doonau.

Türklased muidugi taipasid, et peamised lahingud toimuvad just siin, ning kindlustasid Doonau seda kallast vahetpidamata. Sõja lõpuks oli hiiglasliku mullavalliga kaitstud, toiduvarude ja lahingumoonaga ka kõige pikemaks piiramiseks varustatud, valikväeosadest tulvil Izmail muutunud türklaste vallutamatuks kantsiks Balkanil ning see kindlus sai teise Vene-Türgi sõja komistuskiviks. Eelrahuläbirääkimistel või preliminaaridel, nagu tollal öeldi, etendas Izmail peamist rolli. Olgugi, et kindlust ennast hoiduti kuskil nimetamast, oli iga lause, iga punkti, iga lahkheli taga ikkagi Izmail. Neli aastat kestnud sõja, kroonilise toidu- ja lahingumoona puudumise tõttu ei olnud Vene armee suuteline Izmaili ründama, ja türklased teadsid seda suurepäraselt. Teisest küljest, kui türklased oleksid andnud käest selle kindluse, siis oleksid nad kaotanud kõik, sest kuni Konstantinoopolini polnud enam millelegi loota.

Lääne-Euroopa, kes oli ülimalt ärevil Vene piiride ootamatust avardumisest, jälgis sündmusi Balkanil väga tähelepanelikult. Prantsusmaa, Preisimaa, Suurbritannia ja Rootsi esindajad avaldasid Konstantinoopolile erakordselt suurt survet, püüdes sundida türklasi teravdama oma positsioone läbirääkimistel. Porta, kes vaevles sisehõõrumiste ja sõjaliste lüüasaa-

miste käes, kuulutas, et talle pole vaja nõuandeid, vaid konkreetset abi. Selle tulemusena töötas grupp prantsuse inseneride kogu suve Izmaili kindluse kaitserajatiste tugevdamisel, kusjuures suurendati suurtükiväe osatähtsust, ja 1790. aasta sügisel peeti Izmaili Euroopa üheks raskesti vallutatavamaks kindluseks.

Peterburi, eesotsas sõjaministri feldmarssal Saltõkoviga, nõudis tormijooksu Izmailile ja selle vallutamist. Potjomkin vastas, et ilma suurte abivägedeta on seda võimatu teha. Peterburi nõudis võimatu teokstegemist. Kui vaadata üldiselt Venemaa ajaloole sellest seisukohast, siis võib seal ridamisi kohata kriitilisi olukordi, kus mingit asja oli võimatu teoks teha, aga see oli äärmiselt vajalik. Ning siit tekibki ahvatlev idee teha võimatu teoks.

Potjomkin eitas seda ideed kui niisugust. Olles kasvatatud Katariina poolt saksa pedantismi vaimus, armastas ta operatsioone kaua ette valmistada, mille tõttu paljud ajaloolased kalduvad temas nägema pigem sõjaks ettevalmistamise meistrit kui väejuhti. Hõivatuna oma isikliku õukonna meelelahutustest ja intriigidest, lükkas ta tormijooksu Izmailile ikka edasi, kuid lõpuks siiski alistus Peterburi survele ja tegi kindral Repinile ülesandeks operatsiooni juhtimine enda peale võtta. Admiral Deribasel kästi siseneda oma laevastikuga Doonau suudmesse ning kindlust kaitsva Türgi flotilli tähelepanu enda peale tõmmata. Samal ajal pidi Gudovitš alustama tormijooksu kindlusele. Oli novembrikuu, vihma valas lakkamatult. Deribas sundis Türgi flotilli mööda Doonaud ülesvoolu purjetama, Gudovitšil aga ei õnnestunud kuidagi hiiglasliku valli savinõlvadest jagu saada.

Niipea kui algas tormijooks, hülgasid türklased läbirääkimistelaua. Peterburi käis peale, et Izmaili ründamiseks mobiliseeritaks kõik lõunas asuvad reservid. Konstantinoopolist saadud usaldusväärseil andmeil valmistasid türklased uueks suvekampaaniaks ette värsket saja tuhande mehelist armeed. Potjomkin ei saanud loota, et talve jooksul tema armee täieneks — teravad suhted rootslaste ja poolakatega võtsid valitsejannalt kõik reservid. Mida möödapääsmatumaks otsustav heitlus kujunes, seda vähem oli šansse seda võita. Sellistel asjaoludel oli lubamatu jätta Izmail vaenlase kätte, tema vallutamiseks aga ei jätkunud jõudu. Tahes-tahtmatult tuli kalduda mõttele võimatu teokstegemisest.

Lõunaarmees oli üks selline uljaspea, kes oli valmis iga hetk lahingusse astuma — mida ohtlikumasse, seda meelsamini, kuid Potjomkinil polnud sugugi lihtne langetada otsust talle see ülesanne usaldada. Ülemjuhataja suhted ühe oma

kõige andekama kindraliga olid äärmiselt keerulised ja segased. Suvorov armastas kaheldamatult oma ülemjuhatajat, kuid kahtles mõneti tema väejuhiannetes. Potjomkin omakorda austas väga Suvorovit, kuid kartis tema teravat keelt ja mõtlematust lahingus. Otšakovi ründamisel võttis Suvorov oma riisikol ja vastutusel otse Potjomkini nina all ette rünnaku, temaga seda eelnevalt kooskõlastamata. Ja olgugi et lahing võideti ning Suvorov ise selles haavata sai, ei suutnud Potjomkin talle seda omavoli andeks anda ning laskis tal karistuseks pikka aega vaevelda tegevusetult, teades väga hästi, et keevalisele kindralile on tegevusetus sõjas hullem kui surm.

Suvorovi hiilgavad võidud Rîmnici ja Focşani lähistel, kus ta koos Austria printsi Koburgiga lõi puruks ligi pool Türgi armeest, muutsid vähe ülemjuhataja suhtumist oma tõrksasse kindralisse. Osutanud au võitjale, määras ta tema jälle tegevusetusele. Kogu pika sügise piinles Suvorov oma korpusega Focşani all uusi korraldusi oodates. Gudovitši soldatid ligunesid Izmaili müüride ees, türklased valmistasid ette värskeid jõudusid, Peterburi nõudis otsustavat tegutsemist, aga ülemjuhataja peakorterist ei tulnud ikka veel pealetungikäsku.

Lõpuks, novembri viimastel päevadel saabus Suvorovi juurde Focşanisse ülemjuhataja kuller, noor, puhta, ikoonilise näoga kapten. Saadetiselt pitserit lahti murdes imestas Suvorov endamisi: vaata aga vaata, milline ilus noormees! See pole staabikuller, vaid hea sõnumiga ingel! Aga äkki ongi nii, et saatus saatis tema siia, et neid sugulasteks teha? Asi oli selles, et Suvorovil oli palavalt armastatud tütar, Suvorotška, nagu ta teda kutsus, ja kui Suvorovile sattusid silma alla väärt noormehed, küsis ta endalt ikka: ega ometi see? Praegusel juhul oli see isegi väga võimalik.

Raportit lõpuni lugemata andis Suvorov käsu korpus häirekorras jalule ajada. Tegelikult polnudki kirjast õieti midagi lugeda. Uduses kirjas lubas Potjomkin Suvorovil minna oma korpusega Izmaili lähistele. Suvorov määrati kõigi maismaa- ja merejõudude juhatajaks, kuid küsimuse, kas rünnata kindlust või mitte, jättis ülemjuhataja täiesti Suvorovi enda otsustada. «Meie arvates on kindlust võimatu vallutada,» kirjutas Potjomkin, «kuid see on äärmiselt vajalik.»

«Kas vastus tuleb, teie hiilgus?» küsis kuller, õgides Suvorovit armunud silmadega.

«Vastus tuleb alles pärast tormijooksu.»

«Sellisel juhul lubage mul, teie hiilgus, jääda teie korpuse juurde ning võtta sündmustest osa.»

«Mu sõber, tormijooks ei ole õukonnaball.»

Kapten Aleksei Barjatinski punastas — küllap see vanamees oli näinud teda mõnel ballil.

«Teie hiilgus, mul pole midagi ka tantsimise vastu, kui selleks võimalus avaneb, aga ma olen sõjaväeteenistuse läbi teinud ning sain ohvitseri auastme ratsakaardiväepolgus.»

«Täägivõitlust oskate?» küsis Suvorov.

«Ma oskan kõike, mis mul kästakse, teie hiilgus.»

«No vaadake ise, oma äranägemise järgi.»

Teel Izmaili hakkas Suvorovile vastu tulema Vene väeosade riismeid, kes pärast järjekordset rünnakut korratult taganesid. Kutsunud enda juurde Barjatinski, käskis ta:

«Klopsige neist taganejaist mulle käigu pealt kokku komando, kusjuures võtke arvesse, et asja otsustab iga ainsamgi tääk . . .»

Izmaili kindluse peavalli kogupikkus oli kuus versta, selle kõrgus kohati kuni neli sülda. Lõunast kaitsesid kindlust Doonau vood, teistest külgedest oli kindluse ümber kaevatud sügav kraav, mis oli veega täidetud. Novembri lõpus, kui Suvorov oma vägedega kindlusemüüride alla jõudis, hakkas vesi vallikraavis jäätuma, kuid jää oli veel nõrk ja petlik. Nagu peale astud, nii ta, koerapoeg, pragiseb nii, et terves ringkonnas on kuulda, aga kui juba türklased su tulekust teada said, siis oleks olnud parem, kui sa kohe läbi jää oleksid vajunud.

Juhtimise üle võtnud, hakkas Suvorov kohe rünnakuplaani koostama. Selgus, et üldises segaduses ei leitud isegi korralikku kindluse plaani. Deribasel, vapral hispaanlasel, kes oli tulnud keisrinna teenistusse, oli ligi pool tosinat türklaste laeva, mis ta oli merepõhjast üles tõstnud ja raskete piiramisrelvadega varustanud. Nendest Suvorov otsustaski alustada.

Käskinud neil liikuda kindlusemüüridele võimalikult lähedale ja avada tugeva tule, mis imiteeriks rünnaku algust, saatis ta samal ajal kindluse teise külge rühma taibukaid insenere, kes ronisid kergesti müürile ning koostasid seal kindluse üksikasjaliku plaani koos kõigi selle siseehituste, ühenduskäikude, sildade ja ladudega, nii et ajapikku kaldusid paljud ajaloolased just selles plaanis nägemagi põhjust, mis kindlustas Suvorovile selle võib-olla kõige hiilgavama võidu tema pikas sõjameheelus.

Uurinud hoolikalt kindluse plaani, viis Suvorov oma väed mööda Doonaud ülesvoolu ning rajas viieteistkümne kilomeetri kaugusel täpselt samasuguse kindluse samasuguse valli ja vallikraaviga, mis oli täidetud jäise detsembrikuise veega. Jaganud oma väe kolonnideks, alustas Suvorov rünnaku harjutamist.

Seitse päeva, hommikust hilisõhtuni, ronisid suvoorovlased oma saatust needes mööda järske külmunud valle üles, kukkusid kraavi, ujusid välja ning ronisid uuesti üles, iga hinna eest,

küüsi ja hambaid abiks võttes, et aga saaks vaid üles tollele kolm korda neetud valliharjale, kus pidi algama tõeline lahing.

Hiljem meenutasid Izmaili tormijooksust osavõtnud seda harjutamist õuduse ja tänuga. Talveriietust polnud ikka veel, suvine aga rebenes mööda külmunud nõlvu üles ronides räbalaiks. Samal ajal sadas ülevalt vahetpidamata — kord vihma, kord lund. Äärmiselt raske oli leivaga. Kogu maailm oli haaratud sõdadest, mässudest, revolutsioonidest; peaaegu keegi ei kündnud, peaaegu keegi ei külvanud. Intendandid ostsid ennekuulmatu hinna eest kokku viljajäätmeid, neid läbi pesta polnud kellelgi aega. Tainas segati polgu välikatlaisse, ja niipea kui valgeks läks, kogunesid soldatid sooja leiba ootama, sest et kui õige aja mööda lasksid, muutus liivaga pooleks leib kivikõvaks ja seda oli võimatu hammustada, aga kuidas sa ilma leivata tollele vallile ronid?!

Seitsmendal detsembril, toonud oma kolmekümne tuhande mehelise armee Izmaili müüride alla, tegi Suvorov seraskiir Aydozlele ettepaneku loovutada kindlus ilma lahinguta. Ettepanek lükati nördimusega tagasi ning Aleksandr Vassiljevitš kutsus kokku sõjanõukogu. Ta mõistis, et lahing võib nõuda väga palju ohvreid ning ta ei tahtnud võtta ajaloo ees kogu vastutust enda kanda.

«Izmaili võtta me ei suuda,» ütles ta sõjanõukogul, «aga võtmata jätta ka ei saa. Annan asja teie otsustada. Nii, nagu otsustate, nii ka sünnib.»

Sõjanõukogu otsustas rünnata kindlust. Suudelnud kõiki nõukogu liikmeid, lausus Suvorov:

«Täna harjutame, homme palvetame, ülehomme — võit või surm.»

Kümnendal detsembril alustasid kuussada suurtükki Izmaili kindluse tulistamist. Türklased vastasid tulega. Mürskude ulgumine kestis terve päeva, kord paisudes, kord vaibudes, videvikus oli juba kogu Izmaili linn, samuti ka kindlus leekides. Pimeduse saabudes alustati rünnakut. See oli lahing, mille sarnast ei tundnud tõenäoliselt kogu kaheksateistkümnes sajand.

Paksudes suitsupilvedes, kõrvus lakkamatu müra, heitsid soldatid vallikraavi varem valmistatud fašiinid*, kuid need ei pidanud koormusele vastu, uppusid ning soldatitel tuli teisele kaldale jõuda ujudes. Kindlusemüüri najale aeti püsti hiigelsuured, varakult valmis ehitatud redelid, mida mööda sõdurid kobaras üles ronisid, kus neid ootasid irvitavad türklased. Pikkade ritvadega tõukasid nad redelid müürist eemale ning

* Fašiinid — haokubudest pontoonid, mida kasutati vallikraavi ületamiseks. (*Tõlkija.*)

neil oli lõbu laialt, nähes, kuidas sõjamehi täis redelid jäise veega täidetud vallikraavi prantsatavad. Aga mõne minuti pärast ronisid soldatid välja, ajasid jälle redeli püsti ning ronisid uuesti üles.

Hommikuks õnnestus kasakate sotnikul major Nehljudovil, kes juhatas jäägreid, esimesena tõusta põhjavallile. Kohe nende järel tõusis idavallile kolonn, mida juhtis Kutuzov. Türklaste vastupanu oli seal niivõrd tugev, et Kutuzovi kolonn pidi äärepealt vallikraavi tagasi veerema. Kutuzov palus kiiresti abi. Vastuseks sai ta Suvorovilt sedeli, milles teatati, et ta määratakse kindluse komandandiks. Kui imelik see ka polnud, aga see paberitükike aitas teisel kolonnil vastu pidada.

Pärast päikesetõusu jõudis läänevallile Polotski polk. Soldatid võitlesid juba kindluses sees, kui mürsu otsetabamus rebis otse nende silme all nende komandöri tükkideks. Sellest vaatepildist vapustatuna hakkasid soldatid, kes olid enamikus nekrutid, paaniliselt taganema ja alla kaitsekraavi laskuma. Seda nähes põrutas Polotski polgu vaimulik kogu oma diakonibassi võimsusega:

«Se-e-eis!»

«Komandör tapeti,» vastasid talle soldatid õudusega.

Võtnud endal kaelast risti ning tõstnud selle kõrgele pea kohale, möirgas vaimulik:

«Siin on teie komandör! Minu järel!»

Pidades käsitsivõitlust kindluses, nõrgendasid türklased veidi survet Deribase laevastikule. Hispaanlase terav kõrv tabas kohe ära selle muudatuse: ta käskis laevadel minna otse kindlusemüüride alla ning saatis maale dessandi. Suurtükid vaikisid, vaikis ka püssituli. Alles jäid mõõk ja tääk, ja hambad, ja kõigevägevama tahe, sest et mingit muud lootust peale jumala, mingit muud abi peale iseenda polnud.

«Täägiga!» karjus Suvorov, kes oli koos oma staabiga asunud kindlusse, niipea kui võitlus algas. «Torka uskmatuid täägiga!»

See esimesel pilgul mitte eriti kaval manööver õigustas ennast. Suvorov oli veendunud, et Izmaili saab võtta ainult tääkide abil. Türklane ei oska käsitsivõitlust pidada. Temale anna kõver mõõk ja hea hobune, et siis vaenlase peale tormata. Vene sõduri ees, kes seisab, püss täägiga ette sirutatud, on ta jõuetu. Oli ainult vaja ajada oma soldatid raevu, vahkvihasse, tolle kujuteldamatu seisundini, kus inimene saadab korda tõepoolest võimatut.

Izmail muutus tõeliseks põrguks. Kindluse suhteliselt väikesele maa-alale oli paigutatud neljakümne tuhande meheline garnison. Neile tuleb lisada vähemalt kümme tuhat tsiviilisikut, kes otsisid koos oma varandusega kindlusest kaitset.

Tormijooksu tippmomendil lisandus neile viiekümnele tuhandele peaaegu niisama suur ründajate armee, ning kogu see rahvamass viskles suletud pisikesel maalapikesel veres, raevus ja püssirohusuitsus ühise puntrana surmaheitluses.

Lahing kestis hommikust keskpäevani. Kogu kindluse territoorium oli laipadega kaetud. Üle kolmekümne tuhande langenu, iga kolmas oli tapetu, aga lahing kestis ikka veel, ning sõdurid astusid sõna otseses mõttes laipadel, sest teisiti oli võimatu edasi liikuda.

Kõige ägedam lahing käis laskemoonakeldrite juures. Venelased olid need juba peaaegu tervenisti oma valdusse saanud, kuid ootamatult lendas üks keldritest õhku, mattes suurte kivikamakate alla üle poole keldreid vallutanud soldateist.

Sellisest edust tiivustatuna läksid türklased vastupealetungile, ning laod hakkasid käima käest kätte. Neid oli aga vaja iga hinna eest enda käes hoida, ilma selleta ei saanud võidule mõeldagi.

Üldisest lahingumöllust tuhinasse sattunud Suvorov võttis ühelt langenud sõdurilt täägiga püssi ja tormas ise ka lahingusse.

Kui laod olid lõplikult vallutatud ning Suvorov mõtles juba läkitada kullerid sõnumiga, et on saavutatud võit, tundus talle äkki, et ta oli lahingu ajal näinud mingi sekundi murdosa vältel kuskil laipade keskel kummaliselt tuttavat, ilusat, juba omaseks saanud noormehe nägu. Tal tekkis kohe vajadus kõik täpselt meelde tuletada ja nooruk üles otsida. Jah, seal ta ongi! Hiiglasuurel, lõhkemisest segipaisatud värskel savivallil kustus aeglaselt Barjatinski surnukahvatu nägu.

«Tohtrit!»

«Pole vaja, teie hiilgus,» sosistasid noormehe halliks tõmbunud huuled. «Mina olen juba teises ilmas, aga jumala arm laskis mul näha, kuidas tuleb võidelda täägivõitluses... Ma tänan teid...» Siis ta naeratas ja lisas: «Kooriülem saatis siiski hukka...»

Seejärel noor Barjatinski sulges silmad ja jäi vaikseks. Oli selline mulje, et sellel värskel savihunnikul ei lebanud mitte keha, vaid ainult pea, mis mingi ime läbi, kõike jõudu kokku võttes lausus viimaseid sõnu, ilma milleta elavad ei saa lahkuda elavate maailmast...

«Issand,» mõtles Suvorov, «milline õudne saatus see küll on — käsutada inimesi nende surmatunnil...»

Kindlus oli juba vallutatud, kuid ühest kahekorruselisest kasarmust tulistati ikka veel, see ei andnud alla. Ligi kakskümmend pašat koos janitšaride valikrühmaga jätkasid võitlust kuni õhtuni, siis õnnestus venelastel katus põlema panna, ja nad tulid välja, käed üleval. Lahing oli mehed nii üles kütnud, et vaevalt olid türklased jõudnud uksele ilmuda, kui soldatid tormasid neile kallale.

«Ärge puutuge!» ütles Suvorov. «Me oleme sõdurid, aga mitte röövlid! Me võitleme, aga ei tapa.»

Vange oli ligi nelisada, kogu komandörkond, Izmaili kindluse staap, nende seas ka seraskiir Aydozle, kes alles hiljuti oli Suvorovi allaandmisettepaneku tagasi lükanud. Vangid oli vaja negaviitmatult saata Jassõsse. Nende peade eest oleks võinud välja kaubelda ükskõik missuguse rahulepingu, ja sealjuures otsemaid, aga äkki röögatas üks noor kasakas: «Torgake uskmatud läbi!»

Nad tapeti viimseni sellest vapustatud Suvorovi silme all.

«Seda oleks pidanud ette nägema,» lausus Aleksandr Vassiljevitš kurvalt.

Kogu öö, seejärel veel üks päev ja veel üks öö puhastati kindlust laipadest. Türklased heideti Doonausse, omad maeti vennashauda. Seejärel läks Suvorov, lõputult kurb ja väsinud, jalgsi kindluse juures asuvasse linnakesse. Teel puutus talle silma väike kirik, mis oli mürsu otsetabamusest poolenisti minema pühitud, nii et varemete vahelt paistis üksnes altar. Roninud üle rusude, laskus Suvorov ime läbi terveks jäänud altari ette põlvili, kummardas maani ja palvetas. Izmail samal ajal suitses, möirgas ja pidutses.

Kindluses avastati äkki pašade hobusetall. Tormijooksu alguseks oli kindluses ligi kuuskümmend pašat, aga paša peamiseks tähtsuse määrajaks on kullatud rakmetega suurepärane hobune. Üleüldise vaimustuse kutsus esile lumivalge ratsu, mis oli kuulunud seraskiir Aydozlele. Suitsjasvalge iludus lausa lummas kõiki. Pikk sihvakas kere tundus olevat loodud rohkem lendamiseks kui jooksmiseks, kõrged peenikesed jalad kandsid teda kergelt, peaaegu maad puudutamata.

Esialgu otsustasid purjus soldatid, kes tundsid endil mõningast süüd lasuvat, kinkida sälu Suvorovile. Nad leidsid oma komandöri tollest pooleldi purustatud kirikust. Katkestanud palvetamise, tõusis Suvorov püsti, kuulas soldatid ära, tänas neid, kuid kingitusest keeldus, öeldes, et siia sõitis ta omal doni märal, ja kui jumal annab, pöördub sellel ka tagasi.

Omavahel nõu pidanud, otsustasid soldatid liisku heita. Kaunitarist hobuse sai endale üks Polotski polgu nekrut, kes oli esimest korda lahingust osa võtnud; talle osaks langenud õnnest uimasena vahetas ta hobuse samas kahe mingisuguse kõrvetava ämbritäie lakke vastu ning asus kohe kostitama oma sõpru, aga ainult ühel tingimusel: et joodaks ämbrist, kuna väljategijaks on ikkagi, nii-öelda, sälg...

Potjomkin ootas ülevas meeleolus raportit Izmaili vallutamise kohta. Seda võitu oli otsustatud tähistada pidulikumalt

kui ühegi teise kindluse vallutamist. Oli teada, et Suvorov oli Jassõsse jõudnud hilisööl ning järgmise päeva hommikul valmistus Mavrokordatose loss kohtumiseks legendaarse kangelasega. Kahjuks ei teadnud keegi täpsemalt, kus Suvorov peatub. Sadas lund, aeg läks edasi, aga teda polnud ikka veel näha.

Lõpuks keskpäeval venis ühest umbtänavast välja moldaavia pikkvanker — karutsa. See kriuksus ja kolises külmunud, lund täistuisanud teel nii koledasti, et pool linna pudenes välja vaatama. Eesistmel istus moldaavlasest vanamees, kes juhtis oma setukaid ning püüdis miskipärast Mavrokordatose lossile võimalikult lähedale sõita. Milline oli küll vürstliku hiilguse külaliste hämmeldus, kui tollestsamast karutsast paistis räsitud maisivarte hunnikul istuv Izmaili kangelane.

Imestunud vürst tuli talle vastu. Roninud sellest veeuputuseelsest vankrist suure vaevaga välja, läks Suvorov feldmarssali juurde ning raporteeris väsinud ja nukra häälega:

«Teie hiilgus, Izmail on võetud.»

Ajanud oma vägevad hiigelkäed laiali, kõmistas Potjomkin:

«Mu südamesõber, tule, las ma suudlen sind . . .»

Suvorov jäi liikumatult seisma, ning siis tuli vürstlik hiilgus ise talle paar sammu vastu.

«Ütle, millega ma peaksin sind autasustama?»

Kukkus nii välja, et andnud Izmaili eest mõned tuhanded oma parimatest sõjameestest, tuli Suvorov nüüd autasu järele.

«Teie ei saa mind mitte millegagi autasustada,» pahvatas Suvorov äkki.

«Mispärast ma siis ei saa?»

«Sellepärast, et Izmaili vallutamine on võimatu ettevõtmine.»

«Oletame, et see on nii, kuid sina tegid ju selle võimatu teoks! Miks ma ei peaks siis sind sel juhul autasustama?»

«Sellepärast, et võimatu teoks tegemise eest saab autasustada ainuüksi jumal.»

See lause maksis Suvorovile feldmarssali saua, mille ta pidi saama Izmaili vallutamise eest ja mida ta muidugi ei saanud. Mis teha! Vaba inimhing nõuab mõnikord hetkel sündinud lennuka sõna eest kujuteldamatult kõrget hinda, ning sellel, kellele see vabadus kallis on, tuleb maksta.

Uue aasta eel kraapsas kulp kuiva vaadipõhja, ja Okolina jäi norgu. Aga milline hüva vein oli olnud, millised toredad päevad olid . . . Oojaa . . . Ees terendas pikk, külm ja näljane talv; kuidas küll ära elada kuni sooja suveni, see lihtsalt käis üle mõistuse. Ühel sellisel päeval, mil rasked mõtted asu ei

andnud, tõi äkki hea uudis kogu külale elu sisse: vana Pasere majas valmistuti pulmi pidama, aga missugune vein seal on ja kui palju seda veel järele oli jäänud, seda teadis igaüks täpselt!

Tõsi, nood pulmajutud olid üsna segased ning ebakindlad nagu küünlaleek tuule käes. See tegi Okolina närviliseks. Saanud lõpuks asja tõepõhja kätte, kuulis Okolina oma imestuseks, et abielluda kavatseb hoopis vanamees ise. Pruudi olid talle välja otsinud pojad. Saanud vanalt käsu ilma nunnata mitte tagasi tulla, otsustasid nad Izmailini mitte sõitagi. Kolanud mööda metsi ja kahmanud kokku, mis kuskil vedelema oli jäänud, said nad kuskilt Beltšõ kandist kätte ühe poologara paksukese ning tulid koju tagasi.

Ausalt öeldes, too eit polnud mitte millegi poolest halvem Taika noorest nunnast. Samuti prink, kõlava häälega, järeleandlik, ainult üks veidrus oli tal: kõige intiimsemal momendil küsis ta hingeldades: «Aga kas sa pärast minuga abiellud? Vannu, madu, et pärast abiellud . . .» Vana Pasere pojad, kes temaga vaheldumisi magasid, naersid selle üle ega olnud lubadustega kitsid. Aga ükskord, kui poegi kodus polnud, otsustas vanamees ise ka õnne proovida. Temalt küsiti muidugi ka kriitilisel momendil sedasama, et kas ta pärast abiellub või mitte. Vanamees ütles, et abiellun, ja kui pojad tagasi tulid, teatas, et ta on alati oma sõna pidanud ning ka seekord ei murra seda.

Pojad said nende arvel nalja. Nad irvitasid isa üle kogu küla ees, aga vana jäi endale kindlaks. Okolina tahtis hullupööra mõnuleda kruusi hea veini juures ning Okolina asus vanamehe poolele. Aga kui see on tõesti armastus, aga kui see on saatus, aga kui nad tõepoolest ei saa teineteiseta elada?!

Lõppude lõpuks määrati pulmapäev kindlaks.

Just nagu tellitult oli imeilus talveilm ning pulmad läksid hästi korda. Mängisid parimad pillimehed, keda tol ajal üldse oli võimalik leida. Okolina rahvast oli vanakese Pasere õu puupüsti täis, joodi suurepärast veini ning vihuti tantsida kruuse käest laskmata. See aga millegipärast peigmehele ei meeldinud. See tähendab, asjaolu, et küla kohe tantsu lööma tõttas, niipea kui kostsid lõbusad pillihelid, see oli isegi väga hea. Halvem oli see, et nad kruuse käest ei pannud. Kui selline rahvahulk sellist lõbutsemisjanu üles näitab, siis võib üheainsa ööga keldrid tühjaks juua, aga vanamees, ükskõik kui kiindunud ta oma nooresse pruudisse ka polnud, ei tahtnud sugugi kuni kevadeni tühjade vaatide keskele jääda.

Sel vanakesel Paserel vedas, tal oli kogu elu vedanud, ning õnn ei pööranud temast ära ka sellel korral. Äkki tuli pasunapuhujail õhust puudus, pooleldi täis valatud kann peatus kruusi kohal, tantsuhoos põrandale prantsatav jalg jäi õhku rippuma.

Kõik jäid vait, inimesed seisid, suud ammuli, kartes seda vaikust eemale peletada, pillimehed küsisid üksteiselt: mis juhtus?

Aga juhtus see, et põiktänavast, piki hõredat varbtara ujus majesteetlikult välja paar tugevaid armee härgi. Nende järel, auklikul teel kõikudes, tuli kägisedes igasugust nasvärki täistuubitud suur veovanker. Esimese vankri taga paistis veel üks paar härgi. Need vedasid veel suuremat vankrit, mis oli samuti täis tuubitud igasugust varandust, kõige selle otsas aga lamaskles oma sõdalasetööst väsinuna, kallitesse karusnahkadesse mähitud inglihäälne nunn. Selle rongkäigu lõpetas Taika ise. Ta sõitis ratsa nii muinasjutuliselt ilusa suitsvalge sälu seljas, et terve Okolina vaikis rabatult . . .

Peab au andma peigmehele: vaatamata oma auväärsele vanusele taipas ta esimesena, kuidas asjalood on. «Ainult tema tsuika võib päästa mu keldrid täielikust laostamisest,» lausus ta endale, ning tõrjunud eemale vana vaenu ja solvangud, haaras kannu ja savikruusi ning läks välja ja jäi keset teed seisma nii, et teda võinuks küll alla ajada, aga mitte temast mööda sõita.

«Sügavasti austatud, kõrgesti lugupeetud, meie hoidja ja kaitsja . . .»

Esimene paar härgi — mida sa härgadelt ikka tahad — surus talle joonelt otsa ja tõepoolest, poleks ta õigel ajal jõudnud ennast vastu põimtara suruda, oleks asi võinud kurvalt lõppeda. Teine paar härgi näitas peigmehe vastu üles täpselt samasugust lugupidamatust. Aga mis tühja nendest tobedatest härgadest, kui nende järel sõidab, lausa ujub kõige tähtsam külaline, sugulane, kahtlemata küla asutaja . . .

«Sügavasti austatud, kõrgesti lugupeetud, meie toitja ja lihane isa . . .»

Taika sõitis sellest värvikast pöördumisest suursuguselt mööda, nägemata peigmeest ja tema väljasirutatud kruusi. On ikka memmed! Ilm oli nende jaoks kole, tee Izmailini näis liiga pikk. Nüüd aga hakkavad kogu talve selga koolutama ja lipitsema. Ta põlgas vanameest ja ta poegi sedavõrd, et eelistas neid üldse mitte märgata. Tegelikult ei vaevunud ta samal põhjusel ka külalisi märkama ning sõitis oma teed edasi; tal polnud aimugi, et nende külas peetakse pulmi.

Härjad astuvad aeglaselt mööda külmunud maad, nende taga kriuksuvad vankrid. Äravaevatud nunn lebab kallitesse kasukatesse mähitult ning seetõttu näib ta mingi võõramaise loomana, kes luurab saaki. Taika ise, kes tuleb viimasena selles pidulikus rongkäigus, tukub mõttessesüvenenult, lastes silma eest mööda kõigel sellel, kuhu teda tema lihav nina sel retkel oli kandnud.

Peigmees aga ei jäänud maha. Paljapäi, kann ja kruus käes,

aibas ta valge sälu kõrval. Pojad tulid välja justkui keelitama vanameest, et see loobuks sellisest enese alandamisest, aga nad ei jõudnud talle järele, ja nii läksid nemadki koos peigmehega paluma tähtsat külalist. Poegade järel tuli pruut, pruudi järel aga kogu pulmarahvas, nii et Kruntude hoov jäi paugupealt tühjaks ja kogu küla moodustas lõputu protsessiooni. Kõige ees kaks vankrit, härjad ees, nende taga Taika imeilusal sälul, siis peigmees, siis pruut, siis õhetavad, lõbusad ja uusi seiklusi ootavad pulmalised . . .

«Issand,» oigas Katariina vaikselt omaette, «miks siis ainult mina olen sinul selline õnnetu . . .»

Ta oli tulnud sellel päeval koos oma lastega kirikuvaremeid lumest puhastama. Talle tundus miskipärast ikka veel, et varemed — see on ikkagi kirik, ning oleks patt jätta seda koristamata, lumest rookimata. Töötada oli raske, polnud ei labidaid ega kindaid. Nad olid päeva jooksul kõvasti külma saanud ja olid parajasti koju minemas, kui nägid äkki põiktänavast väljuvat imelikku rongkäiku. Katariinale tundus algul, et kõik need veinist ülesköetud inimesed on täissöönud, õnnelikud, jumala poolt õnnistatud ja et ainult temale laseb kõigevägevam millegipärast osaks saada vaid muret ja vaesust . . .

«Issand,» ütles ta, «kus siis on see sinu paljukiidetud õiglus?»

Äkki, jõudnud poollagunenud kirikuga kohakuti, rongkäik peatus. Valge sälg, kuuletudes ratsanikule, korskas ja jäi seisma nagu naelutatult. Osutudes kõigi tähelepanu keskpunktis olevaks, kobas Katariina lõua all rätikusõlme. Kui ta pööraselt tööd rügas, siis ei pannud ta iialgi tähele, mis ümberringi toimub, ja see kolm korda neetud rätik vajus alati ühele küljele. Sel põhjusel oli Okolina talle isegi hüüdnime pannud, üsna solvava hüüdnime, ja kes teab, kuidas ta elu oleks võinud minna, kui poleks olnud toda totrat hüüdnime . . .

«Miks sa, Katinka, siis pulma ei läinud?»

Mingi ammuse, salapärase hõimutunde ajel pidas Taika teda ikka veel endaga võrdväärseks.

«Keegi peab ju kiriku lumest puhtaks rookima,» vastas Katariina kuivalt, meenutades jälle toda jõledat laga, mida mees talle sisse oli jootnud.

«Ja milleks küll siin seda lund rookida?»

«Me oleme ristirahvas ega või jääda ilma pühakojata.»

«Ja kes sulle ütles, et ei või? Noh, meil ei ole enam külas pühakoda, ja mis siis? Kas Dnestr on ära kuivanud? On katk üle käinud? On õnn meile selja pööranud? Oo, ei! Vastupidi! Näe, millist saaki andsid viinamarjad. Inimesed said elu sisse, lõbutsevad, peavad pulmi. Näe, mina pöördun pärast ränka tööd koju, ning ka mitte tühjade kätega . . .»

«Kas te arvate,» lausus Katariina raskelt hingates ning ise ka imestades selle kindluse üle, mis teda järsku oli vallanud, «kas te arvate, et kui siin seisaks kirik, et te siis ka oleksite julgenud seda teed mööda kõige oma varandusega koju pöörduda?»

«Miks siis poleks julgenud?»

«Oleksite jumalat kartnud.»

«Miks ma peaksin teda kartma?»

«Sellepärast, et jumal, kuigi ta ei tuhni võõras varanduses, teeb alati vahet, mis on saadud tööga ja mis — kavalusega.»

Taika jäi vait. See oli tema hell koht. Kõige enam ta kartis, et hakatakse urgitsema: kustkohast, kuidas. Jumal — jaa, see on jõud, mis võib ühe hetkega sundida kõik käest laskma. Ning küllap polnud see mitte mingisugune hõimutunne, vaid kõige tavalisem hirm, mis sundis teda kohtumisel selle sügavalt uskliku naisega peatuma ning vestlust alustama. Midagi oli selles naises sellist, mis temal kogu ta rikkusele vaatamata puudus; ta teadis midagi seesugust, mida tema kõigile pingutustele vaatamata ei suutnud tabada... Ta lihav nina ütles talle, et see naine...

«Ah, mis sa seda lollakat kuulad!» kähvas peigmees, astudes Taika ja Katariina vahele, justkui eraldades üht vaidlevat poolt teisest. «Mis sa temaga jändad! Leidis, keda kuulata! Sadu aastaid seisis siin kirik, ja mitte midagi temaga ei juhtunud, siis aga võttis see hernehirmutis kätte ja hakkas teda hooldama, ning viie-kuue aasta pärast pole kirikut ollagi...»

Kõigist neist sõnadest kuulis Katariina ainult oma pisarateni solvavat hüüdnime — hernehirmutis. Lasknud labida lahti, haaras ta mõlema käega pearäti järele: kas see pagan on jälle viltu vajunud? See tema liigutus lõbustas kogu Okolinat — hirnusid külalised, hirnus peigmees, naeris pruut ja lõppude lõpuks ka Taika ise, kes istus oma vägeval ratsul, naeratas.

Väikest Nitset haaras õiglane pahameel, ta kahmas maast kivikese ja astus oma pisikeste sammudega ema solvaja poole.

«Ei, te vaadake seda pisikest jääpurikat!» hirnus küla. «Te ainult vaadake teda!»

Poisike peatus poolel teel. Ta vaatas naeru möirgavat rahvahulka, ema valget nägu, uuesti rahvahulka, uuesti oma kallist ema, ning puhkes siis nutma. Katariina võttis ta sülle.

«Pole vaja, pojake. Meie ei ole nende hulgast, kes tõstavad kivi. Jumal maksab meie eest kätte.»

«Ta veel ähvardab ka!!!»

Ja siis märkas Taika lõpuks jaluse kõrval kannu ja kruusiga tolknevat vanaätist peigmeest.

«Kõrgestiaustatud, väga lugupeetud, meie toitja ja kaitsja...»

«Kas siis pulma sellise lagaga kutsutakse?»

«Kostitage teistsugusega. Oleme igavesti tänulikud.»

«Ja kostitangi.»

«Kas mind või kogu pulmarahvast?»

«Nii sind kui sinu pulmalisi. Tänu jumalale, mul on, millega kostitada.»

Kuuldes peremehe hääles otsustavust, hakkasid eesmise vankri härjad liikuma. Neile järgnes teine vanker, selle järel Taika oma hobusel ning pikk rodu pulmalisi, kes läksid piki Dnestrit allavoolu, savikindluse poole...

Külaelanike poolt väljanaerdud ja südamepõhjani solvatud Katariina kogus oma lapsed kokku ning laskus tasakesi mööda jäätunud rada alla üksikult seisva majakese poole. Järsku läbis ta keha mingi imelik värin. Majja jõudes ronis ta ahjule, puges vana aukliku teki alla, millega öösiti kaeti kogu peret, kuid värinad ei lakanud.

Äraehmunud lapsed hakkasid nutma. Vanem tütar püüdis neid kuidagimoodi rahustada, küttis ahju, keetis mamalõõgat, söötis kõiki, isegi Ružkale, kes jalus tolknes, leiti mõned koorukesed. Katariina ei võtnud toitu, ei vastanud küsimustele ning vaikis endiselt, värisedes tekiräbala all. Päeva jooksul külma saanud lapsed ronisid ta kõrvale ahju peale, pugesid teki alla, soojendasid üksteist ja uinusid siis üksteise kõrval.

Saabus pikk talveöö. Kuskilt kaugelt kostis koju pöörduvate pulmaliste purjus laulu. Vööruses õlgedest asemel urises läbi une Ružka. Väljas vihises tuul, heites lumetangu vastu akent, aga kesköösks vaikis kõik. Vaikisid Dnestri orud — tuulest ja tuisust polnud enam jälgegi. Kõikjal laius vaid lõputu hõbevalge kõrb, ning näis, et möödub aastatuhandeid, enne kui see lumi ära kaob ja maa selle all hingama hakkab.

Mäenõlva tagant ilmus nähtavale kuu. Õieti ta ei ilmunud, vaid lausa vulpsas välja, ning otsinud Dnestri orus üles väikese hangede vahele kadunud majakese, leidis üles pisikese akna, ja kuldne kiir, kompides pimeduses ahjuesist, ronis aegamööda mures ja kannatustes uinunud pere poole.

«Emme, kas sa magad?» kostis äkitselt teki alt.

«Ei. Mis on?»

«Mul on hirm.»

«Tule minu juurde.»

Unine Nitse ronis üle magavate õdede-vendade ning jõudis lõpuks Katariina juurde ja puges kerra tõmbudes ta kaissu. Katariina kallistas teda, soojendades pisikest oma kehaga, ja alles siis purskusid ta silmist hinge vabastavad pisarad.

«Ära nuta,» ütles Nitse. «Oota, kui ma suureks kasvan, küll me siis õiendame nendega arved.»

...Mahe, mõtlik kuuvalgus roomas mööda ahjuesist ja

võpatas äkitselt, otsekui oleks ta kõrvetada saanud, otsekui oleks ta tahtnud hüüatada: kuidas! Lendasin sada viiskümmend miljonit kilomeetrit, läbisin sellise kohutava vahemaa, ja seda kõike ainult selleks, et lõppude lõpuks põrkuda vastu seda räbaldunud tekki?

Aga tegelikult, miks ka mitte? Kui kuu kannab endas jumala poolt loodud maailma võlu, kui see väike, oma murest muserdatud pere on samuti jumala kätetöö — millal siis veel peaksid need ürgalged ühinema, kui mitte sellel ööl selle jõe kaldal selle vana katuse all?!

KÜMNES PEATÜKK

VÕITJALOORBERID

Mulle meeldib oma sõpradele meelehead valmistada.

Katariina II

Kui valitsemine tähendab inimhinge nõrkuste tundmist ja nende ärakasutamist, siis selles suhtes pälvib Katariina järeltulevate põlvede imetluse.

Puškin

Izmaili langemine vapustas loojangule kalduvat Osmanite impeeriumi põhjalikult. Pühitsenud selle kindluse vallutamist, elas ärakurnatud, verest tühjaks jooksnud Venemaa eelseisva rahu ootuses. Seda enam, et sedakorda pakkusid türklased ise uute läbirääkimiste alustamist. Läbirääkimised peeti Galaţis, väikeses Doonau-äärses linnas, kusjuures Türgi pool avaldas sellist järeleandlikkust, et Peterburi ootas sõna otseses mõttes päevast päeva häid uudiseid.

Rahu oli hädasti vaja. Müüti õitsvast Vene keisririigist oleks võinud kohandada veel suvele, osaliselt ka kevadele või sügisele, aga talvel tuli tegelikkus esile kogu oma koleduses. Ja sel aastal oli erakordselt käre talv. Kohe pärast kolmekuningapäeva hakkas pakane paukuma, ja kui külm pisutki vaibus, siis ainult selleks, et anda vaba voli lumetormidele ja tuiskudele. Kes külma ja tuisud üle elasid, neid tabas hindade tõusulaine. Ohvitserid kirjutasid Jassõst, et ühe kana eest tuleb maksta neli piastrit, mis tähendas pool rubla kullas. Kaks kana rubla eest — see oli ennekuulmatu, seda enam, et pool aastat tagasi võis kahe rubla eest osta terve härja.

Venemaal algas pärast kahte põuast suve nälg. Eriti tugevasti kannatasid ikaldusest Volgamaad ja põhjakubermangud. Rahu oli vaja sõlmida viivitamatult, kuid seda ei olnud ikka

veel, ning Venemaa helgemad pead mõistatasid: miks küll kõik need meie furoori tekitanud võidud kaovad nagu vesi liiva? Milles on siin saladus? Milles on konks?

Mööda lumiseid lagendikke, mööda talviseid täistuisanud teid kappasid kiirkullerid nii päeval kui öösel külma ja lumetormi käes Peterburist Moldaavia pealinna. Valitsejanna enda käega kirjutatud kirjad, Sõjakolleegiumi järelepärimised, Välisasjade Kolleegiumi reskriptid, Senati ja Püha Sinodi memorandumid, eraläkitused sõpradelt, vaenlastelt, välisriikide saadikutelt — kõik see lebas päevast päeva korratu hunnikuna ülemjuhataja laual, kuid Grigori Aleksandrovitš ei puudutanudki neid. Ta viibis jälle sügavas depressiooniseisundis, ning vastuseks igale järjekordsele kirjadehunnikule karjus oma nahkdiivanilt:

«Rahu ei tule enne, kui türklased võtavad vastu kõik minu tingimused!!!»

Täpseid rahutingimusi aga polnud, nad olid veel väljatöötamise staadiumis. Siis saadi Venemaal lõpuks aru, et asi pole üldse türklaste jäigas hoiakus. Lihtsalt vürstlik hiilgus ei taha mingitel omaenda kaalutlustel rahu sõlmida. Ja mis siis? Inimene lihtsalt ei taha, ja kogu lugu. Tal oli käes peamine trump — saja tuhande meheline armee, ja siin juba, nagu öeldakse, tuleb tõsioludega arvestada.

Feldmarssal istus päevade viisi oma kabinetis luku taga, koostas vääriskividest omaenda kätega rajatud Novorossia kaarti. Nukrate hallide opaalidega tähistame hiiglasuure tühermaa Dneprist kuni Aasovi kallasteni, Poltaavast kuni Musta mereni. Läbi nende metsikute, sulg- ja koirohtu täis kasvanud steppide rajatakse need rubiinidega tähistatud teed. Nii ööd kui päevad venivad mööda neid tolmuseid eretavaid maanteid voorid ümberasujate kesise kila-kolaga. Lähevad temperamentsed serblased ja sünged ungarlased, lärmakad kasakad ja nukrad valahhid, tõrksad katoliiklased ja ägedad lahkusulised — jah, kurat võtku, ka lahkusulised lähevad, sest tema ise oli ju nõutanud keisrinnalt loa asustada need lõunapiirkonnad vanausulistega, sest kuigi nad on toonud palju segadust meie usku, oskavad nad paremini kui keegi teine uutes paikades juuri alla ajada ning koduneda.

Rahulikud lasuriidid tähistavad Musta mere kaldajoont, unikaalne türkiis, Euroopa kollektsionääride kadetsemisobjekt, tähistab Krimmi, ja see pole lihtsalt poolsaar, ei, vaid Vene riigi kroon, mis on pandud Musta merre silmailuks ja omaenda rõõmuks. Aga uutel rassimistel pole lõppu näha. Kaupade tulv liigub mööda jõgesid alla, põhjast lõunasse. Suured smaragdid märgivad uute linnade — Hersoni, Jekaterinoslavi, Nikolajevi — asupaiku.

Küntakse üles maa, küpsetatakse leiba, ehitatakse kirikuid, inimesed abielluvad, sünnivad lapsed, ja juba tulevad kolonnides nulliga paljaks aetud peadega nekrutid; elu sünnitab sõjaväe, mis on aga suur jõud. Laialipuistatud granaadid tähistavad viitteistkümmend polku, mis see maakoht on välja õpetanud riigi kaitseks, saja tuhande meheline ratsavägi on valmis uusi vallutatud alasid kaitsma. Kui ta võttis valitsejannalt vastu valitsemisõiguse Novorossiale, loendati seal vähem kui miljon hinge. Nüüd on elanike arv kasvanud kümme korda, see uus Venemaa on võimeline ennast ise toitma, varustama end jalanõude ja rõivastega, ning igal aastal läksid lõputud voorid igasuguse kaubaga, hiigelsuured praamid leivaviljaga mööda jõgesid üles, riigi põhjapiirkondadesse.

Edusammud olid sedavõrd rabavad, et 1787. aasta suvel, otse enne sõda, soovis keisrinna koos Inglismaa, Prantsusmaa ja Austria saadikutega selle äsja liidendatud maakohaga tutvuda. Selle sõidu algatajaks oli Potjomkin ise, ning kust võis tema teada, et kapriisne ajalugu jäädvustab kogu tema agarusest vaid ühe anekdoodi, nagu näidanuks ta keisrinnale olematuid külasid.

Jõudsimegi peamiseni, kuna üheski asjas ei saa peamisest mööda minna.

Vürstlik hiilgus vaatas võlutud pilguga. Sõrmede soojusest kattus aeglaselt higiga Fortuuna — teemant, mis tegelikult oli hindamatu. Tema kõrval kahvatus ainsa hetkega kogu see atlasspadjal olev mosaiik. Fortuuna pidi tähistama Novorossia pealinna, võib-olla uue riigi pealinna; ta otsib temale paika kogu lõunas, küll Balkanil, küll Kaukaasias, kuid pealinnad ei sünni niisama lihtsalt. Vürst kastab higiseks tõmbunud Fortuuna kord siin, kord seal Musta merre, seni kui ta pealinnale õiget kohta otsib. Kuid inimsaatuste jumalanna ei kannata ebamäärasust, edasilükkamist! . . . Kalliskivid kustuvad mustal atlasspadjal, ja kogu tema tööst ja vaevast, kõigist tema plaanidest jääb järele vaid peotäis mustal sametil laialipillatud värvilisi klaasikilde.

«Mis pagana lugu see olgu!» pahandab vürst. «Kas tõesti saatus?! Kas tõesti saab kellelegi teisele osaks abielluda pruudiga, keda ma olen hellitanud, armastanud ja kelle eest hoolitsenud juba nii palju aastaid!»

Ta ajab kivikesed uuesti segamini, raputab mustalt sametilt tolmu ning hakkab taas lõunat «asustama», kandudes mõtetes minevikku. Meenus öö, suur juunipöörde öö, ning ta nägi vaimusilmas ennast, alles noort alamporutšikut nende seltsis, kes tõstsid keisrinna troonile. Ja seal oli ka tema: algul soosija, sõber, hiljem aga, nii nagu sageli juhtub, vaenlane — Grigori Orlov. Mitte keegi ei uskunud, et Potjomkinil õnnestub teda

kõrvale tõrjuda, kuid ta sai temast jagu, ning Potjomkinist sai teine inimene riigis. Omal ajal oli Peterburis liikvel tore anekdoot, ning see polnud kaugeltki mitte trahterites logelevate irvhammaste väljamõeldis. See oli tõestisündinud lugu. Oma elu tormilistel nooruspäevadel, kui ta oli tõrjunud valitsejanna südamest ja voodist välja Orlovi, tuli ta kord paleesse. Talvepalee marmortreppidest üles teisele korrusele minnes kohtas ta oma kukutatud võistlejat, kes parajasti teiselt korruselt alla laskus. Näol sõbralik ilme, tervitas Grigori Aleksandrovitš esimesena ning küsis, mis lossis uudist.

«Mis uudist saab siin olla!» vastas talle Orlov. «Sina, näe, tõused üles, mina aga laskun alla — need ongi kõik meie uudised . . .»

Kui armastad mäest alla lasta, siis armasta ka kelku vedada — see on nii, aga mida peab tegema inimene, kes lihtsalt pole sündinud selleks, et kelku vedada? Loodus polnud õnnistanud Potjomkinit selle ülimalt kristliku iseloomujoonega. Ta oleks pigem surnud, kui nõustunud teiselt korruselt alla laskuma, ning ta oli kogu oma elu korraldanud nii, et mitte kunagi ei tuleks kogeda seda alandavat käiku. Tema võimed, tema erakordsed teened lubasid tal lõpmatult kauaks jääda keisrinna kõrvale, mõnes mõttes isegi valitsejanna abikaasana. Noore iluduse Zubovi ilmumine oli nihutanud teda, olgugi üsna pisut, allapoole.

Endastmõistetavalt seisab keisrinna ka praegu ta eest nagu müür, kuid kõik see sõprus maksab vähe. Naise loomusel on oma iseärasused. On hetki, mil nad võtavad vastu kõik, teevad kõik, et neil ainult lõpuni hea oleks. Tühiste natuuride juures on see isegi omamoodi meeldiv, Katariina aga on tugev ja omamoodi aus. Ta on harjunud olema oma sõna peremees, ja see on ohtlik, sest igasugune öine sosisklemine võib järgmisel päeval muutuda uueks riigipoliitikaks. Too tattninagi ütles ju kõigi külaliste juuresolekul: riigiasjad, vürst, võtavad teise pöörde . . . Ning praegu ei vaja nad enesestmõistetavalt mitte niivõrd rahu, kuivõrd toda saja tuhande mehelist armeed, et näidata, milleks rittmeistrid võimelised on. Muidugi, kindraliks saada ilma rittmeistriks olemata pole võimalik, kuid nood rittmeistrid, kelledest üleöö saavad kindralid, on ju Venemaa nuhtlus!

Katariina sai suurepäraselt aru vürstliku hiilguse ärevusest ja muidugi taipas, miks nii kaua aega ei ole Galaţis rahulepingule alla kirjutatud. Tema kirjadel, mis ta sel talvel oli saatnud lõunasse, lasus mingi eriline pitser, need oli kirjutanud oma süüst teadlikuks saanud inimene, ning ta püüdis kogu hingest vürsti lepitada, pakkudes välja Zuboveid ülemjuhataja kõige ustavamate liitlastena. Issand, kui kaugele ta nendes kir-

jades küll on läinud! Esialgu kiitis justkui möödaminnes oma Platošat, siis pani teda vürstlikule hiilgusele kirjutama, kuid juba lauseehitusest on näha, et see kiri on kirjutatud keisrinna etteütlemise järgi. Siis aga turgatas talle pähe veel üks fantaasia: kirja ühe poole kirjutas tema ise, teise poole — Platon.

«Vaigista minu hingepiina,» vastas Potjomkin talle lõunast, ning see piibellik lause kõlas ta kirjades kui hingekarje. Ta tahtis võimalikult kiiremini viia oma mure pealinna, lootuses, et keisrinna aitab tal sellest vabaneda.

Kirjad Jassõst panid Katariina äärmiselt raskesse olukorda. Teda on kogu elu süüdistatud selles, et ta mahitab Potjomkinit. Kui too nüüd keset talve tuleb tagasi, ilma et rahuleping türklastega oleks sõlmitud, puhkeb skandaal. Peale selle oli vaja mõelda ka omaenda rahule. Potjomkini järsk iseloom oli kõigile teada. Juba üksnes tema kullerite saabumisel suri elu lossis välja ning vennad Zubovid kuivasid kokku ja tõmbusid kössi otse valitsejanna silma all, kuni polnud selgunud Potjomkini järjekordse depeši sisu.

Arukas Katariina tegelikult ei keelanudki Potjomkinil pealinna sõita. Ta kordas mitmel korral, et see, kas feldmarssal sõidab või mitte, on tema enda asi. Seejuures, tõsi küll, keisrinna lisas, et tema arvates töötab aeg praegu türklaste kasuks, ning vaevalt küll tasub jätta hiilgavad võidud realiseerimata ning anda türklastele võimalus uue sõjaväe kokkukogumiseks, selle asemel et forsseerida Venemaale nii vajaliku rahu sõlmimist. Need olid lihtsalt armsad nõuanded, mitte midagi rohkemat, kuid keisrinna teadis väga hästi nende kaalu ning oli seepärast kindel, et Potjomkin ei julge tema soovitusi tähele panemata jätta. Oli ju Potjomkinil kogu tema pika elu jooksul olnud vaid üks pühadus — keisrinna, keda ta teenis. Mitte iialgi polnud ta astunud sammu, öelnud sõnakestki, mis oleks võinud olla keisrinna tahtega vastuolus.

Aga ometi, see, mida polnud juhtunud varem, juhtus nüüd. Hilja öösel, kui keisrinna pärast kaardipartiid pöördus tagasi oma apartementidesse, tõi üks tema salaagentidest — neid pidas ta igal pool, kus tal olid erilised huvid — temale kammerteener Zahhar Zotovi kaudu ettekande, et vürstliku hiilguse tõllavoor on Jassõst välja sõitnud Peterburi suunas. Nõrgalt valgustatud vahesaalis, kus talle seda uudist teatati, Katariina esmalt pisut võpatas, seejärel aga kogus ennast kiiresti ja isegi naeratas.

«Mis siis ikka,» lausus ta võimalikult armastusväärselt, «ma olen väga rõõmus. Me võtame vürstlikku hiilgust vastu nagu tõelist kangelast . . .»

Talle tuleb au anda: ta oskas igat kaotust enda kasuks pöörata. Moodustanud erikomando, kes pidi jälgima vürstliku

tõllavoori liikumist, et mitte maha magada selle lähenemist pealinnale, kääris ta käised üles ja asus asja kallale. Peterburi sissesõiduteele kasvas nagu maa alt hiigelsuur võidukaar, mis oli kaunistatud värssidega võitja auks, — värssidega, mis keisrinna ise oli välja valinud. Raportid, paraadid, ilutulestik, kirikukellade helin — see kõik jätab kahtlustavale feldmarssalile muidugi väärilise mulje.

Potjomkinil oli Peterburis mitu lossi, kuid tavaliselt eelistas ta peatuda temale Talvepalees eluks ajaks eraldatud ruumides. Talvepalee idatiivast, Ermitaažist, mis kuulus Potjomkinile ja mille ta oli sisustanud ennekuulmatult luksuslikult, räägiti nagu kaheksandast maailmaimest. Pildid, skulptuurid, ülimalt haruldane mööbel, vaibad, vaasid — see kõik kutsus Katariina õukonnas esile suure kadeduse. Kinnitati isegi, et öösiti käivat seal Platon Zubov, et õhata selle rikkuse keskel.

Austuse- ja poolehoiuavaldused, millega Peterburi feldmarssalit vastu võttis, ületas kõik tema ootused. Talle omistati kindralfeldzeichmeisteri aunimetus ja keisrinna isiklikult kinkis talle feldmarssali mundri, mis oli teemantide ja teiste kalliskividega kaunistatud ja välja õmmeldud ning mis läks maksma kakssada tuhat rubla. Lisaks sellele anti talle üle keisrinna ukaasi koopia, millega valitsejanna tegi Senatile ülesandeks ehitada vürstlikule hiilgusele riigi arvel palee, olgu see siis pealinnas või mõnes teises kohas, kus ta ise soovib, ning püstitada selle palee ette monument — mälestussammas feldmarssal Potjomkinile.

«Mis nende paberitega veel jännata?» ütles Potjomkin, kui talle ukaasi koopia üle anti. «Kinkige mulle, teie kõrgus, Tauria palee, ja asjal lõpp.»

Katariina naeratas: Potjomkin on jäänud endiselt saatanaks, aga kuidas ta küll armastab teda sellepärast, et ta oli ja on jäänud saatanaks!

«Sündigu nii!»

Teade sellisest kingitusest kutsus linnas esile palju kuulujutte. Asi seisis selles, et kord juba oli keisrinna selle lossi vürstile kinkinud Krimmi Venemaaga ühendamise puhul. Hiljem aga, kui vürstlik hiilgus linavabrikuid ehitas, sattus ta rahahätta ning müüs palee keisrinnale poole miljoni eest maha. Kuid ta ei tahtnud sellest päriselt ilma jääda, sest koht oli seal Ratsakaardiväe kasarmute taga võrratult ilus.

Pealinn, kes polnud vürstlikku hiilgust õieti kunagi eriti sallinud ja nimetas teda tagaselja Pimedusevürstiks, käitus seekord sõbralikult. Vürstliku hiilguse tõlda võeti vastu tervitustega, kõik ootasid temalt resoluutseid tegusid, sest et ainult tema võis neid Zubovite despotismist päästa. Muidugi, Katariinal olid alati olnud favoriidid, kuid need Zubovid osutusid

nii tühisteks ja kasuahneteks, et kõik värisesid oma homse päeva pärast.

Potjomkinil, vanal õukonnahundil, polnud mingit põhjust asuda kohe sõjakäigule Platon Zubovi vastu, kuid häda oli selles, et ta ei sallinud teda silmaotsaski.

Vürstlik hiilgus vihkas Zubovit kogu hingest. Erinevalt teistest ei varjanud ta oma tundeid üldsegi mitte. Potjomkinit ajas marru, et see kollanokk oli jõudnud omandada kõikvõimsa käskija maneerid. Eriti skandaalselt käitus Zubov hommikuti. Tolleaegse õukonnaetiketi kohaselt kogunes hommikul kella üheteistkümneks tähtsate isikute vastuvõturuumi kõrgema seltskonna koorekiht, et öelda tere hommikut ning saada millegagi armuliku tähelepanu osaliseks.

Potjomkin kui tõeline sõjamees, kes oli harjunud rännakuelu ebamugavustega, ei armastanud neid tallalakkujaid, kes vastuvõturuumi hommikuti kogunesid. Lisaks sellele oli tal oma kindel päevakava. Ärganud hommikul üles, ronis ta tunnikeseks jahedasse vanni, seejärel läks palvelasse, siis sõi hommikueinet ning võttis oma abisid ja adjutante vastu — tal polnud aega hommikust peale vastata kummardustele ning lahket nägu teha.

Seevastu Platon Zubov lausa jumaldas hommikust voodis lesimist ning arvas tõemeeli, et ühe või teise isiku tähtsuse ja kaalu määrab tema vastuvõturuumi kogunenud rahvahulga suurus. Just seepärast koostas Zubov ise nende isikute nimekirju, kellel oli õigus oodata tema hommikust ärkamist, kusjuures neid nimekirju aeg-ajalt puhastati — ühed nimed, kes sellist au polnud õigustanud, tõmmati maha, nende asemele ilmusid teised.

Hommikuti oli Platon Zubovi vastuvõturuum puupüsti täis kindraleid, kubernere, vürste ja välismaa saadikuid. Isegi vanake Deržavin raiskas siin oma väärtuslikke hommikutunde, sest et Platon Aleksandrovitš laskis end kaua oodata. Alles kella kaheteistkümne paiku hakati veel mitte päris väljapuhanud noort kindralit pesema, riidesse panema, söötma. Sel ajal, kui teenrid veel ümberringi askeldasid, lasti vastuvõturuumist siseruumidesse inimesi kahe-kolmekaupa sisse. Ta võttis vastu tervitusi ja häid soove, heitmata pilkugi neile, kes teda tervitasid, laskis neid hüvasti jätmata minema ning näis, et kogu see hommikuste külaliste paraad oli vajalik vaid selleks, et aidata tema hiilgusel lõplikult ärgata.

Potjomkin naeris favoriiti välja kogu Peterburi ees. Zubovite partei, keda oli solvatud nende parimates tunnetes, kaebas keisrinnale. Sellest väsitavast konkurentsist äravaevatud keisrinna võttis suurnädalal ette veel ühe katse vaenulikke pooli lepitada. Teades Potjomkini sügavat jumalakartlikkust, veenis

ta vendi Zuboveid, Platonit ja Valeriani, näitama kas või kordki elus üles tõelisi kristlikke tundeid. Keisrinna plaan seisnes selles: ta tahtis, et mõlemad Zubovid palvetaksid, käiksid pihil ja läheksid armulauale koos vürstiga väikeses paleekirikus. See ei saa võimalik olla, mõtles ta, et nende kahe eeskujuliku koguduseliikme nägemine ei avaldaks kas või mingisugust mõju vürstliku hiilguse meeleolule . . .

Skandaal puhkes suurel reedel. Rahvast oli kirikus palju, inimest nelikümmend, kohal oli ka keisrinna ise. Jumalateenistus oli harukordselt ilus ja pidulik. Laulsid mungad, kes olid kutsutud kohale Nevski suurkloostrist, mille kasvandik oli omal ajal olnud ka vürstlik hiilgus ise. Pärast jumalateenistust tuli arhipiiskop kullast armulauanõudega altari äärde, kummardas pea ja jäi liikumatult ootama.

Armulauale tulijaid oli kolm: vürstlik hiilgus ning Platon ja Valerian Zubovid. Vürstlik hiilgus seisis keskel, Zubovid tema paremal ja vasakul käel. Selle kolmiku ja arhipiiskopi vahet polnud rohkem kui paar-kolm sammu, kuid need sammud pidi keegi esimesena astuma. Endastmõistetavalt ei seadnud keegi vürstliku hiilguse eesõigust kahtluse alla, kuid Potjomkinil oli üks veidrus: ta pidas ennast väimulikuks isikuks. Enne seda, kui minna armulauale, pidas ta pika pausi, et anda arhipiiskopile aega mõelda sellele, kes tema ees seisab.

Platon Zubov, kes polnud just eriti lahtise mõistusega, arvas, et Potjomkin tahab eesõiguse anda temale, võttes arvesse tema praegust erilist seisundit. Tegelikult oli ta seda ammu oodanud, see oligi tema ettekujutust mööda tõeliselt kristlik tegu. Räägitakse, et Platon Zubov mitte ainult ei kallutanud keha ettepoole, et sammu teha, vaid, räägitakse, et ta jõudnud isegi jala astumiseks tõsta. Viimasel sekundil, näinud silmanurgast feldmarssali punaseks tõmbunud nägu, jõudis ta jala tagasi tõmmata, seda maha panemata. Kuid oli juba hilja. Tabanud tehtud liigutuse, palus Potjomkin laia žestiga:

«Olge lahke, mina lähen armulauale heameelega pärast teid.»

Kuid Zubov, saanud aru, millise ränga vea ta oli teinud, seisis nagu tikk paigal.

«Ei, alles pärast teid.»

Koor vakatas, piinlik paus jumalateenistuses venis pikaks.

«Kristuse ihu ja veri ootavad,» lausus vaikselt, aga kindlalt arhipiiskop.

Ja siis lausus äkki väle Valerian, keisrinna lemmik ja Peterburi kaunitaride silmarõõm, arvates, et paus tekkis sellepärast, et leib ja vein pole eriti peibutava maitsega, üle kogu kiriku:

«Aga minule see asi meeldib . . .»

Ning läks armulauale esimesena. Mõne minuti pärast lahkusid nad kirikust lepitamatute vaenlastena. Vaenlastena elasid nad kogu oma elu ning vaenlastena jätsid hüvasti selle maailmaga.

Aeg läks edasi, aga Potjomkin ei kavatsenud ikka veel lõunasse tagasi pöörduda. Zuboveid kukutada tal ei õnnestunud, ta ei suutnud neid isegi korralikult kangutada, aga kuna ta ikka veel lõunasse ei sõida, siis, tähendab, võitlus on veel ees. Peterburi tundis väga hästi seda taltsutamatut hiiglast ning jälgis teda pingsalt.

Nähtavasti selleks, et lasta Peterburil veidi hinge tõmmata, otsustas vürstlik hiilgus korraldada peo. Sellest pidi tulema ball, missugust polnud veel enne nähtud! Ettevalmistused algasid sellest, et lammutati terve kvartal, mis segas väljavaadet Tauria palee akendest ümbruskonnale. Hobuserauakujulise palee siseruumides kees samuti töö. Vist küll ainult välisseinad ja katus jäid puutumata. Ümber palee laiendati inglise parki, suure kiiruga rajati talveaed, mis oma mõõtmetelt ja suursugususelt ületas Talvepalee oma.

Tauria paleesse aeti kokku pealinna parimad käsitöömeistrid — puusepad, kiviraidurid, klaassepad, metallimeistrid. Mitusada kunstnikku ja skulptorit töötasid hommikust hilisõhtuni. Vürsti enda loodud eskiiside järgi kaunistati saal saali järel. Kõik poed kammiti läbi, kristall-lühtrid ja hiina vaasid osteti otse laost, aga kui millestki puudus tuli, laenati nendelt, kes olid tuntud hea maitse ja jõukuse poolest. Vürsti enda klaasitehastest toodi suured, kogu seina katvad peeglid.

Lihavõtteks olid ettevalmistused lõppenud. Uuenenud palee ees olid üles seatud hiigelkiiged, mis olid mõeldud lihtrahva jaoks. Nende taga seisid poolringis kirevad müügiputkad, mis sarnanesid mänguasjadega. Sealt võisid vaesed inimesed saada peo ajal mitte üksnes sööki ja jooki, vaid ka jalanõusid ja riideid — ühesõnaga kõike, mis neil aegadel võis kergendada lihtrahva elu.

Peopäeval oli suurepärane päikesepaisteline ilm. Suured sündmused, teadagi, tekitavad hulga kuulujutte, ja kuigi külaliste saabumist oodati alles kella kuueks, kogunes juba üheksanda mai varahommikuks Tauria palee esisele väljakule inimmeri. Terve päeva vaevlesid need inimesed ootuses, et saaks aga jagamise hetkel putkadele lähemal olla.

Varem väljatöötatud kava järgi pidi tasuta kostitamine ja kingituste jagamine algama niipea, kui keisrinna tõld paraadtreppi sõidab. Esimeste tõldade saabumine kutsus rahvahulgas esile suure elevuse. Oldi nii erutatud, et äkki pidas keegi saabuvas tõldade voolus ühte tõlda keisrinna omaks. Pannud õhu

värisema mitmekordsest «hurraast!», vajus tohutu rahvahulk putkade poole, kuid putkad polnud veel saanud korraldust uksi avada. Rüsin ja tunglemine võttis nii ähvardava ulatuse, et kui lõpuks keisrinna tõld, kuus valget hobust ees, põiktänavas nähtavale ilmus, siis ei saanud see läbi tiheda rahvahulga treppi sõita ning pidi veerand tundi ootama, enne kui rahvas maha rahustati.

Tauria palee rabas Katariinat oma luksuslikkuse ja elegantsusega. Küllaltki tagasihoidlikust, isegi kitsavõitu vestibüülist viisid pärani uksed hiigelsuurde piklikku saali. Selle peamiseks ehteks olid piki seinu kõrguvad kaks rida marmorsambaid. Iga sambapaari vahel oli nišš, milles oli määratu suur, kogu seina kattev peegel, tänu millele muutusid need nišid muinasjutulisteks pelgupaigakesteks. Igas sellises varjatud nišis oli oma mööbel, oma stiil, oma võlu.

Järgmine ruum oli ette nähtud teatriks. Istekohad olid paigutatud poolkaarena. Vaevalt olid keisrinna ja tema saatjaskond kohad sisse võtnud, kui aknaeesriided lasti alla, valgus kustus ja algas etendus. Hiiglasuurel mustal foonil lõi leegitsema suursugune koit, mille keskel sätendasid nimetähed «K» ja «S», mis tähendasid muidugi Katariina Suurt. Kõigi rahvaste esindajad, kelledele pidustuste korraldaja arvates keisrinna oli toonud vabaduse ja õnne, tulid lavale oma rahvariietes ning tegid laulu ja tantsu saatel sellele päikesele kummarduse.

Pärast külaliste tagasipöördumist sammassaali korraldati seal suurejooneline ilutulestik. Järsku lõid põlema sajad eri värvi klaasist ripplambid, mis langesid laest alla lillevanikutena, kusjuures iga lambike kujutas endast erinevat lilleõit. Kogu see värviliste tulede hiigelsülem peegeldus oma poolesajas suures peeglis ja murdus lühtrite kristallis, moodustades muinasjutulise värvikarnevali. Mulje oli nii vägev, et isegi Katariina, kes millegi üle ei imestanud, küsis vürstlikult hiilguselt:

«Kas me tõesti siin juba olime?!»

Pidu algas kuulsa marsiga «Võidusaluut». Suurtükipaugud, ilutulestik, pidutseva rahvahulga lärm väljakul. Kaksteist paari suursuguseid külalisi, kelle seas olid ka Katariina lapselapsed, suurvürstid Aleksandr ja Konstantin, esitasid laval varem kätteõpitud kadrilli — lausa üle mõistuse käib, kuidas küll õnnestus Potjomkinil keelitada tulevast Venemaa tsaari, Aleksander Esimest, käima Tauria palees kadrilliproovidel...

Katariina arvates polnud mitte keegi teine maailmas suuteline ületama vürstlikku hiilgust maitse, haardeulatuse ja külalislahkuse poolest. Õhtulauas vaatas ta aina ringi, kellega saaks muljeid jagada, ning märkas äkki enda kõrval inimest,

kes oli hoopis norgu vajunud ja pea kaotanud. Oo, see oli ju tema lemmik, tema hoolealune Platon Zubov. Ta istus teistest eraldi ja rusutuna. Paistis, et keegi ei meenutanud teda enam, teda polnud kellelegi vaja.

«Ah selles on siis asi,» taipas äkki keisrinna, ning kogu tema hea tuju oli paugupealt kadunud.

Tuleb välja, et sõda vürstliku hiilguse ja Zubovi vahel kestab edasi. Tuleb välja, et see ball oli korraldatud tagamõttega. Tegelikult jätkab vürstlik hiilgus tema lemmikute alandamist. Praegugi siin jagas ta neile hoope oma rikkuse, laiahaardelisuse ja artistlikkusega. Ta oligi nad peaaegu maha surunud, ja kui nad veel siiski elus on, kas pole siis tema püha kohus neile esimesena appi tõtata?

Kui pidu oli täies hoos, küsis keisrinna äkki valjusti, üle kogu laua:

«Kas teie, vürstlik hiilgus, olete oma Mogiljovi mõisale juba ostja leidnud?»

Potjomkini valduses oli üks Venemaa suurimaid mõisaid, mille keisrinna ise oli talle kinkinud. Kaksteist tuhat hinge, üle saja küla ja talu. Sellise hiigelvalduse juhtimisega oli tollal võimatu toime tulla ilma seda väiksemateks mõisateks tükeldamata. Potjomkinil polnud Mogiljoviga jändamiseks aega, ta otsis juba ammu, kellele seda ära müüa. Ostjat leida aga polnud kerge, sest seda hinnati ligikaudu miljonile rublale.

Keisrinna heitis mõnikord nalja vürstliku hiilguse üle, öeldes, et ta riputanud talle meelega kaela selle Mogiljovi, et tal ei jääks aega kaunitaride järele jooksmiseks. Keisrinna peas aga näis nüüd olevat tärganud mingi mõte, ning hiigelsaal vakatas. Vaikisid jutud, polnud enam kuulda klaaside kõlinat. Segadussesattunud lossiperemees puuris oma ainsa silmaga saali teises otsas asuvat marmorsammast, sest oli vaja kiiresti, ainsa sekundi jooksul ära arvata, mis võib keisrinna küsimuse taga peituda.

«Lubage, teie kõrgus, kõigepealt huvi tunda, miks teil äkki Mogiljovi mõis meelde tuli?»

«Ma tahan seda teilt ära osta.»

Oo, need selle maailma vägevad ... Kuidas nad võivad ainsa sekundi jooksul ülendada inimest, ja samas jälle sekundi jooksul teda põrmu paisata. Põhjamaise pealinna kõrgem seltskond jälgis hinge kinni pidades seda kahevõitlust. Platon Zubovi noor, naiselikult ilus nägu lõi talle läheneva õnne eelaimusest sisemiselt särama. Mida rohkem elustus Platon Zubovi nägu, seda süngemaks muutus vürstliku hiilguse näoilme. Keisrinna säilitas ükskõikse ilme, ja ainult ta luituma hakkavates sinistes silmades süttis kunagine lustakus. Kui mängida, siis mängida!

«Kahjuks, teie kõrgus, on Mogiljov juba müüdud.»

Pooltteist tuhat külalist ahhetas, sest et valitsejannale, isegi siis, kui mõis oleks olnud müüdud, ei oleks tulnud seda öelda, kui ta avaldas soovi seda ära osta. Ootamatusest võpatas Katariina kõrge, hall, punase lindiga ja suurte briljantidega kaunistatud soeng.

«Kellele teil küll õnnestus nii suurt mõisat müüa?»

Potjomkin vaatas meeleheites ringi. Täiesti juhuslikult langes ta pilk kammerjunkur Golõnskile.

«Temale müüsin.»

Katariina naeratas. Küll blufib, durjus, mõtles ta, küll blufib! Ta tundis liiga hästi seda tagasihoidlikku noormeest, kes alles hiljuti oli õukonda arvatud. Ta teadis ta vanemate panditud mõisatest ning lõpututest võlgadest, talle oli teada ka see, et noormees oli ühte õuedaami armunud. Tõsi, ka õuedaam ise polnud tema vastu ükskõikne, kuid abielluda nad ei saanud, sest polnud ju võimalik tühjalt kohalt uut elu alustada. Keisrinnale oli kord vihjatud, et tagasihoidlik pulmakingitus võiks tuua sellele paarile suurt õnne, ning ta oli hakanud juba sellele mõtlema, aga selline pööre ...

Katariina naeratas Golõnskile emalikult ning küsis:

«Tunnistage üles, junkur, et vürstlik hiilgus teeb nalja!»

Golõnski jäi mõttesse. Muidugi, kui ta vastaks, et see pole midagi muud kui nali, võib arvestada korraliku pulmakingiga keisrinna poolt. Teisest küljest aga — milline see kingitus ka poleks, aga juba üksnes mõte sellele, et mõningase vedamise korral võiks temast saada Mogiljovi mõisa omanik ...

Oma ajastu lapsena, keda keisrinna ise oli kasvatanud, vastas Golõnski keisrinna suureks meelehärmiks:

«Teie kõrgus, ma ei tahaks teid kurvastada, kuid ma ostsin tõepoolest selle mõisa ära.»

«Mis siis ikka,» lausus keisrinna, «õnnitlen teid hea ostu puhul.» Ja ta tõusis püsti.

Kui Katariina oli lossist lahkunud, haaras vürstlikku hiilgust paanika. Mingi eelaimus ütles talle, et mitte kunagi elus ei vabane ta enam oma hinge närivast tusast ja kurvameelsusest. Keisrinna oli ainus inimene, kes võis tema hingesuurusele toeks olla, kuid keisrinna oli ta maha jätnud ...

Saatnud keisrinnat ta tõllani, laskus Potjomkin ta ette põlvili, suudles ta kätt, nuttis nagu laps ning oli näha: miski selles vägilases murdus. Tagasi külaliste juurde minna polnud tal tahtmist. Keisrinna ärasõiduga kaotas kõik oma mõtte. Ta vihkas kogu seda pidutsevat seltskonda, ning mis tal seal teha ongi, kui seal pole mitte kedagi, kes talle käe ulataks, et teda sellest lõputust kurbuse mädasoost välja tirida ... Siiski ei ... Tol hetkel, kui keisrinna oli Mogiljovi mõisa kohta huvi tundnud, oli ta vilksamisi ühe laua taga märganud toda veetlevat

muinaskreeka jumalannat, kes oli talle nii pikka aega kaugusest terendanud ja teda peibutanud . . .

«Popov minu juurde!!!»

Abi jooksis hingeldades kohale, kuna talle oli tehtud ülesandeks kanda sel päeval vürstliku hiilguse kannul tema kübarat. Potjomkini pidulik peakate oli kaunistatud nii paljude briljantide ja vääriskividega, et pähe panna polnud teda kuidagi võimalik — see kaalus ligi kümme naela, ning seepärast oli abile ülesandeks tehtud kanda seda feldmarssali kannul. Kohale jõudnud, ulatas Popov oma kandami kohe feldmarssalile, kuid Potjomkin lükkas selle tobeda eseme kõrvale:

«Kus tema on?»

«Sõitis ära, teie hiilgus. Suvatsesid kohe keisrinna kannul minema sõita.»

«Tõld!!!»

Kell kolm hommikul kihutas vürstliku hiilguse tõld täie vaardiga Peterburi imepärases valges öös ning peatus Razjezžajal valge kivimaja ees, tänavanurgal. Ainult seal leiab ta rahu, ainult seal heidab ta endalt selle musta mure ahelad.

Õuemarssali vürst Barjatinski hiiglasuures lossis, kus elas ka tema tütar, näisid kõik juba magavat. Akende ette olid lastud eesriided, nagu valgete ööde aegu igal pool Peterburis, kuid need kardinad ei häirinud vähimalgi määral vürstlikku hiilgust, kes oli harjunud, et kõik saab alguse temast. Lükanud unised teenrid kahele poole laiali, jooksis ta tema kogu kohta ebatavalise väledusega teisele korrusele, sikutas ühte, teist, kolmandat ust . . .

Ja äkki seisis ta ees veidras hommikumantlis ja öömütsis õuemarssal. Ta ei sallinud Potjomkinit, aga kartis teda. Nüüd paistis, et ta ei salli ega ka karda teda.

«Mul on kahju, vürst, kuid minu majas juba kõik magavad . . .»

«Sest pole lugu. Ärkamine ei võta magajal palju aega.»

«Jah, aga veel lihtsam on ebaõigel ajal tulnud külalisel . . .»

Hingepõhjani solvunud Potjomkin ajas ennast sirgu, kas tõesti see õukonnarott julgeb . . . Kogu tema varandus, ja ka tema iludusest tütre varandus, ja seesama kivimaja, ja hommikumantel, ja öömüts — kõik see on ju otseselt või kaudselt saadud vürsti toetusel. Ent ometi . . . Tol hetkel, kui keisrinna oli minema kiirustanud tema paleest, oli kogu kõrgem seltskond teda maha jätnud.

«Kas te tõesti julgete mulle näidata . . .»

«Oo, ei, teie hiilgus, kuidas te võite midagi säärast mõelda! Ma tahtsin ainult pöörata teie tähelepanu sellele, et kuivõrd aeg on hiline . . .»

Potjomkin laskus trepist alla. Jõudnud tänavale, ei istunud ta tõlda, mis teda ootas, vaid hakkas jalgsi astuma. Ta läks raskelt, aeglaselt ning mõtles, et vaatamata suurtele kulutustele ei andnud pidustused mitte midagi, sest et Venemaal on ajast aega võidetud ja kaotatud lahinguid ainult valitsejate tahte järgi. Kõik muu pole tähtis. Tõld järgnes talle mõningase vahemaa takka: äkki vürst väsib ning annab märku juurde sõita. Aga ta ei mõelnudki seda teha. Ainult üks kord, Moika taga, laskis tõld ta silmist: arvates, et vürst läheb oma koju, Talvepaleesse, pööras kutsar Nevskile, aga vürst läks üle Nevski ning suundus Tauria paleesse.

Tollest ööst alates ei pöördunud vürst enam kunagi tagasi Talvepalees asuvatesse apartementidesse. Nüüdsest sai tema koduks Tauria palee.

Jõudnud paleesse, ei läinud ta aga külaliste juurde, kes ikka veel pidutsesid, vaid jäi väljakule selle jumalast unustatud rahvahulga juurde, kes pidas oma pidu tolle suure peo pudemeist.

Vürst jõi koos nendega, vihtus tantsida, laulis nukraid laule ning valas kellegi õlal pisaraid. Talle meenus Smolenskimaa, vaene, lagunenud tare, raugematu nooruslust, ning kummaline lugu: siin, selle kesise peolaua taga, vanu laule lauldes suutsid need inimesed mingil imeväel peletada ta hingelt osakese sellest lohutamatust kurbusest, mis teda pidevalt näris.

Hinganud lõpuks täiel rinnal, suudles ta kõiki hüvastijätuks ning pöördus tagasi selleks ajaks juba tühjaks jäänud paleesse. Ta istus sügavasse tugitooli, milles alles hiljuti oli kaarte mängides istunud keisrinna, pani oma hiiglasuure sugemata pea mängulaua rohelisele kalevile ning vajus sügavasse unne.

Mõne tunni pärast ärkas ta mingist müksust. Pead tõstes nägi ta enda ees nõutult seismas porutšik Golõnskit.

«Aa, ostja tuli,» sõnas Potjomkin külma tõttu kössi tõmbudes. «Lase käia, pööra oma taskud pahupidi ja näita, mis sul seal on . . .»

«Kaks kuuesaja hingega küla ja tuhat rubla raha, tingimusel muidugi, kui papa ja mamma . . .»

«Tore ostja . . . Ja kui kaua ma otsisin . . .»

«Mis teha, teie hiilgus. Asjaolud . . .» naeratas junkur vandeseltslaslikult.

Potjomkin mõõtis teda terava pilguga.

«Kas sa siis tõesti naljast aru ei saa?!»

«Mina . . . nal . . . saa . . .» suutis Golõnski ainult mõmiseda.

Potjomkinil hakkas temast järsku hale — issand, kui nõrk on inimene! Kui vähe läheb vaja, et teha inimest õnnelikuks, ja kui vähe on vaja, et teda põrmustada.

«Tead mis,» ütles ta, kui oli pisut järele mõelnud, «sa sõida

kroonupalatisse ning võta Mogiljovi mõisa peale laenu. Tuhandet sada peaksid nad sulle selle mõisa eest andma küll. Need rahad too siia. Edasi aga vaata juba ise, kui fortuuna sulle kord juba naeratas . . .»

Golõnski seisis nagu naelutatult. Siis viskus põlvili ja haaras vürsti käe, kuid unine Potjomkin ei hoolinud ta tänuavaldustest.

«Aga kas nad annavad mulle, teie hiilgus, nii suurt summat?»

Tuhninud taskutes, leidis vürst mingi paberilipaka, silus selle põlve peal sirgeks ning sirgeldas sinna tavalise pliiatsiga: «Anda sellele samusele Golõnskile sada tuhat Mogiljovi mõisa peale.»

Ulatanud kirjakese Golõnskile, uinus ta kohe. Uni oli magus. Ta nägi unes, justkui oleks ta korraldanud oma eilsetele külalistele uue balli, aga mitte enam Taurias, vaid Mustal merel suures laevas. Sel ajal kui külalised pidutsesid, kutsus vürstlik hiilgus admiral Ušakovi enda juurde ning käskis tal laeva koos külalistega juhtida märkamatult kaugele avamerele. Kui pidu oli täies hoos, sõitis ta ise koos Ušakoviga päästepaadil minema ning käskis otsesihtimisega kõigist patareidest põrutada selle inimjätiste prassimise pihta. Kuid mis see siis on? Hukkumisele määratud laevast pistsid kaks rotti oma ninad välja ning hakkasid teda ehtsa inimhäälega hurjutama, et kus on seda varem nähtud, et kõigist kahureist, pealegi veel otsesihtimisega, ja pealegi veel oma külaliste pihta . . .

«Mis-mis-mis?» raevutses Potjomkin ja ärkas üles.

Maipäike kümbles Tauria palee peegelseintel, ning see valgusemüriaad murdus kristall-lühtrites, sõudis arvutute vikerkaartena laiali. Ja läbi selle sädeluse silmas Potjomkin enda ees jälle todasama heitunud Golõnskit, paberilipakas näpu vahel.

«Nad ei andnud, teie hiilgus,» teatas Golõnski hädise häälega. «Ütlesid, et nii suurt summat ei saa ilma allkirjadega kinnitatud formularita välja anda.»

«Kas seal siis minu allkirja pole?»

«On, kuid nad ütlesid, et sellest on vähe.»

«Litapojad!!!» möirgas äkki Potjomkin. «Kas need kantseleirotid teavad ka, et minu allkiri tähendab täna veel kas rahu või sõda, tervete rahvaste elu või surma! Kuidas nad julgevad mingisuguse näruse saja tuhande pärast . . .»

Ta võttis Golõnski käest sedeli, ajas selle sama põlve otsas jälle sirgeks ning kritseldas sama pliiatsiga paberi teisele küljele:

«Raha välja anda . . . kurat võtaks teid, hoorapoegi!»

Kevadel, kohe pärast ülekolimist Tsarskoje Selosse, tundis keisrinna huvi, milline olukord valitseb lõunas. Selgus, et Repninilt, kes oli vürsti välja vahetanud, pole ammu enam midagi kuulda. Hakati uurima, milles on asi. Kanti ette, et kürassiiripolgu hobusetalli oli kogunenud suur hulk lõunast sõitnud kullereid. Kuna Repninil polnud enam käepärast kullereid, polnud tal enam võimalik pealinnas pidutseva ülemjuhatajaga ühendust pidada.

See juba muutis asja. Seal, kus puudutati riigi huve, lakkas Katariina olemast naine, liitlane, armuke ja muutus võimukaks keisrinnaks, riigi alustoeks! Südaööl kutsuti Peterburist Tsarskoje Selosse Potjomkini kantseleiülem Popov. See väljakutse sarnanes pigem arestiga — keegi ei teadnud, kes kutsus, ja mispärast keset ööd, ja mis küsimuses.

Katariina võttis Popovi vastu kell kuus hommikul, ning kõigest oli näha, et sel ööl polnud ta üldse maganud.

«Kas vastab tõele,» küsis ta Popovilt, «et tervet eskadroni lõunast saadetud kullereid peate teie pealinnas kinni?»

Nutikas Popov taipas kohe, kuidas peab vastama. Oma ülemjuhatajat sisse vedada ta ei julgenud ega tahtnud, aga mõelda tuli ka enda peale.

«Kümmekond ehk on.»

«Miks te neid tagasi ei saada?»

«Pole käsku.»

Katariina käis mööda kabinetti, võttis marmorlaualt oma suure eelkäija portreega kuldtubakatoosi. Ei, mõtles ta, riiki pole võimalik valitseda, kui mõõk on tupes. Valitseda tuleb ainult paljastatud mõõgaga. Ses suhtes, nagu kõiges muuski, oli Pjotr Aleksejevitšil õigus.

«Andke edasi oma vürstile,» lausus ta, «et ta täna, ja ilmtingimata juba täna, saadaks Repninile tähtsaimad korraldused. Niipea kui see käsk on täidetud, teatage mulle viivitamatult kirja teel, mis kell ja kui palju kullereid lõunasse saadeti.»

Popov tegi kummarduse ja lahkus. Ta tõld tormas lennates Peterburi poole. Jalutades tühjas pargis, kuulis keisrinna veel kaua aega Popovi tõlla kuljuste kõlinat. Alul see rahustas teda mõnevõrra, kuid peagi selgus, et Popovi tõtlikkus osutus petlikuks. Oodanud kogu päeva ja saamata oodatud teadet, kutsus keisrinna kokku Nõukogu kõigi kolleegiumi ja Senati liikmete osavõtul. Tormiline nõupidamine kestis peaaegu öö läbi ning vastu hommikut luges Katariina ette tema enda poolt koostatud määruse, milles kõige kategoorilisemas toonis kohustati vürstlikku hiilgust otsekohe pöörduma tagasi lõunasse tegevarmee juurde, lõpetama rahuläbirääkimised türklastega ning tooma armee oma endisesse asupaika tagasi.

Potjomkinil olid nii nagu valitsejannalgi igal pool omad ini-

mesed. Saanud teada, et Nõukogu peab koosolekut, istus ta tõlda ja kihutas aega viitmata Tsarskoje Selosse. Saatuse iroonia tahtel peatus vürstliku hiilguse tõld temale eraldatud lossiosa ees just sel hetkel, kui Katariina määrust ette luges. Tundes Potjomkini taltsutamatut iseloomu, ootasid kõik, et iga hetk tormab ta koosolekusaali. Kõrged võimukandjad sattusid segadusse, kui tehti ettepanek hääletada määruse poolt või vastu. Keisrinna aga oli kõigutamatu. Ta hääletas ise esimesena poolt, sundides sellega ka Nõukogu määrust vastu võtma. Kui oli hääletatud, tegi valitsejanna ettepaneku, et keegi kõrgeist võimukandjaist läheks vürsti apartementidesse ning teeks talle määruse sisu teatavaks.

Nagu oleks seda lihtne teha: võta määrus ja mine. Muidugi, seni kui keisrinna raevutseb ning pragab, vürstlik hiilgus aga pole veel jõudnud ennast koguda, on asi selge. Aga homme, kui nad ära on leppinud ja kõik läheb jälle vana viisi? Siis jätku see, kes täna selle määrusega tema juurde läheb, oma peaga hüvasti!

Lõpuks tõusis valitsejanna püsti ja läks ise vürsti poolele. Ta läks aeglaselt, ringiga läbi Talveaia ning püüdis kogu aeg silme ette manada toda alamporutšikut, kes oli peaaegu kolmkümmend aastat tagasi osa võtnud 28. juuni öisest vandenõust ning oli sõitnud tookord ratsuga tema juurde ning pakkunud oma põrtupeed. Valitsejanna oli tol ööl kandnud ohvitserimundrit, kuid ähmiga oli talle unustatud anda mõõga portupee. Päritolult sakslasena tundis ta ennast ebamugavalt, kui kas või mõnes pisiasjas oli midagi korrast ära. Märganud, et valitsejanna on millestki häiritud, sõitis alamporutšik tema juurde, ning kuulnud, milles on asi, võttis oma mõõgalt portupee ning kinnitas selle keisrinna mõõga külge . . .

Issand, sellest on möödunud terve igavik! Kes oleks võinud arvata, et nooremohvitser, kes oli ulatanud oma portupee noorele mässu tõstnud keisrinnale, omandab ajapikku sellise võimu, et on võimeline ähvardama isegi riigi alustugesid . . .

«Palun tutvuge sellega, vürstlik hiilgus,» alustas Katariina ja takerdus. Olgugi, et väljas oli juba ammu valgeks läinud, olid vürstliku hiilguse kabinetis eesriided alla lastud ning keisrinna ei näinud algul kohe peremeest. Ta lamas diivanil, käterätik ümber pea mässitud — ilmselt andis veel tunda järjekordne kõva võtmine. Ikka veel valutava peaga tõusis ta diivanilt, komberdas kuidagimoodi keisrinnani, laskus tema ette põlvili ning hakkas otsima tema kätt, et seda suudelda, pisarad aga voolasid ojana mööda tema pakse lihavaid põski.

Jätnud määruse vürsti kätte, veetis keisrinna kogu päeva üksikuna ja mõtlikuna piljardiruumis, ajades taga piljardi-

kuule. Ta polnud veendunud, et talitas õigesti, sundides tegelikult raskesti haiget inimest sõitma lõunasse, teisest küljest aga — muud väljapääsu polnud, ja mis tehtud, see tehtud. Kui riigi huvid seda nõuavad, pole rohkem midagi arutada.

Et kuidagimoodi maha rahuneda, kutsus keisrinna õhtul enda poole mõned lähedasemad sõbrad, et mängida paar partiid kaarte. Õhtu läks suurepäraselt korda, nagu see ikka juhtub kiiruga improviseeritud õhtutega. Kamin küdes, leegid helkisid vastu peeglites, mängulauas aga lõid lõkkele kired. Kuigi panused polnud suured, õnnestus keisrinnal võita ligi kümme rubla. Otsustati juba kolmanda partii saatust, aga temal näisid olevat jälle tugevad kaardid käes.

«Ärge piinake, teie kõrgus. Näidake, mis teil on?»

«Kaks ässa.»

Vanake Saltõkov lahutas käsi.

«Kuidas küll meie emakesel veab!»

Katariina raputas sõjakalt oma halle lokke.

«Jumal taevas näeb, kellele raha kõige rohkem vaja läheb. Põhjameres on iga hetk karta vaenlase laevastiku ilmumist. Doonaul on terve armee pidama jäänud. Et kõiki neid auke täita, on mulle vaja hunnikute viisi raha. Aga teile milleks?»

Õuemarssal Barjatinski naeratas magusasti, kuid söandas siiski öelda:

«Võita on ikkagi meeldivam kui kaotada, teie kõrgus.»

«Sel juhul ärge istuge valitsejatega ühe laua taha.»

Teravmeelsusel oli erakordne menu. Külalistel oli nii hea ja lõbus olla, et kahju oli neid minema lasta, ning perenaine tegi ettepaneku:

«Mis oleks, kui mängiks õige veel partiikese? Teeme veel ühe. Viimase.»

Vaevalt olid kaardid välja jagatud, kui kabinetti tormas kõrgeauline Tauria vürst, seljas kirsipunane hommikumantel. Ta oli päeva jooksul välja maganud ja silus nüüd põlve peal määruse sirgeks ning hakkas seda lugema. Kuid juba esimesed read ajasid ta raevu.

«Teie kõrgus, kuidas tuleb seda mind solvavat otsust mõista? . . . Kuidas tuleb mõista, et teie isiklikult, omaenda käega . . .»

Platon Zubov, kes istus samuti kaardilauas, tõusis püsti ning küsis peremehe õigusega:

«Aga kuidas mõista, vürstlik hiilgus, teie taktitut ilmumist tema kõrguse kabinetti?»

«Mi-ii-ida?» röökis Potjomkin.

«Minu sõbrad,» ütles Katariina laua tagant tõustes, «katkes-

tame õige väheks ajaks mängu. Platon Aleksandrovitš, näidake külalistele kollektsiooni, mis ma äsja Hollandist sain. Ma kavatsesin, tõsi küll, näidata neid töid päevavalgel, aga ma mõtlen, et küünlavalguses on nad veel romantilisemad. Selle aja sees me räägime vürstliku hiilgusega pakilistest asjadest. Meeldivat jalutuskäiku teile, ja öelge Zahharile, et ta mu apartementide juurest ei eemalduks.»

Jäänud üksinda, laskus vürstlik hiilgus oma käskijanna ette põlvili, suudles ta kätt ja lausus:

«Sa oled hakanud mind kartma, emake. Kui meil varem oli arusaamatusi, siis ei jätnud sa kunagi teenijaid valvama. Isegi kõige halvematel päevadel, kui me tahtsime jääda üksinda, siis me ka tõepoolest jäime üksinda.»

Katariina vabastas pehmelt oma käe, läks kabineti taganurka ning istus kahvatuna ja erutatult tugitooli.

«Sa oled selle aasta jooksul kõvasti vanemaks läinud, emake.»

«Hallides juustes on oma võlu.»

«Seda küll,» lausus vürst, «kuid tuleb aeg, kus hallid juuksed tunduvad üsna totrana lopsakate kiharate kõrval samal padjal.»

Seda ei suutnud kuuekümneaastane Katariina enam välja kannatada. Igasugune, isegi kaudne vihje tema viimasele armastusele viis ta endast välja.

«Ma olen andnud endast kõik, jäägitult,» kriiskas ta igat sõna raiudes, «oma riigi hüvanguks! Mis aga puutub minu isiklikku ellu, siis ei peaks see mitte kellessegi puutuma!»

«Eksid, emake, kui sa arvad, et monarhi isiklik elu saab olla lahus selle riigi elust, mida ta valitseb! Need on ühe ja sama puu võrsed! Tollestsamast õhtust alates, kui noor rittmeister hakkas sind saatma sinu magamistubadesse, müüakse Tambovis kaeru hoopis teise hinnaga.»

«Mis puutuvad siia kaera hinnad?»

«Aga väga lihtsalt. Kuidas väikekodanlane arutleb? Keisrinna kõrvale rittmeister ei kõlba, talle tuleb anda kindrali aukraad, kindralimundri saamiseks aga peab kas või mingisuguse lahingukese võitma. Jalgsi sõtta ei lähe, sõjas on vaja hobust, aga ilma kaerteta tolle hobusega kaugele ei sõida.»

«Mispärast teid see kaera hinna tõus nii hirmsasti huvitab?»

«Sellepärast, et mu armee hobused on talve raskesti üle elanud, väljakurnatud. Ilma täiendava söödavaruta me võime küll üle Doonau minna, kuid Konstantinoopolile otsustavat hoopi anda ja seda ära võtta ei ole meile jõukohane.»

«Kas keegi on teilt nõudnud, et te peate tingimata Konstantinoopoli ära võtma?»

«Issand,» mõtles Potjomkin, «milleni küll võib hilinenud

armastus viia kuuekümneaastase naise! Temaga on ju võimatu asjalikult rääkida!»

«Emake,» ütles ta võimalikult leebelt ja südamlikult, «meie ühises elus on olnud päev, suur päev, õigemini — öö, suur öö, mil me seadsime endile eesmärgiks lüüa Osmanite impeerium puruks ning taaselustada tema varemeil iidne Bütsants. See oli meie unistus. Ma olen kogu oma eluaja asustanud lõunat, ehitasin laevu, arendasin kaubandust ja tööstust, et kindlustada endale tagalat, ma ehitasin isegi tee Harkovist Balkanile. Ja ega sinagi juhuslikult pannud oma vastsündinud pojapojale nimeks Konstantin. Nüüd tantsib suurvürst Konstantin minu ballil, ta on täiesti küps kandma uue riigi krooni. Saja tuhande meheline armee seisab Doonau ääres, Konstantinoopolini on kiviga visata, sina aga nõuad minult viivitamatult rahulepingu sõlmimist ja armee tagasitoomist! See on ju otsekui reetmine!»

Katariina naeratas. Ta armastas siiski seda meest. Kõiges, mida vürstlik hiilgus rääkis või ette võttis, oli lennukust, uljust, haaret. Aga teiselt poolt — mu jumal, kui rumalana tundusid vahetevahel too uljus, too lai haare . . .

«Vürst, seda ei peaks mina teile selgitama, et aeg nõuab oma, et riigi huvid paigutuvad ümber kord ühele, kord teisele poole. Riik, kui ta ei ole arust ära, ei saa ju kogu aeg ajada ainult üht joont. Juba vanal ajal öeldi, et kõik maailmas voolab, kõik muutub.»

«Aga on olemas ka erilised väärtused, mis ei allu mitte mingisugustele kõikumistele.»

«Selliseid asju pole ilmas olemas.»

«Aga jumal?»

«Ka jumalad muutuvad ja paigutuvad ümber sel määral, kuidas muutuvad ja paigutuvad ümber neisse uskuvad inimesed.»

«Aga hing, vähemalt minu vaene hing, mis kord hõiskab, kord nutab, peaks ju olema ikkagi endine?!»

Katariina tuli ta juurde ja painutas süüdlaslikult oma lauba tema võimsa õla vastu.

«Ma olen su järele igatsust tundnud,» lausus ta vaikselt.

«Käsi Zahharil magama minna,» tegi vürst ettepaneku.

«Ma jätsin ta ainult selleks siia, et ta külalised tagasi kutsuks. Me jagasime ju enne sinu tulekut kaardid laiali.»

«Kuidas? Ja pärast seda kõike hakkad sa veel kaarte mängima?!»

«Mängu ei saa ju pooleli jätta!» sõnas Katariina segaduses. «Laual lebavad väljajagatud kaardid, raha on pangas . . .»

Potjomkin vahtis kuhugi kaugusse ja vangutas pikalt ja saatusele alistunult oma suurt kahupead.

«Emake, mõnikord tunnen ma sinus ära sakslase ning mul tuleb hirm peale.»

«Teil tuleb hirm peale hoopis teisel põhjusel,» ütles Katariina. «Te kardate, et ma suren enne teid ning te jääte silm silma vastu minu pojaga, kes teid vihkab, täpselt samuti nagu, muide, teie teda. Teile tundub, et kui te jääte temaga kahekesi, siis ei päästa teid ei teened, ega rikkus. Nii te siis otsitegi, mille taha peitu pugeda. Kord te tahate endale kaitseks Bütsantsi krooni, kord vaimulikumantlit õlgadele! Kuulake, mida mina teile ütlen, vürst. Rahunege. Ma annan teile oma sõna, et enne teid ma siit ilmast ei lahku. Teeme nii, et sellega lõpetamegi.»

Lugenud vestluse ammendatuks, läks ta mängulaua juurde, võttis oma koha sisse ja hõikas Zahharile:

«Noh, kus need minu külalised on?»

Sellest ootamatust jalutuskäigust erutatud külalised tulid tuppa tagasi, kuid mäng enam ei klappinud. Äsjase tüli jäljed rippusid nagu suitsukoonlad õhus. Lisaks sellele seisis feldmarssal keset kabinetti, võttis enda alla kogu ruumi. Oli näha, et ta oli tujust ära, ning et see kestab kaua. Kaarte käidi lauale vaikselt. Võitis jälle keisrinna. Õnnitlenud teda ebatavalise vedamise puhul, hakkasid külalised hüvasti jätma.

Siis jäid nemad kolmekesi — Tema, Temake ja veel üks Tema. Kuulus kolmnurk, mis on inimkonnale rohkem maksma läinud kui ükski teine geomeetriline kujund. Tegelikult nimetatakse seda kolmnurgaks üksnes inimarmastusest. Tõepoolest, tema teravus seisneb just selles, et üks kolmest peab ülejäänud kaks oma juuresolekust vabastama. Potjomkinil oli tõepoolest aeg külaliste kannul lahkuda, kuid ta seisis ikka veel keset kabinetti, ning raske oli oletada, et ta kunagi oma kohalt liigub. Näis, nagu tahaks ta tõepoolest oma silmaga näha, kuidas kuuekümneaastane naine läheb noore favoriidi saatel oma magamistuppa. Katariina, tundes oma taktikusega olukorra piinlikkust, ei kiirustanud hüvasti jätmisega.

«Mis oleks, kui jooks õige tilgakese rummi?» tegi ta äkki ettepaneku. «Mulle tuleb meelde, et nooruspäevil, kui me elasime saarel, kus mu isa teenis komandandina, istusime me pikkadel külmadel õhtutel kamina ees, maitsesime tiba rummi ja tõepoolest — see kaunistas meie elu! Zahhar!»

Toodi rummi, kuid minekut sellel polnud. Katariinale tundus ta liiga kange olevat, ning ta ei joonud pitsi põhjani. Potjomkin ei hakanud ennast selle piskuga ärritamagi. Ainult Platoša kummutas põhjani selle, mis talle oli kallatud, ajas siis uljalt rinna ette ning pöördus endalegi ootamatult Potjomkini poole:

«Täiesti ilmaaegu te, vürstlik hiilgus, põlgasite ära teie vastu

ülles näidatud poolehoiu. Ning asi pole üldsegi selles, et see võiks kedagi solvata. Asi on selles, et selle tõttu võivad kannatada riigiasjad.»

«Ma ei näe,» sõnas vürst, pöördudes tagasi kustuva kamina juurde ning närides küüsi, mistõttu tema läbi sõrmede tulevad sõnad kostsid tuhmilt ja segaselt. «Ma ei näe, mismoodi meie omavaheline kokkusobimatus võiks kajastuda riigiasjades.»

«Isegi väga lihtsalt. Meie kolmekesi kujutame endast praegusel ajal riigi aju ja tahet. Igaühel meist on oma arusaamad, oma projektid, kuid me ei saa hakata neid ellu viima ilma neid kooskõlastamata.»

«Minu projektide tulemuseks on viimase kahekümne aasta võidud maal ja merel,» möirgas Potjomkin. «Kui teil on ka mingisugused projektid, olen ma meelsasti nõus nendega tutvuma.»

«Võin neid meelsasti teiega jagada. Muuseas, ma olen valmis isegi üht-teist ette lugema. Enda omi, muidugi . . .»

Nähes, kui kaugele asi on minemas, ruttas keisrinna vürstlikku hiilgust ette valmistama:

«Teate, vürst, meie Platoša juures tuli ilmsiks suurepärane kirjanduslik stiil! Ta, tõsi küll, hiilib kõrvale, kuid mina sunnin teda töötama ning nüüd istume hommikuti mõlemad töölaua taha — tema oma laua, mina oma laua taha.»

«Mis siis ikka,» lausus Potjomkin, kes suurepäraselt teadis, millal ja kuidas Zubov ärkab, «siin pole midagi imestada. Paleed ja luksus on ikka ajendanud luuletama.»

Toonud lagedale mingid paberilehed ja võtnud kuulajate ees sisse maalilise poosi, tõmbas Platon Zubov kopsud õhku täis ja ootas pisut.

«Sissejuhatus on mul prantsuse keeles, ta pole veel küllaldaselt lihvitud. Alustame esimesest punktist. Kaalutlus pealinnade, dünastiate ja õukondade tuleviku suhtes üldistest ajaloolistest vaatepunktidest lähtudes. Pärast kõiki meie võite musulmanide, katoliiklaste ja luterlaste maailmas peavad Venemaa poolt ümberkujundatud Euroopasse jääma järgmised pealinnad: Moskva, Astrahan, Viin, Konstantinoopol, Berliin, Stockholm, Kopenhaagen ja Varssavi. Kuigi kõigil neil pealinnadel saab olema oma õukond, alluvad need kõik ikkagi Peterburi peaõukonna juhtimisele. Mis puutub sõjaväesse, rahandusse ja tollikontrolli . . .»

«Kuid lubage!» hüüatas vürst. «Te nimetate vasallidena praegu täies jõus olevate riikide pealinnu! Kuhu need riigid siis teie arvates kaovad?»

See oli enesearmastajale favoriidile ränk hoop. Tolleaegseist valitsusasutustest meeldis talle millegipärast kõige rohkem Välissuhete Kolleegium. Ta oli selle täielikult endale alluta-

nud, kuna ta aga orienteerus halvasti rahvusvahelistes suhetes ning oskas viletsasti võõrkeeli, oli Venemaa välispoliitika talle täielik segapuder. Nõukogude istungitel heideti talle ette, et tal puudub ühtne välispoliitiline kontseptsioon. Nüüd pidid need ideed saama tema välispoliitika aluseks, ja äkki kohe alguses selline hoop! Kuhu need riigid kaovad . . .

«Nii võimsale riigile,» ütles Platon Zubov väljakutsuvalt, «nagu seda on meie oma, ei ole see mingiks probleemiks.»

«Ei vaidle vastu, võimsale riigile ei ole see probleem, kuid kristlikule riigile, kusjuures ka ülejäänud riigid on kristlikud, võib see saada isegi väga suureks probleemiks. Isegi hiiglaslikuks, lahendamatuks probleemiks!!»

«Kristlus on religioon,» lausus favoriit järele mõeldes. «Aga religioon ei puutu riigiasjadesse.»

«Ei, mu sõber! Kristlus on moraali väljendus, moraal aga on iga tsiviliseeritud riigi alus.»

«Kristlus on ainult religioon,» teatas äkki Katariina.

«Ei ole nõus, emake! Kristlus on selline moraaliseisund, mille korral justkui oleks võimalik ühte kui teist teha, aga tegelikult ei saa!»

«Kui on võimalik, miks siis ei saa?» küsis favoriit imestades.

«Sellepärast, et meie üle on jumal. Paludes teda kõigi meie maiste tegude üle kohtumõistjaks ja täideviijaks, me justkui võtame sellega omaks kõigi meie tegude suhtelisuse. Inimene arvab, jumal juhib. See kõnekäänd ei käi mitte ainult kirikukerjuste, vaid ka selle maailma vägevate kohta. Jumala ees on kõik võrdsed. Ega asjata öelda rahva seas inimese kohta, kes kõrgemat vaimu ei tunnista, õudusega: ta kohal pole ristimärki . . .»

«Kui kogu aeg sellele mõelda, siis ei saa isegi roodu sõdureid rindele saata,» muigas Zubov.

«Aga kui see unustada,» karjus vürst, «siis võib isegi oma lihase ema kamandada «valvel!» seisma ning unustada ta siis sajaks aastaks!»

Zubovite perekonnas olid mingid lahkhelid, eriti poegade ja ema vahel. Ka Potjomkin oli oma emaga tülis olnud, nii et mõneks hetkeks nõrgendas kumbki pool survet teineteisele.

«Ah, mehed, mehed,» sekkus äkki keisrinna. «Teil pole muud mõttes, kui ainult mõõkadega vehelda või jumala üle vaielda. Aga mina pean homme nisu jahvatama ning viis tuhat kotti kuivikuid oma soldatite jaoks küpsetama. Nisu hankisime, aga pole kuskil jahvatada. Jahvatad ära, aga pole kuskil küpsetada. Saad küpsetatud, aga pole kuskil kuivatada. Meie riigil on justkui mingi needus: mitte kunagi ei ole nii, et kõik oleks olemas ja et kõik saaks ühekorraga joonde aetud.»

Veidi pahane selle üle, et tal ei õnnestunud oma loometööd korralikult tutvustada, pistis favoriit oma paberilehed taas lauasahtlisse, ning et kuidagi leevendada olukorra pinget, lausus lepitavalt:

«Hingetõmbeaega on vaja. Rahu on vaja. See on praegu kõige peamine.»

Keisrinna toetas teda õhinal:

«Tõesti, vürst, sõlmige türklastega kiiremini rahu ning tulge tagasi. Peale kõige muu oli mul ilma teieta lihtsalt igav.»

«Mina omalt poolt paluksin teilt väga sedasama,» teatas favoriit ootamatult.

«Ei tea, mis rõõmu peaks teile pakkuma minu tagasitulek?»

«Rõõm on minule muidugi suhteline, kuid mulle on vaja vägesid. Vastuvõetud määruse kohaselt peavad teie alluvuses olnud väed üle tulema minu alluvusse.»

«Halastaja jumal,» karjatas vürstlik hiilgus sellest uudisest rabatuna, kuna ta mitte ühtegi dokumenti lõpuni ei lugenud, «milleks teile, kahekümne viie aastasele, saja tuhande meheline armee?»

«Kas siis teie arvates,» küsis favoriit salvavalt, «on võimalik jõuda läbi Pärsia sooja India ookeanini ilma saja tuhande mehelise armeeta?»

«Ja milleks teile India ookean?»

«Te unustate, vürstlik hiilgus, et India ookeani kallastele väljajõudmine üle Pärsia on Venemaa loomulik püüdlus. Tõsi, Pärsia sõjakäik lõppes Peetrile ebaõnnestumisega, kuid meie suur valitsejanna, kes on täide viinud peaaegu kõik oma eelkäija suured kavatsused, tunneb kahtlematult huvi India ookeanile väljajõudmise plaani vastu. Ning pole välistatud, et selle teokstegemine tehakse ülesandeks minule.»

«Mu sõber,» lausus Potjomkin, manades näole midagi naeratusetaolist, «laiskus ja võimetus tegelda millegi kasulikuga on viinud sind selleni, et sa oled hakanud sonima teostamatutest, kimäärsetest plaanidest . . .»

«No kui jutt on läinud juba kimäärsetele plaanidele,» ütles favoriit norivalt, «siis see on pigem teie Bütsants ja kogu teie lõuna.»

«Bütsants pole kimäär!»

«Ärgem vaielgem. Küll ajalugu mõistab meie üle kohut!»

Millegipärast tuli välja nii, et kõike oli kummalegi võrdselt. Kumbagi oli valitsejanna omal ajal enda juurde lasknud ja ülendanud, kummagi jõukaks teinud, võimu andnud, väejuhiks pannud, aga mis puutub nende plaanide erinevusse . . .

«Ja kuidas sa, kollanokk, julged üldse ennast minuga võrrelda?! Mina ühendasin lõunapiirkonna ja Krimmi Venemaaga, mina laiendasin riigipiirid Musta mereni, mina võitlesin neli

aastat türklastega, mina surusin selle impeeriumi põlvili! Aga mida oled sina oma kahekümne viie aasta jooksul korda saatnud peale selle, et magad poole päevni, ja sel ajal, kui sina voodis vedeled, hüpleb sinu ahv vastuvõtutoas mööda külaliste päid, närib nende parukaid ja kuseb neile peale? Ja need tolgused selle asemel, et haarata too koletis tagumisi käppasid pidi pihku . . .»

Kahvatunud Zubov läks kirjutuslaua juurde ning tõmbas laekast välja massiivse Inglise püstoli.

«Mi-ii-is?» röögatas Potjomkin. «Rittmeister tõstab püstoli feldmarssali vastu? Ma võtan sind vastu paljaste kätega . . .»

Raevunult, enesevalitsust kaotades haaras ta massiivse pähklipuust tugitooli ja tõstis selle kõrgele pea kohale. Kuid järsku tardusid mõlemad paigale — üks ülestõstetud tugitooliga, teine vinnastatud püstoliga. Asi oli selles, et peale nende oli kabinetis veel üks inimene, ning kuigi mõlemad vastamisi läinud pooled olid kahtlematult võimukad, kuulus absoluutne võim tollele kolmandale, ning tema käitumisest sõltus paljugi selles heitluses. Kolmas isik aga istus samal ajal rahulikult nurgas väikese laua taga ning sõi õuna. Katariina oli juba noorusest peale harjutanud endale sisse kombe alustada ja lõpetada päeva õuna söömisega, ning ta tegi seda ka praegu hoolikalt ja mõnuga.

Lõpetanud söömise, viskas ta õunasüdame just selleks otstarbeks valmis pandud maitsekasse kristallvaasi, sammus kabineti teise otsa ning võttis kuldtubakatoosi nuusktubakaga. Miniatuurselt, ovaalse kujuga portreelt vaatas talle vastu Peetri lõbus, pisut jultunud nägu. Võtnud karbist oma tavalise portsjoni tubakat ning pistnud selle oma puuderdatud sõõrmeisse, keisrinna aevastas, sulges tubakatoosi ning heitis veel kord pilgu oma suurele eelkäijale. Kuidas toimiksid sina minu asemel? Peeter väristas närviliselt oma vurre ja muigas. Küll meil leiduks, millest rääkida! Jaa, see on tõsi, mõtles Katariina — meil juba leiduks, millest rääkida!

«Noh,» ütles ta tubakatoosi lauale pannes, «lobisesime igasugusest tühjast-tähjast, nüüd on aeg magama minna. Head ööd, vürst.»

Ta astus aeglaselt, majesteetlikult oma apartementide poole. Platon Zubov pani kähku oma relva ära ja järgnes keisrinnale viivitamatult.

Jäänud üksinda, läks vürstlik hiilgus kustuva kamina juurde, istus põrandale ja puhkes nutma.

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

ARHIMANDRIIDIKS ÜLENDAMINE

Meil kohtab imettegevaid ikoone igal sammul.

Katariina II

Venemaal . . . on vaimulikkond alati olnud vahendajaks rahva ja riigi vahel, inimese ja jumala vahel.

Puškin

Olles ehitatud kõrgete müüridega neljakandilise kivikindlusena, millel olid laskeavad laskurite jaoks, võis Njametsi klooster vajaduse korral muutuda kindluseks, mida vaenlane poleks suutnud vallutada, kuid see tema eelis muutus suurte pühade ajal tema puuduseks. Väikese siseõue võtsid enda alla kaks kirikut. Kolmest küljest vaatasid sellesse hämarasse siseõue kahel korrusel paiknevad poolpimedad mungakongid. Lõuna poole avaneva vaatega peahoonet, millel olid kahekordsed raudväravad ning kolm suurt kellatorni, kasutati põhiliselt kloostri üldisteks vajadusteks — siin olid söögisaal, raamatukogu ja võõrastemaja sissesõitnuile. Vaba ruumi siseõues oli vaid niipalju, et saaks kirikutesse jumalateenistusele minna. Seepärast oli munkadele antud korraldus liigse tunglemise vältimiseks liikuda pühade ajal põhiliselt ainult mööda oma korruste koridore ning laskuda hoovile vaid vahetult enne kirikusse minekut.

Mungad on arukad, rahulikud, kannatlikud inimesed. Tavalisel ajal ja isegi pühapäevadel läks neil kuidagimoodi korda üle saada siseõue ruumikitsikusest, suurte pidustuste ajal aga polnud seal nõelalgi mahakukkumiseks kohta. Kirikusse minemisega või sealt välja pääsemisega oli nii suur tegu, et see rikkus suuresti pidulikust jumalateenistusest ja palvetamisest jäänud üldmuljet.

Tol aastal sõitis taevaminemispüha pidulikule jumalateenistusele ka metropoliit Amvrosi Serebrjanikov. Kuna metropoliit täitis ka eksarhi kohuseid, see tähendab, et oli kohaliku vaimulikkonna pea, siis mindi temale õigeusu kiriku kombe kohaselt evangeeliumi ja imettegevate ikoonidega kaugele väljale vastu. Njametsi linnakesest kuni kloostrini, see on oma viisteist versta, seisis mõlemal pool teed tohutu rahvahulk.

Ilm oli haruldaselt ilus. Karpaatide jalamil oli neid haruldasi päevi, mil varased puud aedades olid juba ära õitsenud ja hakanud juba vilja looma, hilisemad aga polnud veel õidegi puhkenud! Kõrgetelt mägedelt laskus pikkamisi alla suursuguse, mõõtmatu, jumalikult avara taeva sina. Seda oli juba küllalt, aga teda aina voolas mägedest alla. Päike paistis pidu-

likult, soojendades kõiki, ning need, kes olid nii kaua pidanud kannatama tühja kõhtu, külma ja käredat pakast, olid otsekui uuesti ellu ärganud, nende näole ilmus naeratus.

Njametsi klooster oli rahvast tulvil. Mõlemas kirikus oli inimesi nii tihedalt, et õhupuudusest kustusid isegi küünlad ja õlilambid. Kõik, kellel Moldaavias veel hing sees oli, kõik, kes veel hingata suutsid, võtsid viimase jõuraasu kokku ja roomasid siia, sest Njamets ei olnud mitte ainult klooster, vaid ta oli ka rahvuse sümbol, ainus pühapaik, mis puutumata jäänud. Millisesse parteisse bojaarid ennast ka ei arvanud, millise riigi pealinnas nad endile mustadeks päevadeks ka pesa ei punud — igal aastal taevaminemispühal sõitsid nad koos oma kaaskonnaga Njametsisse. Nad tulid oma laostunud mõisatest, kaugetelt rännuteedelt, Lvovist, Kiievist, Moskvast, Viinist, Konstantinoopolist ja jumal teab veel kustkohast, tulid, et kas või üks kord aastas tunda ennast rahvusena, koguda hingejõudu ning vaadata rahulikult vastu homsele päevale.

Ajad olid rasked, klooster oli vana ning ruumikitsikus läks juba nii suureks, et mitte ainult mõlemad kirikud, vaid iga jalatäis maad, kõik vahekäigud ja trepiastmed olid rahvast tulvil. Raugastunud vaimulikud, kes kirikus enam jutlusi ei pidanud, pidasid nüüd jumalateenistust lageda taeva all neile, kes olid hiljaks jäänud või ei mahtunud enam kirikuisse, sest et taevaminemispüha pidi tähendama kõigile taevasseminekut.

Aga see kõik oli vaid väike osa külalistest. Põhiline rahvamass, need, kes isegi kloostriõue ei mahtunud, seisis kloostrimüüride taga väljakul ja kloostri kõrval asuvais aedades kuni mäenõlvadeni välja, kuhu silm vaevu ulatus nägema. Inimesed seisid, põlevad küünlad käes, kuulasid kloostrikellade pidulikku helinat, lõid risti ette ning ootasid salamisi kostitamist, mis sellel kloostril suurte pühade ajal kombeks oli.

Peakirikus, mille oli ehitanud Stefan Suur, pidasid jumalateenistust kaksteist vaimulikku — nende arv oli võrdne apostlite arvuga — kusjuures kuus neist laulsid moldaavia, kuus slaavi keeles, ja see andis liturgiale erilise võlu. Ning muidugi, nagu alati taevaminemispühal, olid peo ehteks kuulsad Njametsi kloostri meeskoorid. Jagatuna kahte ossa, laulsid nad mõlemas kirikus, kuid kuivõrd see oli siiski üks koor, siis ajuti, kui meloodia kokku langes, lahvatas üles nii võimas ühiskoori laul, mis paljude kinnitust mööda summutas kloostrikellade helina.

Isa Paisi, kes pidas jumalateenistust koos metropoliidiga peakirikus, tundus selles rahvamassis üpris väiksena, haledana ja nõutuna. Ta oli kogu oma elu kannatanud unepuuduse all, nüüd lisandusid sellele veel taevaminemispühadega seotud askeldused. Lõppude lõpuks viis kogu see sekeldamine selleni,

et vanake kaotas ära oma palve. Isa Paisile oli see tragöödia. Tuhanded köited pühi raamatuid, terved mäed suuri tõdesid, terved mered poeesiat, lennukaid sõnu ja ütlemisi — see kõik lendas nüüd tuulde, kuna hing, mis sarnanes päikesest põletatud kõrbega, ei võtnud vastu ainsatki tera, või kui see sinna juhuslikult sattuski, siis polnud sellest niikuinii mingit kasu.

Ega see naljaasi ole — kogu kahe nädala jooksul mitte silmatäitki und. Lisaks puht majandusmuredele ei andnud talle rahu rahvahulk, kes hakkas kloostrisse voolama juba kaua aega enne pidustusi. Kuna inimestel muud peatuspaika polnud, jäid nad ööbima sinnasamasse kloostriesisele platsile, kuhu avanesid isa Paisi kongiaknad. Kogu öö oli ta sunnitud kuulama nende palveid, tagarääkimisi ja kaebeid ning selle rahvahulga suure mure keskel oli täiesti võimatu magama jääda.

Taevaminemispüha hommikul õnnestus tal suurivaevu end kirikusse pressida, ja ka see rikkus tal tuju. Isa Paisi oli veendunud, et suurte rahvahulkade kogunemine on inimvaimule võõras nähtus. Kui valitseb kitsikus ja sind igal pool surutakse, siis ei mõtle keegi hingele, vaid ainult ihule. Ja kui ilusasti koor ka ei laulaks, mida ka altariesiselt ei öeldaks — seistes puupüsti täis kirikus, mõtleb inimene ainult sellele, et keegi trügib teda, ja et mitte alla jääda, peab ta ise ka kedagi trügima, aga mis jumalast saab niisuguste mõtete korral juttu olla.

Siiski pidulik jumalateenistus köitis teda mõneks ajaks. Kõigist jumalateenistustest meeldis isa Paisile kõige rohkem pühadeliturgia. See võlus teda täielikult. Jumal, keda ta sel ajal ülistas ja tänas, ei olnud tema arvates kuskil kaugel, taevas, vaid siinsamas lähedal, ja võib-olla sellepärast oligi isa Paisi liturgia nii sügav ja vahetu, et pisarad voolasid lausa ojana mööda tema põski. Tema liturgiatele kogunes alati tohutu rahvahulk, kuna isa Paisi oskas, nagu räägiti, jumalat lähendada. Seda tema annet oli imetlenud isegi Konstantinoopoli patriarh, ja sel ajal kui isa Paisi oli Athose mäel, murdsid palverändurid sõna otseses mõttes maha kiriku uksed, kus ta jumalateenistust pidas.

Nüüd polnud enam muidugi endised ajad. Põdur keha liigub vaevaliselt edasi, hääl on tuhm, vaim nõrk. Jumalateenistust kirikus pidas metropoliit ise. Tema kui moldaavia kiriku eksarh pidi pöörduma koguduse poole jutlusega. Piiskop Banulesko, kes võttis samuti jumalateenistusest osa, askeldas altari juures, kellelegi anti midagi edasi, kellegagi peeti millegi üle nõu, kõik nende ümber olid kuidagi rahutud, millest isa Paisi järeldas, et metropoliidi jutlus on vist eriti tähtis.

«Vennad Kristuses!» lausus metropoliit liturgia lõppedes. «Ma tänan jumalat, kes andis mulle võimaluse pidada täna

jumalateenistust selles kirikus koos tõelise apostliga, meie kiriku uhkusega, meie kaasmaalasega, isa Paisi Velitškoga. Meie keisrinna Katariina Suur ja püha Sinod koos Vene armee juhtkonnaga annavad minu kaudu isa Paisile edasi kõige isalikuma lugupidamisväljenduse tema õigeusu kiriku kauaaegse teenimise eest tões ja vaimus, temale kui eestvõitlejale ja ustavale kristlasele. Moldaavia kiriku eksarhina on mul eriline rõõm autasustada isa Paisit kullast ristiga ning ülendada teda jumala õnnistusel arhimandriidiks.»

Njamets säras rõõmust — see on meie usk, see on meie väärikus! Vaibumatu kellahelina saatel paiskus taeva alla mõlema kiriku ühendkoorina pidulik püha laul. Laulsid koorid, laulsid kitsukesse õue kokkusurutud koguduseliikmed ja mungad, laulsid kerjused ja palvetajad väljakul, laulsid tõldade juurde jäetud kutsarid, laulsid karjused mäenõlvadel, laulsid inimesed seal kaugel, kuhu Njametsi klooster vaevalt kätte paistis ning tema kellahelin vaevalt kuulda oli; ainus, kes ei laulnud, oli isa Paisi ise.

Ta ei laulnud sel lihtsal põhjusel, et teda polnud enam kirikus. Sellise kiiruse ja väledusega, mida temalt vaevalt võis oodata, lahkus ta jumalateenistuselt, väljus külgukse kaudu ning, hall patune pea sügavalt kummargil, surus end suure vaevaga läbi laulva rahvasumma. Teda aitasid ta kullast sätendav riisa, milles ta jumalateenistuselt lahkus, tema kiilaspea ja hiigelsuur hall habe, ainus taoline kogu õigeusklikus maailmas. Inimesed tõmbusid suurivaevu koomale, et teda läbi lasta. Seal ongi trepiastmed, koridor, sealt pole oma eluruumi enam kuigi palju maad.

Vanakese kaks tuba olid tühjad. Esimeses, suuremas, niinimetatud vastuvõtutoas, rippus ainult üks ikoon, mille ees põles ööd kui päevad ripplamp. Isa Paisi kõige armastatumad pühakujud olid tema kongis, kuid kõigest toimunust vapustatuna ei jätkunud tal enam jõudu sinna minna. Laskunud vastuvõturuumi ikooni ette kummuli maha, heitis ta käed taeva poole ja nuttis:

«Issand! Nad tahavad minult võtta kõik minu kannatused, kõik minu pikad teeotsingud sinu juurde, kogu sinuga suhtlemise rõõmu, ja nad teotavad seda kõike kärarikka autasustamisega. Issand, anna mulle hingejõudu, sinu igavest puhtust, valgusta mind igavese rahu tõega. . .»

Pärast pidulikku laulmist saabus nii kirikus kui ka kogu kloostris pikaleveniv, arusaamatu vaikus. Nägudel levis hämmeldus: kõigile oli selge, et on tekkinud mingi tõrge, aga mis nimelt, seda ei teadnud keegi. Altarite juures sosistati, vahetati pilke, ning siis kostis koridorist ja galeriidest munkade tõtlikke samme. Katkestanud palve poolelt sõnalt, tõusis isa

Paisi püsti, läks oma kongi ning sulges enda järel ukse.

Samal ajal tuli munkade sammudekõmin mööda koridori puupõrandat järjest lähemale. Mungad peatusid eesruumis hämmeldunult, seejärel tõmmati ettevaatlikult uksekäepidet.

«Noh, miks te seisma jäite?» küsis astmat põdev ja seetõttu teistest pisut maha jäänud bojaar Movile vihaselt.

«Kinni on,» vastas lumivalgete juustega munk ning laskus põlvili, et läbi lukuaugu sisse piiluda.

«Noh, mis ta seal teeb?»

«Palvetab. Puhas, püha hing!» ütles valgepäine munk hardalt, eemaldumata lukuaugust.

Bojaar oli ärrituse tõttu endast väljas.

«Pühad isad, on teil ometi aru peas! Olete siin mamalõõgat ja paastusuppi lürpides ogaraks läinud. Meie vaene Moldaavia on sõjas purustatud, laastatud, tal pole jõudu ilma kõrvalise abita pead maast kergitada! Ja nüüd korraga selline edu! Võimas suurriik, meie päästja, ulatab meile käe, ta peab võimalikuks autasustada ja ülendada meie kloostri ülemat, osutades sellega suurt au meie kloostrile, meie usule, meie maale. Aga mida meie teeme? Paneme nagu metslased kirikust plehku oma kuldsetes riisades! Ei kummarda, ei võta kingitust vastu, ei suudle kinkija kätt?!»

Valgepäine isa Onufri, kes istus lukuaugu kõrval maas, oli kloostri haigla ülem. Ta oli kuulus oma abivalmiduse poolest, kuid võis olla ka väga kindlameelne, kui asjaolud seda nõudsid. Solvatuna bojaari süüdistavaist sõnadest, tõusis ta põrandalt püsti ning toetas selja vastu kongiust, otsekui valmistudes oma vaimset isa oma eluga kaitsma. Naeratades endiselt, nagu see on sobilik taevaminemispühal, lausus ta bojaarile:

«Andke mulle andeks, kuid neid asju nõndamoodi ei aeta. Isa Paisi on vana ja haige inimene. Ta on minu vaimne õpetaja. Tema tunneb minu hinge keerdkäike, mina aga olen tema ravitseja ning tean kõiki tema tõbesid. Kogu eelmise öö me pesime vanakest kummelileotisega ning valmistasime teda ette tänaseks jumalateenistuseks. Me turgutasime teda pühalikuks liturgiaks, aga mitte selleks, et talle kaela riputada autasusid . . .»

«Rumalad inimesed olete. Millal siis veel autasustada vaimulikke, kui mitte pidulikel jumalateenistustel?»

«Muidugi pidulikel, aga sellest tuleb enne ette teatada ning nõusolekut küsida.»

«Ja kas siis isa Paisile on arhimandriidi auaste kiviks kaelas või? Sai selle kätte, ja unustagu ära. Ning mingu endistviisi jumala rahus oma teed.»

«Endistviisi enam ei saa.»

«Mispärast siis?»

«Sellepärast, et eraldusmärgid suruvad meid vastu maad, kallutavad rikkuse ja kuulsuse poole, meie aga oleme andnud vande teenida ainult taevast.»

Tüse, veinivaadiga sarnanev bojaar lahutas vaid käsi:

«Kui teid kuulata, siis tuleb välja, et teie olete ainsad kristlased selles maailmas. Aga kas siis kloostriülemat autasustanud metropoliit pole samasugune kristlane kui teie? Kas tema pole teie arvates andnud vannet taevast teenida?»

Kirikutes lõpetati jumalateenistus. Kõrgete võlvide all vaikisid psalmid, kellad ei helisenud enam, küünlad ja ripplambid põlesid lõpuni. Kloostri peakella vaiksete, harvade ohete saatel vabanes hiiglaslik rahvamass piduliku liturgia lummusest. Saabus hetkeline nõutusega sarnanev paus, mille järel hakkas kostma kirikutest lahkuva rahvahulga jutukõmin. Inimmeri voolas aeglaselt läbi pärani avatud väravate välja värske õhu ja päikese kätte ning jumalateenistusega seotud mungad tõttasid erutatult oma kloostriülema juurde. Oli saabunud kostitamiste, mõtetevahetamiste ja ärasaatmiste aeg, kerkis üles tuhandeid probleeme, ja just sel hetkel oli klooster jäänud ilma oma ülema kindlast käest, tema helgest peast.

Isa Ipati, kelle õlgadel lasus taevaminemispüha jumalateenistuse korraldamine, oli nii mures, et püüdis valgepäist vend Onufrit jõuga ukse eest eemale lükata, kuid Onufri osutus tugevamaks.

«Palvetab,» öeldi Ipatile lohutuseks.

«Ülimalt tähtsa, väga kiire, edasilükkamatu asja pärast!!!» anus Ipati.

«Mungale on palvetamine kõige tähtsam.»

Andes siiski üldisele survele järele, vaatas isa Onufri veel kord lukuauku.

«Palvetab ja nutab,» teatas ta rõõmsalt. «Meie isa on hingeline inimene . . .»

«Lollid vanamehed olete,» lausus Movile, «täiesti metsistunud siin Karpaatide jalamil. Te vaadake, kui palju inimesi sellel aastal taevaminemispühale tuli, te vaadake, miks nad siia tulid! Kas te teate ka, et kõik need inimesed ei tule igal aastal Njametsisse mitte ainult selleks, et osa saada jumalateenistusest teie kirikutes . . .»

«Ma kardan, et kostitusest kõigile ei jätku,» arutles isa Ipati kuuldavalt. «Tuleb avada keldrid ja panipaigad.»

«Avage siis, kui te peate seda vajalikuks,» sõnas Onufri.

«Ilma kloostriülema loata pole mul õigust tagavarasid puutuda, aga jaotada ühte pähklit kahe palvetaja peale on sellisele kloostrile alandav.»

«Aga ehk aitab klistiir?» tegi keegi külalistest ettepaneku.

Isa Onufri manas näole piinatud naeratuse:

«Missugune klistiir võib aidata inimest, kellel juba noorusest peale mädaneb ja veritseb terve parem kehapool! Kummelileotis ja puhtad käterätid on ainus, mis teda veel selles ilmas hoiavad.»

«Ja kas teil siis kummeleid ei ole?!» kõmistas Movile.

Selles punktis andis isa Onufri alla, ta käskis oma abilistel, kes olid ka siia tulnud, tuua haiglast paar ämbrit kummelileotist ning sületäie puhtaid käterätte. Korraldusi jagades eemaldus ta pisut ukse juurest, ning sedamaid hõivas tema koha isa Ipati. Ta koputas tugevasti ja nõudlikult uksele ning küsis nii valjusti, et seda oli kindlasti teisel pool ust kuulda:

«Püha isa, kas me külalistele vastuvõtu korraldame? Kas me kirikulisi kostitame?»

Kuna vastust ei tulnud, laskus isa Ipati ise ka põlvili ja piilus lukuaugust sisse. Olukord pani meelt heitma. Moldaavia peakloostrit, kogu maad ähvardas oht saada häbistatud, ning meeleheites turgatas bojaarile pähe üks mõte:

«Kuulge, aga kas teil kloostris pole niisugust inimest, püha hinge, kellel on õigus igal ajal minna kloostriülema juurde?»

Ipati ütles:

«Onufri on. Tohter ja sõber. Lähemat ei ole vanakesel kedagi.»

Onufri ise aga oli pisut teisel arvamusel.

«Siin on meil üks noviits, kes töötab karjaaias. Ta on pärit mägede tagant, Transilvaaniast. Mul ei tule meelde, kuidas on ta ilmalik nimi, aga vanakese nägu lööb lausa särama, kui ta teda näeb, ning ta räägib mulle alati pikalt ja laialt, millest nad vestlesid . . .»

«Ega see Mägikütt ei ole? Too laulis ju nüüdsama teises kirikus minu kõrval . . .»

«Saatke siis temale järele!»

Movile ei leidnud endale kuidagi asu, sest ta ei teadnud, kuidas panna see asi paigast liikuma. Seni kui otsiti noviitsi, läks ta akna alla, millest avanes vaade kloostriesisele platsile, vaatas kaua väljas tunglevat rahvahulka ning lausus siis murtult:

«Tema pühaduse hobuseid rakendatakse ette.»

Isa Ipati koputas veel kord uksele ning ütles siis otsustavalt lukuauku:

«Püha isa, on asju, mis ei kannata edasilükkamist, ning kuna te ei vasta, olen ma sunnitud mulle antud õigustega ainuisikuliselt vastu võtma rea otsuseid, millest ma teile teada annan. Esiteks, kuna tähtsaid külalisi on tulnud nii palju, viin ma vastuvõtu söögisaalist välja, kloostri aeda. Teiseks, selle puhul, et teid ülendati arhimandriidiks, tuleb hästi pidulikult

kostitada kirikulisi ja kõiki kokkutulnuid. Ma toon keldreist välja veel kümme vaati veini, viis vaati brõnsat, kaks vaati mett ning kakskümmend kotti pähkleid. Kui ma millegagi olen astunud teie tahte vastu, andku jumal mulle andeks, kuid mul pole enam aega!»

Tõtlikkus, millega see munk lahkus, rahustas bojaari mõnevõrra.

«Noh, hea kostitamisega, ja kui sellele lisaks saadakse ka head dragašanõ veini, võib asja veel parandada... Aga, sõbrad, no millal te siis otsite tolle noviitsi üles?»

«Näe, seal ukse juures ta seisabki. Vend Joann, sinust on jutt.»

Joann, noor punaka peaga ja kahvatute tedretähnidega külapoiss, astus eesruumi ja tõstis ämbrid kummelileotisega, mis tema arvates ei seisnud seal kus vaja, teise kohta. Temas oli midagi uljast, lõbusat ning teda nähes oli võimatu jätta naeratamata.

«Mu poeg,» pöördus Onufri tema poole, «aita meid. Meie ülemus on kas pahas tujus või on haigeks jäänud, aga ta pani ennast luku taha ega lase kedagi sisse. Meil aga on tingimata vaja temaga mõned pidustustega seotud asjad ära klaarida. Koputa sina, ehk sulle ta avab.»

«Ei tea mispärast mina peaksin talle koputama?» puikles vastu noviits. «Minul pole tema juurde miskit asja.»

«No on tümikas!» vihastas Movile. «Sina ainult koputa ja ütle, et las kloostriülem teeb ukse lahti, muu aga pole enam sinu mure.»

Astunud lähemale, koputas Joann paar korda küünega vastu ust ning hüüdis loiu häälega, ilmselt vastu tahtmist:

«Püha isa! Kuule, püha isa!»

See ärritas isegi Onufrit.

«Miks sa nii vaevalise häälega hüüad! Lase lõbusamalt, kui midagi lähebki valesti, sellest pole häda! Isakesele meeldib sinu vürtsitatud kodune jutt...»

«Kardan,» lausus Joann, «et täna ma pole millekski lõbusaks võimeline. Hinge vaevab miski...»

Äkki kostis ukse tagant sahinat, seejärel köhiti hääl puhtaks ja küsiti:

«Mis asi su hinge siis vaevab?»

«Aga mis head siis peaks olema, kui, näe, peakirikus naisterahvas jalge alla tallati...»

«Jäta oma kuulujuttude levitamine!» pahandas Onufri. «Ei suudeta tavalise minestuse ja suremise vahel vahet teha!»

«On see naine siis elus?!»

«Muidugi on!»

«Ja kus ta praegu on?»

«Meil haiglas. Paistab, et ta on tulnud väga kaugelt. Pealegi on ta paastunud, nagu jumalapalvusele minejale kohane. Muidugi ei jõudnudki siis kirikusse trügida, minestas ära. Me andsime talle juua, soojendasime teda, söötsime. Praegu ta palvetab üksikkongis ja nutab.»

«Mispärast ta nutab?» küsis kloostriülem lukustatud ukse tagant.

Onufri oli rõõmus: tänu jumalale, vanakesel tuli elu sisse, hakkas rääkima.

«Mina arvan,» ütles ta, «et ta nutab suure rõõmu pärast. On see siis naljaasi: külanaine, kes pole elus midagi näinud, ja äkki seesugune klooster, niipalju rahvast, selline pidulikkus!...»

Suletud ukse taga mõeldi kaua. Siis kostis ohe.

«Aga mina arvan, et ta ei nuta mitte sellepärast. Paluge, et too naine tuleks minu juurde. Ma tahan temaga rääkida.»

«Kas te, püha isa, lubate ka meil selle juures viibida?»

«Ei, ma tahan temaga üksinda rääkida. Ainult noviits las jääb, kui ta kord juba siin on.»

Naine seisis nõutult lävel, pea norus, väsinud näoga, ning tammus jalalt jalale, sest ta ei söandanud kuidagi sisse astuda. Ta hoidus kühmu, tema juustesse oli ilmunud halli, rääkides pidas ta iga sõna ees pausi, sest ta kahtles kogu selle jumala poolt loodud imekauni maailma õigluses. Ta oli neid igipõliseid vaeseid, kellel uusi riideid polegi, ja needki, mis tal olid, olid teel räbaldunud. Ainult pearätik, mille ta oli naabruses asuvas Osanas puhtaks pesnud, oli ilma paikadeta. Suured maainimese jalad olid pikast käimisest tursunud. Ta seisis ebakindlalt, aina tammudes jalalt jalale.

«Astu ometi sisse, mu tütar...»

Katariina lõi kõikuma nagu kõrreke tuules, imestades ise ka selle üle, miks ta kõigub, kuid jäi endistviisi seisma.

«Ma ei saa teie juurde tulla, püha isa. Ma ei julge tulla.»

«Miks sa siis ei julge, mu tütar?»

Naine mõtles, kuidas paremini vastata, ja mõtles niisama hoolikalt, nagu ta kandis oma valgeid rätikuid.

«Sellepärast, et ma olen vaene, hingelt langenud patune naine... Isegi oma küla inimesed kutsuvad mind «hernehirmutiseks».»

Noviits muigas rahva tabava ütluse üle, sest et miski selles naises meenutas tõepoolest hernehirmutist, kuid isa Paisi vaatas noviitsile etteheitvalt otsa. Tabanud selle pilkudemängu, lisas Katariina leplikult:

«Ei, ega ma oma hüüdnime üle pahanda. Kes teab, ehk on

neil õigus. Ma olen tõepoolest üks käpard . . . Kõik, mis minuga juhtub, on peaaegu alati naljakas. Minul on valus, aga nemad naeravad. Nagu nüüdki: selleks, et näha teie kirikut, tulin ma jalgsi kaks nädalat. Teel tegin ma oma jalad nii katki, et nad kogu aeg veritsevad. Sinna, kus ma seisan, jäävad verised jäljed maha. Kui sellest aga kellelegi rääkida, hakatakse naerma.»

«Kas sul pole siis üldse midagi jalga panna?»

Katariina ohkas, laskis pea norgu ega vastanud midagi.

«Astu sisse, mu tütar, ära muretse . . . Naerda pole siin millegi üle, aga kui su jalgadest jäävad jäljed minu kambrisse, siis pühin ma nad ise ära, ja see on minu elu ilusaim päev . . .»

Katariina astus areldi ja ettevaatlikult üle läve. Noviits pani kaks tooli teineteise vastu — ühe kloostriülema, teise tema külalise jaoks. Isa Paisi otsis tükk aega oma haigele kehale toolil sobivat asendit, naine aga seisis ikka veel, söandamata istuda. Noviits osutas energilise pealiigutusega pahaselt toolile, ning Katariina mõtles endamisi, et need punapead on alati pisut napakad. Nendega on targem mitte tegemist teha. Ta istus tooliservale ning hingas kergendatult, tundes rõõmu selle üle, et jalad said veidi puhkust.

«Mis su nimi on, mu tütar?»

«Katariina. Külas lisatakse mõnikord — Väike.»

«Miks Väike?»

«Naljapärast. On ju veel üks Katariina. Suur.»

«Ma näen, et teie inimesed on naeruhimulised.»

«Viinamarjapõlde on palju. Aga seal, kus on vein, seal on ka naeru.»

«Nii see tõesti on.»

Isa Paisi silmitses teda pikalt ja tähelepanelikult oma vanade, värvituks muutunud, pühade raamatute ümberkirjutamisest töntsiks jäänud silmadega. Ta ei armastanud rahvahulki. Ta kordas tihti, et jumal ei loonud mitte rahvahulki, vaid lõi ainult kaks inimest — Aadama ja Eeva. Alles hiljem, paljunedes, moodustasid nad rasse, rahvaid, riike, rahvahulki. Just sellepärast, rääkis isa Paisi, kui sa tahad leida jumalikku mõtte jälge, ära otsi seda kunagi rahvamassist. Seda õnnestub leida ainult üksikus inimeses, kui muidugi õnnestub.

«Kust sa pärit oled, mu tütar?»

«Okolinast. On selline küla Dnestri ääres, pisut ülevalpool Sorokit.»

«Sa mu jumal, sealt on ju Kiievini vähem maad kui meieni!»

Katariina naeratas tänulikult — need inimesed, kes kas või umbkaudugi olid midagi kuulnud tema kodupaigast, tundusid talle headena, tarkadena ja hästikasvatatutena.

«Varem käidi tõepoolest jumalapalvusel rohkem Petšerski suurkloostris, kuid nüüd on sõda. Ümberringi on selline laastatus ja jumalasalgamine, et ma mõtlesin: Njamets on kindlam.»

«Laastatus ja jumalasalgamine,» kordas vanake tema järel, otsekui sundides ennast neid sõnu meelde jätma. «Kas sa siis tõesti tulid kaks nädalat, ja kogu aeg jalgsi? Kas siis juhuküüti ei leidnud?»

«Jumalapalvusele minejale pole lubatud juhuküüti kasutada.»

«See on siis, kui inimesel jätkub jõudu, aga kui tal jalad veritsevad . . . Või oli võõraid häbi paluda, et nad peale võtaksid?»

«Kaks korda, püha isa, langesin kiusatusse ja palusin.»

«Ei võetud?»

«Üks võttis, viis edasi versta kolm, teine sõitis mööda!»

«Kas sul lapsi on?»

«Kuus tükki.»

«Kes su mees on?»

«Mul pole meest.»

«Kas hukkus sõjas või läks rahuajal kaduma?»

«Mul pole teda kunagi olnudki.»

«Aga, mu tütar, kuus last!?»

«Need on vaeslapsed, püha isa. Ma ei tea, kuidas teil siin oli, aga meil oli kohutav katk. Paari nädalaga niitis maha rohkem kui poole küla. Kõik minu omaksed kutsus jumal enda juurde. Mina matsin nad kõik maha, nutsin nende haudadel ja aina ootasin, millal jumal mind ka koristab. Aeg aga läks edasi, kuid surma ei tulnud ega tulnud, kas või nuta. Kui katk lõpuks üle jäi, sain ma aru, et see oli jumala arm, mida ta minu vastu üles näitas. Tänutäheks tahtsin ma minna nunnaks. Aga sel ajal, kui ma kloostrit otsisin ja ülemusi veensin, nägin orvukesi — kuhu pidid nemad, pärast katku orvuks jäänud lapsukesed, minema? Teadagi, vaesus hoiab vaesuse poole, vaeslaps vaeslapse poole. Siis hakati mind kloostrist juba otsima, aga kuhu ma pidin need vaeslapsed jätma? Läksin meie preestri, isa Geinega nõu pidama. Ta kuulas mind ära ja ütles: «Minu tütar! Kui sa tahad tões ja vaimus teenida meie issandat Jeesust Kristust, kasvata need lapsukesed üles ja ära mine kuhugi.» Mis teha? Ma võtsin lapsed enda juurde, poegadeks-tütardeks, hea, et mul vanematest oli jäänud majake Dnestri kaldale. Koht on seal ilus, aga tegemist on palju — kevaditi ei saa kaks-kolm nädalat magada.»

«Miks te siis magada ei saa?»

«Vett valvame. Äkki tõuseb jõgi üle kallaste! Siis kahma oma kompsud ja jookse üles võõraste inimeste juurde peavarju otsima, kuni vesi alaneb ja jõgi oma kallastesse taandub. Muidu aga elame hästi. Üksmeeles.»

«Millest te siis elatute?»
«Lubjast.»
«Kuidas — lubjast?!»
«Kadunud isa oli mul hea müürsepp, peale selle oskas ta lupja põletada. Mina aitasin teda lapsest peale ning õppisin seejuures ise ka selle töö ära. Meie maja kõrval on sügavad koopad, neis koobastes aga on kõik, mis mul vaja: lubjakivi ja põletusahi. Tassin sinna pehkinud kände, purustan lubjakivi, kahe päeva pärast aga tulen sealt välja juba valmis lubjaga.»

«Ja kas sinu lupja ostetakse meelsasti?»
«Varem haarati seda lennult, aga nüüd, kui käib sõda... tuleb käia ise mööda külasid. Paari-kolme päevaga savitan ja lupjan ära ükskõik millise maja. Tõsi küll, käed saavad kannatada. Mõnikord tundub mulle, et veel veidi, ja nad hakkavad mul niisamuti veritsema kui jalad. Aga mida teha?»
«Aga kelle hooleks sa praegu lapsed jätsid?»
«Üksinda jäid, Ružkaga.»
«Kes see Ružka on?»
«Meie koerake.»
«Noo, mu tütar... Kuidas sa võisid jätta kuus lapsukest üksinda, rumala koera hoolde?»
«Ärge rääkige nõnda, püha isa, sest nii võib pattu teha... Ružka on tark, ta saab kõigest aru, ainult rääkida ei oska. Kui teada tahate, siis Ružka saatiski mind siia palvusele...»
Noviits puhkes äkki oma noore, tugeva häälega naerma. Katariina võpatas ootamatusest. Seda ei osanud ta küll arvata, et see võiks olla naljakas. Või, kes teab, ehk ongi naljakas. Tal hakkas oma sõnade pärast häbi, nägu muutus lapiliseks ja pea vajus norgu. Issand, mõtles ta, ka siin naerdakse minu üle. Ju vist nii on saatusest määratud.
«Ärge pöörake sellele tähelepanu,» ütles isa Paisi. «Ta on veel noor, ja jumal annab talle liigse naeruhimu andeks, kuigi, teisest küljest, mu tütar... Ma olen elanud peaaegu kogu oma elu kloostrites ja skeetides ning olen kohanud ja pihile võtnud ilmatu palju inimesi, kuid peab tunnistama, et ma kohtan esimest korda kristlast, kelle on jumalapalvusele saatnud tema koer...»
«Ma ei tahtnud seda öelda. Õigemini, ma ütlesin valesti.»
«Ütle siis teisiti. Me kuulame heameelega.»
«Jah, aga... Ma kavatsesin sellest oma hingekarjasele pihtida.»
«Noh, räägi siis nüüd meile, ja olgu see sinu pihtimuseks nendele pühadele paikadele.»
Katariina heitis pilgu kord kloostriülemale, kord noorele noviitsile.

«Aga kas pihtimise jaoks ei ole vajalik, et see toimuks kirikus ja ainult nelja silma all vaimulikuga?»
Isa Paisi naeratas.
«Mu tütar, pihtida võib igal pool, kui sul selleks on ainult vajadus ning sa oled leidnud hinge, kes on nõus sinu patud enda peale võtma.»
«Noh, kui see teil nõndamoodi on...» lausus Katariina mõtlikult. Oli näha, et ta ei kiitnud sellist asja päris heaks, aga mis teha. Võõras kohas austa võõraid kombeid. Puhanud pisut, alustas ta kaugelt, nagu kõik talupojad:
«Minu hingel lasub suur patt, püha isa... Kui sel kevadel Dnestri suurvesi oli alanenud, ärkasin ma ükskord rusuva tundega. Majas oli, vabandage väga, mingi õudne hais. Kuulen — Ružka närib esikus midagi. Lähen välja, kisun talt raipe käest ja viskan üle aia solgiauku. Aga kuni hommikuni ei jäänudki ma enam magama. Mingid painajad vaevasid, igasuguseid matuseid nägin poolunes. Hommikul tõusen, aga olen nagu arust ära. Miski asi ei edene. Õudne hais ei lahku majast. Tuli meelde Ružka, ja miskipärast mõtlesin: lähen õige vaatan, mida ta seal öösel näris. Vaatan üle aia ega usu oma silmi: seal lamab inimese käsi, küünarnukist kuni sõrmedeni.»
Isa Paisi võpatas ja lõi risti ette.
«Oo, issand... Kust võis koer selle tuua?»
«Lahinguväljalt.»
«Kas siis langenuid maha ei maeta?»
«Maetakse, kui on suvi ja maad on kerge kaevata, aga kui juhtub lahing talvel olema, siis, räägitakse, visatakse ainult pisut külmunud mulda peale... Kevadel uhub sulavesi need laibad välja ning nad ujuvad mööda üle kallaste tõusnud jõgesid. Näljased hundid ja metsistunud koerad tirivad neid laipu veest välja, tassivad metsi mööda laiali, rebivad tükkideks...»
Noviits sosistas midagi õudusega omaette, vanake aga istus endiselt haiglaselt, kivinenult.
«Sellepärast kandub kevaditi isegi siia mingit vänget haisu. Aga, mu tütar, niipalju, kui mina aru saan, olid need türklased!»
«No ja mis siis?»
«Kuidas — mis siis?»
«Aga kas te teate, püha isa, räägitakse, et alles hiljuti võtnud türklased andamit elava vere näol. Nende võimu all olevaist õigeusklikest maadest vedasid nad punutud korvides välja tuhandeid kuni kahe aasta vanuseid poisikesi. Istusin ma seal nõnda ja mõtlesin: aga äkki on need meie vennad, kes on türklaste poolt ümber ristitud, sõjameesteks õpetatud ja tulid nüüd meie maale, langesid võitluses, lebasid kogu talve kuidagimoodi maetult, siis aga, kui hundid hakkasid neid mööda

metsi laiali tassima, tahtsid kas või ühe käegi ulatada omadele... Aga mina, loll, viskasin selle käe unisest peast solgiauku. Kui see on tõepoolest nii, siis pole mulle, püha isa, küll andeksandmist!»

«Issand, olgu sinu armulikkus meiega,» lausus isa Paisi risti ette lüües. Seejärel, kui oli pisut mõelnud, küsis: «Kas sa sellest oma preestrile oled rääkinud?»

«Meil polegi preestrit. Kui külarahvas metsa läks, läks ka tema nende kannul ning suri seal, kui ta vanad paised külma said.»

«Ja kas siis tema asemele pole mitte kedagi leitud?»

«Ei ole, sest et meie kirik on lagunenud. See tähendab, et kui küla tahaks, võiks ta selle ju kuidagimoodi ära parandada, aga inimesed ei taha.»

«Mispärast siis?»

«Nad ei usu enam jumalasse, püha isa. Mul on seda valus rääkida, aga nii see on.»

«Kas te siis,» küsis isa Paisi, «elategi niimoodi — ilma palveteta, ilma pattude andeksandmiseta, ilma helgete pühadeta?»

«Niimoodi elamegi,» tunnistas naine ja ta hääl värahtas. «Niimoodi elamegi,» kordas ta. «Ja mitte enam ühiselt, terve küla koos, vaid igaüks omaette. Täna igaüks omaette, ja homme igaüks omaette, ja ülehomme igaüks omaette. Mõnikord tundub, et mitte miski — ei issanda pühakoda ega tema nimi — ei suuda meid enam ühendada. Aga mis elu see ilma selleta on...»

Ja ta puhkes nutma. Nuttis kaua, lohutamatult, nagu nutavad väikesed lapsed. Siis jäi niisama äkki vait.

«Kui tõtt rääkida, siis on meie küla päris metsistunud, püha isa. Ja elades nende hingetute inimeste keskel, mõtled mõnikord: aga mis edasi saab? Läheb mööda aasta, teine, kolmas ning me langeme, jumala eest, ju päris barbaarsusse! Jälle läheme karvupidi kokku, jälle astume üle elavate inimeste ning ei näe midagi peale omakasu, nagu poleks jumala poega kunagi meie keskel olnudki.»

Palvetanud eesruumis oleva ikooni poole, hakkas isa Paisi käiseid üles käärima.

«Mu poeg, tõsta see pesuvann siiapoole, kalla sellesse kummelileotist ning aita mul põrandale laskuda...»

Väga imestunult jälgis Katariina, kuidas ta jalgade juurde tõsteti pesuvann, kuidas sellesse kallati soe, aasade järele lõhnav kollakas leotis, ning kuidas püha isa laskus ägisedes põrandale.

«Mu tütar, luba mul pesta su jalgu. Luba mul puudutada su kannatavat ihu, et tuua oma hinge tagasi kristlikku väärikust.»

«Mis te nüüd, püha isa! Mitte iialgi! Ma suren ennem!»

«Selles pole midagi häbiväärset, mu tütar... Meie Lunastaja pesi salajasel koosistumisõhtul oma õpilaste jalgu, öeldes seejuures: ori ei tohi olla oma isandast üle, aga mida on hingekarjane muud, kui oma koguduse ori?»

Nähes, et see jorutamine ähvardas kesta kaua, lükkas noviits vanni Katariinale veel lähemale ning torkas naise jalad ilma tseremoonitsemiseta üksteise järel sooja kummelileotisse. Katariina vappus nagu palavikus.

«Issand, püha isa, vaadake, mida ta teeb?!»

«Mida siis?»

«Minu külge pole ju puutunud veel ühegi mehe käsi, ja ma andsin endale tõotuse, et niikaua kui need maimukesed pole suureks kasvanud...»

«Minu puudutus ei rüveta sinu süütust, mu tütar.»

«Sel juhul,» lausus Katariina, «kui see teil kord juba nõnda kombeks on, las siis parem see noor munk...»

«Mu tütar, tema pole vaimulik, ta pole isegi munk selle sõna täielikus mõttes. Ta on noviits.»

«Mis ta siis tolkneb siin?»

«Sellepärast, et jumal armastab teda. Ja veel sellepärast, et ilma tema abita ei ole ma suuteline ei põrandale laskuma ega sealt üles tõusma.»

«Noh, kui te seda talle lubate ja ta teid aitab...»

Isa Paisi pesi kaua, armastuse ja kaastundega neid teel katki tehtud jalgu. Seejuures meenutas ta oma lapsepõlve, oma lihast ema ning rääkis sellest kõigest Katariinale, valu südames, kuna ta tundis ennast oma vanemate ees süüdlasena. Eriti kadunud ema ees. Oo, kui palju muret ja kannatusi oli ta emale oma kloostrisse põgenemisega toonud! Ema oli teda nii kaua taga otsinud, et hakkas lõpuks ise nunnaks. Katariina unustas kõik muu, ta istus liikumatult ja kuulas, püüdes mitte ühtegi sõna kõrvust mööda lasta, sest et vaimuliku pihtimine — see on üliharuldane nähtus, juba üksnes sellepärast tasus käia kaks nädalat jalgsi. Lõpetanud Katariina jalgade pesemise, mähkis vanake need puhastesse rätikutesse ja laskis nad vabaks. Lõpuks, saanud kõigega valmis, tõusis vanake noviitsi abiga põrandalt üles.

Katariina tegi sügava kummarduse, suudles ta mõlemaid käsi ning seejärel ka noviitsi käsi. Oli juba aeg hüvasti jätta. Aga Katariina ei hakanud ikka veel minema. Ta ootas. Vaja oli veel ühte sõna, kas või ainsamat sõna, mille pärast ta oligi nii pika teekonna ette võtnud, aga seda sõna polnud ikka veel lausutud, sest et vanake vaatas noviitsi poole, noviits vanamehe poole...

«Püha isa,» lausus lõpuks noviits, «lubage mul klooster maha jätta ja minna koos selle naisega rahva sekka. Me ei saa

teda minema lasta, püüdmata aidata temal ja tema rahval ennast leida.»

Paisi raugasilmad täitusid pisaratest. Läinud noormehe juurde, painutas ta selle noore tugeva mehe punapea enda poole ning suudles seda.

«Mu poeg, ma ei varja su eest, et sa oled selles kloostris üks minu armastatumaid hingi. Oma rauganõtruses vajun ma sageli norgu, ning rohkem kui keegi teine tunnen ma puudust heast sõnast, rõõmsast meelest. Aga, nagu ütleb kuulus isa Damascenus — mis oleks meie usk väärt, kui me annaksime ära ainult selle, mida meile vaja pole. Mine, mu armastatuim poeg, ma lasen su vabaks. Meie klooster on rikas. Küsi sellelt naiselt, millest neil puudus on, käi läbi kõik meie panipaigad ja võta minu nimel kõike, mida ja kui palju neile vaja on. Iseenda poolt aga kingin ma koos isaliku õnnistusega selle vana psaltri, mille ma kunagi noorpõlves püha Athose mäel ümber kirjutasin . . .»

Joann jättis kloostriülemaga kaua hüvasti. Ta oli liigutatud, ta huuled värisesid erutusest, aga tema punapea oli juba valmis astuma uude ellu, mis ei tõotanud tulla talle kerge. Alles siis, kui ta oli juba vanakese juurest lahkumas, pillas ta kuidagi vastu tahtmist:

«Mis puutub tolle küla vajadustesse, siis, ma arvan, peaks sinna kaasa võtma kas väga palju või mitte midagi.»

«Mille poole sa ise kaldud?»

«Selle poole, et mitte midagi võtta.»

«Oo, mu poeg, ma pole sind mitte asjata armastama hakanud. Oma pika eluea jooksul olen ma palju kordi veendunud selles, et kuld, mida kasutatakse inimhinge kergendamiseks, orjastab lõppude lõpuks selle, mida ta oleks pidanud päästma. Ainult vaim ise on võimeline ennast vabastama ja uuesti sündima. Seepärast võta see raamatukene kuningas Taaveti vanade lauludega ja minu õnnistus ning mine nende patuste juurde. Jaga nendega peavarju ja leiba, lasku nende madaluse ja kõigi nende pattudeni ning hävi koos nendega, või sünni koos nendega uuesti.»

Suudelnud mõlemat veel kord, läks isa Paisi lõpuks avatud akna juurde. Tuhanded silmad vaatasid juba ammu tema akende poole, ning vanakese ilmumine aknale kutsus esile rahvahulkade juubelduse.

«Rahu teile,» lausus isa Paisi, väljus oma kongist ning hakkas aeglaselt laskuma külaliste ja rahvahulga juurde, et võtta vastu õnnitlusi arhimandriidiks ülendamise puhul.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

RISK

Mehel pole mõtet pesta ihu,
mis talle ei kuulu.

Mida sulle vaja läheb,
vanake? . . .

Puškin

Katariina II

Dnestri orud olid ammust aega kuulsad oma hobusevaraste poolest. Kurjad keeled seletasid seda sellega, et Rooma keiser Traianus, kes vallutas Doonau alamjooksu, asustas selle ladinlastest kõrilõikajatega, keda tol ajal olid kõik Rooma türmid tulvil täis. Minu arvates aga pole asi hoopiski selles. Hobuseid aeti Dnestri luhtadelt ära juba ammu enne roomlaste ilmumist, võib-olla et isegi enne ülemaailmset veeuputust.

Selle tegevusala igiürgsusest annab tunnistust meisterlikkus, milleni oli jõutud, sest et hobusevargus pole üldsegi nii lihtne asi, nagu algul võib näida: tulid, nägid võõrast setukat, panid sadula selga, ja olidki kadunud. Varastati muidugi ka niimoodi, kuid tõeline hobusevaras ei laskunud kunagi selleni. Hobusevargusel, nagu igal teiselgi mõtestatud inimtegevusel, on oma reeglid, oma eetika ja, mõistagi, oma mõjusfäär.

Muidugi, lakkamatud sõjad, mis tegid kahju kogu rahuaegsele inimtegevusele, tõid mõningase seisaku ka hobusevargusse. Sel ajal, kui Doonau alamjooksul käisid lahingud, rünnati kindlusi ning jagati rikkalikku sõjasaaki, valitses Dnestril suhteline vaikus, sest võõraste ratsude jahtijad ajasid taga maitsvamaid palasid. Paljaksröövitud Izmail oli magusa elu apoteoos. Selle kindluse langemisega sõjategevus vaibus, kuld vastaste taskus kahanes kiiresti ning Dnestri orgudes saabusid jälle ärevad ööd, mil arukas inimene ilma äärmise vajaduseta kodunt välja ei läinud.

Salapärane vile, kabjaplagin, lask — ja juba ujub tumedatel lainetel eemale öösse võõras elu. Ilma inimohvriteta ei saadud kuidagi hakkama, sest et tõelisele hobusevargale on hobuste äraajamine teise järgu tähtsusega asi. Kõige tähtsam nende tegevuses oli isiklike arvete klaarimine. Lõpututes sisetülides tugevnes ja mehistus võõra karja himustajate iseloom. Vasakpoolsest, türgi kaldast polnud muidugi juttugi, sellele ei pretendeerinudki keegi, aga parempoolse, asustatud kalda pärast käis äge võitlus.

Nagu võiski oodata, võttis võitlus pärast Vene-Türgi sõda teise pöörde. Vanadest, nii-öelda sõjaeelsetest tsoonidest ei pidanud keegi kinni. Sõjapäevil olid mõned jõugud saanud ränkade kaotuste osaliseks ning olid nüüd lagunemise äärel,

teised, vastupidi, olid mittemillestki vägevust kogunud ja ajasid kõigile hirmu nahka. Võitlus käis iga küla, iga metsalagendiku, iga raja pärast, mida mööda võis varastatud kraami minema ajada, iga hilinenud teelise pärast, kellelt küll ehk midagi võttagi polnud, aga keda võis siiski hirmutada.

Hiigelsuur ja kirev oli see hobusevaraste maailm, mis oli mööda Dnestri kaldaid laiali valgunud Poolast kuni Musta mereni välja. Olles sunnitud elukutse iseärasuste tõttu töötama öösiti, tundsid need kõrilõikajad üksteist peamiselt vaid hüüdnimede, kommete ja kallaletungimise stiili järgi ega väljendanud vähimatki soovi lähemalt tuttavaks saada. Nagu öeldakse — kes hoiab ennast ise, seda hoiab ka jumal.

Mõnikord aga tuli neil seista ka palgest palgesse. Suurte aastalaatade aegu, kuhu hobusevargad ajasid oma varastatud loomi, pidid nad pikka aega üksteisele otsa jõllitama. Ja tihtipeale tuli neil väga pettuda, kui selgus, et Kitkutud Kukk pole üldsegi kukk, veel vähem kitkutud; et Mustlase Kõrvarõngas pole üldsegi mitte kõrvarõngas ja kaugeltki mitte mustlane; et Paha Vaimu üle võis kõhu haigeks naerda, kuna too Paha Vaim ei osanud kaubelda nagu kord ja kohus ning laskis minema ostja, keda ükski loll poleks minema lasknud.

Kõige edukamaks peeti Mogiljovi aastalaata. Laadaplatsi servas oli rida viltuvajunud kõrtsilobudikke, ning iga õnnestunud tehing lõpetati veiniklaasi taga. Eriti armastasid hobusevargad koguneda kõige äärmisse, Maritsa kõrtsi. Tegelikult kuulus see kõrts kellelegi süngele kreeklasele, endisele mungale, nagu räägiti, ja Maritsa oli tema manuline, kes oli sõjasegaduses kuskilt põgenike teelt üles korjatud ning kandis kõrtsis laiali veini ja toitu. Tema terav keel, lohukesed põskedes ning alati hea tuju viisid asja niikaugele, et kreeklane ei tulnud nagu kellelegi meeldegi. Kõik kutsusid seda kõrtsi — «La Maritsa». Saanud kaelast ära kauba, mis nii või teisiti neid sidus, ning tundes end nüüd vabadena, kogunesid hobusevargad Maritsa kõrtsi, ning jälle algas otsast peale suhete selgitamine, jälle hakati omavahel jagama toda kolm korda neetud paremat kallast ega antud üksteisele järele; siin istuti niikaua, kui veel raha taskus oli.

See, et vennad Kruntud öö hakul hobuste selga istusid ja õuest välja sõitsid ning alles hommiku eel tagasi jõudsid, ei pannud kedagi eriti imestama, kuna ka nende papakene, kui tal lõug veel vastu nina ei käinud ning Pasere hüüdnimest veel juttugi polnud, oli samuti öösiti ära olnud ning oma pika röövlielu pärandusena jätnud poegadele toreda maalahmaka röövimiseks — Mogiljovist kuni Sorokini välja.

Kuid selles maailmas pole midagi püha . . . Pärast nelja sõjaaastat ilmnes, et kogu kallas Mogiljovist Sorokini oli võõraste

käes. Põhjast surus neid kuni küla piirini Kitkutud Kukk, lõunast pigistas Paha Vaim. Asi läks niikaugele, et, häbi öelda, pärast pimeduse saabumist ei lastud neid üldse enam külast välja ning kolme venna iga katse pöörduda vana ameti juurde tagasi lõppes paugutamisega.

Kui hobusevaras on oma seaduslikest valdustest välja tõrjutud ning kui ta ei saa suurtele aastalaatadele minna kahekolme kronuga, mis ilmselt talle ei kuulu, siis öeldakse tema kohta, et ta ei ela, vaid vireleb. Meeleheiteni viidud vennad Kruntud hakkasid, selleks et kas või kuidagimoodi oma head nime taastada, mööda metsi taga ajama metsistunud hobuseid, keda nelja sõja-aastaga oli siginenud suur hulk. Valvanud joogikoha juures üht metsistunud hobusekarja, läks neil korda ilma erilise vaevata kinni püüda kaks äsja poeginud mära. Muidugi, äsja poeginud märadega aastalaadale minemine polnud põlisele hobusevargale kuigi suur au, aga ikkagi oli see parem kui mitte midagi.

Mogiljovi aastalaata peeti pühapäeval, märad aga olid kinni püütud reedel, nii et tuli mõelda, kuhu nad paariks päevaks peita. Igal endast lugupidaval hobusevargal on salajane peidupaik, kus ta hoiab äraaetud hobuseid laadapäevani. Vendadel Kruntudel oli selline peidupaik mäelõhandikus, pisut ülevalpool Okolinat. Selle paiga oli juba vanamees ise omal ajal välja valinud, ja tema juba tundis asja. Jõe poolt pajupuhmastikuga varjatud lõhandik läks loogeldes läbi kriidikaljude lääne ning seal, kus ta mäe sees kitsenes, nii et käik näis lõppevat, avanes äkki tilluke lagendik, mis oli igast küljest kõrgete kivihiiglastega piiratud, ja kuigi see paik sarnanes kaevuga, oli ta põhi keskpäeval siiski päikesest valgustatud ning seal kasvas isegi rohi ja voolas väike allikas.

Peidupaik pole muidugi üksnes koht, kuhu hobusevaras varastatu peidab. Peidupaik on tema teine kodu, mõnikord kodusem kui päriskodu, ja vennad Kruntud, kellel oli juba ammu aeg vanamehest lahku lüüa, oskasid oma nutikust ja majanduslikku taipu ära kasutades seal end hästi sisse seada. Seal oli väike onn heintega halva ilma puhuks, seal olid maasse maetud veinikannud mustadeks päevadeks, malmpada ja maisijahu — tol ajal, nagu teada, ei küsitud inimeselt, kus on ta kodu, vaid küsiti, kus on tema pada ja maisijahu.

Igasugune kombekus aga oli Dnestri orus nii alla käinud, et vendade Kruntude märad koos varssadega aeti mäelõhandikust otse laada eel minema. Vähe sellest, nood Kitkutud Kuke kasvandikud panid peidikus toime päris ehtsa pogrommi. Nad olid metslooma vaistuga välja nuhkinud mustadeks päevadeks maasse kaevatud veinivaru ning selle tilgatumaks ära

joonud, kannud aga puruks peksnud, nii et kilde vedeles igal pool. Maisijahu olid nad hobustele söötnud, patta aga olid ärajoodud veini solistanud. Peidikust lahkudes olid need värdjad maha raiunud Dnestri poolt sissepääsu varjavad pajud, nii et nüüd võis iga kaldale sattunúd lollpeagi huvi tunda: aga mis seal lõhandikus võiks küll olla?!

Solvatud väärikustunne sundis vendi Kruntusid kappama Mogiljovi aastalaadale varastatud märasid otsima. Teatavasti pole veel kellelgi õnnestunud varssadega märadel kuigi kaugele sõita. Vennad ei jõudnud veel tervet laata läbi käiagi, kui juba sattusid jälgedele. Kuigi keskpäev oli alles kaugel, olid nende märad juba kolm korda käest kätte käinud ning lõpuks viis nad laadalt minema keegi mustlasest hobuseparisnik. See ei jahutanud kolme venna kuraasi. Saanud teada kaks eelmist ülesostjat, polnud raske kindlaks teha, kes hobused laadale oli toonud.

Kui laat hakkas lõppema, piirasid vennad Kruntud sisse «La Maritsa» kõrtsi, kus kõik kolm jõuku pummeldasid. Sulgenud sissepääsu, tõid nad lagedale relvad ning esitasid oma pretensioonid. Nende suurimaks imestuseks tunnistasid kõik kolm jõuku ennast meelsasti süüdi varssadega märade äraajamises. Kitkutud Kukk aga läks oma häbematuses isegi niikaugele, et küsis:

«Aga kus on siis nende papake?»

«Kelle papake?»

«Noh, nende pisikeste oma, keda te kinni püüdsite.»

«Kust meie teame, kus nende papa on!»

«Haa!!!» röögatas Kitkutud Kukk sellise näoga, nagu oleks kellelegi suurt ülekohut tehtud. «Nemad lõhuvad hobuste perekonnad ära ning ütlevad veel seejuures: kust meie teame! Aga see, et vaesed papakesed käivad nüüd pisaraisse uppudes mööda metsi ringi, otsides taga oma maimukesi, see on neile ükskõik! Olete te kas või kordki näinud ihusilmaga nutvat varssa?»

Maritsa, kes veini laiali kandis, purskus naerma, ning see riivas sügavasti noorema venna hinge, kes nägi sageli seda põselohukestega põrgulist unes.

«Oleme näinud,» urises noorem vend, sest seda ka veel alla neelata polnud enam võimalik.

«Haa!» röögatasid hobusevargad ühest suust. «Ja mispärast siis Aydozlõ-paša sälg siiamaani krõmpsutab kaeru ja perutab tallis otse teie nina all? Kui te olete näinud nutvat hobust, siis mispärast te pole teda vabaks lasknud, miks te olete häbistanud hobusevarga üllast nime?»

«Tolle Türgi paša sälu peremees on meie lähedane sugulane,» märkis vanim vend tõsiselt.

«Noh, ja mis siis?» vaidles Kitkutud Kukk vastu. «Kes on öelnud, et sugulaste hobuseid ei tohi ära ajada? Sugulastest me kõik alustasimegi!»

«Lisaks kõigele asub sugulase maja üksikult ning on igast küljest kaitstud. Tema maja kutsutakse külas savikindluseks.»

«Lollpea! Kust on siis kergem hobust ära ajada,» küsis Mustlase Kõrvarõngas, «kas lagedal väljal seisvast üksikust majast või majast, mis asub keset suurt küla?»

«Seal on veel üks nõks . . .» püüdis noorim vend asja keerulisemaks teha.

«Mis nõks?»

«Seal on terve kari koeri . . .»

Vana «La Maritsa» kõrts kaikus naerust. Vennad Kruntud lükati sõna otseses mõttes ukse taha. Kui nad tagasi tulid ja püüdsid uuesti alustada juttu kahest kadunud märast, said nad lisaks suurele moraalsele kahjule tunda ka mõningast füüsilist kahju. Eriti palju vopse sai noorim, kes jäi suu ammuli vahtima, nii et Mogiljovist välja sõites istus ta sadulas päris küljeti.

Nad pöördusid tagasi alandatutena ja häbistatutena ning ei rääkinud kogu tee sõnakestki. Mäelõhandiku juures pööras vanima venna hobune ise purustatud pelgupaiga poole. Nähtavasti oli see tark hobune ning teadis, kuhu viia oma peremees, kui tol tuju väga paha on. Lisaks sellele ta mäletas, et seal kusagil peab olema veel üks kann veini, mis on ära peidetud kõige-kõige mustemateks päevadeks. Nagu selgus, oli hobusel õigus.

Võtnud hobustelt sadulad maha, korjasid vennad hagu, süütasid lõkke ja tõid lagedale tolle ainsama kannu. Istudes lõkke ääres, jõid nad kibedat veini, mis oli jäetud kõige-kõige mustemateks päevadeks, ning igaüks mõtles oma musta mõtet. Lõpuks ohkas vanim vend, kellel kui vanimal oli õigus esimesena häält teha:

«Nii või teisiti, aga sälg tuleb Taikalt ära ajada. Ilma selleta me ei saa ennast jalule upitada.»

«Temalt ajad sa ära küll!»

«Ja ikkagi,» ütles vanim vend, «me läheme selle peale välja. Ilma rahata on raske elada, aga ära elab. Ilma leivata on veel raskem elada, aga saab ka hakkama. Aga ilma võõra hobuse äraajamiseta, vennad, on elu täiesti mõeldamatu!»

«Peab kellegagi kampa lööma,» lausus keskmine vend, «kolmekesi me ei saa hakkama.»

«Võime saada küll,» arvas noorim vend, «kui me seome endid erilise vandega.»

«Lase käia,» nõustus vanim vend pärast mõningast mõtlemist.

Noorim vend, kelle kohustuste hulka kuulus igasuguste vannete väljamõtlemine, laskus põlvili näoga tule poole, lõi risti ette ja lausus:

«Vannume Dnestri parema kalda nimel . . .»

«Ei,» ütles vanim, «kõigepealt on meil vaja oma osa kätte võidelda, et meil oleks õigus sellisele vandele.»

«Noh, olgu siis meie kadunud ema üksik haud . . .»

«Ei,» protesteeris keskmine, «ema ära puuduta. Tema hoidus meie asjadest alati kõrvale. Kui isa läks kodust välja kõige riskantsemate ettevõtmiste peale, ei lausunud ta kunagi sõnagi . . .»

«Vannume . . .» tahtis noorim jälle alustada, mõeldes seejuures pingsalt, mille nimel peaks küll vanduma, kuid samal ajal kostis kuskilt kõrgusse pürgivalt kaljuhiiglaselt vaevukuuldavalt:

«Põrgukatelde nimel . . .»

«Misasja? Kas tahad meid hukka saata?!»

«Seda ei ütelnud mina! See tuli sealt, ülevalt.»

«Mis sa seletad, lollpea. Mis tähendab — ülevalt!»

«Tss!» sisistas nende poole keskmine, hüppas nende selja taga esiletungivale kaljunukile, kust oli näha kogu hiiglaslik kaljumürakas, ja jäi midagi pingsalt vahtima. Ta uuris tükk aega kõiki nende ees kõrguva seina nukke ja lõhesid, kõiki kurdusid, ning lausus lõkke äärde tagasi tulles vanimale vennale:

«Ütlen nagu jumala ees, et juba eelmisel korral, kui me tulime märadele järele, näis mulle, et sealt ülevalt jälgib meid keegi.»

«Kustkohast? Draakoni lõugade vahelt?»

«Sealt neh. Ma olen ammu kahtlustanud, et seal keegi elab. Kord öösel nägin ma oma silmaga seal sädemeid — nagu oleks tuld löödud.»

Jätnud lõkketule sinnapaika, ronisid kõik kolm kaljunukile ning hakkasid uurima seda kohta, mida Okolinas ja kõigis ümberkaudsetes külades kutsuti Draakoni lõugadeks. Asi oli selles, et tolle kaljurünka põhjapoolne osa ahenes ülespoole tõustes ning meenutas oma kujult mingit kummalist koletist, kes on ennast Dnestri-äärsete kinkude kohale püsti ajanud, et oma valdusi silmitseda. Kaljumügarad sarnanesid põsenukkidega, kivikihtide pundrikud meenutasid silmi, alt vaevumärgatavad kidurad puukesed olid nagu juuksed, see aga, mis koletisel puudu jäi, oli tulnud inimese kaasabil.

Varasel keskajal elas Dnestri orgudes palju rändmunki, kelledele raaklubjakivist kaljurünkad meeldisid eelkõige sellepärast, et neisse oli kerge raiuda üksikkongi, väikest kellatorni või isegi kirikukest. Need paigad olid noil aegadel täiesti

inimtühjad, metsikud, ja selleks, et kaitsta end metsloomade või kurja silma eest, raiusid erakmungad endile koopaid kõige võimatumatesse paikadesse. Ühele neist oli isegi pähe tulnud mõte asuda elama selle draakoni sisemusse, ning sinna, kus inimeste arusaama järgi pidid asuma selle koletise lõuad, ilmus väike võlvjas avaus, mis altpoolt vaadatuna paistis üsna tibatilluke, tegelikult aga oli, nagu paljud kinnitasid, inimese kõrgune.

Sajandid olid nende Moldaavia põhjaosas asuvate Draakoni lõugade ümber punumud legendide ja muistendite võrgu, ning mitmedki külatargad olid püüdnud ära arvata, mil viisil küll oli üksikul mungal õnnestunud seal, keset kaljusid, raiuda endale mungakong. Oli arusaamatu, millest ta küll kinni hoidis, kui vasaraga koobast raius! Mil viisil ta õhtuti sinna üles ronis, ning kuidas ta hommikuti sealt alla laskus . . .

«Hei, sina!» hüüdis vanim vend tolle kivihiiglase poole. «Näita ennast!»

Ta hüüdis rohkem niisama, hirmutamiseks. Milline aga oli tema imestus, kui võlvkaares ilmus nähtavale inimkuju, niisama väike kui avaus.

«Rahu teile!» kostis Draakoni lõugade vahelt, ning see üksildane hääl kõmises mäelõhandikus, nagu oleks taevas maha langenud.

«Alandlik kummardus sulle, isa,» vastas vanim vend mõningase hämmeldusega. «Tule alla meie juurde, oleme head inimesed . . .»

Maona vingerdav köis vihises ülalt alla ning jäi rippuma pruunika kaljuseina kõrvale. Nad ei jõudnud veel ahhetadagi, kui punapäine munk oli juba nagu metskass nende juurde laskunud. Puudutanud jalgadega maad, nõidus ta pisut oma nööri kohal, ning äkki pääses selle ülemine ots lahti, nagu oleks keegi selle alla visanud. Kerinud köie ilusti kokku, nagu talumehed ohje kokku kerivad, ajas punapäine munk ennast sirgu ja kallutas oma tugeva nõtke keha tahapoole, otsekui midagi sihtides, ning hüüdis:

«Püha jumalaema, teil on ju siin pidu missugune! Ehk kutsuksite mind tule juurde? Ehk kostitate isegi veiniga? Tõtt öeldes, olen päris kangeks jäänud seal kivikõhus.»

«Mis asi teid sinna ajas?»

«Ma palvetasin.»

«Kas siin maa peal on siis vähe ruumi palvetamiseks?»

«Ruumi on palju, aga rahu on vähe. Pühakirjas on öeldud: jäta kõik askeldused oma maja läve taha, sule uks, lasku põlvili ja süvene endasse . . .»

Vennad Kruntud vaatasid teda kui viirastust — mitte keegi polnud veel näinud Draakoni lõugade vahelt tulnud elusat

munka. Selles oli midagi üleloomulikku, ning vanim vend, saanud niivõrd ootamatu kohtumise jahmatusest jagu, küsis:

«Isa, seda, kuidas te sealt alla laskusite, me juba nägime. Aga kuidas te sinna tagasi saate? Nöör on ju teie käes?»

«Jumala abiga,» vastas munk põiklevalt.

Tema hääl oli vali, pisut kähedavõitu, nagu oleks ta veidi külmetanud. Keskmine vend kuulas mõnda aega seda kähedavõitu häält, enne kui söandas küsida:

«Isa, ega te meie Okolinas pole olnud?»

«Ja mis siis?»

«Meie naabrinaine Iljana rääkis hiljuti, et ta läinud ühel päeval Dnestri äärde kangaid pleegitama. Kui ta oli Katariina Väikese majakesest mööda läinud, oli ta kuulnud, kuidas lapsed olid pärinud: millal isa tuleb, kuhu sa ta peitsid? Katariina vastanud: kustkohast mina teda teile võtan? Lapsed aga ajanud visalt oma joru: me kuulsime küll, kui sa temaga kloostrist tagasi tulid, ja tema rääkis sulle midagi, ja sina vastasid talle, ja te istusite mõlemad seal akna all muldrikul, temal oli veel selline vali, külmetunud hääl . . .»

Punapäine munk lõi lausa särama:

«Kes oleks võinud arvata — läbi une kuulsid ära!»

Noorimale vennale ei andnud solvatud väärikusetunne ikka veel rahu, põlvitades näoga tule poole, jätkas ta pominal uue vande koostamist. Tema käitumine hämmastas munka; et asjasse selgust tuua, pidi vanim vend pisut oma kaarte avama:

«Püha isa,» alustas ta pikkamisi ja kaugelt, kuna asi oli delikaatne. «Kui juba jumal sind siia meie kohale elama pani, peaksid sa meist mõndagi teadma. Sulle peaks olema muidugi teada, et meil on suur mure. Võib-olla sa isegi nägid, kuidas meid paljaks varastati. Nüüd veel häbistati ka, ning meid tiritakse sellise segase loo sisse, kust me ehk enam välja ei tulegi. Seepärast peamegi, nii-öelda, püha vandega . . .»

«Ah, ärge ajage mind naerma!» lausus munk kannu tagasi andes, kust ta vaid mõne lonksu oli võtnud. «Mingisuguse kronu äraajamiseks on neile veel vannet vaja!»

«See pole kronu,» vastas solvatud vanim vend. «Sellel sälul sõitis Aydozlõ-paša ise!»

«Olgu ta seljas kas või sultan ise ratsutanud! Hobune on hobune. Mis ajast peale peavad kolm tugevat meest enne hobuse äraajamist siduma ennast veel püha vandega!»

Vanim vend sügas kukalt. Märkus vande mittevajalikkusest käis tema autoriteedi pihta.

«Ilma vandeta ei saa sellise asja peale välja minna — see võib maksta inimese elu.»

«Siis ärge minge!»

«Minemata ka ei saa jätta — vaat selles on asi. Taikat peab

karistama. Selle tegid meile ülesandeks kogu Dnestri parema kalda hobusevargad, ja peale selle on meil ka oma arved.»

«Millega ta siis hobusevarastele soolas?»

«Näete, isa, igaühel on oma kapsamaa, oma äri. Meie äritseme hobustega. Tema äritseb ploomiviinaga. Meie tema kauplemist ei sega, ning tema ei tohiks ka oma nina meie asjadesse pista. Tema aga, kuigi hoidub meie asjadest kõrvale, — nii kui nägi Izmailis sälgu, millest Suvorov oli loobunud ning mille peale soldatid liisku tõmbasid, lõi sellele kohe küüned külge. Ning tõi, koerapoeg, selle koju, peitis seitsme luku taha, solvates sellega meid ja meie elukutset . . .»

«Noh, see on hobusevaraste solvumine. Aga mis arved teil temaga on?»

«Ta on antikristus. Talle pole miski püha.»

«Kõik me oleme patused, ja meie hingehämarusi teab vaid jumal.»

«Ei, isa, sina ära võrdle teda ei enda ega meiega. Ennekuula, mis inimene ta on. Ta on vene nuuskur. Ta on mitu korda käinud seal, nende juures, Poltaavas, sellega on ta endale varanduse kokku ajanud.»

«Kui ta, aidates oma rahval vabaneda võõramaisest ikkest, läks mööda tühje stepiradu teise õigeuskliku riigi võimukandjate juurde, siis ei saa seda kuidagi paha sõnaga nimetada.»

«Te ärge kiirustage, isa. Aga mida tema tegi, kui see riik meile appi tuli? Kas ta istus hobuse selga ja võttis kätte mõõga? Ei, tema kääritas tõrres ploome ja ajas kanget sogast laket.»

«Noh, ega kõik pole sündinud kangelastegudeks võitlusväljal.»

«Ärge jälle kiirustage. Keereldes oma slivovitsiga ümber sõdivate vägede, nuuskis see Taika purjus sõdurite käest mingil kombel välja, et võitu nagunii ei tule. Venelased lähevad koju tagasi, meie satume jälle Türgi poolkuu alla. Mis seal rääkidagi, meile, kes sidusime end Vene armeega, kes võtsime osa sõjast türklaste vastu, tulevad rasked ajad. Taika pole mõõka kätte võtnud, teda ei ähvarda miski, kuid tal on teine mure: kuidas säilitada kokkuaetud varandust? Aga seda on ta selle sõja ajal kõvasti kokku ajanud. Ja kui siis Suvorov loobus hobusest ning soldatid heitsid liisku, taipas Taika äkki, et paša sälg võib teda päästa. Õnnestuks vaid seda hoida tallis kuni türklaste tulekuni ning minna siis neile vastu ja kinkida sälg alandlikkuse ja rahuarmastuse märgiks. Minna meie piinajatele vastu sellise iludusega!»

«Ma saan teie nördimusest aru,» ütles punapäine munk pärast pikka mõtlemist. «Ma olen võib-olla ise ka mingil mää-

ral nördinud. Aga, vennad, kas neid asju siis sedamoodi aetakse?»

«Aga kuidas siis? Õpetage. Aidake meid, ja me teeme teie heaks kõik, mis te tahate.»

«Me raiume teile sellesse kaljusse uue mungakongi!» ütles noorim vend. «Aga kui tahate, ehitame terve kloostri! Meid on siin palju, ärge arvake!»

«Aga mida te kavatsète selle säluga ette võtta pärast seda, kui oleme selle ära ajanud?»

Vanima venna nägu selgines: paistab, et asi läheb korda.

«Mida tahate, seda ka teeme. Tahate, kingime teile.»

«Teate mis,» lausus lõpuks noviits, «mina lähen koos teiega selle asja peale välja, kuid ainult ühel tingimusel: ajame sälu ära, viime ta üle Dnestri ning laseme seal vabadusse.»

Vanim vend vaatas munga otsa nii juhmi näoga, nagu oleks talle teibaga pähe löödud.

«Kuidas — laseme vabadusse?»

«Mis tähendab — laseme vabadusse?»

«Milleks teda vabadusse lasta!?»

«Ei,» lausus vanim vend kurvalt, «meie selle peale minna ei saa. Siis öeldakse meie kohta, et oleme ogaraks läinud. Niigi naerdi meid Maritsa juures välja.»

«Noh,» lausus noviits pisut leplikumalt, «anname ta sel juhul tagasi soldateile, kes vallutasid Izmaili. Tegelikult on see ju nende hobune.»

Vanimale vennale tundus see mõte enam-vähem vastuvõetav, kuigi teisest küljest . . .

«Ja kus nad nüüd on, need Suvorovi väed!»

«Pole vaja, et tingimata suvoorovlastele, võib anda ükskõik millisele väeosale, mis Vene keisrinnale allub. Kas siis siin läheduses moskalle pole?»

«Üks rood seisab siin Mogiljovi lähedal,» ütles vanim vend pisut irooniliselt. «Tahuvad palke, valmistavad ülepääsu rahulepingu puhuks.»

«Noh, kingimegi siis sälu neile.»

«Misasja, lihtsalt võtta kätte ja niisama ära anda? Sellist hobust?!»

«Noh, kui te ei taha niisama ära anda, istuge siis nendega kaarte mängima. Ma olen kuulnud, et neid olevat võimatu võita.»

«Ja mis mäng sellest tuleb! See ajab küla kassidki naerma. Hea küll, meie mängime hobuse peale, aga mis neil vastu panna on? Need on ju vaesed ehitajad, peale kirveste ja laastude pole neil midagi hinge taga.»

«Vaiad on ka veel,» pilkas noorim vend. «Hüljatud alamõõdulised.»

«Mis see tähendab — hüljatud alamõõdulised?»

«Vaadake, isa,» lausus vanim vend sügavamõtteliselt, et kuidagi leevendada kahjurõõmutsevast noorimast vennast jäänud muljet, «kuigi nad on ehitajad, pole nad eriti suured meistrid. Kogu talve langetasid nad tammesid, valmistasid tulevase silla tugiposte. Kevadel aga tõusis Dnestri vesi oma paari arssina võrra ning vaiad osutusid kõlbmatuiks. Ning jälle langetatakse metsa, tehakse pikemaid vaiu.»

«Aga kuhu alamõõdulised jäid?» küsis noviits.

«Lebavad sealsamas hunnikus. Et nad on vaesed, pidasid nad küll plaani neid ära müüa, aga ei leidnud ostjat.»

«Aga kas nad oleksid nõus,» küsis noviits, «neid sälu vastu vahetama?»

«Sellise kauba eest annavad nad meile suud, aga milleks meile need vaiad?»

«Veame siia ja ehitame Okolinale kiriku.»

«Hm! Ainuüksi selle palgihunniku äravedamiseks läheb vaja tuhat paari hobuseid! Ja veel kui palju inimesi!»

«Milleks meile hobused ja inimesed! Parvetame metsa jõge mööda, ja kogu lugu. Meie elame ju allavoolu.»

«Oskad sa siis palgiparvesid juhtida?»

«Oskan.»

Kustuva lõkke ääres istuvad vennad Kruntud vaatasid paljutähendavalt üksteisele otsa. Ole sa lahke — ka palgiparve oskab juhtida! Läbirääkimised jõudsid delikaatsesse faasi.

«Aga kes kirikut ehitama hakkab?»

«Meie neljakesi ehitamegi.»

«Tunned sa siis ka puusepatööd?»

«Mis kunsti seal siis ära ei ole? Ma olen pärit Transilvaaniast, ja meil öeldakse, et kirvest käsitseda on sama lihtne kui lusikat.»

Vanim vend puhkes naerma.

«Ei,» ütles ta, «meie oleme stepiinimesed. Meile aitab lusikast.»

«Aga huvitav oleks proovida,» meeliskles noorim vend.

Keskmine vend, kes oli kõige salakavalam, küsis:

«Kuule, isa, ega sa ei hakka ometi nõudma, et me pärast selles kirikus ka palvetama peaksime hakkama?»

«Kas te siis ei palveta?»

«Muidugi me palvetame, aga harva. Kui tuleb tahtmine või kui juba väga hinge pitsitab. Aga et iga päev palvetada, ja veel pühade ajal palvusele joosta, see meile ei meeldi. See pole meeste asi. Pealegi, kui paljudes kirikutes me selle sõja ajal ka poleks käinud, aga kuskil polnud märgata, et issand ise ka oleks seal olnud.»

«Kes teile on öelnud, et issand kirikus viibib?»

«Misjaoks siis kirikuid ehitatakse?»

«Inimeste jaoks.»

«Aga kus siis jumal sellisel juhul on?»

«Ta on inimese sees. Sinu sees. Ja tema sees. Ja minu sees. Inimene ise on jumala enda poolt loodud pühakoda, ja see on ainuke pühakoda, milles jumal viibib.»

«Milleks siis veel kirikuid ehitada?»

«Vaadake,» lausus noviits, «elu on raske ja keerukas, ning igapäevastes askeldustes kaotab inimene tihti endas jumala. Kõigele üksinda vastu seista on raske. Sellepärast lähebki vaja kirikuid. Nagu te isegi aru saate, ei ole kirik mitte hoone ega kellatorn või rist nende kohal. Kirik on ennekõike inimeste vennaskond, kes on koondunud ühte, et üksteist aidata. Aga kui see vennaskond on olemas, siis tuleb ka kirik ehitada, sest need inimesed peavad ju kuskil kokku saama, et üheskoos palvetada.»

Küsimuse käsitlemine sellisest vaatevinklist oli vendadele Kruntudele üsna huvitav. Nad tõusid vanima venna märguande peale püsti ja läksid paarkümmend sammu eemale ning pidasid seal kaua isekeskis nõu. Noviitsi argumendid olid neid peaaegu veennud, kuid neil oli seljataga elukutse, mis ajapikku võis sattuda vastuollu religiooniga, aga ilma selleta, et vahetevahel mõnda kronu ära ajada ja Maritsa juures kruus veini rüübata, — ilma selleta ei kujutanud nad endale elu ette.

«Tead mis,» ütles vanim vend, kui nad olid nõupidamise lõpetanud, «olgu kokkulepe selline: sälu äraajamise eest me aitame sul kirikut ehitada. Aga niipea, kui hoone katuse alla saab, on meie poolt kõik. Meie teed lähevad lahku.»

«Teeme nii,» lausus noviits, «et ajame sälu ära ja alustame ehitamist. Kui pärast tööde lõppu te ei tunne ennast kirikuga seotud olevat ja teil ise ei teki vahetevahel tahtmist temas palvetada, siis . . .»

Nad lõid käed. Jäi üle vaid sälg ära ajada. Andes otsustamisõiguse mungale, küsis vanim vend temalt:

«Kui palju inimesi on vaja kokku ajada?»

«Mitte kedagi pole vaja — neljakesi lähemegi . . .»

«Aga millised relvad kaasa võtta?»

«Ka relvi pole vaja. Tühi kott, nöör ja labidas. Nöör mul on, tühi kott on ka seal koopas, selle peal ma magan, labida aga laename kelleltki tee peal.»

«Isa,» küsis vanim vend, suutmata varjata oma pettumust, «oled sa kunagi elus kas või ühe kronu varastanud?»

«Ei ole. Kuid ma olen hobuseid ära viinud ümberpiiratud kindlusest Austria soldatite nina alt, teil ei maksa kahelda — ma tean, kuidas seda tehakse. Oodake natuke, ma käin üleval

ära, võtan koti, palvetan, ja siis hakkame tasapisi liigutama . . .»

Vennad Kruntud muutusid tähelepanelikuks. Nüüd avanes võimalus näha, kuidas mungad sinna Draakoni lõugade vahele pääsevad. Esialgu näis see küll olevat ajaraiskamine. Noviits võttis nööri ja kadus sarapuupõõsaste taha, mis kasvasid hajali kivimürakate vahel. Vahetevahel vilksatas tihnikus ta punane pea. Ta jõudis ikka kõrgemale, kuni oligi draakoni pealael . . .

«Püha emake . . .»

Sidunud nööri ühe otsa vana ploomipuu juurte külge, viskas munk teise otsa alla kuristikku. Seejärel ta kükitas maha, ajas kaela õieli ja uuris, kas nöör ripub hästi. Eriti rahule ta ei jäänud, kuid löönud risti ette, hakkas munk siiski laskuma. Altpoolt vaadates kutsus vaevalt poole kaljuni ulatuvat nööri mööda allalaskuva inimese jälgimine esile õuduse. Lisaks sellele kandis tuul köit kuhugi kõrvale. Püüdes seda õigesse suunda saada, kõigutas munk ennast, aga kuidas sa seejuures täpselt sinna koopaavasse satud . . .

«Mina ei oleks küll isegi kullahunniku eest . . .» sosistas vanim vend õudusega.

«Ka mina mitte. Mitte mingi hinna eest!» tunnistas keskmine.

Äkki nööri otsas kiikuv munk kadus. Näis, et ta käed ei pidanud vastu ja ta kukkus kuristikku, kuid ei — nööri ots kadus sinna, Draakoni lõugade vahele. Siis värises ja siugles nöör jälle, ning selle ots vana ploomipuu juurte küljest tuli lahti ja kukkus alla.

«No lihtsalt ma ei usu oma silmi!»

Oo, kui nad oleksid teadnud seal all, millist vaeva see talle maksis!

Ta oli üleni higine, värises kogu kehast üleelatud hirmust, ja ainult silmadesse tuli tasapisi rõõmuhelk imelisest pääsemisest. Laskunud põlvili ja pannud enda ette kingitud psaltri, mis oli talle ikooni asemel, tõstis ta käed taeva poole ja ütles:

«Issand! Kui hirmsasti on väärastunud see maailm, mille sa oled loonud. Minu mõistus ei suuda leida selles õiget teed, ja kui pole teist võimalust sinu juurde tagasipöördumiseks kui läbi selle raske patustamise, siis õnnista meid kas või sellel teel.»

Sälu ajasid nad ära tolsamal ööl. Ajasid ära küllaltki lihtsalt, kuid üsnagi teravmeelselt. Noorimale vennale oli usaldatud kõige kergem töö. Kotitäie pooleldi paljaks näritud kontidega ootas ta savikindluse müüri taga, ning niipea kui koerakari õues lärmi tõstis, hakkas ta konte üle müüri pilduma, mispeale saabus mõneks ajaks vaikus.

Teised kaks venda koos mungaga töötasid palgehigis. Hobusetalli alla, mille üks sein oli müüriks, kaevati käik. Lammutanud kivivundamendi ning kaevanud selle alla veel paari arssina sügavuse kraavi, olid nad kesköösks tallis. Leidnud üles valge iluduse, pöörasid nad ta kerge vaevaga pikali, sidusid nööriga kinni, nagu imikule mähkmeid ümber pannakse, ning tassisid ta selliselt seina alla kaevatud käigu kaudu välja. Vaene loom! Pääsenud pikast vangisolekust ja ajanud end jalgele, tõmbas ta oma tundlike sõõrmetega õhku, hingas sügavalt sisse ning hirnus siis nii võidukalt, et öö vastu kajas. Kõik kolm venda ning nende punapäine eestvedaja kohkusid hirmsasti.

Vennad hüppasid oma hobuste selga, võtsid sälu ohelikkupidi järele ja kadusid. Kui kabjaplagin päris vaibunud oli, läks noviits kive vundamenti tagasi panema, misjärel hakkas käiku kinni ajama. Harjunud lapsest peale majapidamistöödega, tegi ta kõike hoolikalt nagu enda jaoks. Alles hommiku eel lahkus ta selle savikindluse juurest ning läks jõe äärde. Kaldal ta riietus lahti, hüppas vette ning ujus kaua vastu voolu, lastes Dnestril maha pesta väsimuse ja selle kujuteldamatu öö patud.

Ta tõnis veest välja, arutades endamisi, et hommikuni on veel küllalt palju aega. Poleks paha pisut puhata. Kui ta ujuma läks, oli ta märganud mõnusat kaldaserva, mis oli justkui loodud selleks, et seal pikali heita ja pisut puhata. Ta leidis selle koha üles ning viskas oma väsinud keha rohule pikali, vajudes vastu sooja maad.

Ööhämarusest ujusid pikkamisi välja Dnestri oru pehmed piirjooned. Esmalt joonistus välja nõo ülemine serv, seejärel, sedamööda kuidas hämarus koidiku poolt välja surutuna voolas üle nõoserva, hakkasid paistma nõlvad, ja alles siis, kui suurde liuda oli jäänud veel üsna pisut ööhämarust, — alles siis hakkas helkima hõbedane jõelint. See ujus ööst välja imepäraselt nõtkelt, nagu elusolevus, nii et hinges tekkis tunne, et sina oled elav, ja jõgi on elav . . .

Dnestr, sa meie Dnestrike,
sa püha sinav voog . . .

Jõgi ujus aeglaselt allapoole, lõunasse, mere poole. Ta ujus sinna kogu öö, ujub praegu ja ujub homme, ujub alati, ajast aega, ikka lõuna poole. Kõrged lained paitasid poolunes laisalt mängeldes üksteise harju, sulasid kauguses kokku jõega, ta kallastega tolles hommikuudus, mida me sageli näeme, kuid milleni meil pole antud kunagi jõuda. Iga sammuga muutub too kauguse imepärane võlu, heites endalt uduvine, muutub juba millekski muuks, ja seepärast jääb üle üks kahest: kas

imetleda teda ainult eemalt, või järgida talle, lõhkudes seejuures teda iga sammuga.

«Suur on sinu rohuaed, Issand, ja suured on sinu imed! . . .»

Järsku tundus isa Joannile, et keegi jälgib teda. Imelik, mõtles ta. Selline vaikus, selline tühjus ümberringi! Ainult lainete laksumine all, ja põõsaste sahin — kust siis tuli see ärevus, see tunne, et keegi teda üksisilmi jälgib?

Alles tõusva päikese esimestes kiirtes nägi ta seda, kes kogu aeg oli tal silma peal hoidnud. See oli väheldane, küllaltki noor kirsipuu. Ta kasvas siinsamas lähedal. Muidugi oli ta seda puud näinud juba enne päikesetõusu, kuid see polnud mitte millegagi tema tähelepanu äratanud. Aga kui päike tõusis, lõid tihedas lehestikus särama tulipunased rasked, küpsed marjad. Pärjatuna oma olemasolu peamisest mõttest, seisis kirsipuuke nukralt, sest et teatavasti sõja ajal ei jookse lapsed mööda aasu, ei roni puude otsa. Juba mitmes aasta juhtus nii, et selle puukese viljad varisesid maha. Ning nüüd on jälle suvi möödumas, ning jälle tühja, ja siis äkki nägi ta elavat inimest — kas ta võis sellise võimaluse mööda lasta!

«Aga tõepoolest, kui ammu me pole enam kirsse söönud!»

Laskunud jõe äärde, korjas noviits kobrulehti ning meisterdas neist pajuvitste abil ämbrikese. Korjanud puu annid kokku, tänas ta teda kostitamise eest ning hakkas täis ämbrikesega ettevaatlikult astuma piki Dnestri kallast selle üksiku maja poole, kus, nagu talle öeldi, teda nii kaua ja kannatlikult oodatakse.

Kuigi oli alles varajane hommik, askeldas Katariina juba nagu kõik teisedki Moldaavia hospodinad oma majapidamises. Õues kees suvepliidil mamalõõga. Pisut eemal, valvates majja viivat teerada, lamas hommikukastest niiskel rohul Ružka. Nähtavasti ta mäletas noviitsi veel tollest öisest külaskäigust, sest et kui võõras Dnestri-poolsest küljest nähtavale tuli, haugatas koer vaid üheainsa korra, ja seda võis pidada niihästi märguandeks perenaisele kui ka külalise tervitamiseks.

Katariina võpatas, nähes teda kõrgest, inimesepikkusest kaldarohust välja tulemas, võpatas ning oleks peaaegu maha pillanud kõrvitsapoolikust kausi, millega ta kuhugi tõttas. Millegipärast täna ta teda ei oodanud, liiati Dnestri-poolsest küljest, ning pealegi veel ämbrikesetäie marjadega . . .

Külaline ei teinud tema kohmetumist märkamagi, läks Ružkast mööda ning istus muldrikule, pannes ämbrikese ettevaatlikult enda kõrvale. Lõpuks küsis ta naeratades:

«Noh, kus nad siis on, need meie lapsed?»

Moldaavias, nagu kogu maailmas, armastavad lapsed hommikuti kaua magada ega tõuse kuigi meelsasti. Katariina pere magas alles tollelsamal ahjul tollesama räbaldunud teki all.

Aga, oh jumal küll, kui valusasti tunnevad lapsed isakodu poolikust, kui isa pole, ja kuidas küll isa oodatakse!

Unine lastepere oli silmapilk jalul. Kukerpallitades lendasid nad ahju pealt alla, küsisid üksteiselt sosinal, kelle hääl see on, sest õues oli jälle mehe häält kuulda. Vaene Katariina! Seistes esikus, püüdis ta neid jõuga tuppa tagasi ajada, et neid puhtaks küürida ja sugeda; ta sosistas neile kõrva, kuidas tuleb oma vanemate ette ilmuda ja mida võidakse küsida ning mida tuleb selle peale vastata . . .

Lõpuks nad tulid majast välja. Tulid üksteise järel, suudlesid Joanni kätt, tema aga omakorda silitas neil pead, püüdes igaühele öelda midagi head ning naljakat, sest esimesel kohtumisel on alati kõige tähtsam hea ja pisut naljakas sõna . . . Samal ajal tõi Katariina majast pisikese laua ning asetas selle ümber väikesed toolid. Ta tõi lauale mamalõõga ja kallas kirsid kõrvitsakaussi. Ja see soe hommik, ja see mamalõõga, ja need kirsid olid uue perekonna sünni tunnistajaiks.

Järgmisel hommikul, see oli pühapäev, läksid nad kõik, niipea kui pisut valgenes, puhtakspestult, seljas riided, mida jumal andnud, pikas hanereas mööda Dnestrit ülespoole. Kõige ees läks Katariina, tema järel, pisut tagapool, tuli isa Joann. Neile järgnesid nende tüdrukud ja poisid. Rongkäigu lõpetas tuntud Nitse, kellel seekord oli seljas avar jämedast linasest riidest särk ning kes võis nüüd kuni suve lõpuni kanda oma tegelikku mehenime.

See kaheksa inimese rongkäik, pealegi veel nii varasel hommikutunnil, äratas imestust. Talupojad ei armasta tavaliselt kaua teadmatuses olla ning nad küsisid neid kohates Katariinalt otse, kuhu nad nii vara lähevad.

«Läheme Kalaraši kloostrisse jumalateenistusele.»

Neile aga, kes küll imestasid, aga ei söandanud küsida, vastas Nitse ise, kusjuures tema vastused olid erinevalt Katariina omast palju põhjalikumad:

«Taat koos emaga lähevad laulatama, meid võeti tunnistajaiks, Ružka aga pandi ketti ja jäeti koju.»

Kahe nädala pärast pühitseti Joann samas kirikus ametisse, kuid ta ei kavatsenudki saada tolle aja külavaimulike sarnaseks. Oma vanas vaimuliku aluskuues rassis ta alalõpmata ringi, oli kogu aeg tegevuses, vankumatu oma ettevõtmistes, ja nii saabuski kord päev, mil Dnestri-äärsete külade elanikud tulid jõekaldale vaatama, kuidas mööda Dnestrit ujuvad hiigelsuured palgiparved. Nendel seisid vennad Kruntud, kaks moskalli ja punapäine isa Joann — noh, on ta nüüd munk või mitte, papp või mitte, aga midagi temas on, sest et tema sõna

kuulasid nii vennad Kruntud kui moskallid, ja parved, ning näis, et isegi jõgi.

«See kõik ei ole ilma jumala abita,» rääkisid vanakesed raskesti ohates, sest issanda teed on tõepoolest äraarvamatud! Mõnikord ei tule mõnest ettevõtmisest, mille kallal sa kogu hingega oled, mitte tuhkagi välja, teinekord aga võtab mõni tühine asi sellise pöörde, et jääb üle vaid käsi lahutada!

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

TŠERNIGOVI TORNIKELL

Au võib ohustada üksikisikuid, aga mitte riiki.

Katariina II

. . . kreeka usk, erinevalt kõigist teistest, annab meile erilise rahvusliku iseloomu.

Puškin

Tšernigovi Joann Bogoslovi katedraal oli tuntud oma kuuepuudase tornikella poolest, mille oli linna teistest tornikelladest kuulsamaks teinud salapärane juhus. Kümned Tšernigovi tornikellad helistasid küll hommikupalvusele, küll õhtupalvusele, kuid see kõik läks nagu kõrvust ja südamest mööda, alles siis, kui helisema hakkas Joann Bogoslov, muutus hommikupalvus hommikupalvuseks, õhtupalvus õhtupalvuseks.

«Oi sa kuripatt, kus heliseb . . .»

Bogoslovi tornikella päritolu kohta oli käibel mitmeid legende; räägiti isegi mingisugustest muutustest tema kõlas, millel pidavat olema ettekuulutuslik tähendus. Võib-olla just sellepärast kogunesidki igal õhtul enne päikeseloojakut õigeusklike hulgad Bogoslovi katedraali ümber, sest rahvapärimuse järgi pidavat just õhtu ja öö piiril hakkama tornikell ennustuslikult helisema. Pead kuklas, vahtisid inimesed öisesse taevasse, kuulates kellahelinat ning püüdes sosinal ära arvata, mida see küll võiks ennustada.

Potjomkinil oli nõrkus kõige kummalise, mõistatusliku, salapärase vastu. Bogoslovi tornikellast oli ta ilmselt kuulnud sõjavägede ülemvaimulikult metropoliit Amvrosi Serebrjanikovilt, kes oli kunagi teeninud Tšernigovi pühakodades. Tegeldes, nagu alati, teiste asjadega, avaldas Potjomkin kuuldu üle imestust, kuid samas unustas selle. Kuid see legend püsis tal palju aastaid mälus, ning mõnikord, kui tal olid jälle depressiooni- või nukrushood, rabas vürstlik hiilgus oma vestluskaaslasi sellega, et viis jutu Tšernigovile — näete, pole ikka veel Tšernigovisse saanud, aga nii vaja oleks seal ära käia. Nüüd,

kui ta asutas Peterburist ära sõitma, tuletas ta jälle Bogoslovi tornikella meelde, aga seekord ei hakanud ta enam asja edasi lükkama, vaid käskis oma abidel tee lõunasse nii kavandada, et see viiks tingimata läbi Tšernigovi.

Vürstliku hiilguse vägi ja võim olid ikka veel kõigutamatud. Oma valduste piirimaile jõudes võtsid teda vastu kubernerid, vaimulikud, kõrgema seisuse esindajad. Pidulikult rõivastatud juubeldavad rahvahulgad, suurtükipaugud, kohalike kaunitaride plejaad. Feldmarssal aga kiirustas lõunasse ning tal polnud aega austusavaldusi vastu võtta. Ta tõllavoor ei peatunud, sõitis mööda hoolikalt ettevalmistatud kohtumistest, vastuvõttudest ja ärasaatmistest.

Üksteise järel vilksatasid mööda kubermangud, vürstliku hiilguse tõllavoor aga kihutas peatumatult edasi päevi ja öid, kuni neljandal päeval Tšernigovile lähenedes tabas vürst lõpuks tihedas kelladehelinas ära tolle ainsama, kordumatu Bogoslovi tornikella hääle. «Ah, kui ilus!» hüüatas ta, ning väljumata oma dormöösist*, käskis sõita otse kellahelina peale, olles kogu aeg sügavas erutusseisundis, kuni tõllad lõpuks peatusid kirikuesisel väljakul.

Kõrgel järsakul asuv imekaunis vanaaegne linn ei huvitanud teda üldse. Kuigi ta oli väsinud ja välja magamata, läks ta kuberneri ja metropoliidi saatel otseteed katedraali. Parajasti peeti õhtust jumalateenistust. Kiiruga oli talle valmistatud aukoht istumiseks, kuid ta ei soovinud istuda. Seisnud mõnda aega kiriku kupli all, hakkas ta oma taskutest midagi otsima. Leidis midagi, pistis selle suhu ja hakkas närima. Siis sügas selga, küünitudes üle õla suurivaevu kohani, mis sügeles. Vaatas üles kõigisse nelja aknaavasse ning ütles kubernerile valjusti:

«Kirikul pole väga viga. Aga miks helistamine järele jäeti?»

Selgus, et helistati endiselt, aga kirikusse kostis kellahelin summutatult. See ei meeldinud Potjomkinile, kes pidas ennast peale kõige muu ka akustikaspetsialistiks. Teinud ringi kirikus ning pööramata erilist tähelepanu jumalateenistusele, väljus ta uuesti kiriku eeskotta. Seal märkas ta ühesilmalist munka, kes seisis pisikese puldi taga ja müüs küünlaid.

Olles ise ühe silmaga, suhtus Potjomkin sõbralikult kõigisse, kes sel või teisel põhjusel olid kaotanud poole oma nägemisvõimest, ning polnud juhust, et ta oleks õnnetust mööda läinud ilma sellele tähelepanu pööramata.

«Kuidas sind kutsutakse, isa?»

«Panfutiks, teie hiilgus. Vend Panfuti.»

«Kuidas äri läheb?»

* Dormöös — vanaaegne tõld, milles oli võimalik ka magada. (*Tõlkija.*)

«Kirikus ei äritseta, teie hiilgus. Nõndaks. Meie küünlad maksavad ainult kopika.»

«No aga ikkagi raha eest, nagu ma aru saan?»

«Raha eest muidugi.»

«No mida sa siis keerutad. Ikkagi äritsemine.»

Sel ajal kui nad selgitasid kaubavahetuse printsiipe, kostis tornist jälle kellahelin, mis siin, kiriku eeskojas, kõlas oma täies ilus. Munk, kes müüs küünlaid, võpatas igast kellalöögist, katkestas jutu poolelt sõnalt ning lõi risti ette. Potjomkin, kes pidas ennast õigeusu kiriku kaanonite heaks tundjaks, küsis imestunult:

«Kas siis õhtupalvus nõuab, et iga kellalöögi puhul peab risti ette lööma?»

«Kui kell on seda väärt, miks siis mitte?»

«Kas sulle teie tornikell meeldib?»

«Rohkem kui oma elu, teie hiilgus.»

«Kuulad sa teda juba ammu?»

«Sellest ajast, kui ennast mäletan.»

«Aga millest ta,» küsis vürstlik hiilgus ootamatult, «võiks rääkida?»

«Iga kristlase viimsest kohusest, teie hiilgus.»

«Ja milline on kristlase viimne kohus?»

«Minu tagasihoidlikku arvamust mööda,» sõnas Panfuti, «on meie viimseks kohuseks anda mullale see, mis oli meis maist, ja taevale see, mis on meile kingitud taeva poolt.»

«Teiste sõnadega — ihu mullale, hing taevale.»

«Täpselt nii, teie hiilgus.»

Oodanud ära pausi kahe kellalöögi vahel, küsis Potjomkin:

«Aga, vend Panfuti, miks peab seda siis nii tihti ja nii visalt kinnitama? On siis kellelgi õnnestunud kas või kõige lühemaks ajaks kõrvale hoida selle viimse kohuse täitmisest?»

«Sellest kõrvale hoida pole tõesti kellelgi õnnestunud, aga selle kohuse täitmist on peaaegu kõik püüdnud edasi lükata.»

«Ka sina?»

«Aga mina olen patustest viimane, teie hiilgus.»

Potjomkin naeratas, läks välja ja istus oma tõlda ning sõitis talle määratud residentsi. Samal päeval korraldati vürstlikule hiilgusele tema Tšernigovis viibimise auks pidustused. Rahvapidustustel esitati Väikevenemaa laule ja tantse, sõideti pastoraalsete viiside saatel paatidega mööda jõge, korraldati ratsavõistlusi, millest võtsid osa kõik naaberkubermangud.

Õhtul oli kuberneri lossis ball, grandioosne ball balleti- ja teatrietendustega, mustlaste ja sissesõitnud kuulsate välismaa esinejatega, kuid vürst istus, pea norus, ning oli nii nukker, nagu oleksid järsku kõik maailma mured tema peale langenud. Ei rikkalikult kaetud laud ega tantsijatarid, ei ratsavõistlused

ega kaardimäng huvitanud teda. Tema ainsaks lohutuseks tol õhtul oli Bogoslovi tornikella helin, ja silmitsedes vastu valgust veiniklaasi või vaadates otsa mõnele sõstrasilmsele kaunitarile, hüüatas ta jälle:

«Kui vähe aega on meile antud, sest öeldud on: ihu mullale, hing issandale!»

Kuberneri korraldusel helistati Bogoslovi tornikella kogu selle aja jooksul, mis Potjomkin Tšernigovis viibis. Potjomkin kuulas kellahelinat kogu aeg, igast punktist, erinevatelt kõrgustelt, ja kui helin kas või minutikski vaikis, sest et kellalööjad on ju ka inimesed, vaatas vürst otsekohe küsivalt kuberneri poole, kuberner linnapea poole, ning juba kihutasid kullerid mööda kivisillutist läbi linna Joann Bogoslovi poole, et selgitada, milles on asi.

Neli tugevat kellalööjat lõid üksteist välja vahetades peaaegu ööpäev läbi kella. Kesköö1 tulid sellest pidevast helinast üleserutatud linnaelanikud tänavale, kogunesid ümber katedraali, vaatasid üles kellatorni ning küsisid üksteiselt — mis on lahti? Need, kelle usk oli väiksem ja huumorimeel suurem, vastasid oletamisi: «Vürstlik hiilgus lööb ise endale kella.»

Ja Bogoslovi tornikella löödi kogu öö läbi ja ka peaaegu kogu järgmise päeva. Ning isegi järgmise päeva õhtul, kui vürstlik hiilgus oli juba Tšernigovist ära sõitnud, löödi kuberneri korraldusel ikka veel kella, sest et vürstlik hiilgus võis soovida lahkumisel veel kord nautida seda salapärast imet.

Ja tõepoolest! Ärasõitev vürst peatas iga kolme-nelja versta järel oma voori, väljus dormöösist, jäi tolmusele teeservale seisma, vaatles kaua õhtuvines taevast, kõrget järsku kallast, kust sinkjashalli sirge paplirea tagant paistsid Tšernigovi kirikute kellatornid. Potjomkin, suur ja üksildane, seisis teeserval ning kuulas kauget, põldude tagant summutatult kostvat kellahelinat ning mööda ta kahvatuid, allarippuvaid põski voolasid pisarad . . .

Aga mis see siis on? Ühes peatuses, kui päike oli juba kitsa loojanguriba taha vajunud, kuid põlde valgustas veel pika pilvitu suvepäeva kuma, seisis vürstlik hiilgus jälle teeserval ja silmitses taas kauguses vaevalt aimatavat Tšernigovit, ent katedraali kellahelinat polnud enam kuulda. Mitte mingisugust, ei kurba, ei mõtlikku, ei tavalist.

«Nad on hoopis jultunuks läinud!» oigas ta. «Kas siis niimoodi saadetakse ülemjuhatajat teele!»

«Küllap nad helistavad, kuid me oleme juba liiga kaugel,» arvas keegi tema kaaskonnast.

«No jaa . . . aga mina ei suuda enam ilma selleta olla! . . .» ütles vürst nõutult. «Mis siis teha?»

«Ah, see Tšernigov on hoopis ülbeks läinud! On siis talle

selline imede ime seisusekohane!» hüüatas Popov, kes mitte kunagi pead ei kaotanud. «Kuller siia!»

Ja juba lendabki kuller tagasi Tšernigovisse, ja juba võetakse suure kiiruga Joann Bogoslovilt tema tornikell maha, laaditakse väga ettevaatlikult vastavale platvormile ning saadetakse lõunasse vürstliku hiilguse voori kannul. Nukraks ja orvuks jäi iidne Tšernigov, kuid mis teha! Väikeste linnade rahu ja heaolu on otseses sõltuvuses selle ilma vägevate rahust ja heaolust, ja siin, nagu öeldakse, ära kasule looda, või muidu võid hoopis kahju saada.

Moldaavia pealinnas valitses kesksuve tolmune palavus ning tol varasel hommikutunnil, mil vürstliku hiilguse tõld peakorteri ees peatus, oli nii lämbe, et pikast teest äravaevatud feldmarssal ei suutnud ilma teiste abita tõllastki välja ronida ja teisele korrusele tõusta. Õhku ei jätkunud.

«Repnin minu juurde!»

Kindral Repnin tuli heade uudistega. Päev või paar enne Potjomkini saabumist oli Galaţis lõpuks alla kirjutatud rahulepingu projektile, mis nüüd esitati vürstlikule hiilgusele kinnitamiseks. Ajaloolase Petrovi tunnistust mööda sattunud vürstlik hiilgus sellisesse raevu, et rebinud projekti Repnini silma all puruks ning teinud talle ennekuulmatu peapesu.

«Enne kui sõlmida rahu,» karjus talle Potjomkin, «oleks teil tulnud välja selgitada olukord sõjatandril! Olgu teada, et türklased ei ole purustatud mitte ainult maismaal, vaid ka merel! Viitseadmiral Ušakov lõi Türgi laevastiku täielikult puruks, meie laevade suurtükke on kuulda Konstantinoopolis! Me oleks pidanud türklastelt kolm korda rohkem saama, kui teie siin välja kauplesite!»

Ta oli Peterburis viibimisest, pikast teest ja lämmatavast suvest nii ära vaevatud, et ta raev ei kestnud kuigi kaua. Veidi järele mõelnud, ei hakanud ta saavutatud kokkulepet tervenisti tagasi lükkama, ta nõudis ainult, et türklased tuleksid veel kord läbirääkimiste laua taha. Jassõs, Peterburist kaugel, sai ta jälle tagasi nii igatsetud tegevusvabaduse, ning tundes oma käes seda võimu, mis vahepeal näis juba käest libisevat, oli tal mõningal määral piinlik oma käitumise pärast Repniniga. Oli ta ju ikkagi jätnud armee tema hoolde, ning sõjavägi oli kogu aeg võidelnud ja võitnud . . . Et suhteid kuidagimoodi leevendada, läks ta Repnini juurde lõunasöögile, istus aga laua taga vaikides, hajameelsena, süngena.

«Miks te nii nukker olete, teie hiilgus?»

«Ärge küsige, vürst. Aeg-ajalt tuleb peale selline kurbus, otsekui must pilv. Olen isegi mõelnud, et kas mitte saata see kõik kuradile ja minna mungaks?»

«Mis seal ikka,» lausus Repnin, «ega seegi pole paha mõte. Teie oskusi ja vedamist arvesse võttes olete täna munkpreester, homme arhimandriit, sealt aga pole valge klobukinigi kuigi pikk tee. Hakkate õnnistama meid kahe käega kangelastegudele, meie aga hakkame suudlema teie paremat kätt.»

«Ei,» ütles Potjomkin, «ma ei taha mungaks hakata mitte sellepärast, et ülespoole tõusta, vaid selleks, et allapoole laskuda.»

«Milleks siis allapoole?»

«Et täita kristlase igipõlist kohust — anda mullale see, mis oli meis maist, ja taevale see, mis oli meis jumalikku.»

«Noh, selle piiblipeatükini annab teil veel kaua aega elada, teie hiilgus! Te olete lihtsalt ära vaevatud, pikast teest väsinud, ning nagu kõik inimesed, kel pole mitte üksnes suur hing, vaid ka suur kere, talute halvasti palavat lõunamaist kliimat. Meie siin leiame väljapääsu näiteks pardijahis. Istume paati, sõuame kõrkjatesse ja ootame jaheduses. Lasksid pardi, ujud ise saagile järele, ja niimoodi veidi karastust saanud, istud jälle paadis, püss käes ja vahid taevasse . . .»

Selleks et oleks hõlpsam rahuläbirääkimisi juhtida, sõitis vürstlik hiilgus mõneks ajaks Galaţisse. Kuna ta aga oli ikka veel rusutud meeleolus, otsustati korraldada pardijaht. Vaikus, tasane kõrkjate sahin koidikul, äraehmatatud partide lendutõus terava nurga all, välkkiire lask, jõkke langeva linnu sulpsatus, ning jälle vaikus, rahu, kõrkjate lõputu sahin . . . Kaks jahipäeva näisid taastavat vürstliku hiilguse jõuvarud, kuid samal ajal lähendasid nad ka nende lõppu, sest et seal, Doonau lodukallastel ägenesid kuulsa moldaavia palaviku hood, mille käes vürstlik hiilgus juba ammu kannatas.

Palavik pani vappuma üle päeva. Ööpäev läbi olid sellised värinad, et hambad plagisesid, järgmine ööpäev laskis hinge tõmmata. Kui vappehood peale tulid, laoti talle peale karusnahksed kasukad, ta oli nende all lämbumas, kuid karjus aina, et sellest ei ole abi, külm on. Järgmisel päeval lebas haige läbinisti äravaevatuna ning üleni higisena, meenutas eelmise päeva õudusi, aga ta ei jõudnud veel korralikult hingegi tõmmata, kui vappevärinad algasid uuesti.

Kõigele lisaks oli vürstlik hiilgus veel erakordselt ebausklik ning Galaţis sai see aina uut toitu. Augusti alguses suri saadud haavadesse suurvürstinna vend, Würtembergi prints. Vürstlik hiilgus viibis kohalikus kirikus toimuva matusetalituse juures, kuid olles palavikust ülimalt nõrgaks jäänud, ei jõudnud ta matusetalituse lõpuni vastu pidada ja läks välja. Mingisuguse arusaamatuse tõttu aga oli tema tõlla asemel ette antud surnuvanker ning vürstlik hiilgus istus hajameelselt sinna. Ta istus seal tükk aega ning imestas, miks minema ei sõideta. Lõppude

lõpuks tuli eksitus ilmsiks. Potjomkin istus ümber oma tõlda, kuid kägisev surnuvanker jälitas teda kõigil palavikupäevadel.

Enne Potjomkini tulekut Galaţi ümbruses toimunud lahingud tegid elu linnas võimatuks. «Seesinane paik,» kirjutas Potjomkin Galaţist Repninile, «on täis inimeste ja loomade laipu ning meenutab rohkem surnuaeda kui inimeste eluaset. Tõbi on mind täiesti ära vaevanud ning ma olen nüüd väga nõrk.»

Ülemjuhataja haiguse tõttu saavutati kokkulepe viia läbirääkimised Galaţist üle Jassõsse. Palavik aga aina ägenes. Nüüd andis ta haigele pisut rahu ainult igal kolmandal päeval. Ka pärast ülekolimist lossi ei olnud vürstlik hiilgus ikkagi suuteline tööasjadega tegelema, ning tuli kolida oma sõbra Mavrokordatose mõisasse, mis asus Jassõ lähedal. Tolmune, kuiv ja palav suvi läks pikkamisi üle samasuguseks tolmuseks, kuivaks ja palavaks sügiseks, ning see oli malaaria käes vaevlejatele talumatu.

Keisrinna oli väga erutatud, saades teate, et Potjomkin on raskesti haige. Arvates, et ta ise on ka selles mõningal määral süüdi, kirjutas ta talle peaaegu iga päev, mõni päev isegi kaks kirja. Vürstlik hiilgus nuttis neid lugedes, kuid oma käega vastama ei olnud enam suuteline. Valitsejannat ei rahuldanud põrmugi dikteeritud kirjad ning ta hakkas kiiruga otsima usaldusväärset inimest, keda võiks viivitamatult lõunasse saata. See ustav inimene pidi olema kogu aeg vürstliku hiilguse kõrval ning teatama keisrinnale iga päev kõige üksikasjalikumalt vürsti enesetundest. Lõppude lõpuks langes valik Aleksandra Vassiljevna Branitskajale, ühele vürstliku hiilguse vennatütrele. Kuna Aleksandra Vassiljevna elas pärast abiellumist Kiievis, palus keisrinna teda kõik sinnapaika jätta ning sõita aegaviitmatult lõunasse raskelt haige onu juurde.

Peab ütlema, et neljast või isegi viiest kaunitarist vennatütrest, keda Potjomkin oli päratult rikkaks teinud, tundis ainult Aleksandra Vassiljevna, kes oli rikkale Poola magnaadile Franciscus Branickile mehele läinud, oma kõikvõimsa onu vastu siirast sümpaatiat, ning saanud valitsejanna kirja, sõitis otsemaid Jassõsse.

Kahjuks saabus ta liiga hilja, sest et Grigori Aleksandrovitš oli juba hinge vaakumas. Kolm arsti — Tian, Masso ja staabiarst Sankovski — olid valmis kas või nahast välja pugema, kuid kõik oli asjata. Moldaavia palaviku vastu, nagu muuseas iga teisegi palaviku vastu, oli tookord olemas, ja on praegugi, ainult üks mõjus rohi — hiniin. Vürstliku hiilguse hellitatud ja ületoidetud organism võitles raevukalt selle rohu vastu. Millega arstid teda ka ei seganud, millega nad teda ka ei pehmendanud — kõik oli asjata. Niipea, kui kibe hiniin oli feldmarssali makku jõudnud, algas kohe oksendamine, ning see ei

lakanud enne, kui organism polnud täielikult vabanenud sellest mürgist. Pärast oksehoogusid lamas vürst liikumatult, näis, et ta isegi ei hinganud, ning oli vaja kaua aega oodata, enne kui oli tunda pulsilööke.

Need kolm nädalat, mis vürstlik hiilgus Jassõ lähistel veetis, olid vist kõige raskemad tema elus. Hiigelsuur abitu ja kurnatud keha lebas päevad läbi liikumatult, ta ei süvenenud enam millessegi, ning ainus, mille vastu ta veel huvi tundis, oli Tšernigovi tornikell. Ta pidas kogu aeg plaani, millisesse Jassõ kellatorni see üles seada, aga kell polnud ikka veel kohale saabunud, ning taas kutsus ta välja Bouri, kellele oli tehtud ülesandeks jälgida kella liikumisteed.

«Noh, kus ta siis on . . .»

Bouri ettekanded olid reeglina optimistlikud, põhjalikud, kuid need ära kuulanud, ohkas feldmarssal:

«Ja ikkagi liiga kaua, liiga kaua veavad nad teda.»

Septembri alguses toodi vürstlik hiilgus ta enda palvel tagasi linna. Tema katsed kas või mõneks ajaks töö juurde tagasi pöörduda jäid tagajärjetuiks. Ta oli niivõrd nõrk, et ei olnud isegi suuteline andma allkirja Anapa vallutamisel eriti silma paistnute autasustamislehele. See võimetus isegi mitte hanesulge käes hoida ajas vürsti paanilisse hirmu peatse lõpu ees. Ta palus tuua palvelast oma lemmikikooni, helesinise ikooni, millel kujutati õnnistavat Kristust ja mille keisrinna oli talle kinkinud tema määramise puhul Novorossia kindralkuberneriks. Ta pidas seda ikooni imettegevaks. Ent . . . inimene on nõrk, tänulikkusekoorem raske. Vaevarikkad päevad läksid mööda, ja helesinine Kristus saadeti jälle tagasi palvelasse teiste ikoonide juurde järgmiste raskete aegade saabumiseni, kui ilma temata jälle läbi ei saada.

Lebades nahkdiivanil abituna ja üksildasena, vajus vürstlik hiilgus tundide kaupa mõttesse. Tõepoolest, mõtles ta, kui palju rahvaid, kui palju sugupõlvi on Lunastaja ees põrmu langenud, anudes talt abi. Hädast välja rabelnud, unustasid nad tema kuni järgmiste raskete aegadeni. Tema aga ei mäletanud kurja ning ootas, kuni nad tulevad jälle oma palvetega, ja aitas neid jälle, ning just sellepärast on ta rohkem taeva kui maa poeg.

Noil pikkadel kannatusöödel koostas vürstlik hiilgus kaksteist Lunastajale pühendatud kaanonit, mis aga tema surmaga seotud segaduses kaduma läksid. Popov, kes kirjutas need ette-ütlemise järgi üles, ei olnud neid hiljem suuteline taastama, kuigi ta oli Kaasani preestri poeg.

Oktoobri alguses, ühel keskpäeval kujutles vürstlik hiilgus äkki, et ta lamab sellessesamasse lossi toodud kirstus. See teab kust tulnud nägemus viis ta raevu. Surra selles tolmuses linnakeses, kus pole isegi õhku hingamiseks? Kuidas ta küll varem polnud aru saanud, et siin pole talle määratud mitte kroonitud saada, vaid hinge heita, aga kui see nii on, siis miks mitte siit kohemaid lahkuda?

Kiiresti kutsuti välja Bour.

«Ma ei taha surra Jassõs,» ütles talle Grigori Aleksandrovitš. «Ma viin oma kirstu siit minema, viin ta oma armsasse, omaenda kätega ehitatud Nikolajevisse. Käsi mind viivitamatult välja kanda!»

«Aga, teie hiilgus, isegi tõllad pole veel sõiduvalmis . . .»

«Las seavad valmis selle aja sees, kui mind trepist alla tuuakse . . .»

Teele asuti mõne tunni pärast ülepeakaela, meeletu kiiruga. Potjomkinile oleks olnud ideaalne, kui tal poleks kunagi tarvitsenud oma dormöösist välja ronida. Tal oli suur rännukirg. Kui teda talviti Peterburis vaevas unetus, sõitis ta sageli kakskolm korda pealinnast Tsarskoje Selosse ja tagasi, aina kihutas hobustega, kuni õnnis rahu jälle rahutule sõitjale tagasi tuli. Kes teab, mõtles vürstlik hiilgus, võib-olla halastab mu peale ka seekord, kuni me Nikolajevisse sõidame, mõnus, sügav uni . . .

Kahjuks oli pärast kaks kuud kestnud palavikku temas kadunud ka rännumõnude tunne. Ei jõutud Jassõst kaugemale kui versta viisteist, kui tal jälle halb hakkas. Palavik vapustas teda nii tugevasti, et näis — nüüd viskab ta tõllast välja. Kui jõuti üle Pruti, peatuti ja hakati nõu pidama. Tee lähedal seisis üksik majake. See oli väike, väliselt korrashoitud moldaavia talumaja. Ta oli täiesti tühi. Pere polnud ilmselt oma rännuteedelt veel tagasi jõudnud. Aga võib-olla oli ta otsa saanud, või läinud, nagu paljud teisedki, kerjama. Majas hakati kiiresti kraamima, pühiti põrandad puhtaks, toodi sisse nahkpadjad. Kõige suuremasse ja valgemasse tuppa tehti ase vürstliku hiilguse jaoks. Pimeduse saabudes andis palavik justkui pisut järele. Arstidele isegi näis, et vürst jäi magama, ning pikkadest magamata öödest äravaevatud abilised vajusid surmaunne.

Aga paari tunni pärast ärkas vürstlik hiilgus jälle üles. Oli lämmatav. Ta palus avada aknad, kuid kõik ümberringi magasid surmaund. Siis tõusis ta ise üles, et akent avada. Selgus aga, et seda on võimatu teha. Tol ammusel ajal polnud vaestel inimestel millegi eest osta kallist aknaklaasi ja selle asemel kasutati veiste ärakuivatatud ja sirgu tõmmatud põit.

Õhupuudusest hingeldades astus vürst üle oma magava saat-

jaoskonna ning lõi rusikatega need põied puruks. Värsket õhku aga ei tulnud ikkagi juurde ning vürst läks välja. Et aga ka väljas oli niisama lämbe, siis võttis see ta jalust päris nõrgaks. Ta hakkas ringi vaatama, kust tuge leida, sest polnud enam jõudu püstigi seista. Sel hetkel eraldus eemal seisva tõlla juurest mingi vari.

«Käskige, teie hiilgus!» lausus vari kähiseva vanainimesehäälega.

Potjomkin tundis ära vana ulja kasaka hüüdnimega Kresalo. Ta oli kuulnud Golovatõilt igasuguseid lugusid tema kangelastegudest, mistõttu soovis, et see kasakas tema konvoisse võetaks, ning nüüd, vaevu jalul püsides, tundis ta mehe läheduses suurt rõõmu. Kuigi Kresalo oli vana, oli temas mingit nooruslikku, igavest jõudu, Potjomkinil aga oli sellest just nüüd puudu rohkem kui kunagi varem.

Toetudes vanamehe najale, ta puhkas pisut. Raske tolmune lämbus ei lasknud täiel rinnal hingata. Oli täielik tuulevaikus. Hiigelsuur tähistaevas rippus madalal ööpimedusega ühte sulavate künkaharjade kohal ning ainult kusagil kaugel, mingi kauge künka nõlval, vilkus üksik salapärane tuluke, kadudes aeg-ajalt lämbesse ööpimedusse, et siis jälle ennast näidata.

«Sinna!» ütles Potjomkin vanale Kresalole. «Sinna, ja aega viitmata, silmapilk vii mind sinna!!!»

See tuluke aga oli tavaline karjuselõke, midagi salapärast selles polnud. Nagu teada, on stepikarjustel hagu vähe, mistõttu nad pikkadel öödel pilluvad tulle lambapabulaid. Tuli sellest küll rohkem hõõgub kui põleb. Kui leek peaaegu kustumas on, viskavad karjused tulle paar-kolm oksaraagu, millest leek üles lahvatab, valgustades hetkeks kogu ümbrust, seejärel aga hakkab lõkkease jälle hõõguma.

Lõkke ääres, mida Potjomkin oli märganud, istusid kaks karjust — vanamees ja tema noor abiline. Vanamehel ei tulnud und ning ta mõlgutas noid raskeid, magus-nukraid mõtteid, mis sulatavad moldaavlase koos oma murega üheks tervikuks, ning sellest ühinemisest sugeneb selline mõnus tunne, et midagi muud polegi elus vaja. Noor, vastupidi, oli täis elujõudu ning ta peas keerlesid mingid rahutud mõtted. Kogu aeg ta nagu kuulatas midagi, nagu oleks tal kavatsus kuhugi minna, tal polnud asu paigal püsida.

«Sa, taat, ütle otse välja: kas annad mulle raha laenuks või ei?»

Vanamees vabanes hetkeks oma mõnusast suigatusest, et lausuda naeratades noorele abilisele:

«Tuulepea oled sa, poiss! Raha, mis ma eile teepeenralt leidsin, ei saagi õieti rahaks nimetada. Vene keeles kutsutakse seda viiekaks, see tähendab viis kopikat. Kogu tema väärtus on sel-

les, et ta on ümmargune ja et tuul teda minema ei puhu.»

Noort karjust need mõttetud targutamised ainult ärritasid.

«Sina ära mulle seleta, mis see viiekas on, seda tean ma ilma sinutagi. Sa laena ta mulle, nii et see raha minu vöö vahel seisaks, aga kuidas või milleks ma seda kulutan, see pole enam sinu mure.»

Vanamees ohkas. Rahast lahkuda ta ei tahtnud, aga lasta ennast tõmmata pikka vaidlusse tühja asja pärast tähendaks ära rikkuda seda mõnusat tukkumist, mida ta nii väga hindas.

«No hea küll, oletame, et see on väärt raha. Aga kuhu sa nüüd keset ööd lähed selle eest suitsupoolist ostma?»

«Ka see pole enam sinu mure,» vastas noorem. «Kui mul raha on, küll ma siis juba endale suitsu muretsen. Postitee on siinsamas paari sammu kaugusel. Äkki tuleb postitõld enne, kui ma sinna jõuan! Kutsareilt võib peaaegu alati suitsupoolist saada!»

«Mis postitõllast siin sõja ajal rääkida! Kord nädalas on teda näha, ja ka siis kihutab nagu hullumeelne mööda, paludes jumalat, et lipsaks läbi.»

«Kuule, taat, aga võib olla sa lihtsalt ihnsusest . . .»

Vanamehel katkes kannatus. Tuhninud oma taskutes, leidis ta viielise üles. Poiss võttis raha vastu ja peitis selle kähku oma nahkse vöö vahele ning läks kohe ähmi täis. Ta kuulatas hoolega ja oli valmis jalamaid jooksma pistma.

«Ma vaatan sind, oled ikka üks rüblik küll,» sõnas vanamees.

«Tss!»

«Mis on, kas on kuulda?»

Poiss seisis liikumatult nagu raidkuju, kuulatades, püüdes tabada öövaikuses mingitki heli, mis sarnaneks kabjaplagina või vankrirataste kolinaga, kuid ümberringi valitses majesteetlik, häirimatu, ürgne vaikus.

«Jäta parem see harjumus maha,» soovitas vanamees sõbralikult. «Meie, karjused, ei saa igale nõrkusele järele anda. Meie peame valvama jumala loodud loomade järele. Juhtub, et teinekord saab sul tubakas otsa, aga ümberringi on ainult tühjad mäed — mis siis saab? Jätad lambad sinnapaika ja lähed tubakat otsima? Tuled tagasi, aga su karjast on ainult sõrad järele jäänud!»

«Jätaksin ju küll suitsetamise maha,» ohkas poiss, «aga mis teha, kui see on juba verre läinud.»

«Algas ühest mahvist?»

«Ühest mahvist.»

Nad rääkisid veel paljudest pahedest ja ihadest, mis varitsevad vaest inimolevust, sellest, kuidas ja millistel asjaoludel need pahed inimesele külge hakkavad, millistest võiks veel lahti saada ja millised käivad kuni hauani kaasas, kuid ime . . .

«Noh, kas on kuulda?»

Noormees ohkas pettunult.

«Ma võtsin juba raha hammaste vahele, et suurele teele joosta . . .»

«Vaata, et sa ülejäänud raha tagasi ei hakka küsima,» sõnas vanamees, «muidu teed endale päris häbi.»

«Sina, taat, aina naerad, aga kui sinu asemel oleks suitsetaja, küll tema juba minu murest aru saaks. Juhtub isegi seda, et üks suitsetaja teisele suitsetajale tubakat jumalamuidu annab. Kui teada tahad, ma mangusin selle viieka endale rohkem julguse jaoks . . .»

«Pole viga, kannata veel veidi. Näe, kui jumal annab, siis sõlmitakse rahu, me viime lambad talvituma ning ma luban sul Jassõsse minna. Seal võid kreeklaste juures endale terve talve suitsuvaru muretseda.»

«Arvad, et rahu sõlmitakse?»

«Ilmtingimata. Kui kaks riiki teineteisest kuidagi jagu ei saa, mis siis muud üle jääb? Rahu. Aga kui tuleb rahu, hakkab meie elu ka tasapisi minema.»

«Arvad, et annavad?»

«Annavad,» ütles vanamees veendunult. «Uute sõdade jaoks on vaja soldateid, aga et naised saaksid uut armeed sünnitada, on vaja rahvast veidi lõdvemale lasta. Ja seni kui naised lapsi kantseldavad, saab ise ka veidi hinge tõmmata.»

Noormees tahtis sellele midagi vastu vaielda, aga äkki hüppas ta üles ning pistis mööda mäeveeru selle jalamil kulgeva postmaantee poole jooksma. Pruti poolt küljest kihutasid mitu tõlda konvoi saatel. Võtnud välja oma raha, jäi karjus keset teed seisma, olles valmis pigem surema, kui sealt lahkuma.

Esimese tõlla hobused põikasid kõrvale, nad oleksid äärepealt tõlla kummuli paisanud. See segadus sundis kogu voori peatuma. Vana kasakas Kresalo paljastas oma mõõga ja kappas voori peasse, et välja selgitada, milles on asi.

«Noh, mis seal on?» küsis ärritatult kindral Golitsõn, kes saatis vürstlikku hiilgust sellel sõidul.

«Mingi jama, teie kõrgeausus,» vastas kasakas pettunult. «Karjus palub tubakat.»

Roninud oma tõllast välja, läks kindral selle tõlla juurde, milles sõitis vürstlik hiilgus.

«Kas sõidame edasi või puhkame pisut, teie hiilgus?»

«Kummaline,» lausus Potjomkin. «Väga kummaline. Ega temaga ometi teel midagi juhtunud pole?»

«Mis saab sellise hiiglasega juhtuda?»

«Noh, võib ettevaatamatusest või mõne veetakistuse ületamisel kummuli paiskuda . . .»

«Mis veetakistusi saab seal olla!» arvas Bour. «Üle Dnepri

parvetati ta juba ammu, aga mis Dnestrisse puutub, siis alles eile, kui te käskisite sõita Nikolajevisse, me saatsime teele kulleri, et Tšernigovi tornikell otse sinna toodaks.»

«Hilja,» lausus vürstlik hiilgus, kui oli pisut mõelnud. «Nüüd on juba hilja. Kõigele lisaks on ta vait jäänud. Mina teda enam ei kuule. Aga kui ta minule on oma helistamised juba helistanud, milleks siis temaga veel jännata? Las viivad Tšernigovisse tagasi. Saatke otsekohe, silmapilk kuller teele.»

Tõusnud püsti, ta ootas, kuni antakse vajalikud korraldused ning kuulas siis kaua, kuidas üksiku ratsaniku kabjaplagin öövaikuses vaibus.

«Ja ka meil pole mõtet edasi sõita,» teatas ta äkki. «Tõstke mind vankrist välja. Ma olen ikkagi sõdur ning tahan sõjamehe kombel surra väljal.»

Tõllast toodi välja nahksed padjad, nad pandi tee lähedale mäenõlvale maha ning kaeti vaipadega. Suure vaevaga kanti kätel välja vürsti kogukas, külm, peaaegu elutu keha. Arstid püüdsid katsuda ta pulssi, kuid vürst käskis neid teda rahule jätta. Tõsi, ta vennatütar tõi tõllast veel pudeli odekolonni, keelitades vürsti tohterdama ennast tema oma meetodil. Kõigist tõbedest oli vürst seni ennast ravinud ainult ühtemoodi: ta kallas oma pealaele, otse oma võimsale salkus juuksepahmakale pudelitäie odekolonni, mille ta ise oma hiigelkämblaga laiali hõõrus. Kogu elu oli see vahend aidanud, kuid seekord . . .

Vürst heitis pikali ja laskis ennast vaipadesse mässida. Mõne aja pärast küsis ta vennatütrelt:

«Mis siin kõrval on? Kes siin hingavad nii kõvasti?»

«Lambakari. Lambad nohisevad läbi une.»

«On neil seal lõke või? Suitsuvingu tuleb.»

«Karjused teevad ööd lühemaks.»

«Aga kas sellele karjusele, kes meid kinni pidas,» küsis vürst pärast pikka pausi, «anti tubakat?»

Hakati uurima. Selgus, et ei antud. Kutsuti kohale noor karjus ning vana kasakas puistas talle oma tubakakotist pisut tubakat. Potjomkin jälgis, kuidas karjus oskamatult suitsetab, ning käskis ennast siis selja peale keerata. Mõnda aega lamas ta vaikides, lastes ennast hällitada hiiglasuurel öisel taeval.

«Saša, kuule Saša . . .» hüüdis ta vaikselt vennatütart.

«Mis on?»

«Näed sa toda väikest tähekest?»

«Näen.»

«See on minu lemmiktäht. Kogu elu on ta mind peibutanud, kogu elu on ta mind soosinud, ja kes võis arvata, et kõigekõige kõrgemas seniidis . . .»

«Mis sa nüüd, onuke? Ja kuidas ta sulle veel paistma hakkab, kuidas me veel elame!»

Vürstliku hiilguse silm väljendas nukrust.

«Mine too mulle helesinine Kristus.»

Vennatütar läks tõldade juurde, ja seni kui ta seal otsis, silmitses vürstlik hiilgus väikesekasvulist, vana vimmas kasakat, kes seisis, püss käes, ta jalgade juures. Vürsti raskeis mõtteis oli midagi lõputult kibedat ja mahajäetut.

«Tule lähemale, soldat!»

Kasakas võpatas, otsekui oleks teda jumal teab milliselt määruste rikkumiselt tabatud, ning ajanud ennast vormikohaselt sirgu, tardus valvelseisangusse.

«Sina, soldat, anna mulle andeks,» seadis feldmarssal suurivaevu sõnu ritta.

Kresalo neelatas kuivalt, vaatas kuhugi väljale ning lausus siis vaikselt:

«Ei ole mina teile kohtumõistjaks, teie hiilgus. Kui midagi oligi meie vahel, küll jumal andestab.»

«Ma olen sageli olnud sinu vastu liiga karm, soldat . . .»

«Teenistus pole sõprus . . .»

«Olen sundinud sind käima igasuguseid teid mööda . . .»

«Sõjas ilma selleta ei saa . . .»

«Liiga sageli sundisin verd valama . . .»

«Meie seisime oma jumala, oma usu eest, ja siin juba, nagu öeldakse, ei saa kaotustega arvestada.»

Vürst hingas kergendatult, otsekui oleks maha saanud kõige raskemaga sellest, mis tal ees seisis.

«Igatsed kodu järele?»

«Mis seal rääkidagi, teie hiilgus. Aeg on seeme mulda visata.»

«Jumal kaasa,» lausus vürstlik hiilgus lõpuks, kuidagi ebamääraselt, õieti mitte kellelegi.

Samal ajal tuli Branitskaja ikooniga. Potjomkin suudles helesinist Kristust, nuttis, suudles jälle ning surus siis ikooni vaikselt vastu oma rinda. Näis, et ta jäi tukkuma, aga siis võpatas ta äkki mitu korda järjest. Krahvinna Branitskaja mõtles endale sooja salli ümber tõmmates, et see on haigus, mis nõndamoodi ihust lahkub, aga vana kasakas, kes valvas vürsti jalge juures, lõi risti ette ja ütles:

«Läheb minema, tänu jumalale . . .»

«Kuidas — läheb minema?»

«Noh, sureb, tähendab.»

«Mida sa, lollpea . . . Kuidas nii tohib öelda!!!»

Tormanud vürstliku hiilguse juurde, kukkus Branitskaja teda kallistama ja suudlema, pani siis vürsti suure pea oma põlvedele ning hakkas talle oma hingeõhku suhu puhuma,

püüdes teda ellu äratada, ise seejuures hüsteeriliselt karjudes:

«Ei! See ei saa olla võimalik, me ei tohi seda lubada!»

«Viige ta lahkunu juurest eemale,» lausus kasakas rahulikul häälel. «Eided lähevad surma nähes ikka endast välja . . .»

Vahisõdurid seisid, julgemata krahvinnat puudutada, ning siis tõstis noor Golitsõn ta sülle ja viis tõldade juurde. Branitskaja kisendas ja püüdis ennast haardest vabastada, kuid Golitsõn oli tugev, musklites mees ning tema otsusekindlus mõjus kainestavalt. Mõne minuti pärast, olles lõplikult rahunenud, tuli krahvinna ise lahkunu juurde tagasi, istus pisut eemal maha ning hakkas vaikselt, eidelikult nutma.

Vürstlik hiilgus lamas, pea tahapoole vajunud, ning tema ainus, nüüd juba samuti kustunud silm vahtis ikka veel lõputut tähistaevast. Kresalo, kellele oli olukorra sunnil saanud osaks olla tunnistajaks hinge vaevarikkale lahkumisele kehast, astus lahkunu juurde, pani tema pea padjale, öeldes:

«Vaja on münti, et silm kinni vajutada, kuni laug veel kangeks pole jäänud.»

Nad kõik olid Jassõst välja sõitnud nii suure kiiruga, et raske küll uskuda, mitte kellelgi polnud kaasas kuldmünti. Hakati otsima kas või hõbe- või vaskmünti, kuid kellelgi polnud mitte kopikatki. Ning siis ulatas too noor karjus lähemale astudes oma raha. Kasakas võttis ja vajutas sellega kinni juba kangestuma hakkava silmalau, ning tagasihoidlik viiekas, mille keegi oli teeservale pillanud ja mille olid leidnud moldaavia karjused, lebas selle maailma ühe kõige rikkama ja vägevama mehe ainsal silmal.

See nii ootamatu surm vapustas kõiki vürsti kaaskondlasi sedavõrd, et mitte keegi ei teadnud, mis nüüd ette võtta, ainus, kel jätkus meelekindlust, oli ikka toosama kasakas hüüdnimega Kresalo. Käsutanud konvoi feldmarssali jalge ette ühte viirgu paigale, kamandas ta:

«Anda au!»

Kindral Golitsõn paljastas oma mõõga, soldatid laadisid püssid, ning kakskümmend pauku lõhestasid jaheda hommikueelse öö. Seejärel käsutas kasakas:

«Palvele!»

Neil polnud ühtegi vaimulikku kaasas, ja Sarti, kes oli vürstlikku hiilgust piiritult armastanud, otsustas, et see on tema kohus. Laskunud ühele põlvele, suudles ta Lunastaja ikooni, tõstis siis käed teatraalselt taeva poole ja hakkas deklameerima:

«Oo, kõigekõrgem, kõigearmulikum, võta vastu meie ülemjuhataja, feldmarssali, kõige hiilgavama Tauria vürsti, Püha Rooma riigi krahvi, Suure Bulava hetmani . . .»

«Pole vaja nii kõrgelennuliselt, teie kõrgeausus,» katkestas

teda kasakas. «Kui palju aunimesid siin ka kokku ei loe, tollesse ilma läheme nagunii kõik ilma aukraadide ja autasudeta. Jumala ees on kõik reamehed.»

Piinlikku seisukorda sattunud Sarti tõusis ja läks eemale. Tema kohale asus vana kasakas, pani käed rinnal kokku ning lausus lihtsa inimese tavalise häälega, kes toimetab oma igapäevast palvust:

«Meie isa, kes sa oled taevas, pühitsetud saagu sinu nimi, sinu riik tulgu, sinu tahtmine sündigu . . .»

Vürst lamas liikumatult ja näis, et ta kuulab tähelepanelikult vana kasaka palvet. Hing oli lahkunud, kannatused vaibunud, ning ta ilmes oli oma kohust lõpuni täitnud kristlase rahu.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

IGAVIKU ANDAM

See jalg, mis adra taga käib,
on ikka õigel teel.

Rahvatarkus

. . . ilu on peaaegu võrdväärne
headuse ja tõega.

Renan

Dnestr aga veeretab ikka endiselt oma raskeid, külmi laineid, nagu ei tunneks maailm veel sündimise saladust ega kõnniks mööda tema pinda vanaeit vikatiga; nagu poleks meie vaim veel tunda saanud sõna lõpmatut haaret ega käsi loomisrõõmu; nagu poleks me veel igavest tõde otsima läinud ega sealt lugematuid kordi tühjade kätega tagasi pöördunud.

Mis seal rääkidagi: mis maksavad iidse jõe kõrval, kelle eluiga on aastatuhandeid, meie tühised maised asjad!

Dnestr, sa meie Dnestrike,
sa püha sinav voog!
Su kõrgel kaldal kasvavad
nii malts kui lilled koos . . .

Eluandva vee helesinine vöö järgib suursuguselt iidsete mägede käänakuid ning liigub otsekui koos meiega ja ilma meieta, sest et kui mõelda: mida küll pole need lained näinud, keda küll pole need kaldad kohanud ja teele saatnud! Nende võimsate mäehiiglaste lõhandikes on pelgupaika leidnud goodid ja sarmaadid. Selle külma jõe voogudesse on uppunud hunnide koletislik sugu. Sellel kõrgel kaldal palusid orjastatud daaklased võitjate ees põrmu laskudes armu oma väetikestele, kuid Rooma oli oma otsuses — hävitada selle sõjaka riigi kõik meessoost järeltulijad — kõigutamatu ning leegionärid rebisid emade rinnalt väetid lapsukesed ning heitsid nad kõrgelt kaldajärsakult alla jõkke.

Muide, maailmas on kõik suhteline. Suhteline oli ka Rooma keisri Traianuse võit gootide ja daaklaste juhi Decebaluse üle, sest et koos Rooma leegionäridega läks nendesamade raudkübarate all ja nendelsamadel hobustel paganate vastu võitlusse kristlik maailm. Need olid kristlased, kes süvendasid kaljukoopaid, et neisse võõra silma eest peitu pugenult palvetada pimeduses ja üksinduses selle erakliku naatsaretlase poole, kelle poole ajapikku hakkasid kummardama ka viimased Rooma valitsejad.

Millel on tõeline ja millel suhteline väärtus, mis on igikestev ja mis haihtuv? Need on küsimused, mille kallal inimesed ei ole väsinud pead murdmast kogu oma ajaloo kestel, aga päevad mööduvad, mööduvad sajandid, päike tõuseb ja loojub ikka endistviisi ning Dnestri kaldal hommikust õhtuni lamavad kriidist ja karpvähilistest eelajaloolised hiiglased mõtlevad päikesepaistel oma külgi soojendades endistviisi oma igavesi mõtteid. Nende sünges mõtlikkuses on mingi salapära, nad köidavad millegagi pilku, mingi vaist ütleb, et seal, nende hiiglaste sees, kuhu ei tungi ükski päikesekiir, eksleb valge igavik, ja et need hiiglased ise puhkavad valgel igavikul, sest ei saa ju midagi igavest püsida mitteigavesel.

Dnestr, sa meie Dnestrike,
sa püha sinav voog!

Jah, tõepoolest püha, mõtles Katariina. Elad temaga kõrvuti terve igaviku, ja kuigi sina lähed oma teed ja tema oma, jälgib ta pidevalt sinu elukäiku ning tõttab raskel hetkel tingimata appi. No öelge: kes veel, peale Dnestri, oleks suutnud Mogiljovi alt kohe siia küla alla tuua sellise koletu hulga metsamaterjali, ajades pealegi parved veel nii täpselt kaldasse, et nagu sa palgi veest välja võtad, on sealsamas kõrval ka teerada, mida mööda saab teda üles tassida.

Ei jõutud veel pooltki materjali üles vedada, kui hakati juba ehitama. Okolina mehed ei jõudnud ära oodata, millal saab oma saatust proovile panna. Aga võib-olla nad lihtsalt ei teadnud, mis neid ees ootab, sest et loomine pole niivõrd kätetöö, kui just vaimutöö. Eks sa proovi, kui kõik on osa võtnud purustamisest, kui purustamise nimel antakse vandeid ja purustamisest aina sonitakse, — eks sa proovi selles pidama saada ja palki palgi peale panema hakata! Eks sa proovi, kui kogu aasta on ümberringi leegitsenud külad, veenda ennast, et sinu laotud sein seisab igavesti ning et teda ei hävita ei vesi

ega tuli. Leia endas jõudu uskuda, et algul oli sõna, ja et selle sõna jaoks sa ehitad pühakoja, samal ajal kui kõik ümberringi karjuvad, et algul oli jõud, ja pärast oli samuti jõud, ja et alati ja igal pool, ajast aega saab valitsema ainult jõud...

Polnud siis midagi imeks panna, et ei jõutud õieti alustadagi, kui juba lasti käed rüppe. Kirvehoobid kaikusid ikka harvemini, vaiksemalt ja tuhmimalt. Kirvetöö on raske töö, mamalõõga ja paastusupi peal palju ära ei tee. Töömehe päev algab söömisega, see tõde on niisama vana kui maailm, aga mida sinna neetud katlasse panna, kui sõda on kestnud juba neli aastat? Aga mis te arvate, kes tuli sellel raskel hetkel Katariinale appi? Ikka toosama Dnestr. Võtnud kaasa kogu lähema ümbruse lapsed, kolas Katariina nendega mööda tema teada olevaid salajasi paiku, ning nad korjasid kaks ämbritäit jõekarpe. Sellest ajast peale ei läinud mööda ühtegi päeva, kui lastekari poleks kiriku ehitajaile midagi toonud.

Õhtuti läksid puusepad väsimusest hoolimata Dnestri äärde. Heitnud endalt tolmused riideräbalad, astusid nad vette selliste vaevatud kronudena, et silmal oli valus vaadata. Aga poole tunni pärast tulid nad jõest välja naerusui ja nii reibastena, et kogu küla jooksis neile vastu. Okolinas veedeti toredaid õhtutunde, jutud muldrikel, jalgväravate või kaevude ääres olid mõnusad ja inimesed ühtelugu naljatasid, otsekui oleks koos nende veest väljatiritud palkidega ka elumõte ise pärast pikki ekslemisaastaid kaldale välja roninud.

Ainult isa Joann ei tõtanud õhtuti koju. Pärast suplemist istus ta vanale auklikule kummulipööratud paadile ning vaatas kaua-kaua läände, sinna, kuhu olid jäänud kodused Karpaadid ja Transilvaania, ja isakodu... Küllap näis talle, et seesama jõgi, mis kandis endas Karpaatide puhtust ja jahedust, tõi talle tervitusi tollelt kaugelt, väikeselt kodumaalt.

«Jälle nukrutseb... Issand, mis ma küll pean temaga peale hakkama? Niipea kui midagi on — kohe muutub jälle nukraks...»

Kustutanud kiiresti ahjus tule ja katnud kinni õhtusöögi, pani Katariina puhta rätiku pähe ning tõttas kaldal seisva üksiku vana paadi juurde. Kuidas ta küll armastas seda meest, kuidas ta teda haletses, kui ta jooksis õhtuti tolle vana paadi juurde! Märganud teda juba eemalt, haaras Katariinat alati suur mure, sest, issand hoidku — kui kõhnaks küll mees on jäänud! Tema punasejuukseline pea, mis alles hiljuti oli nii uljas, on nukralt longu vajunud! Ja mis seal imestadagi! Tol suvehommikul oli kerge küsida: kus need meie lapsed on? Aga proovi sa võtta enda kanda kogu seda muret ja hoolt, hankida jahu kahe igapäevase mamalõõga jaoks — üks tehti hommikul, teine õhtul —, kusjuures seda tuli keeta üsna palju, kuna lapsi

oli kuus, arvestamata Ružkat, kes istub pisut kaugemal ja jälgib sind; ning laste südamekesed värisevad: kas ikka Ružkale ka jätkub?

Hullemat piina ei saa välja mõeldagi kui see, et elati all jõelammil, aga ehitati üleval. Päeva jooksul saad nii vintsutada, et mis töömeest sinust pärast enam on. Mis siis teha? Vana kiriku riismetest ehitas isa Joann üsna kiiresti tulevase kiriku kõrvale kahe toaga majakese. Vaevalt oli ta jõudnud katuse teha ja aknad-uksed ette panna, kui Katariina kohe pere üles tõi. Ühes toas elati, teist Katariina krohvis. See ei jõudnud õieti ära kuivada, kui nad sellesse tuppa kolisid, ja juba Katariina krohvis teist tuba. Savi jätkub igale poole. Näol, laual, voodis — kõikjal aina savi, ei saa sa sammugi astuda ilma niiske savi sisse sattumata.

Oli sellega, kuidas oli, aga peamine oli kiriku ehitamine, ja seal ootas isa Joanni kõige suurem ebameeldivus. Tema suurimaks imestuseks selgus, et mitte kõik mehed ei ole võimelised korralikult kirvest käsitsema. On olemas vanusepiir, kus inimesele saab seda veel õpetada, aga võib ka juhtuda, et on juba hilja. Vennad Kruntud kuulusid sellesse inimsoo kategooriasse, kellele see kunst oli sündimisest saati vastunäidustatud. Nad, tõsi küll, püüdsid, kuid mida söakamalt nad asja kallale asusid, seda vähem kasu nende tööst oli.

Ehitatava kiriku õues vedeles juba terve mägi ärarikutud palgijuppe, ja isa Joanni silmis, mägilase silmis, kes oli üles kasvanud metsade rüpes ning kes tundis ja armastas metsa, oli see rikutud palgivirn nii suur patt, millega ei saanud kuidagi leppida. Öösiti, kui ilmus välja kuu, tõusis ta sageli vaikselt üles, läks ehitusplatsile ning toksis kirvega paar tundi, et kas või mõnelegi palgile õiget nägu anda.

Kui tööd juba nii palju juurde tuli, et nelja mehe jõud enam üle ei käinud, hakati oma küla meestelt abi paluma. Inimesed vastasid kutsele loiult ning tulid vastu tahtmist, kuna oli sügis ning igaühel oma viinamarjaistandus ja omad mured. Vahel harva tulid naabrid vaatama. Tulid otse lõuna eel, lootuses, et Katariina kutsub nad söögilauda. Kui söögilauas juhtub lusikasse sattuma lihatükike või mõni muu maitsvam pala, siis pole veel midagi häda, aga kui laual on ainult supileem, siis hakatakse juba söögi lõpul ringi kõõritama. Järgmisel hommikul aga leiad, et kaks-kolm valmistahutud palgijuppi on nagu minema pühitud.

Need vargused halvasid isa Joanni teotahet, sest need andsid hoobi kiriku ehitamise ühe peamise mõtte pihta. Tema pähe ei mahtunud mõte kirikust, millel puudub kellatorn. Ta oli valmis tooma ükskõik millist ohvrit, kui ainult kiriku kohal kõrguks otse katusest välja kasvav pisike kellatorn. Ta oskas

selliseid kellatorne ehitada, neid oli seal, tema kodupaigas, mitmeid, mida ta oli oma kätega ehitanud. Okolina oma pidi saama parem kui need. Kuid ta ei jõudnud välja valida ega saanud kokku selle ehitamiseks vajalikku materjali. Talle ei tulnud pähegi, et tema valmistahutud torniosad igatsevad ahju järele. Suurt palki üksinda minema ei vii, või kui viidki, siis on veel vaja kirvega vaeva näha, aga neid valmis juppe on lihtne võtta ja kohe ahju panna.

«Jälle on ta norgu vajunud,» kurvastas Katariina, pöörates jalgrajalt vana paadi juurde. Haletsedes mehe muret, tema üksindust, astus ta ligi nii kuulmatul sammul, et näis, nagu oleks kusagilt ülevalt tuulest kantud udusulg mehe kõrvale laskunud.

Esialgu istus Katariina samuti vaikides, püüdes vaadata sinna, kuhu vaatab mees, tunda sedasama igatsust, mida tunneb mees, näha tema silmadega sedasama jõge, ja neid mägesid, ja udulinikut Dnestri taga. Siis hakkas ta koos mehega tundma igatsust tema väikese kodumaa järele, kuigi ta seda Transilvaaniat polnud kordagi oma silmaga näinud.

Siis hakkas ta tasapisi kõnelema ühest kui teisest, õieti mittemillestki. Jutustas näiteks, mida ta sellest jõest teadis ja mida õli teistelt kuulnud, siis aga ka seda, mida ei teadnud ning mida polnud ka teistelt kuulnud, aga millest oli mõtelnud pikil üksindusöödel, kui elas koos oma kuue maimukesega siin jõekaldal.

Oma kodupaiga järele igatsevat isa Joanni huvitasid need jutud vähe, aga olles üles kasvanud lihtrahva hulgas, kes on ikka lugu pidanud kaasvestleja sõnadest, jättis ta oma mõtteid mõlgutades kõrvad avatuks ka jutukaaslase sõnade jaoks. Katariinale aga ainult seda vaja oligi. Saanud kõrvad oma valdusse, puistas ta neisse muistendeid, legende, väljamõeldisi, ning õnnistatuna looduse poolt hea rahvalauliku andega, jutustas ta nii hästi, nii ilusasti, et saabus hetk, mil tema poolt loodud muistendimaailm puutus kokku selle maailmaga, mille järele igatses isa Joann, ning moodustas sellega ühtse terviku. Heitnud endalt tusatuju, embas isa Joann naist, naeris kaua mõne tema juhtumi, kujundi või sõnakese üle.

«Näe, mul tuju paranes kohe, paranes kohe!»

Kuigi nad lahkusid jõe äärest vaikides, oli näha, et need pole lihtsalt kaks inimest, vaid perekond, seejuures perekond, kes on õnnistatud teineteisemõistmisega, see aga tähendas, et selle perekonna iga saab olema pikk.

Söönud kodus õhtust, hakkas Katariina lapsi magama panema, isa Joann aga palvetas samal ajal kõrvaltoas. Siis heitsid nad värske heina järele lõhnavale asemele, aga enne

unne vajumist, enne kui lõputult pika päeva väsimus võimust võttis, pillas Katariina pimedusse niisama, igaks juhuks:

«Ta tuleb meil valge.»

«Kes?» küsis isa Joann läbi poolune.

«Meie kirik.»

See mõte valgest kirikust oli isa Joanni meelest nii tobe, et ta hakkas naist hurjutama:

«No kuidas ta saab valge olla, kui ta ehitatakse tammest? Oled sa kunagi näinud valget tamme?»

Kuna Katariina valget tamme polnud näinud, lõpetas isa Joann jutu heasoovlikult, isalikult:

«Sa vabanda mind, emake, kuid valge ei saa ta kuidagimoodi tulla.»

«Mispärast ei saa?»

«Sellepärast, et tamm oma looduslikus olekus võib olla hall, võib olla pruun, võib olla ka must, aga mitte kunagi valge.»

Katariina pomises midagi ja mõtles. Ta oli stepiinimene, paljud põlvkonnad tema esivanemaid olid sündinud, oma elu ära elanud ja surnud savist tehtud ja lubjaga valgendatud majades. Tema jaoks oli valge maja õige maja, igavene maja, püha maja, palkehitus aga — noh, palkmaja, ja muud midagi.

«Aga kui need tammed üle krohvida ja valgendada?»

«Elusat tammepuud saviga üle määrida ja valgendada?»

«Ja mis siis? Määrime üle ja valgendame.»

Nii suure vaevaga saavutatud üksmeelt ähvardas lõhkuda uus tüli. Õnneks võttis väsimus võimust ja uni tuli poolelt sõnalt ning nad jäid magama, milleski kokku leppimata. Kogu öö hällitas neid Dnestri lainete kohin, ravitsedes nende suurt väsimust, hommiku eel aga, kui kuked olid vaevalt kirenud, teatas Katariina üles ärgates:

«Kuidas tahate, isake, aga ta tuleb valge.»

«Kes?»

«Meie kirik.»

«No mis kombel ta valge tuleb, kui ta ehitatakse tammest. Oled sa kunagi näinud tammepuust kirikut?»

«Olen.»

«Ja kas ta polnud siis ilus?»

«Ei jätku sõnu, väga ilus oli. Kuid tunnistan nagu jumala ees: kui ma teda vaatasin, hakkasid mul lausa käed sügelema, et võtta labidas ja ämber ning hakata sealsamas teda krohvima ja valgendama.»

«Aga milleks siis elava, igavese tamme ilu üle määrida saviga ja valgendada?»

«Selleks, et oleks veelgi ilusam.»

Pärast seda, kui neli aastat oli kuulda olnud ainult uudiseid, mis nii või teisiti olid seotud inimohvrite ja purustustega, lõi kuuldus sellest, et kuskil Dnestri ääres ehitab mingi külakene endale kirikut, kihama kogu Okolina ümbruse kristliku maailma. Issand, kas tõesti elame jälle? Pruti äärest, Sireti äärest, Podooliast ja isegi Musta mere äärest tulid inimesed kummardama neid palkidest seinu, kuna vana rahvapärimuse kohaselt on olemas selliseid lootusi ja patte, mida ei tohi usaldada mitte kellelegi peale ehitamisel oleva kiriku. Andamite jaoks välja pandud lauale toodi hommikust õhtuni kompsukesi, vaskkrosse, kodukootud lõuenditükke, elusaid kanapoegi, pirne, kartuleid või ka lihtsalt kimbuke lõhnavat metsmünti.

Isa Joann, kes oli ehitusega hõivatud, pani selle rändurite gа tegelemise Katariina õlgadele. Katariina võttis neid meelsasti vastu, kuulas neid ära, jagas nende muret. Pikad üksindusaastad all orus, jõe ääres, olid talle selgeks teinud, kuidas inimesed ihkavad kaastunnet ja lohutust.

«Aga, emakene, see kirik saab kindlasti kõrgem kui mõõgaga türklane!»

Asi oli selles, et vasallmaades oli türklaste ettekirjutust mööda keelatud ehitada kõrgemaid kirikuid, kui on oma hobuse seljas seisev janitšar, ülestõstetud kõver mõõk käes. See ettekirjutus valmistas vaestele külainimestele suurt tuska: issand, oleks neil veel mõõkki sirge, saaks risti pisutki kõrgemale upitada, aga kus seda — neil on kõik teisiti kui tavalistel inimestel!

Isa Joann oli transilvaanlane, ta polnud türklaste all elanud, ta soontes polnud piiskagi hirmu janitšaride ees. Tema ehitas kiriku sellisena, nagu ta teda oma vaimusilmas nägi; eks vaatame, mis pärastpoole saab.

«Kui nad teda ainult maha ei lammutaks!»

«Annaks jumal, et see õnnetus meist mööda läheks.»

Vestelnud külalistega, hakkas Katariina jälle majapidamises askeldama, palverändurid aga istusid tahutud palkidele, et puhata pikast teest ning koguda jõudu tagasiminekuks. Nad istusid mõtlikult, vaikides, kartes ennast liigutadagi, sest sel ajal kui nad siin istusid ja selle ehitatava kiriku kõrval värskete laastude lõhna sisse hingasid, tõmbas suur jõgi, mille nimeks Aeg, neid pikkamisi purustuste rägast välja, tegi neid raske, kuid püha loometöö kaasosalisteks. Iga kirvehoop käskis neil uskuda ja elada. Elada ja uskuda.

Sügiseks hakkas Okolina kirik võtma seda ilmet, millisena tal oli määratud pikaks ajaks püsima jääda. Siin nad on — rasked, tugevad seinad, laastukatus, neid laaste olid nad ise tõmmanud, katuse kohal aga mänguasja meenutav pisike kellatorn, mis kõiki vaimustusse viis. See oli kaheksakandiline,

teravatipulise koonusja katusega ja nelja pisikese aknaga, igasse ilmakaarde aken.

«No see on päris imeasi kohe!»

Niikaua kui seda kellatorni polnud, polnud juttu ka kellast, aga niipea kui ta valmis sai, sattusid ärevusse nii Okolina kui ka kõik palverändurid, kõige enam aga muidugi Katariina ise. Ta oli nii armunud sellesse kellatorni, et niipea kui ta hommikul silmad lahti tegi, jooksis ta kohe seda vaatama. Päevalgi jättis ta ajuti kõik askeldused sinnapaika, et pilku tornile heita. Tuli ette, et ta läks isegi öösel välja seda imetlema. Nüüd tundus temalegi, et kirik ilma kellata ei kõlba kuhugi, aga kella polnud mitte kuskilt võtta. Ainsaks lootuseks jäi ikka toosama vaene isa Joann: see pole ju võimalik, et ehitades sellist imepärast kellatorni, polnud ta kellale mõelnud.

Oo, see meie igipõline nuhtlus, see meie vaesus! . . .

Juba vanast ajast peale oli kombeks, et kui pühakoja ehitamine kippus soiku jääma, läks vaimulik koos mõne koguduseliikmega annetusi koguma. Koguti katuse jaoks, altari jaoks, kella jaoks. Isa Joannil oli väheldane setukas, kelle vennad Kruntud olid kuskilt välja õngitsenud, et raskemaid palke ühest paigast teise vedada. Pisut mõelnud, jõudis isa Joann otsusele, et hilissügisel, kui kirikus töötada on külm, rakendavad nad hobuse ette ja sõidavad kolmeks-neljaks nädalaks mööda külasid tornikella jaoks annetusi koguma. Esialgu kogunes sõita soovijaid terve hulk, aga isa Joann ei võtnud neid kuigi tõsiselt, sest kõike seda lubati magusa viinamarjamahla käärimise ajal, vintis peaga aga räägitakse kõike kokku!

Kui sadas maha esimene lumi, meisterdas isa Joann väheldase saani, pani ennast soojemini riidesse ning hakkas perega hüvasti jätma. Kõik seitsmekesi saatsid teda teele, tüdrukud tihkusid tasakesi rusikasse nutta. Nitse röökis kõigest kõrist ning kurtis oma õnnetut saatust, et teda, meest, ei võeta kaasa, kui minnakse nii tähtsaid asju ajama. Ružka, hea hing, jooksis saanile järele peaaegu metsaservani — polnud talle ju jalavarje ega kasukat vaja.

Nii algasid pikad rännupäevad. Ümberringi ei ainsamatki hingelist. Valge lummemattunud väli, valge silmapiir ja valge, inimhingele peaaegu talumatu vaikus. Pakane, teedeta lagendik, mahajäetus . . . Nälja ja epideemiate tõttu tühjaks jäänud külad. Poolmetsistunud maa, mille jumal on unustanud . . . Issand, kuhu ta küll tol talvel ei sattunud, kuhu saatus teda küll ei kandnud! Juhtus, et sõidab külasse sisse. Peatab hobuse äärmise maja juures. Mitte keegi ei vasta. Poolavatud uksed, lumme mattunud vöörus . . . Ahju peal lamab reastikku hin-

gusele läinud pere. Ümberringi möllab tüüfus, abistamas pole kedagi! Mis seal's ikka! Sõidab õue. Kütab ahju, matab surnud maha, suleb majauksed ja sõidab edasi.

Ühes külas korjadki pool kotitäit mingit kraami, naaberkülas aga on näljast pundunud lapsed — kuidas sa siis ei jaga nendega, mis sul on? Juhtus ka seda, et sulle ei antud midagi, lihtsalt polnud midagi anda, aga sina sõidad mööda välja ja näed: inimene seisab. Kaltsudes, külmast sinine, selg tee poole, sest et ta silmad ei taha enam jumala maailma näha, tema hing ei usu enam mitte millessegi. Mida teha! Ronid saanist välja, seisad ja külmetad tema kõrval. Ei jumalast, ei sõjast ega rahust taha ta enam midagi kuulda, aga juba ainuüksi inimese hääl rahustab. Kutsud ta saani, et see meeleheitele viidud inimene pisutki sooja saaks, ja viid esimese külani . . .

Ja siis saabus päev, mil isa Joanni ennast oli vaja päästa. Teinud saanijälgede järgi kindlaks, et saanil on kerge koorem peal, tungisid mingid mehed talle kahe küla vahelises nõos kallale. Isa Joanni katsed päästa seda, mis tema kiriku jaoks oli ohverdatud, lõppesid sellega, et ta peksti metsikult läbi, ning tõenäoliselt oleks ta lumes otsa saanud, kui mitte üks armetu vanaeit, kes tuli haokubuga metsast, poleks tema otsa komistanud. Ei jõudnud ta veel korralikult toibudagi ega külast välja sõita, kui ühe metsatuka juures hobune kokku vajus. Lamab teel, silmad punased, mokad vahus. Kõik soovitasid hobune sinnapaika jätta, aga kui see jumala loom on koos sinuga kirikut ehitanud ja vedanud sind mööda neid valgeid lagendikke — kuidas sa siis saad teda maha jätta?

Vaene Katariina, kogu talve käis ta suurel teel küsitlemas kõiki möödaminejaid, lõpuks sai ta sõnumi, mis oli kibe nagu koirohi suve hakul. Talle teatati, et isa Joanni olla nähtud Beltsõs andameid kogumas. Ta olevat seisnud, kruus käes, silla juures, ning olnud nii kõhn ja hobune nii otsas, et võimatu olnud ilma midagi andmata mööda minna, aga ometi läksid inimesed temast mööda, kruusis polnud peaaegu mitte midagi . . .

Seal, tolle silla juures, märkaski teda bojaar Movile, kes tuli kuskilt uhkes kirjatud saanis. Õigemini, ta ei märganud mitte niivõrd isa Joanni kui tema kõrval konutavat kronu. Hobune oli ilma laka ja sabata, ilmselt oli ta juba otsaga teises ilmas olnud ning bojaar imestas: ennäe, jalule said!

«Hei, Gitse,» hüüdis ta oma kutsarile. «Mine kutsu siia too seal, kes oma hobusekronuga silla juures seisab . . .»

Isa Joann tuli lähemale nii kiiresti kui suutis.

«Tornikella jaoks kogume, teie hiilgus.»

Bojaar soris taskutes ja viskas kruusi vaskraha.

«On see sinu kronu?»

«Minu.»

«Mida ta põdes?»

«Sai kuskil pisut nakkust külge,» tunnistas isa Joann.

«Nakkust piskuhaaval ei saada. Kui, siis juba põhjalikult. Kuidas sa ta jalule said?»

«Palvetega.»

Alles nüüd meenus bojaarile, et ta oli seda punast pead näinud Njametsis taevaminemispüha ajal. Tuli seegi meelde, et keegi oli saadetud kiires korras teda otsima. Tema ju aitas tookord pidustused päästa! Aga võib-olla ta on tõepoolest millegagi kõrgemalt poolt õnnistatud?

«Oled palju kogunud?»

«Esialgu ainult kellanööri jaoks . . .»

«Pole just palju. Aga kas sa oleksid nõus sõitma minu mõisasse, palvetama minu loomade eest? Kui su palved aitavad, küllap ma siis leiaksin, mille külge seda nööri siduda . . .»

Veel seitse pikka nädalat veetis isa Joann bojaar Movile tallides ja lautades. Otsa lõppenud, katku käes vaevlevad loomad tõmblesid krampides pori sees, ümberringi oli selline röökimine, et ainult kaks korda päevas õnnestus lugeda «Meie isa» palvet. Ülejäänud aeg kulus tööle. Hommikul tassisid nad koos talitajatega kõngenud loomi sabapidi välja ning põletasid neid väljal. Kui tagasi tulid, keetsid leotisi ning kogu päeva aina puhastasid, söötsid, jootsid, ja nõnda kuni järgmise hommikuni, mil tuli jälle hakata loomi sabapidi tassima ja põletama.

Sulailmade tulekuga hakkas katk justkui järele andma. Igal juhul väljal põletati üha vähem loomi. Aprilli lõpus aga, kui ellujäänud noorloomad olid juba karjamaale lastud, juhtus õnnetus isa Joanniga. Ükskord pärast lõunat, minnes tallinurgas kanepist eesriide taha, kus ta öösiti paar tunnikest vanal roguskitükil puhkas, vajus ta järsku kokku. Kõige rabavam oli see, et maha vajudes ta naeratas ning tema erutatud, palavikulises ajus vilksatas imestus: ole sa lahke — ei õnnestunud!

Nii nagu kõik energilised ja teotahtelised inimesed, suhtus ka isa Joann ellu mingi ülemeeliku hasardiga, ning iga kord enne mõne asja kallale asumist küsis endalt südamepõhjas: kas õnnestub või ei õnnestu? Kas saab jagu või ei saa? Hiljem andis sellele vastuse ainult lõpuleviidud töö. Mis seal rääkida — teatud mõttes oli isa Joann saatuse hellik, temal õnnestusid täiesti mõeldamatud, rabavad asjad, mis teistele jäid kättesaamatuks. Küllap sellepärast ta ise uskuski, et tal läheb

alati kõik korda, ning kes võis arvata, et üksainus mittevedamine elu kriitilisel hetkel varjutab kõik eelnenud õnnestumised.

Jumalakartlik Movile, heidutatud mõttest, et tema katuse all võiks vaimulik inimene hinge heita, saatis kiiresti Mogiljovi tornikella järele, mis kohe riputati samasse hobusetalli aampalgi külge, et isa Joann võiks, kui palavik lubab, näha kas või ähmaseltki oma ausalt väljateenitud uhiuut kirikukella.

Tema hinge päästsid härraste köögitüdruk ja aampalgi küljes rippuv kell. Ta oli palavikust ja mõtisklustest elu üle nii ära kurnatud, et tal polnud jõudu isegi teist külge keerata. Tädi Linka hoolitses ta eest nagu väikese lapse eest, valvas öösiti ta päitsis soojade leotiste, palvete ja küünlajupiga — igaks juhuks, sest ta oli tõepoolest juba väga nõrk. Ja ometi jäi isa Joann ellu. Palju aastaid hiljem, vanaduspäevil, ta tunnistas, et tõeliselt kristlikust vaimust ei imbunud ta läbi mitte kloostris ega ka mitte kiriku ehitamise ajal, vaid härraste vana hobusetalli nurgas kõval roguskist asemel, kuulates läbi sonimise ema kauget häält ja hobuste krõmpsutamist vaheldumisi tornikella löökidega.

Kirsid olid juba ära õitsenud, kui isa Joann lõpuks Okolinasse tagasi jõudis. Oli varane hommikutund ning ta ei koputanud oma koduuksele, vaid läks otseteed poolelioleva kiriku juurde. Ta askeldas kaua üleval kellatornis, ning siis kaikus koos esimeste päikesekiirtega mõtlik kellahelin mööda Dnestri orge. Katariina hüppas välja särgiväel, puhkes rõõmust nutma, embas kõhnaks jäänud ja karvadessekasvanud, peaaegu võõrast meest ning küsis, värin hääles:

«Isake, kas ta tuleb valge?»

Pärast tervet igavikku, mis ta oli veetnud Bessaraabia steppides, isa Joann mõistis, et valge sellel maal ei tähenda ainult värvi. See tähendab ka saatust.

«Muidugi,» vastas isa Joann majja astudes ja lapsi kaisutades, keda ta polnud näinud oma pool aastat. «Milline ta siis veel peaks tulema, kui mitte valge?»

Ja Okolina kirik tuli tõepoolest valge. Ta valendas talvisel keskpäeval, kui langesid esimesed lumehelbed; valendas rajuilmaga ning pikkadel pimedatel öödel, kui polnud näha ei maad ega taevast. Ta valendas kevadel, kui Dnestri kohale laotus tihe pehme udu, valendas hilissügisel, kui kõik uppus porri. Ta valendas põua, katku ja äikese ajal; ta vajus viimasena ööpimedusse ning ujus sealt esimesena välja.

Ta valendas nii kaua, nii eredalt ja nii visalt, et lõppude lõpuks hakkasid teekäijad ja rändurid, selle asemel et öelda Okolina, ütlema: too küla, mis on Valge kiriku juures, või lihtsalt Valge Kiriku küla. Mõnda aega kandiski küla kahte nime: Okolina ja Valge Kirik. Muidugi mõista teadsid kõik, et võitma peab neist üks. Okolina tähendab moldaavia keeles käänakut, kurvi ning küla asus tõepoolest just seal, kus jõgi teeb järsu käänaku. Nüüd tuli välja nii, et võimas jõgi asus vägikaigast vedama nõrga naisterahvaga õiguse eest anda külale nimi. Võitsid esivanemad, kes olid vastu võtnud ristiusu.

Muide, meil tuleb sinna veel kord tagasi pöörduda, sest et, olles olnud tunnistajaks, mismoodi seda kirikut ehitati, ei saa me temaga hüvasti jätta, ilma et oleksime kas või vilksamisi näinud ta sisseõnnistamist. Seda enam, et see toimus tolsamal aastal taevaminemispühal ning oli nii võimas, et Moldaavia põhjapoolsetes külades sellest veel kaua räägiti.

Kirik oli rahvast puupüsti täis. Njametsi klooster oli saatnud kingituseks väga ilusa ranges stiilis altari, ning nüüd lõid kirikus viibivad okolinlased risti ette ja heitsid pilke Karpaatidest toodud ikoonidele, püüdes oma igapäevaseid pisimuresid jagada kaugelt tulnud rangete apostlitega. Kõrge lae all hõljus küünalde ja viirukipannide suits. Isa Joanni hääl, mis oli lõpuks vabanenud maiste askelduste vangistusest, vapustas kiriku võlvistikku, kõrgetest akendest sissetungivad viltused päikesekiired libisesid aeglaselt mööda inimeste pealagesid, jagades ühtviisi heldust nii jumalakartlikele kui patustele.

Kui aga jutt juba kord kaldus jumalavallatutele, siis peab ütlema, et kiriku sisseõnnistamine ei möödunud ilma ühe kurioosse vahejuhtumita, sest, nagu juba ammu tähele pandud, ei saa Moldaavias ükski püha toiming lõpuni pühaks jääda. Kogu segadus sai alguse Taikast, tolle savikindluse peremehest, kelle me jätsime une rüppe, kui talt paša sälg ära aeti.

Muidugi ta ärkas varsti ja püüdis isegi vargaid taga ajada ning oma varandust tagasi saada, kuid oli juba hilja. Lisaks sellele olid soldatid, kes asusid Mogiljovi lähedal, jõudnud ratsu juba ühele Mogiljovist läbisõitvale välisriigi saatkonnale maha müüa. Lõpuks leidis Taika asjale mõistliku lahenduse ning andis kogu oma varanduse kõigekõrgema kaitse alla — kui juba kord nii oli läinud, et kiriku ehitamiseks oli vaja kukrut kergendada.

Tõsi, esialgu ei hellitanud ta seda ehitust küll kuigi palju oma tähelepanuga ning oli otsustanud isegi kiriku sisseõnnistamisele mitte minna, et sündmusele mitte liigset kaalu anda. Siis aga, nähes seda suurt siginat-saginat kiriku juures, hakkas mõtlema: aga äkki juhtub nii, et kui ta kirikusse ei

lähe, unustavad need hobusevargad, kes polnud teda kaua näinud, ajapikku sootumaks, kes oli tõeline asutaja?!

Kahjuks aga polnud selleks ajaks, kuni tema viimaks kirikusse jõudis, esimestes ridades enam mitte ühtegi vaba kohta ning tal tuli leppida tagasihoidliku kohakesega akna all. Seal oli lämbe, päike paistis otse silma ning igast küljest rõhus teda see, et temale on ülekohut tehtud. Paar-kolm korda püüdis ta end tasapisi esimeste ridade poole nihutada, aga iga kord tõrjuti ta tagasi. Lõppude lõpuks tõusis ta endast täiesti välja viiduna keset kirikut, otse altariuste ees püsti ja pasundas häälel, millega tavaliselt kõnetatakse üleaedset, kui tollel midagi head oodata ei ole:

«Isa Joann! Tule õige siia, mul on vaja paar sõna rääkida!»

Lauljad naaberküladest, kes olid kiriku sisseõnnistamisele kutsutud, ahhetasid: kuidas, jumalateenistuse ajal?! Isa Joann aga ei lasknud ennast sellest häirida, võttis kuldse riisa seljast, tuli altari külgukse kaudu rahva sekka ja küsis:

«Mis on juhtunud, mu poeg?»

«Isa Joann, ma näen siin ebaõiglust, millest, nagu näib, ka kirik osa võtab, aga kirik peab olema erapooletu.»

«Ja millist ebaõiglust sa siis näed, mu poeg?»

«Noh, võtame kas või neid vendi Kruntusid. Vähe sellest, et nad kolmekesi — mõned räägivad, et isegi neljakesi, aga mida ma näinud pole, seda ei julge väita —, vähe sellest, et nad kolmekesi ajasid ära minu sälu, mille eest ma olin välja andnud terve hunniku kulda! Vähe sellest, et nad vahetasid ta tammepalkide vastu, kuigi seda kirikut oleks odavam ja lihtsam olnud ehitada kivist. Ma ütlen, vähe veel sellest kõigest, — aga peale selle nad nügivad mind, kui ma tulen nagu asutaja ning tahan sisse võtta mulle väärilist kohta . . .»

«Kui teie solvumine ainult selles seisnebki, et te tahate tingimata olla esimeses reas . . .»

«Mitte selles pole asi. Ainult ma lihtsalt ei või enam kauem vahtida nende roojaseid selgi! Vähe sellest, et nad ajasid mul ära . . .»

«Mu poeg,» lausus isa Joann, «teie tallis olnud sälg on tagasi antud Vene sõjaväele, tollelesamale armeele, kes vallutas Izmaili. Metsamaterjali kiriku ehitamiseks saime sõjaväelastelt, kes ehitavad silda, nende kinkeakt lebab altari all. Need kolm venda töötasid siin koos minuga ööd ja päevad, ja kui poleks olnud nende püüdlikkust . . .»

«Aga, isa Joann, kirik ei tohi sünnitada ebaõiglust! Kui ma ei oska kirvest käsitseda — noh, jumal pole mulle seda oskust andnud —, siis ei tähenda see ülepea mitte, et ma pean seisma akna all ja küpsema päikese käes! Mitte nende lakardite esi-

vanemad, vaid minu enda esivanemad asutasid siin, kõrgel kaldal . . .»

«Mu poeg, ma ei vaidle vastu: teie teened nii selle küla asutamisel kui ka selle kiriku ehitamisel on suured, ja kui te nii väga peale käite, siis ma palun vendi Kruntusid veidi koomale võtta, kuigi mina isiklikult teie asemel ei nõuaks seda nii visalt.»

«Miks siis?»

«Sellepärast, et öeldud on: see, kes tahab olla esimene seal, taevas, peab olema viimane siin, maa peal, ning see, kes on esimene siin, maa peal, on viimane taevas . . .»

Pisut mõtelnud, sõnas Taika veidi leplikumalt:

«Tõtt öeldes pole mul ka seal, akna all, viga midagi, aga mul lausa keerab kõik sees, kui ma näen enda ees neid kolme kukalt, kolme selga ja kolme, vabandage väljenduse pärast . . .»

«Mu poeg, teil ei tohi olla halbu mõtteid oma vendade vastu . . .»

«Mis vennad nad mulle on?! Juhuslikult kanname ühte ja sama perekonnanime, niipalju nad vennad ongi.»

«Mu poeg, ärge tõtake pattu tegema, ärge tõtake raskeid sõnu loopima, sest et tuleb päev, mil te mõistate, et me kõik oleme vennad . . .»

«Noh, kui see mulle endale pähe tuleb, siis on teine asi, kuigi ma selles kahtlen, väga kahtlen, isa . . .»

«Kui teie, mu poeg, olete tõepoolest selle kiriku asutaja, siis palvetage ja uskuge. Kirikuid ei ehitata selleks, et kahelda, vaid selleks, et uskuda.»

Liturgia lõppedes tuli isa Joann altariesisele, käes vana psalter, mille talle kunagi oli kinkinud isa Paisi Njametsis, ja ütles:

«Vennad ja õed . . . Me oleme käinud pika ja raske tee meie meeleheite, üksilduse ja raskete pattude maast tänase pidupäevani. Me ei alustanud võib-olla mitte päris õigesti ja arukalt, aga me alustasime, olles veendunud, et kui võtta kokku kogu meie vaesus, kogu meie meeleheide, kogu meie üksindus, ja võtta kokku see jumala nimel, siis me ehitame kiriku.

Saatus ei hellitanud meid. Pikkade vaeva-aastate jooksul on kasvanud umbrohtu maa meie jalgade all, napiks on jäänud meie leib, süngeks on muutunud meie kodud, tühjad hällid on heidetud pööningule. Ja ometi ei saa me endid kogu meie vaesuse juures pidada kerjusteks, sest et meil on kirik, kirik aga on ennekõike lootus.

Nõndasamuti kui kevadel maakoorest nina välja pistnud esimene idu on õrn, abitu ja ohtudest ümbritsetud, nii võivad näida ka meie tänased lootused lapsikutena ja naeruväärsetena. Aga saabub soojade vihmade aeg ning maa hakkab

niiskusest aurama, ja meie lootused saavad endale alla juured, sest täna pole me enam lihtsalt mingi külake Dnestri ääres. Täna oleme rahvas, kes elab omaenda maal, meil on oma kirik ja seega siis oleme ka oma saatuse peremehed.

Täna ei ole me enam pimedad, kuna meie kiriku tornitipust paistab lai maailm; me ei ole enam ilma hääleta, kuna meie kirikul on tornikell, ning rasketel hetkedel, kui ta kutsub, on ta hääl kõikjale kuulda, sest et palavatest maadest kauge põhja igilumeni on sellel jumala loodud maal igal pool sellised kirikud, mis elavad sõpruses ja üksmeeles.

Võtke siis see kirik oma südamesse, ja nüüdsest peale, kui te kogunete siia palvusele, raputage lävel tolm oma jalgadelt, koos sellega ka kõik sekeldused ning tüütavad ja kurnavad askeldused, kõik tume, mis võib-olla pesitseb teie hinges. Tulge kirikusse hingelt puhastena, korralikena, helgete mõtetega, nagu ongi sünnis tulla oma isa kotta. Aamen.»

«Aamen,» vastas kogudus kooris.

Kõrgel taevas paistis keskpäevane päike. Külma jõe rasked järsud laintepalmikud tõttasid sooja mere poole. Päikesepaistel soojendasid laisalt oma külgi salapärased eelajaloolised hiiglased, aga ühe tipul valendas kirik, küünitades risti kõigi nelja ilmakaare poole. Selle kiriku kella mahe kõla voogas aeglaselt mööda Dnestri orge, ulatudes ka kõige mahajäetumatesse kolgastesse.

Just noil päevil pöördusid Vene väed pärast rahulepingu sõlmimist tagasi oma endisesse asukohta. Kuuldes kirikukella helinat, võtsid soldatid mütsid peast ning lõid laias kaares risti ette. Seejärel, otsinud hääle järgi üles kõrgel järsandikul uduvines seisva päikeses helkiva kena valge kiriku, rääkisid omavahel:

«Vaata aga vaata, kuhu moldaavlased on roninud!»

«Selline juba on inimese loomus! Mida madalamale saatus sind rõhub, seda kõrgemale hing püüdleb!»

Edasi läksid nad juba vaikides, kompsides oma äratallatud saabastega vastu puust sillutist, aga Dnestri tumedate voogude kohal, tema päikest täis orgude kohal voogasid kõrgel sinitaevas aegamisi põhjast lõunasse ja lõunast põhja, idast läände ja läänest itta a a s t a t u h a n d e d.

1975—1981
Moskva

AUTORIST

Ion Drutse, tuntumaid moldaavia nõukogude kirjanikke, on sündinud 3. septembril 1928 Põhja-Moldaavias Horodište külas talupoja perekonnas. Ta õppis külakoolis, seejärel oli külanõukogu sekretär, hiljem on töötanud ajalehe «Tseranul Sovetik» ja ajakirja «Femeia Moldovei» toimetuses. 1950-ndail aastail õppis Moskvas NSVL Kirjanike Liidu Kõrgematel Kirjanduslikel Kursustel, lõpetas need 1957. a.

Kirjanikuteed alustas Ion Drutse 1950. aastal. Algul kirjutas külaainelisi novelle ja jutte, nagu näiteks «Ballaad viiest kassipojast», «Moldaavlaste moodi», «Vanadus on raske rüü» jt. Üksteise järel ilmusid jutukogud «Meie külas» (1953), «Jutustused armastusest» (1954), «Igatsus inimeste järele» (1959), «Palgest palgesse» (1964), «Otsingute koorem» (1969). Eesti keeles on avaldatud I. Drutse juttude valikkogu «Ühe doina jälgedes» (1963) ««Loomingu» Raamatukogu» väljaandes.

Tunnustuse tõi kirjanikule 1957. a. ilmunud jutustus «Kurbuse lilled» (esialgne pealkiri «George, lesknaise poeg»), mis käsitleb elu Moldaavia külas sõjajärgsel ajal ja sotsialistliku teadlikkuse kujunemist. 1964. a. avaldatud novelli «Sügise viimane kuu» ainetel vändati samanimeline film, mis tunnistati 1967. a. Cannes'i rahvusvahelisel noorsoofilmide festivalil *grand prix*' vääriliseks.

1970-ndail aastail hakkas Drutse kirjutama esseesid ja olupilte, mis on tulvil peent lürismi ja poeetilisust. Nende hulka kuulub ka «Kased, leib ja mehisus» (1970), mis on inspireeritud reisimuljetest, viibimisest Balti liiduvabariikides. Südamesoojusega kirjeldab Drutse eesti, läti ja leedu rahva elu. Talutarest võrsunud moldaavia kirjanik nimetab Eestimaa kolhoosipõldude serval kõrguvaid põllult korjatud kivide hunnikuid «ausambaks mehistele põlluharijatele».

1972. a. ilmus jutustus «Küpse aiva lõhn».

Romaani «Meie headuse koorem» kirjutas Drutse mitmes järgus. Selle teose esimene osa «Stepiballaadid» ilmus 1963. a. Teine osa «Meie headuse koorem» 1968. a. Mõlemad osad koos nägid trükivalgust 1969. a. Kirjanik töötas romaani veel mitmel korral ümber, lõplik variant jõudis lugeja lauale 1983. a. See on teos Moldaavia küla elust, mille sündmustik algab 1914. a. ja lõpeb 1960-ndail aastail. «Meie headuse koorem» on tõlgitud ka eesti keelde (ilmus 1981. aastal).

1967. aastal anti Ion Drutsele Moldaavia NSV riiklik preemia.

Romaan «Valge kirik» (1982) on moldaavlaste minevikust. Teose tegevus toimub Moldaavias XVIII sajandi teisel poolel Vene-Türgi sõja ajal. Drutse kirjeldab värvikalt moldaavia rahva kannatusi, türklaste omavoli, lahingustseene ja Katariina II ning tema soosikute elu. Sellest romaanist on tehtud ka instseneering, mille tõi lavale Nõukogude Armee Akadeemiline Keskteater.

Ion Drutse on endale nime teinud ka näitekirjanikuna. Tema tuntuim näidend, psühholoogiline draama «Casa mare» (1960) on olnud paljude Nõukogudemaa teatrite repertuaaris. Teistest tema näidenditest on tuntumad «Doina» (1971), «Meie nooruse linnud» (1972), «Pühamast püham» (1977) ja näidend Lev Tolstoist.

V. Tarnaste

Drutse, I.

D 79 Valge kirik. — Tln.: Eesti Raamat, 1988. — 224 lk.

Tuntud moldaavia nõukogude kirjaniku Ion Drutse (sünd. 1928) ajaloolise romaani «Valge kirik» sündmustik hargneb Moldaavias XVIII sajandi teisel poolel. Kaleidoskoobina vahelduvad teoses Vene-Türgi sõja tallermaaks muudetud Moldaavia rahva elu pildid, lahingustseenid ning Katariina II ja tema lähikondlasi kujutavad maalingud.

D $\frac{4702390200—007}{901(15)—88}$ 220—87

84.3 Mold

Ион Друцэ. БЕЛАЯ ЦЕРКОВЬ.

На эстонском языке. Перевод с русского Ю. Тоотсен. Художник-оформитель П. Уртсон. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja V. Tarnaste. Kunstiline toimetaja E. Loopere. Tehniline toimetaja V. Kohv. Korrektorid E. Kõrge ja I. Torm. ИБ № 5669. Laduda antud 24. 09. 86. Trükkida antud 17. 07. 87. Formaat 60×90/16. Trükipaber nr. 2. Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 14,0. Tingtrükipoognaid 14,0. Tingvärvitõmmiseid 14,30. Arvestuspoognaid 14,70. Trükiarv 17 000. Tellimus nr. 606. Hind rbl. 1.10. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk 58 ja trükikoda «Ühiselu», 200001, Tallinn, Pikk 40/42.